

ღამანა მელიქიშვილი

იოანე პეტრიწის ენა და სტილი

იოანე პეტრიწი და ქართული
სამეცნიერო-მწიგნობრული
ენის განვითარების გზები



თბილისი
2022



შოთა რუსთაველის სამართაურო
ფონდის საგანგებო ფონდი

SHOTA RUSTAVELI NATIONAL SCIENCE
FOUNDATION OF GEORGIA

პროექტი განხორციელდა "შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული საშენიანო ფონდის" ფინანსური მხარდაჭერით [SP-2-21-619 / იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი]

This work was supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) [SP-2-21-619 / The language and style of the philosophical works of Ioane Petritsi]

ნიგნი ეხება XII საუკუნის ცნობილი მთარგმნელისა და მწერლის, ფილოსოფოსის, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ-თეოლოგიური თხზულებების ენასა და სტილს და იმ ინტელექტუალურ და ენობრივ კონტექსტს, რომელშიც ეს თხზულებები შეიქმნა.

ნაშრომი დახმარებას გაუწევს ზოგადად – ფილოლოგებს, ქართველოლოგებს, ენის ისტორიის საკითხებით დაინტერესებულ პირებს, ბიზანტიურ-ქართული კულტურულ-ლიტერატურული ურთიერთობის მკვლევრებს; ასევე, ქართული ენისა და ლიტერატურის, კლასიკური და ბიზანტიური ფილოლოგიის განყოფილების სტუდენტებს.

© დამანა მელიქიშვილი

© Damana Melikishvili



დაიბეჭდა:

გამომცემლობა „მერიდიანი“,
თბილისი, ალ. ყაზბეგის გამზ., №47.

☎ 239-15-22

E-mail: meridiani777@gmail.com

ISBN 978-9941-34-145-8

სარჩევი

წინასიტყვაობა	7

ნაწილი I

იოანე პეტრიწის ადგილი ქართული სამწერლობო ენის ისტორიაში	9

II ნაწილი

I თავი

იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ თხზულებათა სტილი	78

III. ნაწილი

იოანე პეტრიწის ენა	104

I. თავი. სიტყვანარმოება	104

II თავი	225

1. მორფოლოგია	225

1.1. ნეოლოგიზმები მორფოლოგიაში	225

1.2. სახელი	229

-ებ სუფიქსიანი მრავლობითი	238

ადამიანთა სახელების ბრუნება	243

1.3. ზმნა	235

-ოდინ დაბოლოება I კავშირებითში	235

ერთპირიან ზმნათა I რეზულტატივი	249

გარდაუვალ რელატიურ ზმნათა I რეზულტატივი	240

ზოგი არქაიზმის შესახებ მორფოლოგიაში	249

III თავი	259

სინტაქსი	259

1. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილის ბრუნვა	260

2. დამატების ბრუნვები მასდართან და მიმღეობასთან	263

3. ხარისხის სახელთან წარმოდგენილი შესადარებელი სახელის ბრუნვა	267

4. ერთგვარ წევრთა დაკავშირების ძირითადი საშუალებანი	269

როული წინადადება.....	270
1. თანწყობილი წინადადება.....	270
კავშირიანი თანწყობა:.....	270
2. ქვეწყობილი წინადადება.....	273
მიმართებითი ნაცვალსახელებიანი ქვეწყობა.....	273
მიმართებითი ზმნიზედებისა და კავშირების შემცველ წინადადებათა ქვეწყობა	280
IV თავი.....	290
როული სინტაქსური კონსტრუქციები.....	290
1. ჩართული მთავარი და დამოკიდებული წინადადებები	290
პუნქტუაციის საკითხი.....	290
2. როული კონსტრუქციების გამარტივება განკერძოებული სიტყვებისა და გამოთქმების დახმარებით.....	293
3. სპეციალური საკავშირებელი სიტყვები	298
V თავი	309
სიტყვათა რიგი მარტივ წინადადებაში.....	309
VI თავი.....	325
გრეციზმები სინტაქსის სფეროში.....	325
VII თავი.....	349
თანდებულიან ბრუნვათა პარალელური ფორმები.....	364
დასკვნა: რა ქმნის იონე პეტრიწის სტილს და მისი ენის თავისებურებას	356
Damana Melikishvili: Language of Ioane Petritsi	358
ბიბლიოგრაფია: იოანე პეტრიწის შრომები	371
დამონმებული ძეგლები და სახელწოდებათა შემოკლებანი	373
დამონმებული სამეცნიერო ლიტერატურა	378

ედვენება ჩემს მასწავლებლებს, რომლებმაც
გამიკვალეს გზა და სტუდენტებს – რომლებმაც
გააგრძელეს ეს გზა



გელათის საკდემია (1106 წ.)

წინასიტყვაობა

იოანე პეტრიწი – "სადმართო ფილოსოფოსი და კორციელად დრამმატიკოსი"

ამ სახელით ვიცნობთ დღეს ნემესიოს ემესელის ანთროპოლოგიური ტრაქტატის – „ბუნებისათვის კაცისა“ და პროკლე დიადოხოსის – "დმართისმეტყველების საფუძვლების" უცილობელ მოაგმნელსა და კომენტატორს, XII საუკუნის უდიდეს გელათელ მოღვაწეს, XVIII საუკუნის ქართული სწაველულების შეფასებით – "ქართული ენის მამზევებელსა და მადევევებელს".

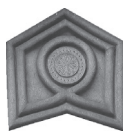
იოანე პეტრიწი დასავლური რენესანსის ტიპის მოაზროვნეა, რომლის მოღვაწეობის ხანა ერთი საუკუნით უსწრებს წინ თომა აქვინელს, რომლის დაკვეთითაც XIII საუკუნის შუა წლებში (1268 წ.) მისმა მდივანმა, მოერბეკემ, ლათინურ ენაზე თარგმნა პროკლეს „თეოლოგიის საფუძვლები“.

იოანე პეტრიწი ითვლება ქართული ფილოსოფიური სკოლისა და ფილოსოფიური ენის შემქმნელად [კეკელიძე 1960: 292]. მისი ენა მდიდარი წყაროა ზოგადად ქართული ენის ისტორიისა და, განსაკუთრებით, ქართული მეცნიერული ენისა და ტერმინოლოგიის ისტორიის შესწავლისათვის. ამავე დროს, იგი თანამედროვე ქართული მეცნიერული ტერმინოლოგიის გამდიდრების ძვირფასი წყაროა.

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს იოანე პეტრიწის ენისადმი მიძღვნილი მონოგრაფიული გამოკვლევის – „იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი“ (თბილისი, განათლება, 1975) – მეორე, შევსებულ გამოცემას. ახალ გამოცემაში იოანე პეტრიწის ენა განხილულია ქართული მწიგნობრული ენის განვითარების ჭრილში, ძველი ქართული სალიტ-

ერატურო-მწიგნობრული სკოლების ენასთან მიმართებით, ბერძნული წყაროების დერივაციულ მოდელებთან შეჯერებითა და შეპირისპირებით; ნაჩვენებია მისი როლი ქართული სალიტერატურო ენის, მეცნიერული ენის, თეოლოგიურ-ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის ჩამოყალიბების პროცესში. წარმოდგენილია იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენობრივ-სტილისტური ანალიზი, ნაჩვენებია ის ძირითადი თავისებურებანი, რომლებიც განსაზღვრავენ პეტრიწისეულ მაღალმხატვრულ სტილს, ახასიათებენ მის სინტაქსს და იოანე პეტრიწს წარმოგვიდგენენ, როგორც ძველი ქართული ენიდან ახლისაკენ გარდამავალი პერიოდის მწერალს, რომელმაც შეძლო ერთი მხრივ, ბერძნულ ენაზე არსებული მდიდარი ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ცნებითი აპარატის ქართულ ენაზე გადმოტანა და, მეორე მხრივ, ცოცხალ, სალაპარაკო ენაზე დაერდნობით თავისი გვარ-ტომის ერისათვის შექმნა ენა „გაღებულსეული და მესხუე მდაბრიონთაგან“ – ხალხური, სალაპარაკო, ენისაგან განსხვავებული მეცნიერული ენა და სტილი.

იოანე პეტრიწის ენობრივი პოლიტიკა და მისი თარგმანისა თუ მეტყველების მანერა განპირობებულია იმ კონტექსტით, რომელიც მის მოღვაწეობას უძღვოდა წინ, მისი ამბიციითა და მის მიერ ნათარგმნი და კომენტირებული წიგნების სასწავლო დანიშნულებით. ამდენად, პეტრიწის ენისა და სტილის დასახასიათებლად აუცილებლად ჩავთვალო X-XIII საუკუნეების ზოგადი ფონიც მეჩვენებინა და წარმომედგინა იოანე პეტრიწი – როგორც პედაგოგი და ფილოსოფოსი. ეს ნაწილი შევაგვსე სხვადასხვა კრებულში შესული ჩემი პუბლიკაციებითა და ზოგიერთი ახალი გამოკვლევით.



ნაწილი I

იოანე პეტრინის აღბილი ქართული სამწარმოო ენის ისტორიაში

თავი I

იოანე პეტრინის ვინაობა და მოღვაწეობის დრო სამი იოანეს საკითხი ძველ ქართულ მწერლობაში

XII საუკუნე – ქართული კულტურისა და მწერლობის ოქროს ხანა, ერთსა და იმავე სფეროში მოღვაწე სხვადასხვა ზედწოდების – სამი იოანესა (იოანე პეტრიწი, იოანე ჭიმჭიმელი და იოანე ტარიჭისძე) და სამი არსენის (არსენ ვაჩეხიძე, არსენ ივალთოელი და არსენ ბერი) სახელით ცნობილი ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ხასიათის შრომების ბრწყინვალე ავტორთა საიდუმლოს ინახავს. ივანე ღოღლაშვილი თავის შესანიშნავ მონოგრაფიაში, რომელიც არსენ ივალთოელს მიუძღვნა, სინანულით აღნიშნავს, რომ ძველ ქართულ სამონასტრო კერებში მოღვაწე დედადმოსილ მამათა ცხოვრებისა და მოქალაქობის აღწერის ტრადიცია ხშირად ირღვეოდა, რის გამოც გიორგი მთაწმიდლის ბიოგრაფი გულისტკივილით წერს: „მრავალთა წმიდათა ნათესავსა შორის ჩუენსა გამოჩინებულთა ცხოვრებანი აღუწერელობითა დაეიწყებისა სიღრმესა მიეცნესო“ [გიორგი მცირე 1967: 104,1-3]. სწორედ ასეთი ბედი ეწია ამ ეპოქაში მოღვაწე იოანე პეტრიწს – „სადმართო ფილოსოფოსსა და ჳოციელად დრამმატიკოსს“.

პროკლე დიადოხოსისა და ნემესიოსის უცნობი მთარგმნელის, იოანე პეტრიწის შესახებ ცნობები მხოლოდ გვიანდელ, XVII-XVIII სს. მოღვაწეთა ნაწერებშია შემორჩენილი. აღორძინების ხანის ქართველ მწიგნობართა წრეში, სულხ-

ან-საბა ორბელიანის მოღვაწეობისა და ტიმოთე გაბაშვილის მთავარეპისკოპოსობის პერიოდში, ასევე, ანტონ კათალიკოსის მწიგნობარ-მეცნიერთა წრეში იოანე პეტრიწი უდიდესი ავტორიტეტით სარგებლობს არა მხოლოდ როგორც დიდი ფილოსოფოსი, რიტორი და გრამატიკოსი, არამედ, აგრეთვე, როგორც ქართული და ბერძნული ენების ზედმიწევნით მცოდნე: „ესე იოანე იყო გონებამაღალი და დიდი ღვთისმეტყველი, ფილოსოფოსი, ზედმიწევნელი ბერძნულსა და ქართულსა ენასა ზედა“ – გვამცნობს „მცირე უწყება ქართველთა მწერალთათვის“ [ძვ. საქ. ტ. I, განყ. III, §34: 14]. იოანე პეტრიწის ენას კეთილხელოვნების მაღალ ნიმუშად თვლიან და მის სახელს შემდეგი ეპითეტებით იხსენიებენ: „ქართულისა ენისა მზე“, „მამზევებელი და მადღევებელი ენისა ჩუენისა“ (Q-329, S-1137, A-237, A-1162).

პროკლე დიადოხოსის „კავშირთა“ იოანე ორბელიანისეული თარგმანის 1760 წლის ხელნაწერის ანდერძში გვითხულობთ: „და ესეცა იუწყეთ, რომელ **მამზევებელსა ენისა ჩუენისასა, იოანეს პეტრიწს, ფილოსოფოსსა, ვითარითა შვენიერებითა ღექსებითა დაულექსავს ელაღელთა ენაობისაგან ჩუენდა გარდმოღებული! ვითარ ათრობს სიტკბოთა გამგონსა! ამას ვიტყვ, რომელ მეცა ფრიად ვეტრფი და მსურავს ღექსნი პეტრიწულნიო**“ [ქართ. ხელნაწ. აღწერ. H ფონდი, ტ. I, 1954: 209-214, №1162] ანტონ კათალიკოსმა, რომელიც თავყანისმცემელი იყო იოანე პეტრიწის, როგორც დიდი ფილოსოფოსის, რიტორისა და გრამატიკოსისა, მისი ენა კეთილხელოვნების მაღალ ნიმუშად აღიარა და მისაბამ მაგალითად დასახა რიტორიკისა, ფილოსოფიისა და ღვთისმეტყველების დარგის მწერლობისათვის: „ყოველი ფილოსოფია, დრამატიკა და რიტორიკა და გეომეტრია და ასტრონომია და მუსიკა და ფიზიკა და მეთეფისიკა, ვითარცა მზემან ზოდნი, ერთბამად შემოვლო და ყოველსა ელინთა ენამზეობასა სიტყვითისა ხელოვნებასა ზედმიწევნილ იქმნა.“ „ძნელ სასმენელად“, მაგრამ „შუენიერ, გემოანად და საწადელად“ მიაჩნია პეტრიწის ენა სულხან-საბა ორბელიანს.

ამბროსი ნეკრესელის კრებულში (H-1283, XVIII ს.) მოთაგესებულ პროკლე დიადოხოსის „თეოლოგიის საფუძვლების“ იოანე პეტრიწისეულ თარგმანს, რომელსაც „კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი“ ეწოდება, ერთვის ანდერძი (155r), რომელიც მოკლედ იუწყება მთარგმნელის ვინაობასა და სადაურობას, ქება-დიდებათ იხსენიებს მას, როგორც განსწავლულ და ბრძენ რიტორსა და ფილოსოფოსს, ხოლო მისნი „ნაქუსნი“ ანუ თხზულებანი, სიბრძნისა და „ენადღეობის“ მაღალი ხელოვნების ნიმუშად მიაჩნია: „სათანადოა უწყებად შენდა ამას, მკითხველო, რომელ ნაქუსნი ესე, რომელთა სჭურეტ, იოანეს მიერ არს თქუმილი, ქართუელისა ფილოსოფოსისა, რომელსა ნართაულეზ ზედ ეწოდა **პეტრიწი**, სიმკაცრით გამოძიებისათჳს წერილთასა, რომელსა ჰყოფდა. რომელი იყო **ნათესავით ქართუელი, სანახებთაგან სამცხესა, დაბით ჭირჭიმიტ. ხოლო სხუა ვინაობა ანუ სადაობა არა საცნაურ არს ჩუენდა**. მხოლოდ ესე გუეუწყების, რომელ ათინას იყო წურთილი და ზედმიწევნით მეცვნე სიბრძნეთა მუნებურთა, ვითარცა წამებენ ნაქუსნი მისნი, რომელნი მრავლითა სიბრძნითა იხილვებიან და ენადღეობითა კეთილხელოვნურად, რომელთაგანი ერთი არს ესე „კავშირნი“, მის მიერ გარდმოენებული ელინთა ენისაგან ქართუელთა კმასა, თჳს მიერ ავსნითა, ვითარცა აღმოიჭურობს, რომლისა სიკეთე ფრიად არს“ [ქართ. ხელნაწ. აღწერ. H 1948: 226].

დავით რექტორის ცნობით, „პეტრიწი იყო ფილოსოფოსი, ხოლო სახელითა ვიდრემე არსებითითა იოანედ წოდებული, გვარად ვიდრემე ქართველი, კეთილშობილთა გვართაგანი. ხოლო მე, მაღალკეთილშობილი ალექსის ძე, სრულიად სამეფოსა კახეთისა რექტორი და მოძღვარი ფილოსოფიისა და ღმრთისმეტყველისა დავით, ვგონებ, იოანე პეტრიწისა ფილოსოფოსისასა ნათესავით ვიდრემე საათაბაგოელისა, რომელი იქმნა შემდგომად ათინით უკმოქცევისა ქართლადვე მონაზონ, განა – მწირ. ესე წარიგზავნა ქართველთა მეფისა მიერ, ბაგრატ პირველისა საბერძნეთად ათინად, რათა მიიღოს

ენა ელინური და განისწავლოს ფილოსოფიისა და ღმრთის-მეტყუელებისა სწავლისა მიღებათა შინა. ხოლო ესეოდენ განსწავლულ და ზედმიწევნულ იქმნა პლატონურთა ღმრთისმეტყუელებათა და არისტოტელითთა ფილოსოფოსობათა რჩეულ იქმნა ესეოდენ, რომელ ოცდაათთა წელთა შინა ბერძენთა სამეუფო ქალაქსა კონსტანტინეპოლეს შინა (ე.ი. ვიზანტიასა) მოძღურად დაიდგინა“ [მცირე უწყებანი 1982: 154-155].

მიუხედავად იოანე ფილოსოფოსისადმი ასეთი დიდი ინტერესისა, იოანე პეტრიწის წარმომადგენლობის, მისი მოღვაწეობის ხანისა და ადგილის შესახებ მეტად მწირი, ბუნდოვანი და არაერთგვაროვანი ცნობებია მოღწეული, ისიც მხოლოდ გვიანდელ, XVII-XVIII საუკუნეთა წყაროებში. XIX-XX საუკუნის სამეცნიერო ლიტერატურაში კი მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობისა თუ ნაშრომების ავტორობის შესახებ სხვადასხვა, რადიკალურად განსხვავებული, ზოგი მეტად, ზოგი ნაკლებად არგუმენტირებული ვარაუდებია გამოთქმული (აღ. ცაგარელი, ნ. მარრი: 1909, ს. გორგაძე: 1914; სიმ. ყაუხჩიშვილი, მ. გოგობერიძე: 1937; ი. ლოლაშვილი: 1968; ე. ჭელიძე: 1994-1995; თ. ცქიტიშვილი: 2014).

გელათში მოღვაწე „სჯულიერ მოღვაწეთა“ შორის XII საუკუნის მანძილზე სამი იოანე იხსენიება: **იოანე პლატონური ფილოსოფოსი – იგივე ზედწოდებით პეტრიწი, იოანე ტა(რ)იჭისძე და იოანე ჭიმჭიმელი.** სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე მათი იდენტიფიცირების საკითხი პრობლემადაა ქცეული.

„ქართლის ცხოვრების“ ზოგ ნუსხაში მოიპოვება ჩანართი, რომელიც გვაუწყებს, რომ დავითის მიერ გელათში მოწვეულ მეცნიერ-მოძღვართა შორის იყვნენ „მთარგმანებელნი წიგნთანი: ეფრემ მცირე და თეოფილე და არსენ იყალთოელი და იოვანე ტაიჭის ძე, ქრისტეს აქათ ქორონიკონს ჩრიდ“ (=1114 წ.) [ქართლ. ცხ., 1955: 334]. როგორც სიმ. ყაუხჩიშვილი აღ. ბარამიძეზე დაყრდნობით აღნიშნავს „ქართლის ცხოვრების“

მისეული გამოცემის სქოლიოში, ამ ნუსხათაგან რუმიანცევი-სეულ, 1703 წლის H-2080 ხელნაწერში ეს ჩანართი სულხან-სა-ბა ორბელიანის ხელითაა აშიაზე მიწერილი, ხოლო S-4770 ნუსხაში კი შიგ ტექსტშია შეტანილი [ქართლის ცხ. 1955: 334]. ამ მინაწერში ანაქრონიზმია: რუის-ურბნისის ძეგლისწერაში (1103წ/1104წ.) ევრემ მცირე მიცვალებულთა შორის იხსენიე-ბა. მასში არ არის მოხსენიებული **იოანე პეტრიწი**, მაგრამ ნახსენებია **იოვანე ტაიჭის ძე**, რომელსაც ანტონ კათალიკო-სი თავის „წყობილსიტყვაობაში“ ცალკე უძღვნის იამბიკოს, ხოლო იოანე პეტრიწსა და იოანე ჭიმჭიმელს ერთმანეთთან აიგივებს და ერთ იამბიკოს უძღვნის, რაც სათაურებიდანაც ჩანს: „თუკ მამისა იოანე ფილოსოფოსისა, პეტრიწისა ჭიმ-ჭიმელისა“ [წყობილსიტყვაობა 1982: 268, 731-742]; „თუკ მა-მისა იოანე ტაიჭისძისა“ [წყობილსიტყვაობა 1982: 273, 762-763]. იოანე ტარიჭისძეს იგი მოკლედ და ზოგადად ახასიათებს, როგორც „სიბრძნეთა შინა“ დიდ რიტორს, მჭევრმეტყველსა და ღმრთისმეტყველს. რაც შეეხება **იოანე პეტრიწს**, იგი მას დავით აღმაშენებლის თანამედროვედ თვლის: „ესე იყო ჟამი-სა ... დავით მესამისა ... რომელი მოივსენების სახელწოდებ-ით აღმაშენებლად“ და ვრცელ სიას იძლევა იოანე პეტრიწის ნაშრომებისა: „ამან განმარტა წიგნი პროკლე ფილოსოფოს-ისა, რომელ არს „კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი“ ბერძუ-ლისაგანცა ქართულად გარდამოიღო იგი და „კატიდორია“ არისტოტელისა და „პერი ერმენია“ და წიგნი ამმონიოს ერმი-სიისა, რომელ არს „განმარტებაჲ პორფიორი ფილოსოფოსი-სა ხუთთათუკს ჳმათა“ და „განმარტებაჲ არისტოტელის შესმე-ნათა“, და წიგნი ნემესიოს ემესელის „კაცისა არსებისათუკს“ და მრავალნი სხუანი წერილნი, და წიგნი იოანე სინელისა „კლემაქსი“ [წყობილსიტყვაობა 1982: 316].

იოანე პეტრიწსა და იოანე ჭიმჭიმელს ერთმანეთთან აი-გივებს იოანე ბაგრატიონიც თავის ნაშრომში „მცირე უწყე-ბა ქართველთა მწერალთათვის“, რაც შესაბამისი ნაკვეთის სათაურიდანვე ჩანს: „თუკ მამისა იოანე ფილოსოფოსისა და

ზედწოდებით პეტრიწისა-ჭიმჭიმელისა.“ იგი პეტრიწის უცილგებელი ნაშრომის, „კავშირის“ გარდა, მის თარგმნილად თვლის იოანე სინელის „კლემაქსს“, ასევე, ლუკასა და მარკოზის სახარებათა თეოფილაქტე ბულგარელისეული განმარტებების თარგმანს: „იოანემან ფილოსოფოსმან ჭიმჭიმელმან ელლადელთა ჴმისაგან სპანთ მოსახელედ ჴმად გარდამოიღო თარგმანებაჲ წმიდისა ევანდელისა სახარება ლუკასი“ (A -113, 1r). ეს ცნობა არ არის წარმოდგენილი გაცილებით უფრო ადრინდელ, იერუსალიმურ (Jer. – 22) ნუსხაში და, როგორც ჩანს, ამ განმარტებათა გვიანდელი ნუსხების (A-113, A-284, S-3625) „ზედაწარწერას“ ეყრდნობა. იოანე პეტრიწსავე მიაწერს იოანე ბაგრატიონი „დიონოსი არიოპაგელის ღმრთისმეტყველების“ ეფრემ მცირისეულ თარგმანს, რაც აშკარა შეცდომაა.

ანტონ კათალიკოსი იოანე პეტრიწის მოწაფედ მიიჩნევს ეფრემ მცირესა და არსენ იყალთოელსაც, როგორც ჩანს, ეფრემ მცირის იმ ანდერძის გავლენით, რომელიც ახლავს არეოპაგიტული კორპუსის „სადმრთოთა სახელთათვის“ ტრაქტატის მისეულ თარგმანს, რომელშიც ეფრემი შესთხოვს მკითხველებს, ღოცვა აღაველინონ **„იოანესთჳს სადმრთოდ ფილოსოფოსისა და კორციელად დრამატიკოსისა“**, რომელიც მისი **„მოძღვარი და ძალ-მწე“** იყო ამ წიგნის თარგმნისას („არა-თუ-მცა იგი ყოფილ-იყო მოძღუარ და ძალ-მწე ჩემდა, მიხედვადმცა ვერ ვიკადრებდი მზის თუალისა ამის წიგნისასაო“ [პეტრე იბერიელი 1961: 020]. ანტონ კათალიკოსის დროიდან მოყოლებული, ყველას, ვინც შეხებია პეტრიწის მოღვაწეობას, ეფრემ მცირის ამ ანდერძში მოხსენიებული **იოანე სადმრთო ფილოსოფოსი** იოანე პეტრიწად და ეფრემ მცირის **მოძღვრად**, ანუ მასწავლებლად მიაჩნია. როგორც ადრეც აღვნიშნავდით [მელიქიშვილი 1988: 65-66], **„მოძღუარ-ი“ – „უძღვის“ (<ძედუ) ზმნის სასუბიექტო მიმდებარება და მისი ამოსავალი მნიშვნელობაა „წინა-მძღოლ-ი, გზის მაჩვენებელი“**. ეფრემ მცირის ამ ანდერძში „მოძღვარს“ სწორედ ეს მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს, და არა **„მასწავლებლისა“** და

მით უფრო – **სულიერი მოძღვრისა და აღმზრდელისა**. მაგრამ, ვინც არ უნდა იყოს ევრემ მცირის ანდერძში მოხსენიებული იოანე საღმრთო ფილოსოფოსი, იგი არის ავტორის **გზის მაჩვენებელი, წინამძღოლი და ძალ-მწე** – კერძოდ დიონისე არეოპაგელის კორპუსის თარგმნისას და **არა საერთოდ მისი მოძღვარი და მასწავლებელი**. ასეთი მცდარი გაგების საფუძველზე ურთიერთსაწინააღმდეგო დასკვნებია გამოტანილი: ზოგს მიაჩნია, რომ იოანე საღმრთო ფილოსოფოსი, იგივე პეტრიწი, იყო მასწავლებელი ევრემ მცირისა და, აქედან გამომდინარე, მასზე უფროსი (ანტონ ბაგრატიონი, ზაქარია გაბაშვილი); ზოგი მკვლევრის აზრით, რადგანაც იოანე საღმრთო ფილოსოფოსი ევრემს მოძღვრად ჰყავს დასახელებული, ამიტომ ის არ შეიძლება იყოს იოანე პეტრიწი (ს. გორგაძე, კ. კეკელიძე, ივ. ჯავახიშვილი, სიმ. ყაუხჩიშვილი შ. ნუცუბიძე), ხოლო ივ. ლოლაშვილმა ამ წინააღმდეგობათა მოხსნის მიზნით, ევრემის ზემოხსენებული ანდერძის საფუძველზე განავითარა მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც იოანე პეტრიწი აღუზრდია ევრემს, „ხოლო, როდესაც მას ცნობილი ფილოსოფოსის სახელი მოუხვეჭია, ის გამხდარა მოხუცებული მოძღვრის მოძღვარი“ თავისი აზრის დასადასტურებლად მკვლევარს გარეჯის მონასტრის პრაქტიკა მოაქვს [ლოლაშვილი 1968: 38-42]. მაგრამ, როგორც ვნახეთ, ზემოხსენებული ანდერძის ტექსტი არ იძლევა საფუძველს ამგვარი რთულად სარაუდებელი ახსენებისათვის.

სხვა ანდერძში, რომელიც ახლავს იოანე დამასკელის ნაშრომის, „წყაროდ ცოდნისას“ თარგმანს, ევრემ მცირე **„მზრდელთა, განმადლიერებელთა, მოძღვართა და მსახურთა“** შორის იხსენიებს **არსენ იყალთოელისა** და კიდევ **ორი იოანეს** სახელსაც: „ლოცვა ყავთ, ქრისტეს მოყუარენო, გაბრიელისთჳს, რომლისა ბრძანებითა ითარგმნა წმიდაჲ ესე წიგნი და კეთილთა მოღუაწეთა ჩემთა და განმადლიერებელთა, ამას-თანა მზრდელთაცა და მსახურთა – არსენი იყალთოელისა, იოვანე და იოვანე ხუცესთა, სტეფანესთჳს და,

უფროდს ყოველთა – ჩემ საწყალობელისა, რეცა თარგმანისა ეფრემ მცირისათჳს“ [თვალთვაძე 2009: 204]. როგორც ჩანს, ამ ანდერძების მიხედვით ასკვნის ანტონ კათალიკოსი, რომ ეფრემ მცირე და არსენ იყალთოელი იოანე პეტრიწის მოწაფენი იყვნენ: „ამის ყოვლად ბრძნისა **მოძღუარისა** იყვნეს მრავალნი **მოწაფენი** შედგომილ, მაგრა უფროდს-და ეფრემ მცირე და არსენ იყალთოელი, რომელნი შესაფერო იქმნნეს ზედმიწევნითა მოწაფედ ესთა დიდისა მოძღუარისა“ [„წყობილსიტყუაობა“ 1980: 317]. ანტონი სხვა ადგილასაც იმეორებს ამ აზრს: „იტყჳს თჳთ ეფრემ **მოძღუარ-ყოფასა** თჳსად **იოანესა საღმრთო ფილოსოფოსისაო**.“

ვინ არის ეფრემ მცირის ანდერძში მოხსენიებული „**იოანე საღმრთო ფილოსოფოსი**“? ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო თვალსაზრისი აქვს წარმოდგენილი **ს. გორგაძეს** ნემესიოს ემესელის ანთროპოლოგიური ტრაქტატის – „ბუნებისათჳს კაცისას“ გამოცემისათვის დართულ გამოკვლევაში. თუმცა, სერგი გორგაძესაც, ისევე, როგორც ნ. მარრს, მიაჩნია, რომ იოანე პეტრიწი 1083 წლიდან პეტრიწონში მოღვაწეობს ნემესიოსის წიგნის თარგმნამდე, რომელიც მას გადმოუღია უკვე „კელდინსა შინა გაენათისასა.“ მაგრამ ამავე დროს, გორგაძე ნიკო მარრს ეკამათება **იოანე პეტრიწის ეფრემ მცირის მოძღვრად და „საღმრთო ფილოსოფოსად“ წოდების თაობაზე**. ეფიქრობთ, ს. გორგაძის ეს მნიშვნელოვანი დაკვირვება ეურადსაღებია და, რადგანაც იგი დავიწყებასაა მიცემული, მას სრულად მოვიყვანო: „ნიკო მარრს მოჰყავს ანტონ I კათალიკოზის „წყობილსიტყუაობის“ ერთი ადგილი, სადაც ნათქვამია: „იტყჳს ეფრემ მოძღუარ-ყოფასა თჳსად **იოანესა საღმრთო ფილოსოფოსის**“ – აქედან პატივცემული მეცნიერი დაასკვნის, რომ „*это предание* (ე.ი. გარდამოცემა, რომ პეტრიწი იყო მოძღვარი ეფრემისა) *восходит к самому Ефрему*“ [Март 1909: 37]. მაგრამ „წყობილსიტყუაობის“ მთლიანათ შესწავლა და თვით ამ ადგილის კონტექსტით განხილვა ნებას არ გვაძლევს, პატივცემულს მეცნიერს დავეთანხმეთ: მართლაც, ამ ორ სტრიქონში ეფრემის მასწავლებლად დასახელებუ-

ლია „იოანე საღმრთო ფილოსოფოსი“, ამ ეპიტეტს კი ანტონი კათალიკოზი ერთხელაც არ მიაწერს იოვანე ჭიმჭიმელს, თუმცა გრძლათ და ენამზიანათ შეაქებს მას და უწოდებს „ფილოსოფოსს“, „ჭემშარიტ ფილოსოფოსს“, მაგრამ არასოდეს „საღმრთო ფილოსოფოსს“; ამ ეპიტეტს იგი ხმარობს მხოლოდ იოანე პატრიკ-ყოფილისთვის, რომელსაც სასტიკათ განარჩევს იოვანე ჭიმჭიმელ-პეტრიწისაგან ... შესაძლოა, იოანე „პატრიკ-ყოფილად“ ანტონ კათალიკოზს მიეღოს ის მესამე იოვანე „ფარაკნელი“, რომელსაც ევგრემ მცირე იხსენიებს ზემოდასახელებული თარგმანის წინასიტყვაობაში“ [ბუნებისათვის კაცისა 1914: XII-XIII, სქოლიო].

ამგვარად, გამოდის, რომ ერთი ტრადიციული თვალსაზრისის მიხედვით, რომელიც დღესაც გავრცელებულია, XI საუკუნის მიწურულში, 80-იან წლებში, იოანე პეტრიწი ჯერ კიდევ ბიზანტიაშია. მას არსენ იყალთოელთან ერთად მთარგმნელობითი სკოლა უნდა გაეწყო შავ მთაზე, ევგრემ მცირის ხელმძღვანელობით.

აღ. ცაგარელის ვარაუდით, სწორედ ამ მონასტერში მოღვაწეობის აღსანიშნავად უნდა მიეღო იოანე ფილოსოფოსს ზედწოდება „პეტრიწი“. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ XVIII საუკუნის მოღვაწენი (ანტონ კათალიკოსის წრე – დავით რექტორი, იოანე ბაგრატიონი და სხვ.) საერთოდ არ ახსენებენ პეტრიწონის მონასტერს, მათ არაფერი იციან პეტრიწის მოღვაწეობის შესახებ პეტრიწონის მონასტერში და იოანე ფილოსოფოსის ზედწოდებასაც – **პეტრიწს**, არ უკავშირებენ პეტრიწონის მონასტრის სახელს. დავით რექტორი ამ სახელის სხვაგვარ ეტიმოლოგიას იძლევა: „ამას უკვე, იოანეს, ათინას, აკადემიასა შინა უწოდეს **პეტრიწი. პეტრ**, რომელი ითქმის ქვად და მარცვალი ქვემოთ მფხეკელად გამოითარგმანების... და ვინაძოგან ესე იოანე იყო წერილთა ფრიად მხრეკელ, ამისთვის უწოდეს **პეტრიწად**, ესე იგი ქვის მფხეკელად“ [მცირე უწყებანი 1982: 155]. აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ პეტრიწონში მოღვაწეს ქართული სიტყვაწარმოების წესის

თანახმად, „პეტრიწონელი“ უნდა დარქმეოდა, ისევე, როგორც პეტრიწონში მოღვაწე მონაზონ ხუცესს – **დავით პეტრიწონელს**, რომლის „იძულებითაც“, „დოგმატიკონის“ ერთი მინაწერის ცნობით, არსენ იყალთოელს ნიკიტა სტიტატის სომეხთა წვალების განმაქიქებელი ხუთი სიტყვა უთარგმნია: „ლოცვა ყავთ, მამანო და ძმანო, არსენისთვის თარგმანისა და დავითისთვის პეტრიწონელისა, მონაზონ ხუცისა, რომლისა იძულებითა ბერძულისაგან გადმოუქართულებიან ესე თავნი სომეხთა განმაქიქებელნი. საუკუნომცა არს ცსენებად არსენისი, ამინ“ [დოგმატიკონი 2013: 18]. იოანე იტალოსის საერო სასამართლო და მისი მოძღვრების დაგმობა (1082 წლის 13/III), შემდგომ კი მისი შეჩვენება-ანათემა და მოწაფეების განდევნაც (1084 წ.) პეტრიწონის დაარსების (1083 წ.) წლებს ემთხვევა და თითქოს მხარს უნდა უჭერდეს იმ მოძიებლავ ვარაუდს, რომ პეტრიწი, რომელიც, ნ. მარრის აზრით, „იტალოსის ერთგული მოწაფე და მიმდევარია“ და იოანე იტალოსის ეპისტოლეს ადრესატი „აბაზგი გრამატიკოსია“ [იტალოსი 1966: 161, წერილი 64], სავარაუდოდ სამეუფო ქალაქიდან განდევნის შემდეგ თავს შეაფარებდა სწორედ იმ დროს გრიგოლ ბაკურიანის-ძის მიერ აშენებულ მეტროპოლიიდან დაშორებულ პეტრიწონის ქართველთა მონასტერს (მით უფრო, რომ პეტრიწონის სახეები მარიამ-მართა დედოფლის – ბიზანტიის იმპერატორების – ჯერ მიხეილ დუკას და შემდეგ ნიკიფორე ბოტანიატეს მეუღლის – კუთვნილება იყო). ზოგი მკვლევრის აზრით, იოანე პეტრიწს ოცი წელიც კი უმოღვაწია პეტრიწონში და სემინარიისა და მონასტრის წინამძღვარიც კი ყოფილა. მაგრამ, სამწუხაროდ, პეტრიწონის მონასტრიდან, გარდა მისი ტიპიკონისა, ჩვენამდე არავითარი მასალა არ მოღწეულა არა-თუ პეტრიწის იქ მოღვაწეობის თაობაზე, არამედ იმის დამადასტურებელიც კი, რომ აქ იყო გელათის ტიპის სასწავლებელი ყრმათათვის: მსოფლიო ომის დროს ხელნაწერები რილის მონასტერში გადაუმაღლავთ, ომის შემდგომ კი, უკან წამოღებისას ყველაფერი დაკარგულა [ლოლაშვილი 1968: 44-52]. რაც შეეხება პეტრიწის იოანე იტალოსის მოძღვრებისადმი ერთ-

გულებას და მოწაფეობას, მისი თვალსაზრისები ამ საკამათო საკითხებზე (მატერიის დაუსაბამობა, ბოროტის სუბსტანციურობა და ა.შ.) სრულიად ეწინააღმდეგება იტალოსის მოძღვრებას [მელიქიშვილი 1995: 170-176].

ხელნაწერთა ცნობების მიხედვით, იოანე ფილოსოფოსს თავისი შრომების უმეტესი ნაწილი შეუქმნია „**კელნისა შინა გაენათისასა**“. XVIII საუკუნის მოღვაწენი მას მრავალი თხზულების ავტორად თუ მთარგმნელად მიიჩნევენ. მაგალითად, დავით რექტორი წერს: „ჩემისა უკვე ცნობისაებრ, რომელნი მე უკვე მიხილვან და წამიკითხვან, არიან წერილნი უკვე ოთხნი, ქართველთა კმასა ზედა მისგან გარდმოღებულნი და ქმნილნი ელადელთა ენისაგან.“ მის მიერ შედგენილი ნუსხის მიხედვით იოანე პეტრიწის კალამს ეკუთვნის: „1. წიგნი პლატონური ღმრთისმეტყუელებისანი, პროკლე დიადოხოსისგან ქმნილნი და ამისგან შექმნილი განმარტება; 2. იოანე სინელისაგან „კლემაქსი“ (რომელ არს ოცდაათნი კიბენი); 3. ესევე კლემაქსივე დალექსილი იროიკოდ და აკროსტიხად კიდურწერილობით; 4. სათვეო სვინაქსარი: ექვსი თვე – შევნიერად დალექსილი, რომელსა ეწოდების „პროლოდია“... მეხუთე წიგნიცა არს იმავე იოანესაგან ელინურიდამ გადმოთარგმნილი – ნემესიოს, ხოლო ვიეთნიმე იტყვიან წიგნსა იოსიპოსისასა, ამის იოანესგან ნათარგმნსა ელინურიდამ“ [მცირე უწყებანი 1982: 155-156].

ამ სიას ანტონ კათალიკოსი უმატებს არისტოტელეს „კატეილორიას“ „პერი ერმენიას“, და ამონიოს ერმისის წიგნს, „რომელ არს განმარტებაჲ პორფირი ფილოსოფოსისა ხუთთათვის კმათა და განმარტებაჲ არისტოტელის შესმენათა“ [წყობილ-სიტყუაობა 1982: 316-317].

მათ კვალდაკვალ, თანამედროვე მკვლევარნიც პეტრიწს მრავალი თხზულების მთარგმნელად თუ ავტორად მიიჩნევენ: კ. კეკელიძის აზრით, იოანე პეტრიწს უმოღვაწია როგორც ბიბლიურ-ეგზეგეტიკური, ლიტურგიკულ-ჰიმნოგრაფიული, ასკეტურ-მისტიკური და აგიოგრაფიული მწერლობის დარგში, ისე

ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებათა თარგმნასა და კომენტირებაში [კეკელიძე 1960: 284-305].

კ. კეკელიძე ჟურნალ „პრომეთეს“ 1918 წლის ნომერში დაბეჭდილ სტატიაში იოანე პეტრიწს იოანე ჭიმჭიმელთან აიგივებდა, მაგრამ, რადგანაც ევრემ მცირის ანდერძში მოხსენიებულ იოანე სადმართო ფილოსოფოსს იგიც იოანე პეტრიწად მიიჩნევდა, ჭიმჭიმელი კი „ისტორიათა და აზმათა“ ავტორს თამარ მეფის დაკრძალვაზე წარმოთქმული იამბიკოს ავტორად ჰყავს დასახელებული, უარყო ეს მოსაზრება [კეკელიძე 1960: 285-305].

ივ. ლოლაშვილი თავის მნიშვნელოვან გამოკვლევაში, რომელიც ახლავს „სათნოებათა კიბის“ მისეულ გამოცემას, სამივე იოანეს ერთ პიროვნებად თვლის და, შესაბამისად ამონიოსის „მოსაგსენებელთა“ თარგმანსაც პეტრიწისეულად მიიჩნევს [ლოლაშვილი 1968: 22-34].

ზოგი მკვლევარი იოანე პეტრიწის თარგმნილად მიიჩნევს გელათის კატენებიან ბიბლიასაც, ასევე, თეოფილაქტე ბუღგარელის ჩვენამდე მოღწეულ „ელينوფილური“ სტილით შესრულებულ მარკოზის, მათეს და იოანეს სახარებათა თეოფილაქტე ბუღგარელისეული განმარტებების ქართულ თარგმანებს [ცქიტიშვილი 2014: 90 და შმდ.].

მასვე მიაწერენ ისტორიულ თხზულებათა – იოსებ ფლავიოსის „იუდაებრივი დასაბამსიტყუაობის“ თარგმნას, რასაც საფუძვლიანად უარყოფს ნინო მედიქიშვილი [მედიქიშვილი ნ. 1987: 70-82]. იოანე პეტრიწს მიაწერენ დავით აღმაშენებლის ისტორიის ავტორობასაც [ლოლაშვილი 1968: 59; ცქიტიშვილი 1976: 225]

2014 წელს გამოქვეყნდა თინათინ ცქიტიშვილის მრავალწლიანი შრომის შედეგად შექმნილი საინტერესო და მნიშვნელოვანი მონოგრაფია „თეოფილაქტე ბუღგარელის „იოანეს სახარების განმარტება“, და ძველი ქართული მწერლობის

პრობლემები“.¹ თ. ცქიტიშვილის მონოგრაფიაში პეტრიწის ვინაობის საკითხი განხილულია XI-XII საუკუნეების ბიზანტია-საქართველოს პოლიტიკური, კულტურულ-რელიგიური და ლიტერატურული ურთიერთობის ერთიან კონტექსტში. ისტორიული თუ ლიტერატურული ფაქტებისა და, მათ შორის, თარგმანის ტქსტის ენობრივი ანალიზის შედეგად ავტორი ასკვნის:

- ა) ოთხი იოანე (პეტრიწი, ჭიმჭიმელი, ფილოსოფოსი და ტარიჭისძე) ერთი და იგივე პირი – იოანე პეტრიწია;
- ბ) იოანე პეტრიწის მიერ ქართულად არის ნათარგმნი თეოფილაქტე ბულგარელის სახარებათა განმარტებები; იოანე პეტრიწის ნარედაქციევია კატენებიანი გელათური ბიბლია; ამონიოს ერმისის „მოსაგვსენებელი ხუთთა კმათათჳს და ათთა კატიდორიათათჳს“.
- გ) იოანე პეტრიწი ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა XI-XII საუკუნეებში. იგი უმცროსი თანადროვეა არსენ იყალთოელისა და ეფრემ მცირესი, თეოფილაქტე ბულგარელის, გრიგოლ ბაკურიანის, მიქაელ ფსელოსისა და იტალოსისა.
- დ) განხილულ ტექსტთა მსოფლმხედველობრივი, ლიტერატურული, ტექსტობრივი და ენობრივი ანალიზი სარწმუნოებას ჰმატებს ისტორიულ-ლიტერატურულ ცნობებს იოანე პეტრიწის ცხოვრებასა და მოღვაწეობის თაობაზე [ცქიტიშვილი 2014: 102-103].

განსხვავებული პოზიცია აქვს ედიშერ ჭელიძეს [ჭელიძე 1994: 5]. იგი პეტრიწს XII ს.-ის ბოლო და XIII ს.-ის დასაწყისის მოღვაწედ მიიჩნევს და სვამს საკითხს თამარის დროინდელი თხზულების – „ისტორიათა და აზმათა“-ს პეტრიწის სავარაუდო ავტორობის შესახებ [ჭელიძე 1995: 88-89]. როგორც

¹ მანამდე, 2010 წ.-ს გამოიცა მისივე კრიტიკულად დადგენილი ტექსტი: „თეოფილაქტე ბულგარელის ნაშომის – „იოანეს სახარების განმარტების“ – ძველი ქართული თარგმანი“)

თვითონვე აღნიშნავს, მიუხედავად იმისა, რომ „მეცნიერული აკრიბიის წესი მოითხოვს ტერმინთძიებათა თეოლოგიური და ფილოლოგიურ-ისტორიული ასპექტების უთუოდ მთლიანობაში წარმოჩენას ამგვარ ძიებათა შინაგანი ერთიანობისა და განუყოფლობის გამო, საკითხის განსაკუთრებული მნიშვნელობის გამო“, მან მიზანშეწონილად ჩათვალა „დასკვნების სახით“, „თეხისურად“ წარმოედგინა შედეგები და „სავარაუდო სიახლენი, რომლებიც თან ახლდა“ მის ტერმინოლოგიურ ძიებებს. აღნიშნულ გამოკვლევაში ავტორი ავითარებს აზრს იმის თაობაზე, რომ ევრემ მცირის ანდერძში მოხსენიებული **იოანე საღმრთო ფილოსოფოსი** არ არის იოანე პეტრიწი და, რომ ეს უკანასკნელი არის არა დავით აღმაშენებლის ხანის, არამედ XII საუკუნის ბოლოს – თამარის ხანის მოღვაწე. ამავდროს, „განმარტების“ ე.წ. „ბოლოსიტყვაობაში“ მოხსენიებული **დავითი**, რომლის **თანადგომას**, **გამგონეობასა და წყალობას მინდობილი**, იგი აპირებს განგებისაგან მისთვის წილხვედრი მიზნის განხორციელებას, არის არა **დავით აღმაშენებელი**, როგორც აქამდე იყო მიჩნეული სამეცნიერო ლიტერატურაში, არამედ ფსალმუნების ავტორი – **დავით წინასწარმეტყველი** [ჭელიძე 1994: 113-126; 1995: 76-89]. უნდა აღინიშნოს, რომ „ბოლოსიტყვაობაში“ მოხსენიებულ **დავითთან** დაკავშირებით კითხვას სვამს მოსე გოგიბერიძე და ივანე ჯავახიშვილიც: „ვინაა ეს დავითი, რომლის წყალობასა და თანადგომას პეტრიწი მინდობია? იგი დავით აღმაშენებელი უნდა იყოს“. თუმცა სამართლიან გაკვირვებას გამოთქვამს ივ. ჯავახიშვილი იმის გამო, რომ არ არის ნათქვამი „**მეფისა** დავითისაო“ [გოგიბერიძე 1961: 151]. ეს შეკითხვა მართლაც სამართლიანია და ვფიქრობთ, რომ ამასთან დაკავშირებით საჭიროა სამი გარემოების გათვალისწინება:

1. ხსენებულ კონტექსტში სწორედ მოელი ეს ფრაზა, სადაც **დავითის** თანადგომასა და გამგონეობაზეა ლაპარაკი, საერთოდ არ არის უძველეს, XIII საუკუნით დათარიღებულ H-1337 ხელნაწერში და კიდევ სამ ნუსხაში, რომელთაგან H-2235 ნუსხა სიმ. ყაუხჩიშვილის დაკვირვებით, კარ-

გი ღირსების დედნიდან ჩანს გადაწერილი ფილოსოფიაში კარგად განსწავლული პირისაგან, და შედარებით სხვებისაგან, თავისუფალია ტექსტუალური დამახინჯებებისაგან.

2. ყურადსადებია ის ტრადიცია, რომელიც, როგორც ჩანს, არსებობდა პატრისტიკაში: ეგზეგეტიკურ თხზულებებში წმ. წერილის განმარტებისას მასში დაფარული საიდუმლოს სწორად გაგებისათვის შემწეობასა და თანადგომისათვის მიმართავდნენ სწორედ **დავით წინასწარმეტყველს**, ავტორს ფსალმუნებისა, რომელშიც სამების წინასწარმეტყველებაა დაფარული. ამის შესანიშნავი მაგალითია წმ. მაქსიმე აღმსარებლის ვედრება მეფსალმუნე დავითის მიმართ: „ვევედრნეთ უკუშ ჩუენცა გონიერსა დავითსა, რადთა დასცეს ქნარსა სულიერსა ხედვისა და მეცნიერებისა ნივთიერთა მიერ სულელქმნილსა ზედა გონებასა ჩუენსა და განკადოს ბოროტი სული გრძნობისა მიმართისა ნივთიერისა მიმომსტუანეობისად, რადთა შეუძლოთ სულიერად გაგონებად შჯულისად და მის-შორისისა საიდუმლოდსა სიტყვსა პოვნად“ (K-14, 165r). C

3. საგულისხმო უნდა იყოს ისიც, რომ იოანე პეტრიწი **დავითის** თანადგომისა და გამგონეობის იმედს გამოთქვამს „ბოლოსიტყვაობის“ **სწორედ იმ ნაწილში, სადაც ლაპარაკობს დავითის ფსალმუნთა, როგორც ქრისტიანული სამების წინასწარმეტყველების წიგნზე** და „ბოლოსიტყვაობის“ დასაწყისშივე მსმენელისაგან მოითხოვს ღვთისაგან ბოძებული გონებრივი განსჯის უნარის „გულის საბჭოში“ სწორად წარმართვას.

მაგრამ იოანე პეტრიწის მოღვაწეობის დრო ღიძი ხნით არ უნდა ყოფილიყო დაცილებული დავით აღმაშენებლის ზეობის ხანიდან. აღსანიშნავია, რომ მეორე ძლიერი ტალღა „პლატონურ ფილოსოფოსთა“, და კერძოდ – პროკლე დიადოხოსის ფილოსოფიით დაინტერესებულთა და მიმდევართა დევნისა ბიზანტიაში XII საუკუნის 50-იან წლებში წამოვიდა იმპერატორ მანუელ კომნენოსისაგან, რომელმაც, როგორც ცნობი-

ლია, ნიკოლოზ მეთონელ ეპისკოპოსს დააგადა დაეწერა „მხილება პლატონური ფილოსოფოსის, პროკლეს „თეოლოგიის საფუძვლებისა“ იმისათვის, რომ მან არ მოაქციოს მკითხველნი ცრურწმენის გავლენის ქვეშ და არ მიდრიკოს ჭეშმარიტი რწმენის შეურაცხყოფისაკენ“ [Nicholas Nof Methon 1984: 3]. როგორც ადრეც აღვნიშნავდით, არ არის გამორიცხული, რომ ბერძენთაგან სწორედ ამ დროის დევნაზე ლაპარაკობდეს იოანე პლატონური ფილოსოფოსი, რომელმაც, როგორც ჩანს, თავშესაფარი სწორდ ამ ხანებში დავით აღმაშენებლის მიერ დაარსებულ გელათის აკადემიაში ჰპოვა. ამას უნდა დავსძინოთ ისიც, რომ იოანე პეტრიწის პლატონურ ფილოსოფიაში განსწავლულობა მოწმობაა იმისა, რომ მას გავლელი უნდა ჰქონოდა მანგანას ფილოსოფიურ-თეოლოგიური სკოლა, მაგრამ, საწინააღმდეგოდ დამკვიდრებული აზრისა, მისი ნაშრომებისა და მსოფლმხედველობის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, იგი არ ყოფილა იოანე იტალოსის „ერთგული მოწაფე და მიმდევარი“ [მელიქიშვილი 1995: 170-176].

პეტრიწის გაიგივებას იოანე ჭიმჭიმელთან, რომელიც თამარის პერიოდის მოღვაწე ჩანს და წარმომავლობით სამხრეთ საქართველოდან („დაბით ჭირჭიმით“) იყო და, შესაბამისად პეტრიწის ამ არეალში დროის რომელიმე მონაკვეთში მოღვაწეობის შესაძლებლობას შეიძლება მხარს უჭერდეს ის ფაქტიც, რომ XIII საუკუნეში, სამხრეთ საქართველოში, ლორე-ტაშირის მხარეში, მხარგრძელების სამფლობელოში, პლინდაცაჰის სომხურ ქალკედონიტურ მონასტერში, მის მიერ თარგმნილი და კომენტირებული პროკლეს „თეოლოგიის საფუძვლებით“ დაინტერესდნენ, რაც, ალბათ, ამ მონასტერში გელათის და იყალთოს ტიპის სასწავლებელს გვაპარაუდებინებს. აქ, გარდა იოანე პეტრიწის „კავშირისა“, ითარგმნა და, ალბათ, სასწავლო სახელმძღვანელოდაც გამოიყენებოდა ამონიოს ერმისისა და იოანე დამასკელის „დიალექტიკის“ სახელმძღვანელოები. დავამატებდით იმასაც, რომ **შოთა რუსთველის** (რომელიც, გადმოცემების თანახმად, იოანე

ჭიმჭიმელის მსგავსად, წარმოშობით სამხრეთ საქართველოდან იყო) სააზროვნო და ენობრივ სამყაროზე იოანე პეტრიწის ძალზე ცოცხალი გავლენა, მათი თანამედროვეობის დაშვების შესაძლებლობასაც კი იძლევა [მელიქიშვილი, 2009: 112-114].

მაგრამ ეს ყველაფერი, თუ შეიძლება ითქვას, „**ალბათობისა**“ და **ვარაუდების** სფეროა: როგორც ვნახეთ, იოანე პეტრიწის წარმომავლობისა და მოღვაწეობის დროის შესახებ მხოლოდ ბუნდოვანი გადმოცემები და ვარაუდები არსებობს. რაც შეეხება მის მწიგნობრულ-ლიტერატურულ დანატოვარს, ამ მხრივაც, ძველი ცნობები, უტყუარი ფაქტობრივი მოწმობანი ხელნაწერების ანდერძების სახით მაინც, გარდა XVIII საუკუნის **სავარაუდო** გადმოცემებისა მისი ავტორობის შესახებ, სამწუხაროდ, ჯერჯერობით არ ჩანს.

ცნობების სიმწირისა და გვიანდელობის გათვალისწინებით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ცნობებს, რომელთაც „განმარტების“ ტექსტი და მისი ადრეული ხელნაწერი წყაროები გვაწვდიან. სომხურ ენაზე სვიმეონ პლინდაპანეცის მიერ შესრულებულ თარგმანში განმარტების ავტორად **იოანე პეტრიწის** ნაცვლად ვინმე **ამელახოსია** მოხსენიებული. ფაქტია ის, რომ, XIII საუკუნის H-1337 ხელნაწერისა და ყველა ჩვენამდე მოღწეულ ნუსხებში კიმენის გასწვრივ სინგურით შემოვლებული ინიციალებია დასმული: **პ (პროკლე)**, ხოლო განმარტების გასწვრივ კი – **ი (იოანე)**. ხოლო განმარტების ავტორი რომ ნამდვილად ქართველია, ეს თვით „განმარტების“ ტექსტიდან ჩანს: „**ქართულთაი**ცა ესთა დაჰნიშნავს ლექსვად, ვითარმედ: „**გონიერი**ო“ აჲ ესე თანმიდებად ართროდსად, თუ – **რიო**, მეორესა პირსა დაჰნიშნავს, ოდეს სთქუა: **სული და ოდეს სულიერი**, და ეგრეთვე – **გონება და გონიერი**...“ [პეტრიწი II 1937: 47,1-4]; „სამართლად უწოდა **ენითმან**, ვითარმედ: „**ცის კარიაო**“ **ცისა კარი – რამეთუ ვინათგან ყოველი განსუმაჲ ნათელთაჲ ცის გამო არს**“ [პეტრიწი II 1937: 23,28-30]; „...ჟამი, რომელსა **ენითი ქართულთაჲ წელიწადად** უწოდს: ხოლო ოდეს-რად ვიტყოდით, ვთარმედ: ესე ესთენთა წელთაჲ არს, მართ თან-მიუქმთ მის

ჟამისა მიერ განზომასა“ [პეტრიწი II 1937: 50, 109,7-9; 70,30-34].

გასათვალისწინებელია ასევე, წინასიტყვაობის“ ტექსტი, სადაც, იოანე ფილოსოფოსი **სულისა და გონებისმიერი** შემეცნების განსხვავებაზე მსჯელობისას ქართულ ენაზე ბერძნულის შესატყვის ტერმინებს ქმნის; ხოლო „ბოლოსიტყვაობაში“ კი გულისტკივილით ლაპარაკობს თავის **„თანამეტომე“** ქართველთაგან შურსა და დევნაზე, განიხილავს წმ. წერილის ქართულ თარგმანებთან დაკავშირებულ პრობლემებს და, გარდა ამისა, საუბრობს სანუკვარ მიზანზე, რომ **თავისი გვარ-ტომისათვის, ქართველებისათვის** შეექმნა **„ენა გალექსებული და მესხუე მდაბრიონთაგან“**: „*მე მრჩობლთა და მრავალმრჩობლთა ერთვითთა ღმობათაგან მიდმოვიბნელი: სენთა, უცხოებათა და შურთა და ვერაგობათა საცუმილისაგან მექმე აწ ამის ჟამისა – ქართველთა და ბერძენთა შორის. ქართველნი, თანა დგომისა წილ და თქუმისა ესთა, ვითარმედ – „წმიდასა განგებასა ღმრთისასა კაცი ტომისაგან ჩუშნისა უწარმოებია, კელოვნებათაგან სულისათა დაკელოვნებული, ხოლო ხედვათაგან გონებისათა გაგონებებული, ვინაჲ, თან დაუდგეთ, ვაიძულოთ, ღმობათა მისთა უნუგეშინისთ, ტკივილთა მისთა ვეწამლნეთ, დაფარულთა მისთა ცხადად ვემხარკნეთ, რადთა, ვითარცა უცხოდ ბუნებისაგან წარმოარსებულსა, მსგავსი და ნაცვალი მისი უშთინთ – რამეთუ მედინისა ბუნებისაჲ არს კაცი და ჟამი რღუჭვისა მისისა უცნაურობს“ – არ ესთა, არაჲ ვერ იგულისჴმაეს, ვითარმედ „ბრჭალსა ჩემსა უმზირდეს სასაფრცოდ სულისა ჩემისაჲ.“ ვინაჲ, ძერთასაცა უძერეს ესე, რომელ ორითა იპყრობვოდეს უმეცრებითა: პირველ მარტივად უმეცნეობითა სასწავლოთაჲთა, და კუალად მეორედ – თვთ მის უმეცრებისა უმეცრებითა. ვითარ იტყვს სოკრატ, რამეთუ: „ძნელ სენი, არამედ უფიცხლეს უმეცრებაჲ სენისაჲ.“ ვინაჲ, თუმცა მე რადვე თან-სიყუარული და შეწევნაჲ მჩუშნებოდა მათგან, თანა-ვხდე დგომასა ღმრთისა განგებათასა, და თვთ მათ ხედვათა ვფუცავ სურვილსა, რომელ ენადმცა ენისაჲ და გამეწყო და ხედვადმცა ფილოსოფოსთა განცდისაჲ მეარ-*

ისტორიკელურა და ღმრთისმეტყუზლებაჲ ნივთისაგან მიუხებელი წარმომეყენა!“ [პეტრიწი II 1937: 222,18-22].

მიუხედავად იოანე პეტრიწის ბიოგრაფიის ამგვარი ბუნდოვანებისა, ის კი ნამდვილად ცხადია, რომ იგი თავისი ნაშრომებითა და მეცნიერული და პედაგოგიური მოღვაწეობით ორგანულად არის დაკავშირებული დავით აღმაშენებლის მიერ გელათის ტაძართან დაარსებულ აკადემიასთან – „ქრმათა სასწავლებელთან“, რომლის დიდებული შენობა, დამშვენებული კარიბჭეზე გამოსატული „ცოდნისა და რწმენის“ ერთიანობის ამსახველი სიმბოლური ემბლემათ, დღესაც დგას დიდებული ტაძრის ეზოში. ამას მოწმობს მისი „განმარტება“ პროკლე დიადოხოსის „ღვთისმეტყველების საფუძვლებისა“, რომელიც საღეჭციო კურსს წარმოადგენს „გონებითი ხედვებით“ დაინტრესებული „მოსწავლეებისათვის.“² სხვა მიზეზების გარდა, სწორედ მის პედაგოგიურ მოღვაწეობასაც უნდა დაუკავშირდეს ის გავლენა, რომელიც მან საქართველოს ოქროს ხანის ქართულ სამწერლობო ენაზე მოახდინა.

აღსანიშნავია, რომ თავის საღეჭციო კურსს – „თეოლოგიის საფუძვლებს“ იოანე პეტრიწი გელათის აკადემიაში კითხულობს XII საუკუნის დასაწყისში, ხოლო პროკლე დიადოხოსის იგივე თხზულება ბერძნულიდან ლათინურ ენაზე ითარგმნა XIII საუკუნის შუა წლებში – 1268 წელს, თომა აკვინელის დავალებით, მისი მდივნის მოერბეკეს მიერ; სომხურ ენაზე კი ქართულიდან ითარგმნა ქალქედონიტმა ბერმა სიმეონ პლინდაპანეცმა.

² იხ. „იოანე პეტრიწი – პედაგოგი, დიდასკალოსი“ [მელიქიშვილი 2019: 147-163]

მთარგმნელთა ენობრივ მახასიათებლებს დიფერენციული ცხრილი

	მთარგმნელები	არსენ ივალთოე- ლი	იოანე ტარი- ჭისძე (?)	არსენ ივალთოელი					იოანე ჭიმჭიმე- ლი	?	პეტრე- ბელა- თელი	იოანე პეტრიჩი					
				A 1108, Q 1152	A 52	A 102, A 103	K14	A 39, H 2188				A 2579	H 1337				
	ნენობრივი ნიშნ. ავტორ. ტიქსტები	იოანე დამასკელი	S 2562	ბელათის კატეგორიანი ბიბ- ლია				სამს -აღიწმად	სვდინდნი -დს რსად -მყოფად ნესიქს	„სერენიან“ რსანდს რ ნესას	სამს -აღიწმად	სვდინდნი -დს რსად -მყოფად ნესიქს					
		ივალთოე- ლი	არსენი	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1				-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	
2				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3				-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	ავ-მი, -ისამი	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
5	ნათ. პრ. + ძლითი	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
6	მეზღ(ვე)	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
7	მელდრ. სექსი	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
8	ესთა	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		
9	ეგერა	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
10	სად(ა)მე	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-
11	მედად	+	-	+	-	-	+	+		+		-	-
12	მიმდებად	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	-	-
13	ქანად	+	-	+	+	-	-	+	+	+	+	-	-
14	მოწილეობა	+	-	-	-	-	-			+		-	-
15	საზრისი	+	-	-	-	-	-			+		-	-
16	(ვ)ენა	+	-	-	-	-	-	+		+		-	-
17	მიდრეკა	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
18	ძრევა, მოძრაობა	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+
19	შეგულისხმევა	+	-	-	-	-	+	+		+		-	-
20	თანხმეობა	-	-	-	+	-	-			-		+	+
21	წმინდა	+	-	-	+	-	-	+	+	+	+	-	-
22	აზრობა	+	+	+	+	-	-	+		+		-	-
23	იჭრნეს/ აღსატრნეს		-	+	+	-	+					-	-
24	ის/ისი		-	-	+	-	-					-	-
25	-ოდინ		+	+	+	-	+					+	+
26	-ებნი		+	+	+	+	+					-	ბოლო- სიტყ.
27	-ებთა		+	+	+	-	+					-	ბოლო- სიტყ.
28	-მეგრ		-	-	-	-	-					+	+
29	-იეს	+	+	+	+	+	+						
30	ანთროპ. სახ. ბრ. -ი		-	+	+	+	-					+	+
31	საკუთარი სახ. -მან		+	+	+	+	+					+	+
32	მოთხრ. ბრ. -მან		+	+	+	+	-					+	+
33	ზმნისნიანი მიმ.		+	+	+	+	+					-	-
34	ჯერწინება	+	+	+	+	+	+					-	-
34	ტკივილთ მოყვარება	+	+	-	+	-	-					-	-

თავი II

იოანე პეტრიწი და ძველი ქართული ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ტერმინოლოგიის ჩამოყალიბებისა და განვითარების გზები

ტერმინოლოგია სპეციალური დანიშნულების ენაა, რომელიც მოწესრიგებული ფორმალურ-სემანტიკური სისტემურობით ხასიათდება. ტერმინოლოგიური ლექსიკა წარმოადგენს სპეციალური სახელწოდებების ისეთ ერთობლიობას, რომელიც მეცნიერების გარკვეული დარგის ტერმინ-სისტემებს ქმნის. ტერმინთა სისტემა ასახავს მოცემული მეცნიერების, მეცნიერული მიმდინარეობებისა თუ სკოლების მიერ გამომუშავებულ ცნებებს.³

მეცნიერული ენის მთავარ სპეციფიკას სწორედ სპეციალური ტერმინები ქმნიან. ენაში არსებული სიტყვაწარმოების ზოგადი პრინციპების ერთიანობასთან ერთად ისინი ამა თუ იმ დარგის მეცნიერული ენის ლექსიკურ შედგენილობას პრინციპულად განასხვავებენ, ერთი მხრივ, ერთმანეთისაგან, და მეორე მხრივ – საერთო ლიტერატურული ენის ლექსიკისაგან. ნებისმიერი მეცნიერული, და, მაშასადამე, ფილოსოფიური ცნების შემუშავება აუცილებლად გულისხმობს მისთვის ადეკვატური ტერმინის შერჩევასა და შექმნას, რადგანაც, სანამ ცნებას არა აქვს მოპოვებული თავისი საკუთარი დასახელება-ტერმინი, მას აკლია გარკვეულობა, ხოლო თავის მხრივ, განსაზღვრული ტერმინი მეცნიერული ცნების მომწიფებას უწყობს ხელს და, ამდენად, თვით ამ მეცნიერების განვითარებასაც. შეიძლება ითქვას, რომ ტერმინოლოგიის განვითარების დონე პირდაპირი მაჩვენებელია ამა თუ იმ მეცნიერული დარ-

³ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ზოგი ფილოსოფიური ცნება-ტერმინი შეიძლება მხოლოდ ერთი ფილოსოფოსის ცნებითი აპარატის კუთვნილებაც კი იყოს.

გის განვითარების დონისა. ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის სისტემური დამუშავება წინაპირობა იყო ფილოსოფიური თხზულებების შექმნისა და თარგმნისათვის, ქართული ფილოსოფიური აზრის განვითარებისა და სრულყოფისათვის.

არც ერთ ენაში არ არის მხამზარეულად მოცემული ფილოსოფიურ ცნებათა ამსახველი ტერმინები, მაგრამ სხვადასხვა ენებში არსებობს სიტყვაწარმოების ისტორიულად შემუშავებული წესები თუ სტრუქტურები და ყალიბები, რომელთა შემოქმედებითი გამოყენებითაც შეიძლება ენის ლექსიკური მარაგის უსასრულოდ გამდიდრება. საჭირო ფილოსოფიური ტერმინოლოგია იქმნება ფილოსოფიური აზროვნების, საერთოდ, მეცნიერული საქმიანობის განვითარების შესაბამისად, ამა თუ იმ ენაში არსებული მეტ-ნაკლებად მდიდარი სიტყვაწარმოებითი რესურსების გამოყენებით და, ამავე დროს, სხვა, ამ მხრივ განვითარებულ ენებთან კონტაქტების გზით.

ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოება გაცნობიერებული პროცესია. ყოველი მეცნიერება, მათ შორის, ფილოსოფიური, მიისწრაფვის გამოიმუშაოს თავისი საკუთარი, სპეციალური ენა, სადაც ინფორმაციის სემანტიკური განსაზღვრულობა უნდა ეყრდნობოდეს ენობრივი ნიშნისა და აღსანიშნი ცნების ცალსახა მიმართებას. მაგრამ თვით უზუსტესი შესატყვისიც კი ჯერ კიდევ არ არის ტერმინი, სანამ იგი არ ჩაჯდება განსაზღვრულ სტრუქტურულ-სემანტიკურ სისტემაში, სადაც ასეთ შესატყვისთა სიმრავლე გარკვეულ ორგანიზებულ მთლიანობას ქმნის და, სადაც იდეალურ შემთხვევაში ცნებათა სისტემასა და მათს შესატყვის ტერმინებს შორის ცალსახა მიმართება მიიღწევა. ამდენად, ტერმინოლოგიის სისტემური განვითარება ხანგრძლივი პროცესია. ჩვენ შევეცდებით მოკლედ გაავადგენოთ თვალი ამ პროცესს, რომელმაც ბუნებრივად მოამწიფა სპეციალური სამეცნიერო ენის ჩამოყალიბება გელათის სკოლაში.

1. ათონიდან გელათამდე

XI-XII საუკუნეები, „ეკლესიოფილური“ მიმართულების ხანა ქართული თარგმანის ისტორიაში, გამოირჩევა ცნებითი ღირებულების მქონე ლექსიკის აქტიური შემოქმედებით. ამ ხანისათვის დამახასიათებელმა ინტერესმა ეგზეგეტიკისადმი – როგორც ბიბლიური ტექსტების, ისე ეკლესიური და ეკლესიისგარე ხანის ფილოსოფოსთა ნაშრომების კომენტარებისადმი, ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ხასიათის ლიტერატურის მიზანდასახულობა თარგმან-დამუშავებამ მოითხოვა ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ხედვისა და აზრის ზუსტად გადმოცემა, ცნებათა დიფერენცირებისათვის საჭირო სპეციალურ ტერმინთა ზუსტი ქართული შესატყვისების დაძებნა და წარმოება, რასაც შედეგად მოჰყვა ქართული მეცნიერული ტერმინოლოგიის ჩამოყალიბება და სისტემაში მოყვანა, ქართული მეცნიერული ენის შექმნა.

ქართული სამეცნიერო-ფილოსოფიური ტერმინოლოგია საუკუნეების განმავლობაში ყალიბდებოდა. ამ პროცესს შეიძლება თვალი გავადევნოთ პირველი წერილობითი ძეგლებიდან მოყოლებული, V საუკუნიდან. სხვადასხვა ჟანრის ორიგინალურ თუ ნათარგმნ ლიტერატურაში მრავლად გვხვდება ცალკეულ ფილოსოფიურ-თეოლოგიური თუ საბუნებისმეტყველო ცნებათა აღმნიშვნელი ტერმინები. მაგრამ ეს ტერმინები სხვადასხვა დროსა და სხვადასხვა ავტორების მიერ იქმნებოდა და მოითხოვდა ერთ ფორმალურსა და სემანტიკურ სისტემაში მოქცევას. საქმე ისაა, რომ საუკუნეების განმავლობაში სხვადასხვა დროსა და ადგილას შექმნილ ძეგლებში ერთი და იმავე ცნებისათვის სხვადასხვა ლექსემა იყო გამოყენებული: მაგ. Στοιχείον – **წესი, ნივთი, ასო, აგებულება, ბუნება, სტრუქტურა** [იხ. მელიქიშვილი 1968: 150; მელიქიშვილი 1976: 137; ცქიტიშვილი 1986: 111] და პირიქით, სხვადასხვა ცნებისათვის – ერთი ლექსემა: მაგ. „გონება“ – იხმარებოდა გონების,

აზრის, ჭკუის, ცნების, სულის, ფიქრის, ჩვეულების, სინდისის მნიშვნელობით [ენუქაშილი 1987: 211].

XI-XII საუკუნეთა მთარგმნელები მეტად რთული პრობლემის წინაშე აღმოჩნდნენ: სხვა სიძნელეებთან ერთად ცნებათა დიფერენცირებისათვის საჭირო იყო პოლისემიისა და სინონიმის თავიდან აცილება, სირთულეს იწვევდა ისიც, რომ, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, თვით კლასიკურად დამუშავებულ ბერძნულ ფილოსოფიურ ენაშიც არ იყო დაძლეული ტერმინოლოგიური სიჭრელე, რაც მძიმე ტვირთად აწევბოდათ მათს კომენტატორებსა თუ მთარგმნელებს, მათ შორის, ქართველ მთარგმნელებსაც.

ქართული მეცნიერული ტერმინოლოგიის შექმნის გზაზე პირველი ნაბიჯების გადადგმა დიდ ათონელ მოღვაწეს, **გიორგი მთაწმიდელს** მოუხდა. გიორგი მთაწმიდლის თარგმანების ადრინდელ თარგმანებთან შედარებისას ნათელი ხდება ის დიდი წვლილი, რომელიც XI საუკუნის ამ გამორჩეულმა ათონელმა მოღვაწემ შეიტანა ქართული ფილოსოფიური და საბუნებისმეტყველო ტერმინოლოგიის განვითარების საქმეში [შალამბერიძე 1970]. მაშინ, როცა ძველ ქართულ თარგმანებში რომელიმე ცნება ხშირად მთელი შესიტყვებითაა ხოლმე გადმოცემული, გიორგი მთაწმიდელი აწარმოებს ბერძნული ტერმინის შესატყვის კალკირებულ კომპოზიციას: მაგ. „ექუსთა დღეთა“-ს უძველესი თარგმანი: „**თუთ იგი არს ბოროტი**“ [ექ. დღ.: 32,29] – გიორგი მთაწმიდლის თარგმანი: „**თუთბოროტი**“ [ექუსთა: 18,34], უძველესი: „**მშობელი თავისა თვისისაჲ**“ [ექ. დღ.: 32,26] – გიორგი მთაწმიდელი: „**თუთშობილი**“ [ექუსთა: 18,30] – ბერძნ. ἀπογενής.

ტერმინთა საწარმოებლად გიორგი მთაწმიდელი ხშირად იყენებს ბრუნვის ფორმანტებს დერივაციული აფიქსების ფუნქციით. ჩვეულებრივ, ასეთებად მოქმედებითი (-**ით**) და (-**ად**) ბრუნვის ფორმატებია გამოყენებული, რაც დღესაც

გავრცელებული საშუალებაა სამეცნიერო ტერმინთა წარმოებისას: გონებითი ხედვა, ბუნებითი საკუთრება, ბუნებითი მიზეზი, ცვალებითი მოძრაობა, ხედვითი, გრძნობითი, გონებითი, ზოგებითი, დაბადებადი, ტანჯვადი, ყოფადი, ქცევადი და ცვალებადი, განხრწნადი, ცხოვრებადი და ა.შ.

ძველი ქართული თარგმანის პირიანი ზმნის სანაცვლოდ გიორგი მთაწმიდელი აწარმოებს ტერმინ-სუბსტანტივს ვითარებითი ბრუნვის ფორმანტის საშუალებით (მომავალი დროის ე. წ. შესაძლებლობის მიმდებარე): *რომელნიმე განშიშულდიან* [ექუსთა: 75,38] // *რომელნიმე განშიშულებადნი* [ექ.დღ.: 62,10].

შედარებით ძველ თარგმანთან აქ გახშირებულია აბსტრაქტულ სახელთა -ობა // -ება სუფიქსის სხვადასხვა ფუძეებთან ხმარება. აღსანიშნავია, რომ გიორგი მთაწმიდელთან აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებლად -ება სუფიქსის პროდუქტიული, თუმცა იგი -ობა სუფიქსსაც იყენებს: *კაცება, ტომება, თესლოვანება, ფეროვნება, ცხოველება, თვითოფერება, ზოგადება, მარტივება, ორება, ჳმეანობა, დედაკაცობა, მოქალაქეობა*. მიმდებარეობისგან კი -ობა სუფიქსით აწარმოებს მოქმედების აბსტრაქტულ სახელებს (substantiva abstracta actionis): *მცურვალობა, მპარავობა, ჟამთმცნობელობა, ჟამთმსტოვარობა, მოზარდობა, უძრობა, უქცეველობა*.

ახალ ტერმინთა წარმოებისას გიორგი მთაწმიდელს ხშირად უხდება ამოსვლა ბერძნული ტერმინის აგებულებიდან: იყენებს რა ქართული სიტყვაწარმოების ფართო შესაძლებლობებს, იგი ცდილობს ზუსტად გადმოსცეს ბერძნული ტერმინის ცნებითი შინაარსი. ტერმინთა შექმნა კალკირების გზით ძირითადად რთულ სიტყვებზე, კომპოზიტებზე მოდის: *მრავალნაწილი* (πολυμερής), *წინააღდგომა* (ἀντιστῆς), *თვითშობილი* (αὐτογενής). ასევე: *წინაგერძინი, ზედადგომილი, თანაშემწე, გარემომცველი* და სხვ.

გიორგი მთაწმიდელი ტერმინს უთარგმნელად ტოვებს იმ

შემთხვევებში, როცა შესაბამისი ქართული სიტყვა ზუსტად ვერ გადმოსცემს ბერძნულის მნიშვნელობას; ან მაშინ, როცა მას ტერმინოლოგიური ღირებულება არა აქვს, რადგანაც იგი სალაპარაკო ენაში განსხვავებული მნიშვნელობით იხმარება: „ვითარმედ ჳმად იგი გამოვალს **ჭურჭლისაგან მკმობარისა**“ [ექუსთა: 37,26]; „**კმობარისა ორღანოფსაგან** გამომავალსა ჳმა-ასა“ [ექ.დღ.: 23,32-33].

საერთოდ, გიორგი მთაწმიდლისეულ თარგმანებში, უძველესი ქართული თარგმანებისაგან განსხვავებით, აშკარაა ბერძნული დედნის გავლენა ტერმინთა წარმოებასა და კომპოზიციაში. ამასთან, არ უნდა დაგვავიწყდეს ძველი ქართული თარგმანების (რომლებიც, როგორც ილია აბულაძე ფიქრობს, VIII-IX საუკუნეებში ჩანს შესრულებული პალესტინაში [ექუსთა: 12]), დიდი ღირსებებიც და ის დიდი დახმარება, რომელიც მათ მართლაც გაუწიეს გიორგი მთაწმიდელს ამ ძველთა ხელახალი თარგმნის პროცესში: პირველ მთარგმნელთა ამ დამსახურებას, როგორც ვნახეთ, თვითონ გიორგი მთაწმიდელი აღნიშნავს „ექუსთა დღეთას“ თარგმანის ანდერძში: „ღმერთმან იგი პირველნიცა თარგმანნი აკურთხენ, დიდად ჳელი აღმიპყრნესო“.

ფილოსოფიური და თეოლოგიური ხასიათის თარგმანთა მომრავლებასთან ერთად თანდათან იზრდება მთხოვნილება ტერმინთა უფრო დაზუსტებისა. შესაბამისად, მდიდრდება ქართული მეცნიერული ტერმინოლოგიაც. იგი განვითარების მაღალ საფეხურს აღწევს იოანე დამასკელის „დიალექტიკისა“ და არეოპაგიტული კორპუსის ეფრემ მცირისეულ თარგმანებში. თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ეფრემ მცირე ტერმინთა ზუსტ თარგმნას, ეს იქიდან ჩანს, რომ იგი საჭიროდ თვლიდა თარგმანის კიდევზე სიტყვათა „**განსაზღვრება-განჩინებების**“ დართვას, რათა მკითხველს ადვილად ეპოვნა საჭირო სიტყვა-ტერმინი [დიალექტიკა 1976: 68].

ეფრემ მცირე მარჯვედ იყენებს ქართული ენის სიტყვაწარ-

მოებითი ხელოვნების შესაძლებლობებს. იგი მეტად აფართოებს აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებელი **-ობა** სუფიქსის გავრცელების არეს: ამ სუფიქსს ურთავს ნებისმიერ ფუძეს, როცა ამას გარკვეული ცნების გამოხატვის საჭიროება მოითხოვს. გარდა არსებითი და რიცხვითი სახელებისა, ამ სუფიქსს ურთავს მიმღებობს, ნაცვალსახელებს, წარმოქმნილ ფუძეებსა და კომპოზიტებს: *რომელობა, სხუებრობა, ყოვლობა, მასვეობა, იგივეობა, მათგანვეობა, კერძოობა, ეგრეთვეობა, მოდასეობა, დიდნიჭობა, მიმღებელობა, მისადებელობა, უმოქენეობა, მიუდრეკელობა, გამოუძიებლობა, გამომეძიებელობითობა, მშობელობა, თვთმპყრობელობა, აღმყვანებელობა, მომცემელობა, მღტოლგვარეობა, ქვემხედველობა, მდგომლობა, ქცევადობა, გამოცხადებადობა ორცხიველობა, პირმშოთსახეობა* და სხვ.

ასევე იგი ააქტივებს **-ით** და **-ად** ბრუნვის ფორმანტიან დერეივაციას:

-ით: *მოკლებითი, სიმტკიცითი, კანკლედობითი, მსგავსებითი, ნერვობითი, მოზარდობითი, სილაღითი, კადნიერებითი, ზომიერებითი, წინააღრჩევითი, გრძნობადობითი, ჭეშმარიტებითი, ბუნებითი, ღირსებითი, სარკითი და ივავითი, ხეღვითი და საქმითი* და სხვ.

-ად: *განდმროთბადი, განათლებადი, სრულყოფადი, განტფობადი, ქმნადი, განგრწნადი, გრძნობადი, ჟამიერადი, შემთხუევადი, განქარვებადი, დაცხრომადი, დადგრომადი, გამოცხადებადი* და სხვ.

პროდუქტიულია მასთან თანდებულებიანი დერეივაციაც:

-გან: *არსთავანი, კეთილისავანი, მყოფთავანი, მიზეზისავანი.*

-მიერ: *არსთამიერი, მცნებათამიერი, საჭმელთამიერი, ღუმილისმიერი.*

-მიმართ, -მომართ: ღმრთისამიმართი, ჩუენდამიმართი და სხვ.

ტერმინთა წარმოება ზმნის პირიანი ფორმების გასუბსტანტივებით:

იყოფ, იეოსი, არსი, იქმნად, იქმნესი: „იყოფ და არსი და იეოსი და ქმნად ... იქმნებისი და იქმნესი მისთვის საკუთრებით იგალობებიან“ [არეოპაგ. 64, 1-3].

აქტიურია აგრეთვე წინდებულებიანი და ზმნისართიანი კომპოზიციის ტიპი: *თანაზიარება, თანასამარადისო, თანაღმობა, თანამბრძოლი, თანადამოკიდებულება, თანამოდასე, ქუემეტრევი, ზედამდგომელობა, წინააღრჩევითი, წინააღმდგომი, წინამოგონებადი, ზემთაუცნაური, ზემთასახინო, ზემთაცნობა, ზემთასახიერი.*

თვთ ნაცვალსახელიანი: *თვთცხოველეყოფა, თვთმსგავსება, თვთმფლობელობა, თვთკელმწიფება, თვთმოძრაობა, თვთსიბოროტე, თვთძალი, თვთხრწნილება, თვთმშვიდობა, თვთსრული და სხვ.*

ამგვარად, ქართული სპეციალური ტერმინოლოგია თანდათან ყალიბდება ბერძნული ენიდან საღმრთო წერილისა თუ ქრისტიანული ეზევეტიკური და დოგმატურ-პოლემიკური და თეოლოგიურ-ფილოსოფიურ ხასიათის თხზულებების თარგმნის პროცესში.

ტერმინთა დაზუსტება ბევრ სიძნელესთან იყო დაკავშირებული: პირველ რიგში საჭირო იყო ბერძნულ ტერმინთა პოლისემანტიზმში გარკვევა. ბერძნული სიტყვების მრავალმნიშვნელოვნობაზე ხშირად მიუთითებენ ქართველი მთარგმნელები – „ბერძენთა ენად უფსკრულ ღრმა არს და იგივე და ერთი სიტყუად მრავალსა პირსა აღიარებსო“ – აღნიშნავდა ეფრემ მცირე [საქ. მოციქ. 1950: 029]. მართლაც, თვით ანტიკური ხანის ფილოსოფიის კლასიკოსთა შრომებშიც არ არის დაძლეული

ტერმინოლოგიაში პოლისემიისა და სინონიმის პრობლემა. ავიღოთ, მაგ. ღმრთა ტერმინი, რომლის სხვადასხვაგვარმა გაგებამ, ერთი მხრივ, პლატონისა და, მეორე მხრივ, არისტოტელეს შრომებში, როგორც ა. ლოსევი აღნიშნავს, სათავე დაუდო არისტოტელეს ღმრთა ტერმინის ტრადიციულ ფალსიფიკაციას [Лосев 1975: 43]. აღსანიშნავია, რომ პლატონის „პარმენიდეს“ კრიტიკული ტექსტის გამომცემელი და ფრანგულ ენაზე მთარგმნელი ო. დიე სპეციალურად მსჯელობს ღმრთა ტერმინების თარგმანის თაობაზე და გაუგებრობის თავიდან აცილების მიზნით არჩევს მათი ერთი – *Forme* ტერმინით თარგმნას [Aug. Dies 1974: 4-6]. სხვათა შორის, ამავე გზას ადგას პეტრიწიც, როდესაც ამ ტერმინებს ერთი – *გუარ* („ამ/ნაირი“ „ამ/ფერი“, „ამ/გვარი“) ტერმინით თარგმნის. თვით ერთი ფილოსოფოსის შრომებშიც ერთსა და იმავე ტერმინს ხშირად სხვადასხვა გაგება აქვს. მაგ., არისტოტელესთან ἵσθη (არსება), ფილოსოფიაში ეს მეტად მნიშვნელოვანი ტერმინი, იხმარება როგორც „არსების“ (არსის), ისე „პირველსაწყისის“, „ელემენტის“ და „სუბსტანციის“, „ინდივიდის“ მნიშვნელობით (და ἰσθηტა ტერმინის სინონიმია), რამაც ამ ცნების სხვადასხვაგვარი გაგება და მისი სხვადასხვა ენაში განსხვავებული შინაარსის მქონე ტერმინებით თარგმნა გამოიწვია [Лосев 1929: 24]. ჩანს, აქედან მოდის ქართული *არსის* და *არსების* ერთმანეთში აღრევის ტრადიცია. იგივე ა. ლოსევი აღნიშნავს, თუ რა დიდ სიძნელეებს აწყდებოდა იგი პლატონის შემოქმედებაზე მუშაობისას და თარგმნისას სწორედ იმის გამო, რომ ამ დიდი ფილოსოფოსის ნაშრომებისათვის დამახასიათებელია ფილოსოფიურ ცნებათა და მათ გამომხატველ ტერმინთა არაჩვეულებრივი სიჭრელე და არამდგრადობა [Лосев 1975: 8]. ხოლო, რაც შეეხება ფილოსოფოსთა სხვადასხვა თაობებს, მათ შორის ტერმინოლოგიური სიჭრელე და შეუთანხმებლობა ჩვეულებრივია. მაგალითად, ცნობილია, რომ ფილოსოფიის ერთ-ერთი ძირითადი ცნების – ერთიანი, საყოველთაო საწყისის – გამოხატვისათვის ანტიკურ ფილო-

სოფიაში სხვადასხვა ტერმინებია ხმარებული, რაზედაც მიუთითებს არისტოტელე თავის „მეტაფიზიკაში“ და აღნიშნავს, რომ საჭიროა სხვადასხვა ფილოსოფოსთა ნაშრომებში ამ ტერმინოლოგიური სიტყვლის მხედველობაში მიღება მანამ, სანამ „ერთიან მიზეზს“ დავადგენდეთო.

დიონისე არეოპაგელის შრომათა თარგმანისათვის დართულ ერთ-ერთ კომენტარში, რომელიც ὁ αἰὼν ლექსემას ეხება, ევფრემი წერს: „შეისწავე, ვითარმედ ბერძენთა ენითა მრავალგუარად იკმარებენ სახელსა **საუკუნოდსასა** წმიდათა წერილთა შინა. ამისთვისცა მე, ვითა თვთ მათითა ენითა არიან, ეგრეთ დამიწერიან სიტყუანი ესე აწ წერილთაგან შემოდებულინი, რადთა სცნა, ვითარმედ ამათ სიტყუათა შინა ყოველგან **„საუკუნოდსა“** სახელი არს ბერძულად, რომელი წმიდათა მამათა და მოძღუართა ქართულისა თარგმანებისათა ოდესმე **„საწუთროდ“** უთქვამთ და ოდესმე **„სოფლად“** და ოდესმე **„ჟამად“** ფრიად ჯეროვნითა განგებითა. ხოლო აქა საჭირო იყო, თუთ ვითა მათსა ენასა არს, ეგრეთ დაწერა, რადთა არა მოუზავებელ იყოს მათდა თარგმანი მათი“ [პეტრე იბერიელი 1961: 262, კომენტ. 10].

როგორც ვხედავთ, ὁ αἰὼν ლექსემას ძველი ქართველი მოძღვარნი და მამანი კონტექსტის შესაბამისად სხვადასხვაგვარად თარგმნიდნენ: *საუკუნო*, *საწუთრო*, *სოფელი*, *ჟამი*, რაც რამდენადმე ასახავს კიდევ ამ ბერძნული სიტყვის სემანტიკურ ველს. ჩანს, ასეთი ანალიზის ჩატარება უხდებოდათ ქართველ მთარგმნელებს ყოველი ბერძნული ტერმინისათვის ქართული შესატყვისის მოძიებისას, რასაც ისინი ხშირად თანამშრომლობით აღწევდნენ. ასეთი თანამშრომლობა ტერმინოლოგიის დამუშავებისა და დადგენა-დაზუსტების აუცილებლობით იყო გამოწვეული. ამ მხრივ მნიშვნელოვან ცნობას გვაწვდის ისევ ევფრემ მცირე: „მე ძალისაებრ ვილუწიდ სიმართლესა და შედარებასა ბერძულისასა მრავალთა მეცნიერთა ბერძენთა და ქართველთა გამოკითხვითაო“ [საქ. მოციქ. 1950: 030].

ძველი ქართველი მოღვაწენი შეგნებულად უდგებიან ტერ-
 მინთა წარმოებას, ითვალისწინებენ თითოეული ბერძნული
 ლექსემის ეტიმოლოგიას, სპეციალურად სწავლობენ მათს
 მნიშვნელობებს ლექსიკონებისა და ბიბლიურ თხზულებათა
 მრავალრიცხოვან განმარტებათა გამოყენებით, იძლევიან ბერ-
 ძნულ ტერმინთა ზუსტ, ძირეულ თუ კონტექსტუალურ შესა-
 ტყვისებს – ზოგჯერ აზრობრივს, უფრო ხშირად კი ფორმა-
 ლურ-სემანტიკური კადკების სახით. ამასთან დაკავშირებით
 მეტად საინტერესოდ წერს კვლავ და კვლავ ეფრემ მცირე
 „სამოციქულოს“ თარგმანის წინასიტყვაობაში: „ამათ ესევი-
 თართა ღრმათა ადგილთა, სადაცა უკმდა შეცვალება და
 სხუებრ ცვალებად სიტყუასა სამოციქულოსა ქართულსა, რო-
 მელი მაშინდა ძლით გულისკმა-იყოფებოდის, ოდეს სამ-
 ნი, გინა ოთხნი თარგმანნი პავლისანი და ეგეოდენნივე ლექ-
 სიკონნი, რომელ არიან ღრმათა წიგნურთა სიტყუათა ანბანსა
 ზედა განწყობილნი სიტყუანი, ერთად შემოვიკრიბნი, მა-
 შინდა ძლით მოუპოე ქართული მსგავსებული სიტყუად“ [საქ.
 მოციქ. 1950: 029]. წმ. იოანე დამასკელის თხზულების Πηγή
 γνῶσεως-ის („წყაროდ ცოდნისად“), კერძოდ კი, მისი ერთ-ერთი
 ნაწილის – „საფილოსოფიო თავების“ (Κεφάλαια φιλοσοφικά)
 თარგმანით ჩაეყარა საფუძველი საკუთრივ ფილოსოფიური
 ხასიათის თხზულებათა თარგმნას ჩვენს ენაზე, რასაც თვით
 ეფრემ მცირე აღნიშნავს თავისი თარგმანის წინასიტყვაობა-
 ში: „ესე ერგასისნი თავნი ... გარეშეთა წიგნთა და საფილა-
 სოფოსოდსა სწავლულებისაგანნი არიან, რომელთად დადა-
 ცათუ საჭირო იყო დატევნად ენასა ჩუენსა, ვინადთგან სხუად
 არარად-ოდეს თარგმნილა საფილოსოფოსოთა წიგნთაგანიო“
 [„დიალექტიკა“ 1976: 66]. დამასკელის „დიალექტიკაში“, რო-
 გორც ცნობილია, არისტოტელედან და მისი კომენტატორები-
 დან მომდინარე ლოგიკური ცნება-ტერმინების განმარტებებია
 მოცემული ქრისტიანული თვალსაზრისიდან ამოსვლით. აქე-
 დან ცხადია, თუ რა დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა მას
 ქართული თეოლოგიური ტერმინოლოგიის სისტემატიზაციი-

სათვის. მაგრამ ეს ქართული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის სისტემაში მოყვანის პირველი ცდა იყო და მოულოდნელი არ არის, თუ მას რიგ შემთხვევებში უზუსტობანი ახლავს. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია ზოგი კონკრეტული ხასიათის უზუსტობა ევრემის თარგმანში და მათი მიზეზებიცაა დასახელებული [„დიალექტიკა“ 1976: 40-42].

ზოგი უზუსტობა „დიალექტიკის“ ევრემისეულ თარგმანში ამა თუ იმ კონტექსტის სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციის შედეგი ჩანს, ზოგი – სხვა რედაქციიდან მომდინარეობისა, მაგრამ დედნისაგან განსხვავების ნაწილი სპეციალურ ტერმინთა არაზუსტი გადმოცემითაა გამოწვეული. ამის მიზეზი კი ხშირად თვით ბერძნული ლექსემების პოლისემანტურობაა, რაც თვით ევრემ მცირესაც არაერთხელ აღუნიშნავს: „ბერძენთა ენაჲ უფსკრულ ღრმა არს და იგივე და ერთი სიტყუად მრავალსა პირსა აღიარებსო“ [საქ. მოციქ. 1950: 029]. ზოგჯერ კი ისეც ხდება, რომ რომ მათი ფილოსოფიური მნიშვნელობა მთარგმნელისათვის ჯერ კიდევ არ არის ნათლად გამოკვეთილი – ამას ხომ თვით ევრემიც აღნიშნავს შესავალში: „მე... უმრავლესი ამათ თავთაგანი ჯერეთ ვერ გამიგონებიაო“ – და მკითხველს ურჩევს, რომ „ხედადს-ხედა იკითხოს, რათა გაეხსნას გულისხმისყოფის კარი“ [„დიალექტიკა“ 1976: 66].

შეიძლება ტერმინი, როგორც სემანტიკური ერთეულის მიმართება აღსანიშნთან, მისთვის ჯერ გარკვეული არ არის: მაგალითად, ერთმანერთთან სემანტიკურად ახლოს მდგარ, მაგრამ სხვადასხვა ცნებების აღმნიშვნელ ბერძნულ ტერმინებს ევრემ მცირე ქართულად ერთი ლექსემით გადმოსცემს: მაგ. ὁ τῆριος, ἡ μοιρῆ, τὸ εἶδος ტერმინებს **სახე** ლექსემით თარგმნის, ასევე, ἡ δαίμων (,,გაყოფა“) და ἡ δαίμων (,,განზომილება“) ერთი – **განფენა** ლექსემით გადმოაქვს, ხოლო ერთმანეთის გამომრიცხავი მნიშვნელობის მქონე ტერმინები ἄριστότερος (განსაზღვრული), δαριστερότερος (განსხვავება, გაყოფა) და συνεχὴς (შერწყმული) **განსაზღვრებული** სიტყვით აქვს

თარგმნილი. ასევე *შემოკლება/შეკლება* ლექსემებით თარგმნის როგორც ძირითადი ლოგიკური ცნების გამომხატველ ტერმინს *συστοιχία* ასევე, *ζωγζერ* ἢ *συστασις*-ს (*შემტკიცება*) ტერმინსაც. ორ სხვადასხვა ცნება-ტერმინს ἢ *διαφορά* (*განსხვავება*) და ἢ *διαίρεσις* (*გაყოფა*) *ζωγζერ* ერთი – *განყოფილება* ლექსემით გადმოსცემს.

არის შემთხვევები, როდესაც ერთი და იგივე ბერძნული ტერმინი ეფრემის თარგმანში სხვადასხვა ეკვივალენტითაა გადმოცემული, ანუ ერთი და იგივე ცნება სინონიმური ლექსემებითაა აღნიშნული. ასე, მაგ., ლოგიკური *σπουδαίμων* ტერმინისათვის ეფრემ მცირე ერთი ძირისაგან ნაწარმოებ რამდენიმე სხვადასხვა ფორმას ხმარობს სხვადასხვა კონტექსტში: *თანამოკიდული*, *წინამოკიდული*, *მოკიდებული*, *მოკიდული ნივთი*. ამავე დროს, სხვა ძირებისაგანაც აწარმოებს ამავე ტერმინის შესატყვისებს: *ნართაული*, *მდებარე*, *ზემდებარე*, *წინამდებარე*. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ სხვადასხვა ქართული შესატყვისი *ζωγζერ* ბერძნული სიტყვის პოლისემიითაცაა ხოლმე გამოწვეული: მაგ., *σπουδαίμων*-ს სამი მნიშვნელობა აქვს: ფილოსოფიური: *სუბსტრატი*, *საფუძველი*; ლოგიკური: *სახე*, *ქვესახე*, გრამატიკული: *ქვემდებარე*, *სუბიექტი*.

ბუნებრივია, რომ ქართველი მთარგმნელები და მათ შორის ეფრემ მცირეც ტერმინების თარგმნისას ძირითადად კალკირების მეთოდს მიმართავენ: ვროპულ ენებზეც ფილოსოფიურ//თეოლოგიური და, საერთოდ, მეცნიერული ტერმნოლოგია ან ნასესხებია, ან ძირითადად სწორედ ბერძნული ტერმინების კალკირების გზითაა შექმნილი.

ამ მოკლე მიმოხილვიდანაც ჩანს, რომ ეფრემ მცირე ძიების პროცესშია და მისი ტერმნოლოგია სისტემურ დამუშავებას საჭიროებს. მაგრამ ისიც ცხადია, რომ ეფრემ მცირეს უდიდესი ღვაწლი მიუძღვის ქართული მეცნიერული ტერმნოლოგიის ჩამოყალიბებისა და განვითარების საქმეში: ქართული სიტყვაწარმოებითი საშუალებების ფართო და თა-

ვისუფალი გამოყენებით მან შექმნა უდიდესი ბაზა ახალი მეცნიერული ლექსიკისა, რომელმაც, გაუძლო რა დროის გამოცდას, საფუძვლად დაედო და დამკვიდრდა ქართული მეცნიერული ლექსიკის ძირითად ფონდში.

როგორც ჩანს, სწორედ იმის გამო, რომ ქართული ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ტერმინოლოგია კიდევ მოითხოვდა დახვეწასა და დაზუსტებას, მეტად გაიზარდა მოთხოვნილება საღვთისმეტყველო-ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებათა თარგმანების ბერძნულ დედნებთან შეჯერებისა, არსენ იყალთოელმა ხელახლა თარგმნა ეს თხზულება, მიუხედავად იმისა, რომ, როგორც თვით ევრემი აღნიშნავს თავის ანდერძში, იგი იყო „განმადლიერებელი“ და „ძალმწე“ მისი ამ თარგმანზე მუშაობის დროს: „ლოცვა ყავთ, ქრისტეს მოყუარენო, გაბრიელისთვის, რომლისა ბრძანებითა ითარგმნა წმიდაჲ ესე წიგნი და კეთილთა მოღუაწეთა ჩემთა და განმადლიერებელთა, ამას თანა მზრდელთაცა და მსახურთა – არსენი იყალთოელისა, იოვანე და იოვანე ხუცესთა, სტეფანესთვის დიაკონისა და უფროდს ყოველთა ჩემ საწყალობელისა, რეცა თარგმანისა – ევრემ მცირისათვის“ [დიალექტიკა 1976: 18].

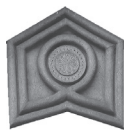
ტერმინთა დაზუსტება და თარგმანის დედანთან დაახლოვება რომ იმ ხანისათვის აუცილებელ მოთხოვნილებად იქცა, ამისი ერთ-ერთი მიზეზი ისიც იყო, რომ ტერმინთა გაურკვევლობა თუ განსხვავებული გაგება ბიზანტიურ ქრისტიანულ სამყაროში (და მაშასადამე, საქართველოშიც), ხშირად ცხარე საეკლესიო დისკუსიების საბაზი ხდებოდა ხოლმე და არა მარტო დისკუსიებისა, არამედ მწვალებლად გამოცხადებისა და ეკლესიიდან განკვეთისაც კი. ამისათვის ὁσῶτα და ἡπίσταται ტერმინების გაგებასთან დაკავშირებული გაუგებრობაც კმარა. იოვანე ἱταლოსის მიმართ სასამართლოს მიერ წაყენებული ბრალდებებიდან ერთ-ერთი ისიც იყო, რომ „იტალოსი უყურადღებოდ ექცეოდა ეკლესიის მიერ მიღებულ ტერმინოლოგიას, ხმარობდა არა იმ გამოთქმებს, რომლებიც ზუსტად

იყო მიღებული ეკლესიის მამების მიერ ორთოდოქსული რწმენის გამოსახატავად“ [კეჭაძეძე 1970: 8]. ასეთ ვითარებაში კი განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა სწორედ იოანე დამასკელის „დიალექტიკას“, რომელიც, როგორც ფილოსოფიის კომპენდიუმი, შეიცავდა ფილოსოფიურ ცნებათა და ტერმინთა დაზუსტება-განმარტებებს ქრისტიანული თვალსაზრისიდან ამოსვლით. აკი თვითონ ეფრემ მცირეც ამბობს თავისი თარგმანის წინასიტყვაობაში: „სხუებრ შეუძლებელ არს სიტყვსებაჲ წინააღმდეგომთაჲ, სიტყუა-გუგუბდენ რაჲ გარეშენი-იგი **განუკუეთელთათჳს**, რომელ არს **გუამი** და **ბუნებისათჳს**“ [დიალექტიკა 1976: 67].

არსენი „დიალექტიკის“ ახალ თარგმანში მკაცრად ხელმძღვანელობს იმ პრინციპით, რომ „არცა-რაჲ ბერძნულისა-გან დააგდოს და არცა-რაჲ ზეპირითა დაურთოს“ [S 1463, 39v]. იგი ბერძნულის შესატყვისად სათანადოდ ხვეწს და აზუსტებს ქართულ ტექსტებს. მაგალითად, გამიჯნავს ტერმინებს **სხეული** და **გუამი**. პირველს τὸ σῶμα-ს შესატყვისად ხმარობს, ხოლო მეორეს, როგორც წესი, – πνεῦμα-ს ტერმინის შესატყვისად. ასევე, სათანადო განსხვავებას ამყარებს ბერძნული ὁριζόμενος, διοριζόμενος ტერმინების თარგმნისას და, შესაბამისად აწარმოებს ტერმინებს: **განსაზღვრებული**, **განწვალებული**. ეფრემ მცირე კი, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ამ ცნებებს ერთი – **განსაზღვრებული** ლექსემით გადმოსცემს. ბერძნულ ἡ διαφορὰ, ἡ διαίρεσις ლოგიკურ ტერმინებს ეფრემი ერთი ქართული შესატყვისით თარგმნის, ესაა **განყოფილება**. არსენი კი ცნებათა დიფერენცირებას ახდენს ტერმინებით: **განყოფილება** და **განწვალება**. ეფრემი სრულიად განსხვავებული ბერძნული ცნებების – τὸ πᾶθος და ταπεινότης – აღსანიშნად ერთი ფუძიდან აწარმოებს შესატყვისებს: **შემთხვევა** და **შემთხვევითი**. არსენი კი ბერძნულის შესაბამისად განსხვავებს ამ ცნებებს შემდეგი ტერმინებით: **შეხუდობა**, **შემთხვევითი**. ეფრემი ლოგიკური πλοκήμενον ტერმინის შესატყვისად, როგორც ზემოთ

ვნახეთ, სხვადასხვა შესატყვისებს აწარმოებს, არსენი კი ქმნის სრულიად გარკვეულ ტერმინ-კალკს – *ქუემდებარე* რომელიც დღესაც დამკვიდრებულია ლოგიკურ და გრამატიკულ ტერმინოლოგიაში. ოპირაჲ ცნების გამოსახატავად ეფრემი ძველ ტერმინს – *აგებულებას* მიმართავს, არსენი კი *მყოფობას* აწარმოებს, რაც შემდგომში მკვიდრდება კიდევაც. ოთხ-ს შესატყვისად არსენი *არსება* ტერმინს ხმარობს, ეფრემი კი *არსებასაც* და *არსსაც*. თბ, თბჲ, ოპირაჲ გამოსახატავად არსენი *ყოფნა* ძირისაგან აწარმოებს ტერმინებს: *მყოფი*, *მყოფობა*. ეფრემი კი *არსს* ხმარობს. ამგვარად, ეფრემს არა აქვს დიფერენცირებული ოთხ-ს და თბ ცნებები, არსენი კი გამოიყენებს მათ. ამ დროისათვის დადგენილი ჩანს *ნივთი* ტერმინის მნიშვნელობა როგორც „მატერიისა“. მაგრამ ეფრემი მას ხმარობს „სტიქიების“ მნიშვნელობითაც: „ოთხთა ნივთთაგან შეერთებული გუამი“ [დიალექტიკა 1976: 53,7]. შესაბამის კონტექსტში არსენი „სტიქიების“, *ელემენტების* მნიშვნელობით *ასო* ტერმინს ხმარობს და არა *ნივთს*, რომელსაც „მატერიის“ (ოპირაჲ) მნიშვნელობა აქვს დამკვიდრებული ამ პერიოდის ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებებში: „ოთხთა *ასოთაგან* შესრულებული სხეული“ [დიალექტიკა 1976: 53,7].

სრულიად ახალ ლოგიკურ-ფილოსოფიურ ცნებათა შესატყვისი ტერმინების შექმნის პროცესი საკმაოდ დროს მოთხოვდა და იოანე დამასკელის ამ თხზულებების ტერმინოლოგიის დაზუსტების მიზნით ეფრემ მცირესთან ერთად მუშაობის შემდეგ არსენ იყალთოელი როგორც ჩანს, „დიალექტიკას“ ახლად თარგმნის უკვე გელათში, XII ს-ის დასაწყისში.



2. იოანე პეტრიწი და თეოლოგიური ტერმინოლოგიის სისტემატიზაცია გელათის სკოლაში

ერთი მხრივ, არსენ იყალთოელისა და მისი უშუალო მიმდევრების მიერ სქოლასტიკის ფუძემდებლის – იოანე დამასკელის „დიალექტიკისა“ და ალექსანდრიული (ნეო)პლატონური სკოლის კომენტატორების ნაშრომების თარგმნას, ხოლო, მეორე მხრივ – იოანე პეტრიწის მიერ ნეოპლატონური ფილოსოფიის სისტემატიზაციის, პროკლე დიადოხოსის „თეოლოგიის საფუძვლების“ თარგმნა-კომენტირებას კანონზომიერ შედეგად მოჰყვა ქართული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის სისტემაში მოყვანა, მკაცრად დამუშავებული ქართული მეცნიერული ენის შექმნა. სწორედ პროკლესაგან, ამ „ატიკელი“ ფილოსოფოსისაგან შეითვისა იოანე პეტრიწმა ის სქოლასტიკური (ამ სიტყვის ამოსავალი გაგებით) სისტემურობა, რომელიც მთელ მის სიტყვაშემოქმედებას გასდევს. პროკლე დიადოხოსის „თეოლოგიის საფუძვლებში“ და პლატონის დიალოგებზე მის მრავალრიცხოვან კომენტარებში (რომელთაც შესანიშნავად იცნობს და იყენებს იოანე პეტრიწი), მათი ავტორისათვის დამახასიათებელი აკრიბიითა და სერუპულოზურობით არის ჩამოყალიბებული მკაცრი სისტემა ანტიკური (ნეოპლატონური გადამუშავებით) ფილოსოფიის ტერმინოლოგიისა, რაც მის მთარგმნელსა და კომენტატორს, იოანე პეტრიწს, ავადებდა ასეთივე მკაცრი სიზუსტით მოპყიდებოდა თითოეული ფილოსოფიური ცნების ქართულად გადმოცემის საქმეს.

გელათის სკოლის ძირითადი მიმართულება და ლიტერატურული პროფილი თეოლოგიურ ლიტერატურასთან ერთად წმინდა „გარეშე“ ფილოსოფიაა. საუკუნეების განმავლობაში წმინდა წერილისა თუ მისი განმარტებების თარგმნის პროცესში ბერძნული ტერმინების შესატყვისად შექმნილ ქართულ ლექსემებს, ასევე ახლად თარგმნილი ნეოპლატონური ფი-

ლოსოფიის ცნებათა ქართულ შესატყვისებს ერთ ფორმალურ-სემანტიკურ სისტემაში მოქცევა, პოლისემიის დაძლევა და დახვეწა ესაჭიროებიდა, რაც კიდევაც განხორციელდა გელათის სკოლაში. ამ მხრივ გელათის თეოლოგიურ-ლიტერატურული სკოლა ახალი ეტაპია ქართული ფილოსოფიური (// თეოლოგიური) ენის (ტერმინოლოგიის) განვითარების გზაზე: ესაა ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ტერმინოლოგიის ერთიანი, მონოსტრუქტურული სისტემის ჩამოყალიბების წარმატებული ცდა. გელათის სკოლაში ყალიბდება სრულიად გამოკვეთილი და თავისთავადი „გელათური“, ჩვეულებრივი, ყოფითი ენისაგან განსხვავებული – „მდაბრიონთაგან მესხუე“, მეცნიერული სტილი, რომლის თეორიული საფუძვლები გამომუშავებული იქნა იოანე „პლატონური ფილოსოფოსის“, პეტრიწის მიერ.

ეს იყო პიროვნება, „წარმოარსებული წმიდა განგებისაგან ღმრთისადსა, ჰელოვნებათაგან სულისათა დახელოვნებული, ხედვათაგან გონებისათა გაგონებებული“ [პეტრიწი II 1937: 222], რომელშიც შემოქმედებითი სითამამე და ფართო გაქანება, ენის ალღო და ღრმა ცოდნა, სიტყვის არსში წვდომისა და მისი ესთეტიკური განცდის უნარი, ფილოსოფიასა და თეოლოგიაში განსწავლულობა და „შუენიერ ხედვათა სურვილი“ პარმონიულად იყო შერწყმული. სწორედ მას უნდა ვუმადლოდეთ ქართულ ენაზე შექმნილ ფილოსოფიურ ტერმინოლოგიას, რომელიც ქართული ძირებით არაჩვეულებრივად ზუსტად გადმოსცემს ევროპულ ენებზე ბერძნული ან ლათინური ნასესხობების სახით არსებულ მეცნიერულ ტერმინებს. იოანე პეტრიწი თავისუფლად, ლაღად და ძაღდაუტანებლად, ქართულ ენაში ისტორიულად ჩამოყალიბებული მოდელების გააქტიურების გზით, ქართული ენის სიტყვაწარმოების მდიდარი შესაძლებლობების ფართო, შემოქმედებითი გამოყენებით ქმნის ახალ ტერმინებს და ისე ღრმად სწვდება სიტყვის არსს, რომ, როგორც ნიკო მარრი აღნიშნავდა თავის იოანე პეტრიწის შესახებ ერთ-ერთ პირველ, მნიშვნელოვან გამოკე-

ლევაში, „შეიძლება მხოლოდ გაკვირვებას მიეცე იმ ამოუწურავი მარაგისა და იმ პირდაპირ სასწაულებრივი ძალებისა გამო, რომელებსაც იგი ფლობდა, რომ რაც შეიძლება მეტი რაოდენობით ეპოვა ქართულ ენაში საჭირო მასალა აზრთა ყველანაირი, უმცირესი ნიუანსისა და ნაირგვარობის გადმოსაცემად ბერძნული ენის ნიმუშის მიხედვით, უაღრესად რთული და განყენებული დიალექტიკის სიმკვლელების გადასაღებად“ [Mapp 1909: 23-24]. მისივე სიტყვებით, იოანე პეტრიწს „უნდა ვუმაღლოდეთ ქართულ ენაზე შექმნილ მზამზარეულ ფილოსოფიურ ტერმინოლოგიას, რომელიც ქართული ძირებით არაჩვეულებრივად ზუსტად გადმოსცემს ყველა ტერმინს, ევროპულ ენებზე ბერძნული ან ლათინური ნასესხობების სახით რომ არსებობს“ [Mapp 1909: 35].

იოანე პეტრიწის მიზანი იყო ფილოსოფიურ ტერმინთა ისეთი სისტემის შექმნა, რომლის ელემენტები ურთიერთკავშირში იქნებოდნენ ერთმანერთთან როგორც ფორმალური, ისე სემანტიკური თვალსაზრისით, შექმნიდნენ ფორმალურ-სემანტიკურ პარადიგმატულ ერთიანობას და გამორჩეული იქნებოდნენ ყოფითი ლექსემებისაგან ფორმალურ-სემანტიკური სტრუქტურების სისტემურობით. სწორედ ამას გულისხმობს იოანე ფილოსოფოსი, როდესაც ამბობს, რომ თავისი გვარტომის ხალხისათვის – ქართველებისათვის აღიშურვა „მდაბრიონთაგან მესხუე და გაღექსებული“ ენის შექმნა. „მდაბრიონთაგან მესხუე“ ენა კი პირველ რიგში, გულისხმობდა ყოფითი, სალაპარაკო ენისაგან განსხვავებული ფილოსოფიური ლექსიკის შექმნას იმავე, საერთო-სახალხო ენის მასალაზე დაყრდნობით. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ფილოსოფიურ ენაში მოქმედი ტერმინი მარკირებული უნდა ყოფილიყო: მას უნდა ჰქონოდა საკუთარი მოდელი, იდეალურ შემთხვევაში იგი თავისი ფორმით განსხვავებული უნდა ყოფილიყო ყოფითს ენაში უზუაღური მნიშვნელობით ხმარებული შესაბამისი ლექსემისაგან. ტერმინს უნდა ჰქონოდა თავისი საკუთარი სტრუქტუ-

რა-აგებულება, რომელიც გარკვეულ ფორმალურ-სემანტიკურ სისტემაში ცალსახა მიმართებაში იქნებოდა ამ სისტემის სხვა ელემენტებთან. ამგვარად, პეტრიწი მოითხოვდა ყოფითი და მეცნიერული ლექსიკის ლინგვისტურ დიფერენცირებას (თუმცა ამის განხორციელებას, როგორც მოსალოდნელია, ყოველთვის ვერ ახერხებდა). ამასთან, დაცული უნდა ყოფილიყო ერთი აუცილებელი პირობა, რაც ძირითადი პრინციპია იოანე პეტრიწის სიტყვათშემოქმედებისა: ქართული ფილოსოფიური ტერმინი უნდა შექმნილიყო საკუთარი, ქართული ძირეული მასალისაგან, ქართული დერივაციული აფიქსების გამოყენებით (თუ სესხება ხანდახან მაინც გარდაუვალი ხდებოდა, სრულიად გამორიცხული იყო უცხო – ბერძნულ აფიქსთა კომბინაცია ქართულ ძირთან). ეს კი დიდ შემოქმედებითს სითამამეს მოითხოვდა: უსაზღვროდ ფართო გასაქანი უნდა მიეცათ თავისთავად მდიდარი და მრავალფეროვანი ქართული სიტყვაწარმოებითი საშუალებებისათვის, მაქსიმალურად გამოემზეურებინათ და გამოეყენებინათ მისი შესაძლებლობანი, გაეცოცხლებინათ არქაული, მივიწყებული და გაქვავებული ფორმები და მოდელები, ამასთანავე, გზა გაეხსნათ ცოცხალ, სალაპარაკო ენაში არსებული პერსპექტიული ფორმებისათვის. სწორედ აქედან მოდის პეტრიწისა და გელათის სკოლის სხვა მოღვაწეთა მიერ უზუალური აფიქსების გვერდით, არქაული ან დიალექტური აფიქსების გააქტივება და მათი დისტრიბუციული შესაძლებლობების გაზრდა.

იოანე პეტრიწი ტერმინთა წარმოებისას იცავდა პლატონის „კრატილოსში“ გადმოცემულ თვალსაზრს: „ყოველი სახელი უნდა გამოხატავდეს საგნის (/მოვლენის) ბუნებას“: „ელინთა ენამზეობასა ზედა ყოველთავე თვისი სახელი ჰქვან, შესაბამი თვისისა არსებისად“ – იოანე პეტრიწის ეს განცხადება ელინთა „ენამზეობის“ თაობაზე საფუძვლად უდევს მის მთარგმნელობითს მეთოდს, რომელიც სათარგმნი ტექსტის ზედმიწევნით ზუსტად გადმოცემას მოითხოვდა. ეფრემ მცირისაგან

განსხვავებით, რომელსაც ქართველ „ულუმპიელთა“ ნამუშავეებში რიდიტა და კრძალვით შეჰქონდა შესწორებები, რათა ბერძნებსა და ბერძნულის მცოდნეთ ბრალი არ დაედოთ „გამოუძიებლად“ თარგმნის გამო, პეტრიწი „არ-იდილად“ – დაურიდებლად იტყვის: „*მრცხუნის მე, თუთ მის ჭეშმარიტებისაგან, აქადო წარსულსა და მეუდარსა, რამეთუ არსთა წილ არათა გარდმოვაენებდეს*“ [პეტრიწი II 1937: 108,26-28]. იოანე ფილოსოფოსი ჭეშმარიტების წინაშე გრძნობს თავს პასუხისმგებლად და არაჩვეულებრივ შემოქმედებით სითამამეს და პასუხისმგებლობას იჩენს, რათა ქართულ სიტყვაში გააცოცხლოს ის არსი, ეტჰმონი, რომელიც ბერძენმა ჩადო ამა თუ იმ საგნისა თუ მოვლენის სახელწოდებაში და რომელიც დაუნჯებულია წმ. წერილის სიტყვაში. მთელი მისი ძალისხმევა სიტყვის არსის მართებულად გადმოქართულებსაა კენაა მიმართული: „*ჩუეულება არს ჩუენდა ადვილთა და ჩუეულთა სათარგმანთა შორის თხზვად და მორთვად ენისად, არამედ ძნელთა შორის გონებითა და ფილოსოფოსთასა ყოველსა სილიტონესა და თანმიყოლასა ენისაებრსა ვემხარეები, ვიდრე სადამდის მეტითა სილიტონითა და შლად და ენებად გონებასა არ შეეძთხეოდის, რამეთუ ყოველი ჰაზრი ჩემი მათ შორის გონებისა და ხედვისათვის არს, ანუ-და სიტყვერებითი იყოს, გინა-და სწავლულებითი, ანუ-და ბუნებით და ღმრთისმეტყულებითი*“ [პეტრიწი II 1937: 222].

განსხვავებით ევგრემ მცირისაგან, იგი არ იმართლებს თავს: პირიქით, თვლის, რომ მეტად გამრავლდნენ მთარგმნელები („გარდმომდებელნი“) და ვერ კი ესმით „ძალითი“ (პოტენციური) სიტყვის, – ლოგოსის“ განხორციელების საიდუმლო. ამის მაგალითად მას ორი ადგილი მოჰყავს წმ. წერილის ძველი ქართული თარგმანიდან – “დაბადება”, 1:26: „მოვედით და ვქმნეთ კაცი ხატად და მსგავსად ჩუენდა“ და იოანე 1:1 “პირველთაგან იყო სიტყუაჲ“ და ამ თარგმანთა მცდარობის დასაბუთების შემდეგ საკუთარ თარგმანს გვთავაზობს [პეტრიწი

1937: 219]. იოანე პეტრიწის ტერმინოლოგიურ მოდელზე დაკვირვების შედეგად გამოიკვეთა ძირითადი პრინციპები, რომელთაც იგი თანმიმდევრულად იცავს თავის ნაშრომებში:

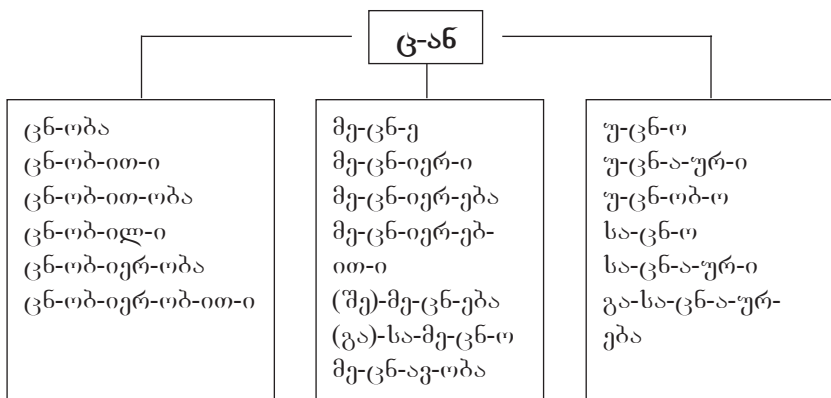
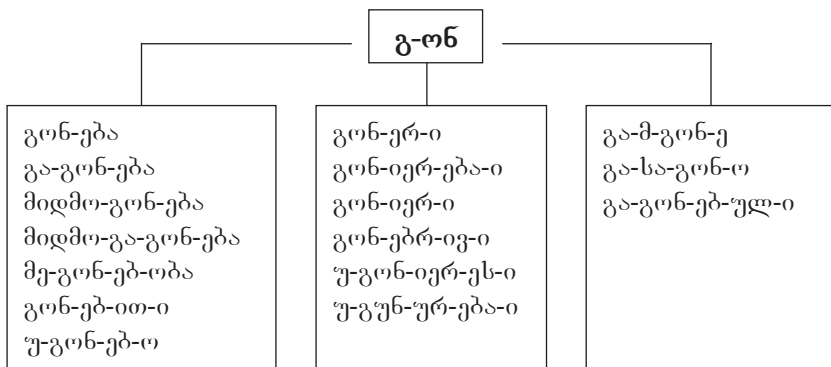
1. ტერმინი უნდა შეიქმნას ქართული ძირებისა და აფიქსების საშუალებით;
2. ტერმინი გამორჩეული უნდა იყოს ყოფითი ლექსემისაგან ფორმალურ-სემანტიკური სისტემურობით;
3. ტერმინმა ზუსტად უნდა ასახოს შესაბამისი ცნების შინაარსი, უნდა იყოს გამჭვირვალე და მოტივირებული;
4. ტერმინი მონოსემიური უნდა იყოს: ტერმინსა და ცნებას შორის ცალსახა მიმართება უნდა იყოს;
5. უპირატესობა ენიჭება მოკლე სუბსტანტივის მაწარმოებელ მოდელს: *მა-ე, მე-ე, მო-ედ, სა-ე, სა-ო, ნა-ევ ...*

ამ პრინციპების განხორციელება ყოველთვის არ იყო შესაძლებელი და ახლაც შეუძლებელია, რამდენადაც მეცნიერული ენა, ისევე, როგორც საზოგადოდ, ყოველი ცოცხალი ენა, არ არის სტატიკური და განვითარების კანონებს ემორჩილება. მაგრამ ამ იდეალური სისტემურობისაკენ სწრაფვა მოითხოვდა „ენის ჰელოვნებისა და ღრამმატიკოსობის“ დაუფლებას, ენის „აობისა და ქცევის“ შესწავლას, სიტყვათა „შეწყობისა და დაშლის“ ოსტატობაში გაწაფვას, სიტყვის არსში წვდომას და ამ გზით ტერმინის „ეტიმოლოგიის“ („მზამეტყველების“) ანუ მოტივაციის დადგენას [პეტრიწი I 1937: 223, 32-34].

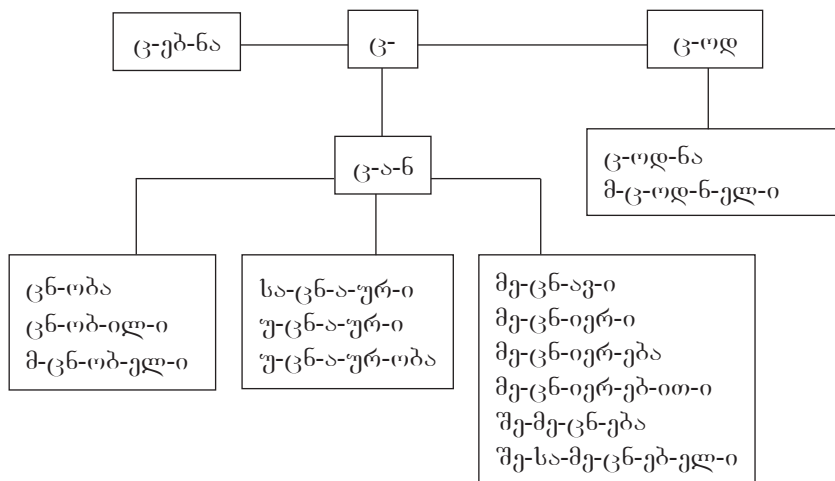
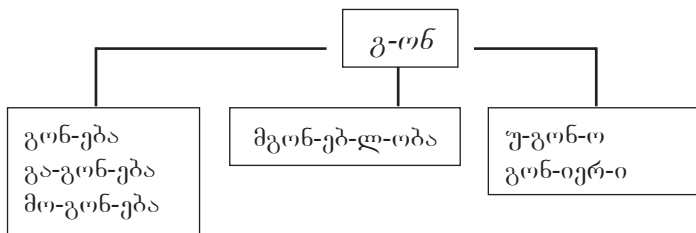
1. გელათელ მოღვაწეთა ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის მორფოლოგიური პარადიგმატული სისტემა გარკვეული ტიპის დერივაციული მოდელების გააქტივებით ხასიათდება. ახალ ტერმინთა წარმოების თვალსაზრისით განსაკუთრებული აქტივობით ხასიათდებიან აგრეთვე გარკვეული სემანტიკის ლექსემათა ძირეული მორფემებიც. ესენია, მაგ., *გონ, ცან, გუარ, არს, ჩენ/ჩინ, მიზეზ, გუამ, ყოფ, ზიარ* და

სხვა ძირები. ამა თუ იმ ლექსიკური ერთეულის სიტყვაწარმოებითი პოტენცია სხვადასხვა ავტორთან სხვადასხვაგვარად ვლინდება.

იოანე პეტრიწი (პროკლე დიადოხოსის „კავშირნი“):



იოანე ტარიჭისძე (ამონიოს ერმისის შრომების მთარგმნელი):



2. ცნობილია, რომ აფიქსების ფუძეებთან დისტრიბუციის გარკვეული თავისუფლება დამახასიათებელია ტერმინოლოგიური წარმოებისათვის, სადაც ასეთი შეზღუდვები მოხსნილია. ამიტომ, რომ გელათის სკოლის ნაწერები-სათვის დამახასიათებელია, მოხდევად ნოვაციებთან ერთად, არქაული ფორმებისა და მაწარმოებლების მოძალეობა. ყველაზე დიდ ასპარეზს უკეთესი არჩევანის გაკეთების თვალსაზრისით იძლეოდა მიმდებარე ფორმათა წარმოების დიდი მრავალფეროვნება ქართულში. დიადექტურ საფუძველზე ისტორიულად ჩამოყალიბებული პა-

რადელური წარმოების მოდელები ახალწარმოებისათვის მეტად ფართო შესაძლებლობებს იძლეოდა და ფილოსოფიურ ცნებათა ლინგვისტური დიფერენცირებისათვის ხელსაყრელი საშუალება იყო. მიმდებარის ფორმათა პარადელური, სინონიმური წარმოებიდან ნამყო დროის **ნა-პრეფიქსიანი** მიმდებარეები განსაკუთრებულ მიდრეკილებას იჩენენ სუბსტანტივაციისადმი (შდრ. *დაგვილი, გაცრილი, გაკვეთილი, დაჭრილი, დაშენილი, დამჭნარი* და სხვ. მაგრამ: *ნაგავი, ნაცარი, ნაკვეთი, ნაშთი, ნაჭერი* და სხვ.). ხოლო ტერმინთა ფუნქციური დატვირთულობა, როგორც ცნობილია, ძირითადად არსებით სახელზე მოდის. ამიტომ **ნა-პრეფიქსიანი** მიმდებარის ფორმათა ტერმინოლოგიზაცია ადვილად და სწრაფად ხდება. სპეციალურ ტერმინთა საწარმოებლად ეს ხერხი ფართოდ აქვს გამოყენებული და დანერგილი იოანე პეტრიწს: „ნაკუეთი“ (*ფიგურა, სქემა*), „ნათხი“ („ნაქუსი“ (*მწკრივი, რიგი, სერია*).

ცნებათა დიფერენცირებისათვის ამ საშუალების გამოყენების ნათელ ილუსტრაციას წარმოადგენს გელათური ბიბლიის ხელნაწერებში ერთმანეთის პარადელურად ნახმარი პრეფიქსიანი და სუფიქსიანი წარმოების მიმდებარის სინონიმური ფორმები „მორდომილი“ და „ნარდომი“ (*გრდ-ომა ზმნისაგან*): „მოგეცინ შენ ბარკალი შენი **მორდომილად**“ (რიცხ. 5:21). აქვე, კატენის ტექსტშია ნახმარი ჩვენთვის საინტერესო **ნა-პრეფიქსიანი** ფორმა იმავე, *გრდომა* ზმნისაგან: „ნარდომისა ცხორებისა სასწაულ არს ფქვლი ქრთილისაჲ, რომლისათჳსცა **ნარდომისა** ცხორებისათჳს შესმენილი დედაკაცი ამას შესწირვიდა“ (A 1108, 103). აქედან პირველი ფორმა, „მორდომილი“ ჩვეულებრივი, ყოფითი მნიშვნელობითაა (*მოვარდნილი*) ნახმარი, მას ჩვეულებრივი მიმდებარის მნიშვნელობა აქვს. მეორე ფორმაში „ნარდომი“ კი ეს გაგება წაშლილია. ამ ფორმას სპეციალური მნიშვნელობა აქვს მიღებული: „ნარდომი“ ნიშნავს *ჭეშმარიტი, კანონიერი გზიდან გადავარდნილს, გადაცდენილს*.

აქედან მომდინარეობს მისი ტერმინოლოგიური მნიშვნელობაც: *ყალბი, პლაგიატი, ფალსიფიცირებული*. სწორედ ამ საუკუნეაღური მნიშვნელობითაა იგი ნახმარი ამონიოს ერმისის თხზულების თარგმანშიც: „ეთქუა თუ **ნარდომ-ყოფა**ა წიგნისა ამის, იგიცა **თანგანარდომნეთ** ამისსა, ანუ უკუეთუ იგინი საკუთრებუ, ესეცა, ცხად არს, ვითარმედ, მათ თანა“ [ამონ. 106,36]. ამ კონტაქსტში, როგორც ვხედავთ, „ნარდომი“ დაპირისპირებულია *საკუთართან*, მისი ანტონიმია. მთელს კონტექსტში კი ლაპარაკია არისტოტელეს ავტორობის საკითხზე. კერძოდ, „ნატაცი თუ საკუთარი არს წიგნი ფილოსოფოსისაჲ“ [ამონ. 101,28]. მოყვანილ კონტექსტებში ერთმანეთის სინონიმებად ჩანს *ნატაცი* და *ნარდომი*, რომელთაც ბერძნულ დედანში შეესატყვისება *νόμιος* ლექსემა, რაც ნიშნავს „არასწორს, ცრუს, უკანონოს, ყალბს“ – ჩვენს შემთხვევაში – „მიტაცებულის მითვისებულს, პლაგიატს“ (შდრ. ლათ. plagio „ვიტაცებ“). „ნარდომი“ რომ ტერმინოლოგიური *ყალბი* – *νόμιος* მნიშვნელობით დამკვიდრებულია გელათური, კერძოდ – არსენ იყალთოელის წრის ძეგლებში, ეს არსენის მიერ შედგენილი „დიდი სჯულისკანონის“ ერთ-ერთი სტატიიდანაც ჩანს (კერძოდ, ამფილოქე ეპისკოპოსის იამბიკოში): „ვითარ მტყუარნი და **ნარდომნი** დრაჰკანნი“ [დიდი სჯულისკანონი 1975: 522,11].⁴ უნდა აღვნიშნოთ, რომ იოანე პეტრიწი *νόμιος* ლექსემის შესატყვისად პროკლეს თხზულების თარგმანსა და განმარტებაში *ცეთ* და *რღუეე* ძირებისაგან აწარმოებს *ნა-* პრეფიქსიან მიმღეობას: „**ნამრღუეესა**, ესევეთა **ნაცთსა** გულმყისიერებასა შორის მონაგონი“ [პეტრიწი II 1937: 83]; მაშინ, როდესაც ჩვეულებრივი, ყოფითი მნიშვნელობით იგი *-ილ* სუფიქსიან მიმღეობას იყენებს ამავე *ცეთ* ფუძისაგან: „ყოვლისა **ცთომილისა** მბრძოლისაგან“ [პეტრიწი II 1937: 4,6]. იმისათვის, რომ მკითხველისათვის ცხადი გახადოს მის მიერ შემოტანილი ტერ-

⁴ როგორც ვხედავთ, „მტყუარი“ **ნარდომ**-თან ერთად აქ სინონიმურ წყვილშია ნახმარი.

მინის მნიშვნელობა და მიმართება ბერძნულ ცნება-ტერმინთან, იოანე პეტრიწი, ბერძნულ ტერმინთან ერთად მის მიერ მოპოვებულ ქართულ შესატყვისს ხმარობს ხოლმე ჰენდია-დისურ წყვილში: „ნათხი სირადსად“, „სუმპერაზმად, რომელ არს თანგასავალი“, „მაგალითსა – ემფასსა“.

ამგვარად, ნათელი ხდება, რომ მიმდევობათა წარმოების ქართულში არსებული ორი სხვადასხვა ტიპი გამოყენებულია ცნებათა დიფერენცირებისათვის: ნა- პრეფიქსიანი მიმდევობის ფორმები ტერმინ-სუბსტანტივთა მნიშვნელობითაა გამოყენებული, საკუთრივ მიმდევობის ჩვეულებრივი, ყოფითი მნიშვნელობით კი -ილ სუფიქსიანი მიმდევობა გამოიყენება.

ამავე მიზნით სასუბიექტო მიმდევობის რამდენიმე ტიპიდან იოანე პეტრიწი ააქტივებს არქაულ მოდელს (საშუალო გვარის ზმნათათვის დამახასიათებელს), რომლებიც დღეს სუბსტანტივების (ხელობის სახელების) წარმოებაშია დამკვიდრებული: **მ-** (მბადი, მსახი), **მა-** (მავსი, მამკი, მაკლი, მადმრთი), **მე-** (მექმი, მედინი, მერღუ, მეშუ), **მო-** (მობაძავი, მოსავი, მოქცევი, მოკუდავი), **მად** (პირველმდებადი), **მე** (მწადე, გამბე, მომბე), **მარ** (მხედარი, მკუდარი), **მარე** (მთენარე), **მაე** (მაცნე, მავნე), **მეე** (მეცნე მეთნე, მეთქუე, მეტრფე, მეწადე, მესმე, მებაძვე), **მეო** (მეკუდო), **მოე** (მოსწრაფე, მოწაფე, მოსწავლე, მოყუარე, მოღუაწე, მოახლე), **საე** (სარეცე, სავსე, სახე), **სა-** (საოცი, სამკი, საწადი, აღმოსახენი), **საო** (საქმო, საკვრვო, საცნო, საუწყო, საწადო, სატრფო, სასო, საშო, აღმოსახინო).

ამ ტიპის წარმოება ზმნური ფუძეებისაგან ძველსავე ქართულში უკვე არქაული მოდელია, ისტორიული უგვარო სტატიკური ზმნებისათვის დამახასიათებელი, რომელსაც მოხერხებულად იყენებენ გელათის სკოლის მოღვაწენი ცნებათა ფორმალური დიფერენცირების მიზნით. საინტერესოა, რომ ამ მოდელის გამოყენება ერთდროულად აკმაყოფილებს ტერმინოლოგიზაციისათვის ხელსაყრელ სამ პირობას: შესაძლებელი ხდება პოლისემანტიზმის თავიდან აცილება, სუბსტანტი-

ვური მოდელი აადვილებს და აჩქარებს ტერმინოლოგიზაციის პროცესს, ამ მოდელის მიხედვით შექმნილი ტერმინი მოკლეა, სხარტია, მარჯვე და მოხერხებული.

3. შემდეგი პრინციპული მოთხოვნა ბუნებრივად გამომდინარეობს წინასაგან: სპეციალური ტერმინი, როგორც გარკვეული ცნების ადეკვატური ენობრივი გამოხატულება, მოცემული მეცნიერული ენის სისტემაში პოლისემიასა და ომონიმიას უნდა გამორიცხავდეს. როგორც ცნობილია, პოლისემანტიზმი სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში მოწმობს ტერმინოლოგიური სისტემის მოუწესრიგებლობასა და სუსტ გაფორმებულობას. თავისი ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის სისტემის ფარგლებში პოლისემიის მოშლა და მონოსემანტიზმის მიღწევა იყო ის იდეალური ვითარება, რომლისკენაც მიისწრაფვოდა და მოელს თავის შემოქმედებით ძალებს მიმართავდა იოანე პეტრიწი. პროკლეს ტრაქტატის თარგმანის წინასიტყვაობაში იოანე ფილოსოფოსი სპეციალურად ეხება შემეცნების პროცესის ამსახველი ცნება-ტერმინების დადგენის საკითხს და უჩვენებს ქართული ტერმინის შექმნის გზას შესაბამისი ბერძნული ტერმინების სემანტიკური ანალიზის საფუძველზე. ეს ტერმინებია: *νόησις*, *νόημα*, *δύσιν*, *νοῦτον*, რომელთაც იგი ვრცელი მსჯელობისა და დასაბუთების გზით უძებნის შესაფერის ქართულ შესატყვისებს: „გაგონება“, „მიდმოგონება“//„მიდმოგაგონება“, „გასაგონო“, „გამგონე“ [პეტრიწი II 1937: 6-7]. აქვე პეტრიწი სინანულით აღნიშნავს, რომ ძველი ქართული მთარგმნელები ცნებათა დიფერენცირებას არ აქცევდნენ სათანადო ყურადღებას და ერთსა და იმავე სიტყვას სხვადასხვა მნიშვნელობით ხმარობენ, რაც „მე უზომოდ მიშლის თარგმანსა შინაო“ [პეტრიწი II 1937: 6].

პოლისემიის დაძლევა შესაძლებელი იყო სინონიმური ლექსიკური ერთეულების ან სინონიმური მორფოლოგიური მასალის (მაწარმოებლის) გამოყენების გზით. აქედან მოდიოდა კვლავ და კვლავ არაუხუაღურის, არაორდინალურის, არქა-

ული თუ დიალექტური ენობრივი მასალის ძიება, გააქტივე-
ბა. მაგრამ, მეორე მხრივ, ეს იყო წყარო სისტემათაშორისი
(ფილოსოფიური ენისა და საერთო-სახალხო ენის ლექსიკურ
სისტემებს შორის) სინონიმების წარმოშობისა.

4. ცნებათა და მათი აღმნიშვნელი ტერმინების სისტე-
მატიზაცია მუშაობის რთულ ეტაპებს მოიცავს. ცნებათა მნიშ-
ვნელობების დადგენა და მათთვის სახელწოდებათა შერჩე-
ვა განყენებულად არ ხდება (ან არ უნდა ხდებოდეს), არამედ
სხვა ცნებებთან და მათ შესატყვის ტერმინებთან მიმართება-
ში უნდა ზუსტდებოდეს. ყოველ ცნებას თავისი ადგილი უნდა
ჰქონდეს მიჩენილი ცნებათა სისტემაში და ამ ცნებათა (და შე-
საბამისად – მათ გამომხატველ ტერმინთა) შორის არსებულ
კანონზომიერებებს უნდა ასახავდეს. როგორც ცნობილია, ეს
კანონზომიერებანი ცნებათა ლოგიკურ კავშირებს ემყარება
და ცნებათა ისეთ კლასიფიკაციას გულისხმობს, რომელიც
მნიშვნელობათა გვარ-სახეობრივ ურთიერთობებში ვლინდე-
ბა [დამბაშიძე 1986: 46]. როდესაც გვარ-სახეობითი ცნებების
ამ იერარქიული დამოკიდებულების (ჰიპონიმის) გამოხატვა
გამჭვირვალე ენობრივი მასალით ხდება, საქმე გვაქვს იდეალ-
ურ შემთხვევასთან ცნებათა და შესატყვის ტერმინთა სისტე-
მატიზაციის თვალსაზრისით.

სწორედ ასეთი სანიმუშო შემთხვევაა პეტრიწის მიერ
გვარ-სახეობითი დამოკიდებულების აღმნიშვნელი წყვილის
– *γένος* და *είδος* ცნებების გადმოტანა ერთ სემანტიკურ ველ-
ში შემავალი ურთიერთდამოკიდებული წყვილით – *ტომი* და
გუარი (რომელთაგან პირველი ფართო მოცულობის ჰიპერო-
ნიმია, მეორე კი მასში შემავალი ვიწრო მოცულობის ჰიპო-
ნიმი), ნაცვლად ქართულ ლოგიკურ ტერმინოლოგიაში ადრე
(დამასკელის „დიალექტიკისა“ და ამონიოსის შრომების თარგ-
მანებში) მიღებული ტერმინებისა – *ნათესავი* და *სახე*. საქ-
მე ისაა, რომ არც თვით ბერძნულ ტერმინებში და არც მათს
ძველ ქართულ თარგმანებში არ არის დაცული (და გააზრე-

ბული) სათანადო სისტემურობა, რომელიც იდეალურ შემთხვევაში ერთი ჯგუფის ცნებების ერთ სემანტიკურ ველში შემავალი ტერმინებით ასახვას გულისხმობს. *ნათესავ* ტერმინს (რომელიც ამავე დროს, მეტად გავრცელებული ყოფილი მნიშვნელობის სიტყვაა) იოანე პეტრიწი ცვლის მისი ნაწილობრივი სინონიმით, სპარსულიდან აღრევე ნასესხები *ტომით*, ხოლო *წმინდა*-ის ძველ ქართულ შესატყვისს – *სახე*-ს ცვლის *გუარ* ტერმინით, რომელიც, თავის მხრივ, *ტომის* ქვეკლასს წარმოადგენს. ამგვარად, იგი ახერხებს ენობრივი მასალის საშუალებითაც ასახოს ის იერარქიული დამოკიდებულება, რომელიც ამ გამოსახატავ ცნებებს შორის არსებობს, რითიც აღწევს იდეალურ სისტემატურობას გამოხატვის პლანში. ამ მხრივ იგი აჭარბებს სისტემატიზაციის საოცარი უნარით განთქმულ თვით პროკლესაც კი, რომელიც ამ შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, ტრადიციით იყო შეზღუდული.

ქართველი ფილოსოფოსის წინაშე *სახე* სიტყვის პოლისემანტიზმის საკითხიც იდგა. პეტრიწი შესანიშნავად ართმევს თავს ამ პრობლემას: იგი ცდილობს, თითოეული მნიშვნელობისათვის, რომელსაც *სახე* ლექსემა გადმოსცემს ძველ ქართულში, დაძებნოს ცალსახა შესატყვისები: *წმინდა*-სათვის – *გუარი*, *ძირფი*-სათვის – *სახე*,⁶ *სჯი*-სათვის – *ნაკუთი*, *ეი*-სათვის – *ხატი*, *პარაძე*-სათვის – *იგავი*.⁷

ტერმინოლოგიური ძიებების გზაზე პეტრიწისათვის ყველაზე მთავარი მაინც სიტყვის არსში წვდომა და ამ არსის ზედმიწევნითი სიზუსტით გამოხატვაა ენობრივი ნიშნით. იგი მი-

⁵ იხ. გელათის ბიბლია: „ტომი უმეტეს გარეშემცველობითი არს, უფროს ვიდრე სახელი ერისა“ (A1108, 38 r).

⁶ შდრ. „სახე“ ლექსემის მნიშვნელობები ევრემ მცირესთან მ. მაჩხაძის 1988: 134.

⁷ იხ. *იგავ* სიტყვის განმარტება იოანე ოქროპირის მიხედვით გიორგი ამარტოლის „ხრონოგრაფის“ არსენ ივალთოელისეულ თარგმანში [ხრონოგრაფი 1920: 69].

ისწრაფვოდა შეექმნა ცნების, საგნისა და მოვლენის არსის გამომხატველი გამჭვირვალე სემანტიკური სტრუქტურისა და ცხადი მოტივაციის მქონე, სწორად მაორიენტირებელი ტერმინები. მისი ეს მისწრაფება სავსებით ეთანხმება ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოების თანამედროვე მოთხოვნებს: ტერმინისათვის უპირატესობა ენიჭება გამჭვირვალე შინაგან ფორმას. ტერმინოლოგიაში სიტყვაწარმოებითი აქტი, გარდა საკუთრივ დერივაციული ოპერაციისა, გულისხმობს ცნების შინაარსის სიტყვიერ გახსნას. ტერმინისა და ცნების შესატყვისობის ეს მოთხოვნა დღესაც მთავარია ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოებისას.

ბერძნული ტერმინის ქართულად გადმოღებისას ამოდიოდნენ მისი ძირეული, პირველადი მნიშვნელობიდან ან კონტექსტუალური მნიშვნელობიდან. ასე, მაგ. **στοιχείον** ტერმინის ძველი ქართული შესატყვისი – **წესი**, რომელიც ამ ბერძნული ლექსემის პირველადს მნიშვნელობას ასახავს და მისი ძირეული სემანტიკური კალკია,⁸ მაგრამ გარკვევით ვერ გადმოსცემს ამ ცნების სპეციალურ ფილოსოფიურ შინაარსს (**ელემენტი, საფუძველი**), რადგანაც სხვა მნიშვნელობით დაიტივროთა. ამიტომ იგი შემდგომ შეცვალეს **ასო** ტერმინით, ხოლო პეტრიწმა, თუმცა არც ეს უკანასკნელი ტერმინი (**ასო**) უკუაგდო, მაგრამ გარკვეული შემთხვევებისათვის დაამკვიდრა ტერმინი **კავშირნი**, რაც აშკარად ამ ცნების მისეული ინტერპრეტაციის შედეგია და გულისხმობს **ოთხი ელემენტის, ანუ პირველსაწყისთა (მიწა, წყალი, ცეცხლი და ჰაერი) კავშირს**, რაც ერთ მო-

⁸ **წესის** ეს პირველადი მნიშვნელობა ქართულში, თავის მხრივ, დაცულია პენდიადისურ კომპოზიტიში „**წეს-რიგი**“. იხ. ასევე „ამას ბრძანებს რიგი სამართლისა“ = **წესი** [სამართლ. ძეგლები, I, 1963: 228, 236; „ბატონ-ყმობის **რიგი**“ = **წესი**; 561; ასევე, იხ. მთის დიალექტებში, მაგ.: „რიგში ვიყავი სადამე“ („წესის აგება“, ვაჟა-ფშაველა, „აღლუდა ქეთელაური“); სალაპარაკო ენაში: „**რიგიანი** ნაშრომი“.

ლიანობას ქმნის და საფუძვლად უდევს ყოველივეს რაობას.⁹

იმის მიხედვით, თუ პოლისემანტური ბერძნული ლექსე-მის რომელ მნიშვნელობას ირჩევს მთარგმნელი, შეიძლება ვიმსჯელოთ იმაზე, თუ როგორ გაიაზრა მან ეს ცნება, რა მოტივი წამოსწია წინ ან როგორი ინტერპრეტაცია დაუდო საფუძვლად მის ქართულ შესატყვისს. ასე, მაგ. κῶμος ცნე-ბისათვის ადეკვატური ქართული ტერმინის ძიებისას იოანე პეტრიწი წინ წამოსწევს ამ ბერძნული ლექსემის ამოსავალ, ძირეულ მნიშვნელობას – „აღმკული“, რომელშიც სამყაროს შინაარსი ისევე მეტაფორულადაა გააზრებული, როგორც ეს ძველ ბერძნებს ესმოდათ: *წეს-რიგი, კანონზომიერება*. ამ გვარად, პეტრიწის თარგმანში ჩანს მოტივაცია, რომელიც საფუძვლად უდევს ამ ბერძნულ ტერმინს მაშინ, როდესაც ძველ ქართულში, ჩვეულებრივ, მის აზრობრივ-კონტექსტუალურ თარგმანს იძლეოდნენ: „სოფელი“ – *სამყარო, ქვეყანა*, რაც κῶμος-ის ძირითად მნიშვნელობად იქცა. ეს და მსგავსი მაგალითები ნათლად წარმოაჩენენ პეტრიწის ტერმინთშემოქმედებითს პრინციპს: ზუსტი, ფორმალური შესატყვისით გად-მოსცეს ბერძნულ სიტყვაში ჩადებული არსი, ანუ ქართულ სიტყვაში გაცაცხლოს და აამეტყველოს ბერძნული ლოგო-სი. ამიტომაც, რომ მისი ტერმინები ხშირად ემოციურად დატ-ვირთული და ექსპრესიულია, ავლენს ავტორის მეტაფორულ აზროვნებას და მის ესთეტიკურ დამოკიდებულებას აღსანი-შნი ცნებისა თუ მოვლენისადმი.

მისი მეტაფორული აზროვნების ნაყოფია აგრეთვე ტერმი-ნი **ნათხზი** (*არსის რიგი, მწკრივი*), რომლის ამოსავალი მნი-შვნელობაა *ნაწნავი*,¹⁰ აგრეთვე **ნაქუსი** (*ნაქსოვი, აქედან რიგი*,

⁹ ტერმინ „კავშირის“ შესახებ ვრცლად იხ. მელიქიშვილი 1968; ცქიტიშვილი 1986: 111.

¹⁰ შდრ. გელათის ბიბლია: „არა მოიპარსოთო გარემოას შესახედავი თავისა თქუენისად, ხოლო უფროდსდა კოწოლი, რომელ არს და-ლაღად და არს იგი **ნათხზენი**, ვითარ-იგი **დაითხზნიდეს** ელენნი“ [A1108, 58 r.].

მწკრივი). ეს ტერმინები პროკლეს ონტოლოგიური სტრუქტურის ძირითადი ცნების **σείρα** (ჯაჭვი, რიგი, მწკრივი) შესატყვისად აქვს შერჩეული. ამავე ხასიათისაა **დაკაზმვა** ტერმინი (**κατασκευή**), რომელიც ხატოვნად გადმოსცემს სილოგიზმის აგების, დასაბუთებისათვის საჭირო ელემენტების შეწყობა-აგების შინაარსს (**დაკაზმვად საკმართა აღმოჩენისათა**). ყველა ეს ტერმინი გამჭვირვალეა სემანტიკური თვალსაზრისით.

სახელდებისას ცნების შინაარსის გათვალისწინება ანუ ტერმინთა მოტივირებული წარმოება ძველი ქართული სიტყვათშემოქმედებისათვის მეტად დამახასიათებელი პრინციპია. ამ პრინციპის განხორციელებას შეიძლება თვალი გავადევნოთ არისტოტელეს ლოგიკური ტერმინების ქართულ თარგმანებში, თუმცა კი ამ მეცნიერების ფორმალური ხასიათი თითქოს არ უნდა იძლეოდეს საბაზს დიდი სტაგირელის მიერ შექმნილი სპეციალური ტერმინების სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციისათვის.

ქართველი მთარგმნელები, ცდილობდნენ რა ლოგიკურ ცნება-ტერმინთა არსში ჩაწვდომას, ქართული შესატყვისების ძიებისას, პირველ რიგში, მხედველობაში იღებდნენ მოტივაციას, რომელსაც, მათი აზრით, მოცემულ ტერმინში დებდნენ არისტოტელე და მისი კომენტატორები. ასე, მაგ., არისტოტელეს ცნება-ტერმინს **συλλογισμός** იოანე პეტრიწი თარგმნის ფორმალურ-ეტიმოლოგიური კალკით **თანშესიტყვა**, იღებს რა მხედველობაში იმას, რომ სილოგიზმი არის გარკვეულ შესიტყვებათა, გამონათქვამთა (მსჯელობათა) შეერთება, ანუ **თანაშესიტყვება**. მაშინ, როდესაც ევრემ მცირე იძლევა მის აზრობრივ თარგმანს – **შემოკრება**, რადგანაც ამოდის სილოგიზმის განსაზღვრებიდან: „სკლოგიზმოჲ შემოკრებილია ორთა ჭეშმარიტთა წინადადებათაგან და შესრულებისა“ [„დიალექტიკა“ 1976: 51,1]. სილოგიზმი რომ მსჯელობათა

შემოკრებადაა გააზრებული, ეს ჩანს ნემესიოს ემესელის თხზულების პეტრიწისეული თარგმანის შემდეგი ადგილიდანაც: „ქსენოკრატიმან ესე **შესიტყუაჲ შეკრიბა**“ [„ბუნებისათვის კაცისა“ 1914: 26,24]. არსენ იყალთოელი კი (მასვე მისდევს ამონიოსის მთარგმნელიც), იძლევა არისტოტელეს ამ ტერმინის შემდეგ შესატყვისს: *შეგულისხიტყუა*.¹¹

არისტოტელეს ლოგიკური ცნება *πρόταση* იოანე დამასკელის „დიძელექტიკის“ ეფრემისა და არსენისეულ თარგმანებში **წინადადება** ტერმინითაა გადმოცემული, ისეთივე ზუსტი კალკით, როგორც ლათინურში *propositio* და რუსულში – предложение. ამონიოს ერმისის თარგმანში ამ ცნებას შეესატყვისება – **წინგანსვლა**, ისევე, როგორც რუსული (*предпосылка*). ნემესიოს ემესელის და პროკლეს პეტრიწისეულ თარგმანებში კი მისი ეკვივალენტია **პირველდაწესებული** და **პირველმდებადი**. ამ უკანასკნელის მოტივაცია ნათელი ხდება ამონიოს ერმისის თხზულების შემდეგი კონტექსტიდან: „მნებადმან ჩუენებად, ვითარმედ უკუდავ არს სული, მივიდე პირველად თვთმოძრავი და შევასრულე უკუდავი“ (S 2562, 167v) (βουλόμενος γὰρ δεῖξαι ὅτι ἡ ψυχὴ ἀθάνατος ἔλαβον τὸ αὐτοκίνητον πρῶτον, σμυπέραν δὲ τὸ ἀθάνατον).

ეგვევ კონტექსტი გვაძლევს *σμυπέρασμα* (*დანახევი*) ცნების ეფრემისეული და არსენისეული გააზრების გასაღებს. ისინი ამ ცნების შესატყვისად იძლევიან ტერმინს **შესრულება** (*πέρας* – *ბოლო*, *დასარული*, *საზღვარი*), აქედან *σμυπέρασμα* (*შესრულება*, *დასრულება*). სხაგვარად აქვს ეს ცნება გააზრებული პეტრიწს. მართალია, იგიც *σμυπέρασμα*-ს განმარტავს, როგორც სილოგიზმის დასასრულს („ხოლო დასასრულსა ეწოდების **სუმპერაზმად**, რომელ არს **თანგასავალი** ურთიერთას კიდურთად“ [პეტრიწი II 1937: 11]), მაგრამ, როდესაც ამ

¹¹ *გულისხიტყუა* ძველ ქართულში ნიშნავს „ზრახვას, აზრს, ფიქრს“.

ტერმინის ქართულ შესატყვისის იძლევა, წამოსწევს მის მთავარ ფუნქციას: ზმნიდან *περάω* (გა(და)მოსვლა) – *συμπερασμα* – „თანგასავალი“ ანუ გამომდინარეობა, გამოსავალი ორი თანამდებარე მსჯელობიდან. ბერძნულში *συ-* და ქართულში *თანა-* წინდებულები მარჯვედაა გამოყენებული ამ რთული შინაარსის ელიფსური საშუალებით გადმოსაცემად – ერთი ტერმინით „თანგასავალი“ (შდრ. ლათ. *concludo>conclusio*; რუსული *вывод*).

ცნების ანალიზის, გააზრებისა და მისი შესატყვისი ქართული ტერმინის შერჩევის თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა პეტრიწის მსჯელობა *διάνοια* ცნებასთან დაკავშირებით. მისი აზრით, „სულსა მიდმოობასა შორის აქუს ძალი გაგონებისა“, მისი მოქმედება არის არა მარტივად „გონება ანუ გაგონება“ (ე.ი. ინტუიციური, მარტივი გონითი მოქმედება), არამედ რთული, ნაბიჯ-ნაბიჯ, „გზავნითი-გზავნად“ მიმდინარე პროცესი, ანუ დისკურსიული აზროვნება, რომელიც ინტუიციურისაგან განსხვავებით, ერთბაშად კი არ მოეფინება – როგორც მზის დისკო და მისი სხივები „გასაგონოს“ (ანუ შემეცნების საგანს), არამედ ნელ-ნელა, *მიდმოგონების* გზით შეიმეცნებს მას, ამიტომ „*პრქჳან მას სახელი შესაფეროდ, რომელ არს მიდმოგონებაჲ ანუ მიდმოგაგონებაჲ*“ [პეტრიწი II 1937: 6-7].

ამგვარად, ცნების შინაარსის ზუსტად გადმოცემის ყველაზე მარჯვე და სანდო ხერხი იყო სემანტიკური და ფორმალური ტერმინოლოგიური კალკების შექმნა, რისთვისაც საჭირო იყო ქართულში ბერძნულის ადეკვატური სიტყვაწარმოებითი საშუალებების მოძიება და გამოყენება. ასე, ბერძნული წინდებულებიანი კომპოზიციის ყალიბის მიხედვით ფართოდ იქნა გამოყენებული და გავრცელებული ქართული ზმნისართებისა და თანდებულების სადერივაციო შესაძლებლობანი და შეიქმნა მეტად პროდუქტიული, მარჯვე ყალიბები პრეფიქსული *წინა-*, *გარე-*, *უკუნ-*, *ხესთ-*, *ქუე-*, *თანა-* *შორის*; და სუფიქ-

სური: -მიერი, -შორისი, -გამოდ, -მიმართი, -ებრივი აფიქსი-
დებით ნაწარმოები ტერმინებისა, რომლებიც შეესატყვისე-
ბიან ბერძნულ *πρι-*, *ἐπι-*, *ὑπερ-*, *ὑπο-*, *ἐν-*, *προς-* წინდებულიანი
წარმოების ფორმებს: *წინადადება*, *წინამდებარე*, *ქვემდებარე*,
ზესთსრული, *ზედშემოსრული*, *თანმექონე*, *თანდებული*, *წი-
ნააღმდგომი*, *წინააღრჩევა*, *უკუნეცევა*, *გარეშეუწერელი*, *გა-
რეშემოსაზღვრებული*, *შორისმდებარეობითი*, *შინაგანმდებარე*
(*სიტყვა*), *მყოფთაგანი*, *არისტოტელისგამონი*, *ჟამის-შორისი*,
სიტყსმიერი, *რადესამიმართი*, *რასაშინაობა*, *სხეულებრივი*
და სხვა.

ასევე ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოებისათვის მეტად
მარჯვე და პროდუქტიული აღმოჩნდა ბერძნული *αὐτό* ნაც-
ვალსახელიანი მოდელის ქართული *თვთ* ნაცვალსახელიანი
მოდელით გადმოტანა: *თვთძალი*, *თვთმძღვრეკი*, *თვთმყოფი*,
თვთუგამოვანი და სხვა. ხოლო, რაც შეეხება სხვადასხვა სა-
ხის კომპოზიტებს (შერწყმულ სახელებს, ატრიბუტულმსაზღ-
ვრელიან თუ მართულმსაზღვრელიან კომპოზიტ-ტერმინებს),
ისინი, ჩვეულებრივ, შესაბამისი ბერძნული კომპოზიტი ტერ-
მინების კალკებს წარმოადგენენ (*სწორგუერდი*, *ძვიდუქმართა-
ლი*, *წრფელწირი*, *ნამდგლმყოფი*, *გუარმთავარი*, *კეთილშეზა-
ვებული*, *ერთქმნილი*, *გუარმქმნილი*).

ცნების აღწერის ელიფსურ ხერხთან ერთად, როდესაც, რო-
გორც ზემოთ ვნახეთ, რთული ცნებითი შინაარსის გადმოცე-
მა ერთსიტყვიანი (მარტივი, წარმოქმნილი ან თხზული) ტერ-
მინით ხერხდება, უფრო ხშირად გამოიყენებოდა ორწევრა
(იშვიათად სამწევრა) შესიტყვებები (ტერმინოლოგიური გა-
მოთქმები). ასეთი შესიტყვებების ორივე წევრი, ჩვეულებრივ,
ტერმინია, ერთმანეთთან მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერ-
ობით დაკავშირებული (*სამარადისო არსება*, *რომელობა-
ნი ასოთანი*, *უსახო ნივთი*, *გონიერი გუარი*, *მართებითი*
მიდრეკა, *ჟამებრივი განსაზიდი*). ძირითად ტერმინად (ტერ-
მინულ ღერძად) განსაკუთრებით ხშირად ფიგურირებს *ერთი*,

მიზეზი, გუარი, ძალი, მოქმედება: უცნაური ერთი, უქმნელი ერთი, უთქვ ერთი, საყოველთაო მიზეზი, უსხეულო მიზეზი, უეუნქცევითი მიზეზი, ბუნებითი ძალი, ცხოველობითი ძალი, მოზარდობითი ძალი, მგრძნობელობითი ძალი და სხვ.

როგორც ვთქვით, გელათის მოღვაწეთა მთავარი მიზანი იყო ქართული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის შექმნა ქართული ძირეული და აფიქსური მასალის გამოყენებით, სესხების თავიდან აცილებით. მაგრამ, იშვიათად, როდესაც მთარგმნელი ვერ პოულობდა „ბერძნულის შედარებულს მართებითს“ შესატყვისს, მას ეს ბერძნული ტერმინი უთარგმნელად, ტრანსლიტერაციით გადმოჰქონდა. სესხებამდე საქმე იშვიათად მიდიოდა, რადგანაც ისინი ხშირად ბერძნულ ტერმინთან ერთად, ჰენდიადისურ წყვილში ხმარობდნენ ახლადნაწარმოებ ქართულ ლექსემას ან ბერძნულ ტერმინს პერიოდულად უნაცვლებდნენ ქართულ შესატყვისს, რათა მკითხველს ენახა, თუ რომელი ბერძნული ტერმინის ბადალად იყო გამოყენებული იგი, მოეხდინა მისი იდენტიფიკაცია, შესწევოდა მის ამ მნიშვნელობით გამოყენებას. ასე, პარალელურადაა ნახმარი ბერძნული და მისი შესატყვისი ქართული ტერმინები, პეტრიწთან: *სირა – ნათხი* (ან: *ნათხი სირაისად*), *ემფასი – მაგალითი*, *პრადმა – საქმე*, *ონკოს – ზუავი*, *ერთობა – ენას*, *დისკო – მზისთუალი* და სხვ. ტარიჭისძესთან: *სკოპოსი – განი*, *პროტასეო – წინგანსვლა* და სხვ. ან იქვე მოცემულია ბერძნული ტერმინის ახსნა ქართული შესატყვისით, რაც მეტად დამახასიათებელია პეტრიწის „განმარტების“ სტილისათვის: „სტვქიონი, რომელ არს ასონი“; „სუმპერასმად, რომელ არს თანგასავალი“; „მეტავატიკოსად, რომელ არს მიდმოცვალებით“. E

შავი მთისა და გელათის მოღვაწეებს სესხებას ერჩიათ გამოყენებინათ თუნდაც იშვიათი, ხმარებიდან გადასული, არაუზუალური და მოჩვენებითად „ხელოვნური“ სიტყვაწარმოებითი საშუალებანი. ასე, მაგ., როდესაც ამას ახალი ცნების გამოხატვის აუცილებლობა მოითხოვდა,

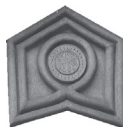
იყენებდნენ ძველ ქართულში იშვიათ, მაგრამ მაინც გამოცდილ საშუალებას: არაბრუნებადი სიტყვების გასუბსტანტივებას ბრუნების გზით (*არსი, იძრვისი, იძართებისი, ღირსი* ტიპისა). ასეთ შემთხვევაში, ბერძნულში, როგორც ცნობილია, გამოყენებულია ართრონი (τὸ εἶναι, τὸ ἔστί, τὸ ὄν). უფრო ადრე, ქართული სიტყვაწარმოების ამ შესაძლებლობას საჭიროების შემთხვევაში თავისუფლად იყენებდნენ გიორგი მთაწმიდელი და ევრემ მცირეც [მელიქიშვილი, 1974: 120]. ახალ ცნებათა შესატყვისი ტერმინების საწარმოებლად ქართული სიტყვაწარმოების ეს იშვიათი ხერხი ფართოდაა გამოყენებული და გააქტიურებული გელათის სკოლის ტერმინოლოგიურ შემოქმედებაში, გასუბსტანტივებულია და ნაბრუნები ზმნიხედა, თანდებული, ნაცვალსახელის ბრუნვისნიშნადანი ფორმა: **მასი, თუთი**: „რომელი ითქუმის **იგიდ** და **მასად**“ [პეტრიწი II 1937: 123,16]; **თუთ იგი**: „უთუთოდ **თუთი ერთი** ზესთა დაუშთების“ [პეტრიწი II 1937: 170,27]; **მუნად, აქად**: „**მუნად**, აღმკული ყოველი, დაიპყრეს იგავთა და იგავის იგავთა, ხოლო **აქად**, ესე ნახიბლი დიოდსი, – ხატთა და ხატის ხატთა“ [პეტრიწი II 1937: 108,23]; „**აქადსა** ცხორებისად“ [S-1152, 252v]; „რომელსა არა აქუს გარდასრული, აწი და მომავალი“ [პეტრიწი II 1937: 108,19]; **ოდესმე** (=ჟამიერი, დროისმიერი): „აქა განჰყოფს სამარადისოთა და ოდესმეთა“ [პეტრიწი II 1937: 8]; **ოდესობა** (დროის კატეგორია): „ოდესობისა ქუეშე აღიყუანებიან ათნი ესე მხოლონი ზოგადობითნი“ [ამონ. 20,1]; **მერმე** (=მომავალი): ვითარცა გარდასრულსა და მერმესა, ექსორია იქმს“ [პეტრიწი II 1937: 11]. ასევეა ნაწარმოები: **ზეშთად და დამკვე** [პეტრიწი II 1937: 53,4]; **ზენად, ქუენად**: „**ზენად** და **ქუენად** ორსახე არს“ [ამონ.: 151,3], „ყოველნი **ზენანი** [შეასმენენ] **ქუენათა**“ [ამონ. 58,10]; „სხვსა სოფლისა, ესე იგი არს, **ზენადსა** ქალაქისა მიმართ“ [A-1108, 99v]; **მყისი (vñv)** „**მყისი**, ვითარ უჟამოდ“ [პეტრიწი II 1937: 114,21], **შორისი** [პეტრიწი II 1937: 95,17];

განი, გამოჲ [პეტრიწი II 1937: 71, 28], ყოვლითურთი („ყოვლითურთი გარეშეიცავს კერძოსა“ [A-1108, 35 r]) და სხვ.

ქართული ენის ამ განსაკუთრებული თვისების შესახებ ჯერ კიდევ ილია ჭავჭავაძე წერდა ერთ თავის სტატიაში: „ჩვენს ენაში არ არის არც ერთი სიტყვის ნაწილი, რომ, როგორც სახელი არსებითი არ იბრუნებოდეს, თუნდ ზმნისზედა აიღეთ, თუნდ თანდებული, თუნდ ზედშესრული, თუნდ ნაცვალსახელი, თუნდაც თვითონ ზმნაც, როცა უღვლილუბის ფორმაშია. ჩვენ არა გეგონია, რომ ენას წარუმატებლობაში ჩამოერთვას, როცა სხვა სიტყვების ჩაუმატებლად, მარტო ერთის ფლექსიის შემწეობით ამისთანა სახსარს იძლევა აზრის მიმოხრისა და განცხადებისათვის“ [ილია ჭავჭავაძე, 1927: 95-96]. ილია ჭავჭავაძის ეს სიტყვები შეიძლება გავავრცელოთ ძველ ქართველ მოღვაწეთა მოელ სიტყვათშემოქმედებაზე: „აზრის მიმოხრისა და განცხადებისათვის“ ფილოსოფიურ ენას ესაჭიროებოდა სწორედ ასეთი თავისუფლება ახალ ფილოსოფიურ ცნებათა შესატყვისი ტერმინების საწარმოებლად.

გელათის სკოლის მოღვაწეთა მიერ შექმნილი ტერმინოლოგიური სისტემა ეყრდნობა ისტორიულად შემუშავებულ და ჩამოყალიბებულ ქართული სიტყვაწარმოების წესებსა და მოდელებს, ქართულ ძირეულსა და აფიქსურ მასალას. ქვემოთ ენახავთ, რომ საჭიროების მიხედვით გააქტიურებულია გარკვეული მოდელები და ცალკეული მორფემები, რომლებიც ყოფითს ენაში ნაკლები სიხშირით გამოიყენება (არქაული, დიალექტური, საერთოდ, ნაკლებად პროდუქტიული მოდელები და აფიქსები), გაზრდილია მორფემათა დისტრიბუციული შესაძლებლობანი, იქმნება მათი კომბინაციები ახალ-ახალ ძირებთან. ენის შესაძლებლობების გამოვლენისათვის ასეთი თამამი შემოქმედებითი მიდგომის გარეშე, როგორც არაერთხელ აღგვინიშნავს, შეუძლებელია მეცნიერული ენისა და შესაბამისად – თვით მეცნიერების განვითარებაც. ასეთი გზით ახლადნაწარმოებ ტერმინებს თავდაპირველად, შესაძლებელია,

უჩვეულობისა და ხელოვნურობის იერიც დაჰკრავდეს, მაგრამ, როგორც ზემოთაც ვთქვი, დროთა განმავლობაში ისინი შეეუთვისებინან ენის ქსოვილს, ენა გაითავისებს მათ, თუ შესაბამისი მეცნიერება განაგრძობს განვითარებას და შთამომავლობას ექნება სათანადო პირობები იმისათვის, რომ შეძლოს ამ მემკვიდრეობის ათვისება. სწორედ ამაზე ამახვილებს ყურადღებას ჯერ კიდევ 1914 წელს ცნობლი ქართველი მოღვაწე, სერგი გორგაძე, ნემესიოს ემესელის ტრაქტატის, „ბუნებისათვის კაცისა“-ს პეტრიწისეული თარგმანის გამოცემის წინასიტყვაობაში: „გამოცდილებამ და დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ ქართული სამეცნიერო ენის განახლება უნდა სწარმოებდეს და შესაძლებელია ნორმალურად მოხდეს მხოლოდ ძველქართულ სამეცნიერო და ფილოსოფიურ ტერმინოლოგიის კრიტიკულათ შესწავლის საფუძველზე. ეს მარტივი ჭეშმარიტება დღეს უკვე ყველასთვის აშკარაა, და სწორეთ ამ გარემოებამ გაგვაბედვინა, ჩვენი დიდი ხნის განზრახვის განხორციელებას შევსდგომოდით. ჩვენი მთავარი აზრია: ინტელიგენტ ქართველობას (და, განსაკუთრებით ქართული სამეცნიერო ენის შემუშავებაში ჩაბმულ ინტელიგენციას) მივაწოდოთ ისეთი თხზულებანი ძველქართულ მწერლობიდან, რომელნიც მდიდარნი არიან სამეცნიერო და ფილოსოფიურ ტერმინებით. ამჟამად ჩვენი არჩევანი იოვანე პეტრიწის მიერ ნათარგმნს ნემესიოსის წიგნზე შევაჩერეთ: დაე, მთარგმნელის ავტორიტეტმა, თვით წიგნის შინაარსმა და ბოლოში დართულმა ლექსიკონმა გაამართლოს მკითხველის თვალში ჩვენი არჩევანი“ [“ბუნებისათვის კაცისა” 1914: დ.].



3. პეტრიწი, „ვეფხისტყაოსანი“ და ანტონ I-ის სკოლა

იოანე პეტრიწის ენისა და მაღალმხატვრული სტილის გა-
ვლენას განიცდიან მისი თანამედროვე და მომდევნო თაობე-
ბი: პეტრე გელათელი – იოანე სინელის „სათნოებათა კიბის“
ერთ-ერთი მთარგმნელი; ავტორი დავით აღმაშენებლის ისტო-
რიისა, ზოგიერთის მიერ იოანე პეტრიწად მიჩნეული, მისი ენი-
სა და სტილის მსგავსების გამო.¹² თამარის ეპოქის მოღვაწეები
- ნიკოლოზ გულაბერისძე, არსენ ბუღმაისიძისძე, „ისტორია-
თა და აზმათა“-ს ავტორი, პოეტი-მეხოტბეები – ჩახრუხაძე
და შავთელი. გელათის სკოლის ლიტერატურული სტილისა
და იოანე პეტრიწის, როგორც უშუალო წინამორბედის, თუ
თანამედროვის, ცოცხალი გავლენა აშკარად ჩანს შოთა რუ-
სთველის არა მხოლოდ ენაზე, არამედ მის მსოფლხედვაზეც,
რაც პოემის არა ერთი სტროფიდან ჩანს. შოთა რუსთველი
პეტრიწის ენით ამეტყველებს თავის გმირებს:

1. სასოწარკვეთილი ტარიელი ასე მიმართავს მის საშვე-
ლად მისულ მეგობარს, ავთანდილს: „*სიკვდილი მახლავს,
დამეხსენ, ხანსაღა დავეყოფ მცირასა, ... დამშლიან ჩემნი კავ-
შირნი, შევრთვივარ სულთა სირასა*“. ნეოპლატონური არსის
სტრუქტურის ეს ტერმინები – *კავშირნი* (στοιχείον) და *სირა*
(σείρα) იოანე პეტრიწის მიერაა შემოტანილი და დამკვიდრე-
ბული პროკლე დიადოხოსის „ღმრთისმეტყველების საფუძე-
ლების“ (Στοιχείωσις θεολογική) თარგმანსა და კომენტარებში
(„განმარტებაში“): ტერმინი *კავშირნი* სტიქიების, ოთხი ელე-
მენტის აღსანიშნავად იოანე პეტრიწმა ორმოციდან ნაცვლად
მანამდელ ქართულ თარგმანებში ამ ცნების შესატყვისად ხმა-
რებული სხვადასხვა ლექსემებისა – *წესი, აგებულება, ასო*.
ამათაგან *კავშირ* ტერმინთან ერთად *ასო* ტერმინს სინონიმურ
წყვილში თავადაც ხშირად იყენებს პროკლე დიადოხოსისა

¹² იხ. ქვემოთ, გვ.

და ნემესიოს ემესელის თხზულებათა თარგმნისას იმისათვის, რომ მოსწავლეს თუ მკითხველს აუხსნას, გაუადვილოს ამ ფილოსოფიური ცნების გააზრება, მაგ., „ასოდ მსოფლებრივი“, „ოთხნი ესე ასონი“, „ოთხნი, ასოდ და კავშირი“, „კავშირთა და ასოთა“. იგი ერთი მხრივ ახერხებს ომონიმის დაძლევა: ნემესიოსის საბუნებისმეტყველო ტექსტში $\sigma\tau\omicron\chi\epsilon\iota\sigma$, *ასო* მთელის, სხეულის შემადგენელ ნაწილებს ეწოდება, პროკლეს თეოლოგიაში – ოთხ მსოფლიო სტიქიას, ელემენტს (მიწა, წყალი, ცეცხლი და ჰაერი) აღნიშნავს, იმას, რაც ლათინურად *ასო-ბგერათა* სახელწოდებით – *ელ-ემ-ენ-ტე*, იქნა გამოხატული, პეტრიწთან კი ოთხი ელემენტის („ასონი მსოფლებრივნი“) ერთიანობას, *კავშირს* განასახიერებს. ამიტომ დაარქვა იოანე პეტრიწმა პროკლე დიადოხოსის თეოლოგიურ ტრაქტატს $\Sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\sigma\iota\varsigma\ \theta\epsilon\omicron\lambda\omicron\gamma\iota\kappa\acute{\iota}$ -ს „კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი“. ტერმინი *კავშირი* გარკვეული თვალსაზრისით ლექსება *„წესის“* (რომელიც სომხურიდანაა ნასესხები) სინონიმაცაა, რამდენადაც ოთხი სტიქიის, ელემენტის *გარკვეული წესით* შეკავშირებასაც ნიშნავს. ეს კი ამ ფილოსოფიური ცნების პეტრიწისეული ინტერპრეტაცია უნდა იყოს და გულისხმობს ოთხი ელემენტის, პირველსაწყისების კავშირს, რაც ერთ მთლიანობას ქმნის და საფუძვლად უდევს ყოველის რაობას. ეს მთლიანობა, ერთობა თუ დაირღვა და დაიშალა, მაშინ სხეული, მატერია (ნივთი) ირღვევა, იშლება და კედება, ხოლო სული, რომელიც უკვდავია, უერთდება სულთა რიგს, ჯაჭვს („სერიას“) – *სირას* ($\sigma\epsilon\iota\rho\acute{\alpha}$: *ei* დიფთონგი ამ პერიოდისთვის უკვე *ი-დ* გამოითქმოდა). იოანე პეტრიწი პროკლეს ამ ტერმინსაც ხშირად სინონიმური წყვილით თარგმნის მის მიერვე მოდიებულ ქართულ შესატყვისთან ერთად: „ნათხზი სირაისად“ // „ნაქუსი სირაისად“ (*ნათხზი/ნათხზენი* ძვ. ქართ. – *ნაწნავი; ნაქუსი* – *ნაქსოვი*).

2. შოთა რუსთველს რომ გელათის სკოლა გაუგვლია და კარგად იცნობს იოანე პეტრიწის „ღვთისმეტყველების საფუძ-

ვლების“ სალექციო კურსს, ამას ასევე მოწმობს გვარ-სახეობრივი კლასიფიკაციის იოანე პეტრიწისეული ტერმინოლოგიის გამოყენება „ვეფხისტყაოსნის“ ერთ კონტექსტში, სადაც ავტორი საუბრობს სიყვარულზე, მიჯნურობაზე, რომელსაც „ზენათა გვარის“ (სახის, რიგის) მომცველ „ტომად“ ასახელებს: „*ვთქვა მიჯნურობა პირველი და ტომი გვართა ზენათა /...იგია საქმე საზეო, მომცემი აღმაფრენათა.*“

ტერმინი **ტომი** გვარეობითი ცნების გამოსახატავად, ხოლო **გვარი** – სახეობითი ცნებისა, იოანე პეტრიწის შემოღებულია. მანამდე, ეფრემ მცირისა და არსენ იყალთოელის მიერ იოანე დამასკელის „დიალექტიკის“ თარგმანებში ამ ჰიპონიმურ წყვილს შეესაბამება ტერმინები – **ნათესავი** და **სახე** (თანამედროვე ლოგიკურ ტერმინოლოგიაში გამოიყენება **გვარი** და **სახე**).³

3. ამავე კონტექსტის გაგრძელებაა: „მას ერთსა მიჯნურობასა ჭკვიანნი ვერ მიჰხედებიან / ... / მართ მასვე **ჰბადვენ**, თუ ოდეს არ სიძვენ, შორით ბნდებიან“. ტერმინი „**ბბადვა**“ აქ ნეოპლატონური ფილოსოფიის შინაარსითაა დატვირთული: ცნობილია, რომ ნეოპლატონიზმის, კერძოდ, პროკლე დიადოხოსის (რომლის „თეოლოგიის საფუძვლებსაც“ ასწავლიდა და განუმარტავდა გელათის აკადემიის მოსწავლეებს იოანე „პლატონური ფილოსოფოსი“) ონტოლოგიურ სტრუქტურაში ყოველი მომდევნო რიგის ანუ „სირას“ (სერიის) „მხოლონი“ (მონადები) თავის წინა, მაღლა მდგომ რიგებს მსგავსების საფუძველზე ეზიარებიან, მათ **ჰბადვენ**.

4. ფორმითაც და შინაარსითაც პეტრიწისეულია „ვეფხისტყაოსანში“ უხვად გამოყენებული ტერმინები: *უმყოფო, უზადო, ანაგები, დადასება, შენათხზენი* და სხვ. საერთოდ, „ვეფხისტყაოსანში“ დიდი გავლენა იგრძნობა გელათის სკოლაში გამომუშავებული დერივაციული პრინციპებისა, მოკლე მიმღებური მოდელების გამოყენებისა, როგორიცაა: *მთმო, მოახლე, მოსწრაფე, მონაცვალე, მოკენესი, მეუნებლე,*

მესრული, მედინი, (მედინისა ბუნებისა არს კაცი და ჟამი რღუევისა მისისა უცნაურობს” [II, გვ. 222]... რომ აღარაფერი ვთქვათ ნასახელარი ზნების ულევ ნაკადზე, რომელსაც ფართო გზა გაუხსნა სწორედ იოანე პეტრიწმა და მისმა გელათის სკოლამ. ქვემოთ, იოანე პეტრიწის ენის ანალიზისას, კიდევ არაერთხელ მოვიყვანთ იოანე პეტრიწის გავლენის მაგალითებს შოთა რუსთველისა და სხვა ქართველი მწერლების ენაზე.

ქართული მწერლობის აღორძინების ხანაში იოანე პეტრიწი დიდი ავტორიტეტით სარგებლობს არა მხოლოდ როგორც „გონებამღალი და დიდი ღმრთისმეტყველი ფილოსოფოსი“ არამედ, აგრეთვე როგორც „ზედმიწეწილი ბერძულსა და ქართულსა ენასა ზედა“ [ძვ.საქართ., ტ. I განყ. III: 14]; პეტრიწის ენას „კეთილხელოვნების“ მაღალ ნიმუშად თვლიან და მის სახელს იხსენიებენ ეპითეტებით – „ქართულისა ენისა მზე“, „მამზევებელი და მადღევებელი ენისა ჩუენისა“ [Q 239, S 1337].

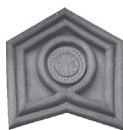
სულხან-საბა ორბელიანს იოანე პეტრიწის ფილოსოფიური ენა რთულად, მაგრამ ამავე დროს, „გემოანად და საწადელად“ მიაჩნია. მისი „სიტყვის კონის“ ერთ-ერთი ძირითადი მასაზრდოებელი წყარო არის სწორედ იოანე პეტრიწის „კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი“ – თარგმანი განმარტებითურთ.

XVII–XVIII საუკუნეებში მწერლობასთან ერთად აღორძინდა ფილოსოფიური აზროვნება და ლიტერატურაც. ამ ხნის მოღვაწეებს, რომელნიც ფილოსოფიას ძირითადად იოანე პეტრიწის თარგმანებით ეცნობოდნენ, შეუძინებელი არ დარჩენიათ მის მიერ გამოუმუშავებული ფილოსოფიური ენის ღირსებები და ტერმინოლოგიის სიმდიდრე. იოანე პეტრიწის ენა „კეთილხელოვნების“ მაღალ ნიმუშად იქნა აღიარებული და რიტორიკული და ფილოსოფიური ჟანრის თხუელეებისთვის მისი მიბაძვა უპირველეს ამოცანად იქცა. იოანე პეტრიწის თაყვანისმცემლები – ხელნაწერთა გადამწერები, ფილოსოფიურ თხზულებათა მთარგმნელები, ანტონ კათალიკოსი

და მისი მიმდევრები – ცდილობენ მისი ენით წერას, მაგრამ ამას ვერ ახერხებენ, რადგანაც შვიდი ასწლეულის მანძილზე ქართულმა ენამ განვითარების საკმაოდ დიდი გზა განვლო, იგი საგრძნობლად დასცილდა პეტრიწის ხანის სამწერლობო ენას. ამიტომ XVIII ს.-ში XII საუკუნის მწერლის ენისაკენ მიბრუნებამ შემოქმედებითი მიდგომის გარეშე ბევრი შეუსაბამობა გამოიწვია. ანტონმა და მისმა მიმდევრებმა იოანე პეტრიწის ენის გარეგნული ბრწყინვალეობის მექანიკური მიბაძვით შეიმუშავეს ფსევდოარქაული, გაუგებარი ფორმებით დამძიმებული და გადატვირთული ენა. იგი, ცხადია, ვერ შეედრება იოანე პეტრიწის უდიდესი გამომსახველობითი ძალის მქონე ენას, რომელიც არ შეიცავს თავისი დროისთვის შეუსაბამო და ქართული ენის სტრუქტურისათვის მიუღებელ ფორმებს. აღნიშნავენ, რომ სწორედ იოანე პეტრიწის გავლენით „ანტონ პირველმა მაღალი სტილისთვის დააკანონა ძველი ქართულის თავისებური სუროგატი, – ენა დელარჟნილი, როულ წინადადებათა მოტრფიალე, მიმღეობებით მდიდარი, ზმნებით ღარიბი, გასაგებად ძნელი“ [ჩიქობავა 1950: 021]. მართლაც, იმ მოსაზრების გავრცელებას, რომ იოანე პეტრიწის ენა არაჩვეულებრივად ხელოვნურია, დასაბამი ნაწილობრივ სწორედ ანტონ პირველისა და მისი მიმდევრების მექანიკურმა მიმბაძველობამ მისცა. ამ აზრის გავრცელებას ხელი შეუწევს აგრეთვე პეტრიწის უფრო ადრინდელმა მიმდევრებმაც – ე.წ. „პეტრიწონული სკოლის“ – „ულტრადელინოფილური“ მიმართულების წარმომადგენლებმა, რომლებმაც უკიდურესობამდე მიიყვანეს იოანე პეტრიწის მიერ გამომუშავებული ზუსტი, ლაკონური და დახვეწილი სამეცნიერო ენა.

გავრცელებულმა შეხედულებამ, რომ თითქოს იოანე პეტრიწმა შექმნა ისეთი სალიტერატურო ენა, რომელიც ქართული სალიტერატურო ენის ნორმებს სცილდება, რომ იოანე პეტრიწის ენა ხელოვნური, განყენებული, როული და გაუგებარია, გადატვირთულია ხელოვნური ფორმებით და ამის გამო

ძნელად გასაგებია და ბუნდოვანი, სამეცნიერო ლიტერატურაშიც მოიკიდა ფეხი [გოგიბერიძე 1961: 152-153]. იოანე პეტრიწის შრომების გამოცემისათვის დართულ გამოკვლევაში სიმონ ყაუხჩიშვილმა უჩვენა, რომ „იოანე პეტრიწის ენა ხელოვნური კი არაა, არამედ მაშინდელი ქართული ენის ნორმებზეა აგებული“ [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: 211]. მიუხედავად ამისა, სამწუხაროდ, იოანე პეტრიწის ენის მონაცემები, როგორც „მძიმე და ხელოვნური“ ენისა, უგულებელყოფილი იყო ქართული ენის ისტორიის სხვადასხვა საკითხის კვლევისას, ხოლო მის მიერ დამუშავებულ ტერმინოლოგიას თანამედროვე მეცნიერულ ტერმინოლოგიის შემუშავებისას სათანადო ყურადღება არ ექცეოდა. და ეს მაშინ, როდესაც ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის ყველაზე მნიშვნელოვანი პერიოდის, XI–XII საუკუნეების – ძველიდან ახალ სალიტერატურო ენაზე გარდამავალი პერიოდის – კვლევისას იოანე პეტრიწის ენის მონაცემებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს: ამ დროის მწერალთა შორის ყველაზე მეტად სწორედ მის ენაში გამოვლინდა ახალი ქართული ენის ელემენტების (როგორც ფონეტიკის, ისე მორფოლოგიისა და სინტაქსის სფეროში) ერთობლივი მომძლავრება. სწორედ პეტრიწის ენაა შესანიშნავი და ნათელი მაგალითი იმ დიდი ჭიდილისა და ცვლილებებისა, იმ დიდი ძვრებისა ძველსა და ახალ ენობრივ ფორმებსა და მოვლენებს შორის, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა ამ დროის სალიტერატურო, სამწიგნობრო სპეციალურ ენაში.



ნაწილი II

იოანე პეტრიწი — „მამუჯუჯელი და მადღუჯუჯელი ენისა ჩუენისა“

ეს ნაწილი წარმოადგენს ენობრივ-სტილისტურ ანალიზს იოანე პეტრიწის ჩვენამდე მოღწეული თხზულებებისა – თარგმანებისა (ნემესიოს ემესელის „ბუნებისათვის კაცისა“ და პროკლე დიადოხოსის „კავშირნი ღვთისმეტყველებითნი“) და მისი ორიგინალური ნაშრომისა (ე.წ. განმარტება). ერთი მხრივ, ორიგინალის ტექსტის ხასიათი და თარგმანის სიტყვასიტყვითი მეთოდი, მეორე მხრივ კი სასწავლოდ გამიზნული „განმარტება“ ავტორს სხვადასხვა კუთხით წარმოგვიდგენს და დასრულებულ სურათს გვაძლევს მისი ენისა და სტილის შესახებ.

იოანე პეტრიწის „განმარტება“ წარმოადგენს პროკლეს „კავშირთა“ ძირითადი დებულებების დაწვრილებით განხილვას, დაწყებული პირველი თავიდან ორასმეთერთმეტე თავის ჩათვლით. პროკლეს თითოეული დებულების განმარტებას თან ახლავს ვრცელი და ნათელი არგუმენტაცია, რომელშიც მოხმობილია ძველი ბერძენი და ბიზანტიელი ფილოსოფოსებიც [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: XXVI-LII].

იოანე პეტრიწის მიერ პროკლე დიადოხოსის „კავშირთა“ თითოეული თავისთვის დართულ განმარტებას თავად ავტორი „სხოლიოს“ უწოდებს: მაგ., „ხოლო სხუათა აღმოსაჩენთა **სხოლიოჲ** პირველთა შორის გარდავდევით“: II,29,25;

„ენტელექიად, რომელი პირველთა შორის **სხოლიოთა** მდიდრად გარდავეცით“: II,194,30-31; „ამისი უკუე განმარტებაჲ ზენათა **სხოლიონთა** შორის კჳოო, რომელ იტყოდა“: II,27,1; „რომელნი თქუნეს პირველსა **სხოლიონსა** შორის“: II,24,12 და სხვ.

თავისი აგებულებით ისინი განსხვავდება იმ დროის ქართულ მწერლობაში ცნობილ სხვა განმარტებათაგან. **განმარტება** ანუ **თარგმანება** ხდებოდა ხოლმე გარკვეული სიტყვებისა ან ცალკეული რთული ადგილებისა – სქოლიოების სახით. მაგ., ევრემ მცირის ცნობილი „კომენტარები“, თარგმნილი და დაწერილი გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებისათვის „სიტყუად ეპიტაფიად დიდისა ბასილისათჳს“ სწორედ ასეთი განმარტების ნიმუშს წარმოადგენს. მაგრამ „სქოლიონი“ მათ შეიძლება ეწოდოს მხოლოდ ფორმის მიხედვით, რადგანაც – ისინი დაწერილია პროკლეს თითოეული თავისათვის სქოლიოთა სახით – თანხართვით, „კიმენ-სქოლიოდ“. სხვა მხრივ იოანე პეტრიწის „განმარტება“ კომენტარული ტიპის თხზულებათა ისეთ რიცხვს მიეკუთვნება, როგორიცაა, მაგ., ბასილი დიდის „ექუსთა დღეთაჲ“ ან გრიგოლ ნოსელის „კაცისა შესაქმისათჳს“.

გარდა ამისა, პროკლეს თხზულების თარგმანსა და „განმარტებას“ თან ახლავს ვრცელი შესავალი (წინასიტყვაობა), რომელშიც იოანე პეტრიწი მკითხველს აცნობს წინამდებარე წიგნის ძირითად პრობლემას, წიგნის არსს, და „თანწარვლის სახედ“ – წიგნის ავტორის ვინაობასაც. ჩვენამდე მოღწეულ ხელნაწერებში განმარტებას ერთვის სხვადასხვა შინაარსობრივი მონაკვეთებისგან შემდგარი ტექსტი, ე.წ. „ბოლოსიტყვაობა“, რომელშიც გადამწერებს გაუერთიანებიათ მისი სხვა, თარგმანისა თუ ორიგინალური თხზულებ(ებ)ის ნაწყვეტები – მისი თეორიული შეხედულებანი მთარგმნელობითი საქმიანობის, ფილოსოფიური ენისა საერთოდ და თარგმანის ენის შესახებ, გრამატიკოსობისა და თავისი სულიერი განწყობის თაობაზე და ა.შ. ეს რომ ასეა, ჩანს პეტრიწისეულ „კავშირთა“ 1248 წ. სომხური თარგმანიდანაც, რომელშიც ეს ნაწილი საერთოდ არ არის [მელიქიშვილი 1968; ჭყონია 1965; ოთხმეხური, ბეზარაშვილი, 2000].

I თავი

იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ თხზულებათა სტილი

1. სპეციალური მეცნიერული ენა

ნიკო მარის ერთი შეხედვით პარადოქსალური, მაგრამ ზუსტი და მოსწრებული გამოთქმით „იოანე პეტრიწის ენა, მიუხედავად იდეალური სისწორისა არაჩვეულებრივად ხელოვნურია“ (Mapp 1909: 34). მართლაც, თავისი დროისათვის იდეალურად სწორი და ზედმიწევნით დამუშავებული ენა იოანე პეტრიწისა ხელოვნურია იმდენად, რამდენადაც ხელოვნურია საერთოდ მეცნიერული, ფილოსოფიური ენა, როგორც სპეციალურად დამუშავებული ენა, რომელშიც მოზღვაებულია ხედასხვა დარგის მეცნიერული ტერმინოლოგია, ფილოსოფიურ-თეოლოგიურ ცნებათა გამომხატველი ახალწარმოქმნილი ლექსიკური ერთეულები – ტერმინები და მეცნიერული მსჯელობისათვის დამახასიათებელი რთული სინტაქსური კონსტრუქციები. ცნობილია, რომ ამ თვალსაზრისით რამდენადმე ხელოვნურია საზოგადოდ სალიტერატურო ენაც.

იოანე პეტრიწის შრომების ფილოსოფიურ-თეოლოგიურ ხასიათს „ქმნის ის გარემოება, რომ პეტრიწი ფილოსოფიური წიგნებისათვის მოითხოვდა სულ სხვაგვარ დაზუსტებას ტერმინოლოგიურ გამონათქვამთა, ვიდრე ეს მიღებული იყო „ადვილთა და ჩუქულთა სათარგმანოთა შორის“ [პეტრიწი II: 11]. იოანე ფილოსოფოსი ისეთი „დრამატიკოსობის“ მსურველია, რომელიც ენიდან განდევნის ყოველგვარ „ბარბაროზებრიობას“, „თანაბრძოლი“ და „შემწე“ იქნება ფილოსოფიაში დიდი ტრადიციების მქონე „ელადელთა კმისა“ და „გამოაჩინებს, თუ ვითარ ჯერ-არს გამოთქუმა“ [პეტრიწი II, 1937: 220].

თავისი ენის საიდუმლოების გასაღებს იოანე პეტრიწი იძლე-

ვა პროკლე დიადოხოსის „კავშირთა“ თარგმანის „ბოლოსიტყვაობაში“. აქ ავტორი ეხება მთარგმნელობითს პრინციპებს და გადმოგვცემს თავის აზრს ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებათა ენის შესახებ. მას ღრმად აქვს გააზრებული ფილოსოფიური თხზულებების მთარგმნელის უპირველესი ამოცანა: თარგმნისას არ და ამახინჯოს და, რაც შეიძლება ზუსტად გადმოსცეს ფილოსოფიური ნააზრვეი:

„ძნელთა შორის გონებითა და ფილოსოფოსთასა ყოველსა სილიტონესა და თანმიყოლასა ენისაებრსა ვემხარკები დადებად, ვიდრე სადამდის მეტითა სილიტონითა დაშლად და ვნებად გონებასა არ შევმოხუეოდის. რამეთუ ყოველი პაზრი ჩემი მათ შორის გონებისა და ხედვისათვის არს, ანუ-და სიტყვერებითი იყოს, გინა სწავლულებითი, ანუ-და ბუნებითი და ღმრთის-მეტყუელებითი“ [პეტრიწი II 1937: 222, 38-31; 223, 1-2].

იოანე პეტრიწის აზრით, ფილოსოფიური თხზულების თარგმნისას არ გამოდგება „ადვილთა და ჩუეულთა სათარგმნოთა“ ენა, ლიტონი, ჩუეულებრივი სალაპარაკო ენა ანუ „მდაბრიონთა ენა“. ფილოსოფიური ხასიათის თხზულების „შეწყობისას“ საჭიროა „ენა გაღეჟსებული და მესხუე მდაბრიონთაგან“, ანუ ენა – სპეციალური ტემინოლოგიითა და სტილით. მისი მიზანია შექმნას ჩვენს „სულიერ საბჭოში მღებარე“, შინაგანი სიტყვის, ანუ „სულითი სიტყვის“ – „ლოგოსის“ გამომხატველი ენა, რომლის ენის არსებანი („აობანი“), „გარემოსილი სიტყვა“ ანუ სიტყვის ფორმა შეკახმული და მორთული იქნება. ამგვარი ენით არის შესაძლებელი ჩვენი „გონების საბჭოში“ გატარებული აზრის სწორად გადმოცემა, ამგვარი ენით შევძლებთ წარვუძღვეთ გონების მოქმედებას, „ვითაცა არსთა ცნობისაგან მოგზაურნი ზესთარსისადმი“ [პეტრიწი II 1937: 206, 221].

პროკლეს „კავშირთა“ განმარტების ბოლოსიტყვაობის იმ მონაკვეთში, სადაც ენის შესახებაა ლაპარაკი, იოანე პეტრი-

წი აშკარად უპირისპირდება ძველ მთარგმნელებს,¹³ ამბობს: ჩვენს შორის არ არსებობს („არ აობს“) კაცი, დამნახველი და მოქმელი იმ „სიტყვის ძალისა“ (შინაასისა), რომელიც სახარებაში, სამოციქულო და სხვა ამგვარ წიგნებში ჩანსო [პეტრიწი II 1937: 213]. იგი გულისტკივილით წერს, რომ ჩვენს ენაში ჩვეულებრივია „უკანონო ენად და უკანონოდცა და უკველოვნოდ კითხვად“ და, რადგანაც სიტყვის გაგრძელებასა და საკითხიდან გადახვევას ერიდება, არასწორი თარგმანის მხოლოდ ორი მაგალითი მოჰყავს [პეტრიწი II 1937: 219,2-25].

პირველი მაგალითი ახალი აღთქმის იოანეს სახარების I თავის პირველივე წინადადების თარგმანს ეხება: 1) იოანე 1:1 „**პირველითგან** იყო სიტყუად“. ძველ მთარგმნელებს იგი ასე გამოუვლიათ: „**პირველითგან იყო სიტყუად**“. იოანე პეტრიწს სწორად არ მიაჩნია ასეთი თარგმანი. მისი აზრით, ეს წინადადება უნდა ითარგმნოს ასე: „**დასაბამსა** შორის იყო სიტყუად“, რადგანაც, როგორც იგი განმარტავს, „**პირველი**“ შემდგომთა მიმართ არის პირველი, იგი პირველია თავის მსგავსთა მწყობრში, რიგში ანუ „სირაში“. და ამგვარად, გამოდის, რომ „სიტყუად მამისა ღმრთისად“ არის „ერთი ნაბადთა და წარმოჩენილთაგანი“, მათი მსგავსი და „თანმებუნებე“ და არა დასაბამი, როგორც მზის თვალი – დისკო – შარავანდედისათვის (სხივებისათვის), რაც მწვალებლობაა. ეს შესწორება, მთარგმნელობითი პრინციპის თვალსაზრისით მეტად საყურადღებოა: მთარგმნელი ყოველი სიტყვის არსს და მნიშვნელობას უნდა ჩაუღრმავდეს, უნდა სწონიდეს თარგმნისას, რათა მწვალებლობაში არ ჩავარდეს.

¹³ ჩვენამდე მოღწეული უძველესი XII-XIII, სს-ის H-1337 ნუსხის ბოლოსიტყვაობა და განსაკუთრებით მისი ბოლო ფურცლები, ჩანს, საკმაოდ დაზიანებული იყო და XVII-XVIII საუკუნეებშია აღდგენილი. გადამწერს ბევრი რამ, ეტყობა, ვერ გაურჩევია და რამდენიმე სიტყვა გამოუტოვებია. ამიტომ სწორედ ის ადგილი, სადაც იოანე პეტრიწი მთარგმნელობითს საქმიანობასა და მთარგმნელებზე ლაპარაკობს, ძნელი გასაგებია, მაგრამ საერთო აზრის გამოტანა მაინც შეიძლება.

ენობრივი თვალსაზრისით კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია მეორე შესწორება, რომელიც ღმერთის მეექვსე დღის შესაქმეს ეხება. იოანე პეტრიწს სწორად არ მიაჩნია ასეთი გაერცყლებული თარგმანი: დაბად. 1:26 „მოვედით და ვქმნათ კაცი **ხატად** და **მსგავსად** ჩუენდაო“. მისი აზრით, სწორი თარგმანი იქნება: „მოვედით და ვქმნათ კაცი **ხატისაებრ** და **მსგავსისა ჩუენისა**“. თუ დაუუკვირდებით, ამ ორი თარგმანით გადმოცემულ აზრებს შორის მართლაც საკმაოდ განსხვავებაა. პირველის აზრია: „მოდით და შევქმნათ ადამიანი ჩვენს სურათად და მსგავსადო“, როგორც იოანე პეტრიწი შენიშნავს, ეს თარგმანი სწორად არ გადმოსცემს დედნის შინაარსს, რომელშიც სინამდვილეში ნათქვამია: „მოდით და შევქმნათ ადამიანი ჩვენი მსგავსის, ჩვენი ხატის მიხედვით“.

პრინციპული დამოკიდებულება თეოლოგიური და ფილოსოფიური ხასიათის ტექსტების თარგმანისადმი კარგად ჩანს მისი ტერმინოლოგიური ძიებებიდან: მისი აზრით, ფილოსოფიური მსჯელობისას ერთმნიშვნელოვანი ტერმინები უნდა იყოს გამოყენებული, ე. ი. თითოეულ ცნებას თავისი საკუთარი მნიშვნელობის მომცველი ტერმინი უნდა გამოხატავდეს, ანუ აღსანიშნა და აღმნიშვნელს შორის ცალსახა მიმართება უნდა იყოს. სინონიმია ტერმინებში გამორიცხულია. ერთი და იგივე ტერმინი სხვა, თუნდაც მახლობელი მნიშვნელობის მქონე ცნებისათვის აღარ გამოდგება. იოანე პეტრიწი ხაზს უსვამს ბერძნული ენის დიდ ღირსებას ამ თვალსაზრისით და მეტად დამწუხრებულია იმის გამო, რომ ქართული ენა ჯერ კიდევ ვერ დგას ბერძნულის გვერდით. აი, რას წერს იგი პროკლე დიადოხოსის „კავშირთა“ წინასიტყვაობის იმ ადგილას, სადაც იგი ერთი მხრივ, სულის ძალისა (პოტენციის) და მოქმედების (ენერგიის) და მეორე მხრივ – აზრის ძალისა და მოქმედების მკაცრად გარჩევას მოითხოვს და აღნიშნავს ბერძნული ენის დიდ გამოცდილებასა და უპირატესობას ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის დახვეწილობასა და დამუშავებაში:

„კუალად უკუე სათანადო არს და, უფროდს ხოლო საჭირო, ცნობად, ვითარმედ: სხუა არს ძალი და მოქმედებად სულისად და სხუა – გონებისად. და ყოველთავე ელლინთა ენამზეობასა ზედა თვისი სახელი ჰქვან, შესაბამი თვისისა არსებისად: ხოლო ჩუენთამან, არცა თარგმანთა, არცა სხუამან ვინ დასჭურითა, და აწ მე უზომოდ მიშლის თარგმანსა შინა, რამეთუ ყოველსავე ერთად და სწორად იტყვან და დასდებენ ჩუენნიო“ [პეტრიწი II 1937: 6:21].

„გონიერთა ხედვათა მომმარჯვი“ ელინთა ენა მაგალითია „ბარბაროზთა“ ენისათვის – ქართულისთვის:¹⁴

აწ რად ვყოთ, ჟ მოსწავლეო, ხედულო გონებისაგან, მოვედ, და ელლინთავე გონებადღეობასა უვაბადოთ, ვითარ მომმარჯუსა გონიერთა ხედვათასა (II,107,18).

იმას, თუ რაოდენ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს პეტრიწი ფილოსოფიური ტერმინის ზუსტად გადმოღებას აზრის სწორად გადმოცემისათვის, მოვიყვანო ადგილს მისი „განმარტებიდან“:

„კავშირთა“ 50-ე თავი – „საუკუნოვანსა და ჟამიერისათვს“ – რომელიც ეხება მარადიულისა და დროში არსებულის საკითხის განხილვას, იოანე ფილოსოფოსის ერთ ყველაზე ვრცელ კომენტარს წარმოადგენს. აქ იგი, გარდა იმისა, რომ მარადიულისა და დროში არსებულის (დროის განზომილების მქონეს) საკითხს განიხილავს და განმარტავს, ვრცლად ეხება ბერძნულ ჯრბიჯ და καινρვ ტერმინებს შორის არსებული სხვაობის ქართულად გადმოცემის სიმკვლე.¹⁵

„ისმინე, ოდ გამგონეო, ხედულო გონებისაგან, რამეთუ მრცხუენის მე, თვთ მის ჭეშმარიტებისაგან აქადთ წარსულსა და მკუდარსა, თუ არსთა წილ არათა გარდმო-

¹⁴ „რომელსაცა “ცა” უწოდა ლექსმან ბარბაროზთამან, ხოლო – “ორანო” ელლინთა გონებადღეობამან“ [პეტრიწი, II, 1937: 171,18.

¹⁵ ვრცლად ამ ტერმინების შესახებ იხ. მელიქიშვილი დ. 2011: 93-120.

ვაენებდე! იმეცნე, რომელ **ხრონოსა** (**χρόνος**) **ჟამი** (**καιρός**) ვერ გარდამოიტკუვრავს, ხოლო ძალით ოდენ **კეროსა**. ხოლო **კერო** ნაწილი არს და ნაწილის ნაწილი **ხრონოსა**“ [II,108,26]. „**ჟამი** არ ენაცვალეების **ხრონოსა**, არამედ **კეროსა**, ხოლო **კერო** ნაწილ ოდენ არს **ხრონოსა**“ [II,107,15-1].

“განმარტების” შესავალში იოანე პეტრიწი **განიხილავს თეოლოგიის არსებითს საკითხს: „სულისა და გონების მოქმედებას“** და იძლევა ბერძნული ტერმინების შესატყვის ქართულ მოდელებს შესაბამისი განმარტებით:

„აწ ისმინე, რამეთუ – სულისასა ეწოდების **დიანჯად**, ხოლო გონებისასა – **ნოიმად**, ხოლო გასაგონსა და ზესთმდებარესა – **ნოიტოდ**. ვინად, აწ აღვიღო თითოდ **მათი და განგმარტო**“ [II,1937: 6-7].

ბერძნული ტერმინების შინაარსისა და ფორმის (სტრუქტურების) განხილვის შემდეგ იგი ქმნის შესაბამის ტერმინებს, რომლებიც ადეკვატურად გადმოსცემენ ამ ცნებებს: **νόημα** – **გონება**; **διάνοια** – **მიდმოგონება** // **მიდმოგაგონება**; **გასაგონო** – **νοῦτόν**.

ტერმინთა იოანე პეტრიწისეული დაწვრილებითი ანალიზიდან კარგად ჩანს, თუ როგორ მუშაობს იგი თითოეული ცნება-ტერმინის ქართულ ენაზე გადმოცემისას. რადგანაც ფილოსოფიურ-თეოლოგიური თუ ნებისმიერი დარგის ცნებათა არაზუსტი, არაადეკვატური ტერმინით გადმოცემა არღვევს აზრს და ხელს უშლის გაგებინებას. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, გასაგებია პეტრიწის საყვედურებიც წინამორბედი მთარგმნელების მიმართ. ბიბლიის ზემომოყვანილი ორი ადგილის გასწორების შემდეგ იგი სინანულით ამბობს: „თუმცა სიტყუად სივრცოდში ... არ იწარებდა, **გიჟენემცა თქუნთა ულუმპიანთა ძლევანიო**“ [პეტრიწი II, 1937: 219,25-26] ე. ი. სიტყვის გაგრძელებისა და (საკითხიდან) გადახვევის რომ არ მერიდებოდეს, გიჟენებდით თქვენს **ულუმპიანთა ძლევასო**.

როგორც ცნობილია, „ულუმპიანნი“ XII-XIII საუკუნეთა სხვა ლიტერატურულ ძეგლებში ნიშნავს „უმაღლესს, უდიდესს, უზენაესს“ [კეკელიძე 1960: 300, სქოლიო] ხოლო, აქ კი იგულისხმება **ოლიმპიელი, ცნობილი, დიდი, აღიარებული მოღვაწე**.

წინამორბედ მთარგმნელებთან დამოკიდებულების პათოსით პეტრიწი სრულიად განსხვავდება გიორგი მთაწმიდელისა და ევგრემ მცირისგან, რომლებიც მუდმივად აღნიშნავდნენ თავიანთი წინამორბედების ღვაწლს, ერიდებოდათ მათი თარგმანების სწორება და თავს იმართლებდნენ და იბოდიშებდნენ ამის გამო. იოანე პეტრიწი დარწმუნებულია თავისი პოზიციის სისწორეში, რომლის საზომადაც მას არა მორალური, არამედ, ინტელექტუალური კრიტერიუმი მიაჩნია:

„თუ ვინ კეთილ-მებჭემან იხუედრნეს სიტყუანი ჩემნი, მიდმოუსაჯოს გულისკმის-ყოფასა, ვგონებ, რომელ არ დავიცილო კერძოდ სამართლივ მოქმედთა“ [პეტრიწი II 1937: 219,27-28] – ე. ი., თუ ვინმე კეთილგონიერი ჩემს სიტყვებს გაიგონებს, ყოველმხრივ განსაჯოს, ჩასწვდეს და, ვგონებ, რომ სამართლიანად მოქმედნი მომემხრობიანო.

ცხადია, იოანე პეტრიწის ნოვატორული პოზიცია ყველასთვის გასაზიარებელი არ იქნებოდა და არც ყოფილა.¹⁶ ამის შესახებ ჩივის იგი თავისი “განმარტების” ე.წ. “ბოლოსიტყვაობაში”:

„ქართველნი თანადგომისა წილ და თქუმისა ესთა, ვითარმედ, წმიდასა განგებასა ღმრთისასა კაცი ტომისაგან ჩუენისა უწარმოებია ჯელოვნებათაგან სულისათა დაჯელოვნებული, ხოლო ხედვათაგან გონებისათა გაგონებებული. ვინაჲ თან დაუდგეთ, ვაიძულოთ, ღმობათა მისთა უნუგეშინისთ, ტკივილთა მისთა ვეწამლნეთ, და-

¹⁶ ამავე დროს, არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ, რომ პირდაპირ პარალელებში აღბეჭდილი პეტრიწის გაელენა მის თანამედროვე

ფარულთა მისთა ცხადად ვემხარენო, რადთა, ვითარცა უცხოოდ ბუნებისაგან წარმოარსებულსა, მსგავსი და ნაცვალთა მისი უშთინათ, რამეთუ მედინისა ბუნებისა არს კაცი და ჟამი მისისა რღუევისა უცნაურობს. არ ესთა – არარად ვერ იგულისხმავს, ვითარმედ „ბრჭაღსა ჩემსა უმზირდეს სასაფრცოდ სულისა ჩემისად“ [პეტრიწი II 1937: 222, 4-13].

მაგრამ, ყველაზე ცუდი მაინც ის იყო, განაგრძობს იგი გულისტკივილით, რომ მოწინააღმდეგენი ორმაგი უმეცრებით იყვნენ შეპყრობილნი:

„პირველ – მარტივად უმეცნეობითა სასწავლოთადათა, და კუალად მეორედ – თვთ მის უმეცრებისა უმეცრებითა, ვითარ იტყვს სოკრატე, რამეთუ ძნელ სენი, არამედ უფიცხეს უმეცრებად სენისად“ [პეტრიწი II 1937: 222, 14-17].

ასეთი საზოგადო განწყობა ხელს უშლიდა იოანე ფილოსოფოსს თავისი მიზნის განხორციელებაში: მე რომ მათგან რაიმე „თანსიყუარული“ და შეწევნა მჩუენებოდა“, ვფიცავ თვით „ხედვათა სურვილს“, რომ „ენადმცა ენისადა გამეწყო და ხედვადმცა ფილოსოფოსთა განცდისად მეარისტოტელურა და ღმრთისმეტყუელებად ნივთისაგან მიუხებელი წარმომეყენაო“ [პეტრიწი II 1937: 222, 19-22] – გულისტკივილით ამბობს იგი.

ამიტომაც, რომ მიუხედავად იმ მემკიდრეობისა, რომელიც იოანე პეტრიწმა მიიღო ძველი ქართული ლიტერატურის მდიდარი ძეგლებისა და მისი უშუალო წინამორბედებისაგან, ათონელებისა და განსაკუთრებით, ეფრემ მცირისაგან, მაინც ვამბობთ, რომ მას დამოუკიდებლად მოუხდა ქართული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის მოღიანო, მწყობრი, თანმიმდევრული სისტემის შექმნა.

იოანე პეტრიწის ენის კვლევისას უნდა გვახსოვდეს,

ავტორებზე არ მეტყველებს მის ინტელექტუალურ იზოლაციაზე, როგორადაც წარმოადგენენ ხოლმე სიტუაციას პეტრიწის მოყვანილი სიტყვებიდან გამომდინარე.

რომ მისი ენობრივი თავისებურებების განმსაზღვრელია ის ფილოსოფიური შინაარსი, რომლის გადმოსაცემადაც იყენებს მწერალი ამ ენას. ამ თვალსაზრისით უნდა მივუდგეთ მისი ენის თავისებურებათა შესწავლას. ხშირად სწორედ ის რთული ფილოსოფიური და საღმრთისმეტყველო საკითხებია ძნელი გასაგები, რომელთაც ეხება იოანე პეტრიწი, სირთულეს კი მის ენას მიაწერენ. ამ მხრივ ნიშანდობლივია თვით პეტრიწის სიტყვები: „და თუთ გონებადცა (გაგება, შეცნობა) ძნელ და ღრეფა **უზუველთათჳს უსხეულთა განცდისა**“ (არამატერიალურის, განყენებული, აბსტრაქტულის აღქმისა)“ [პეტრიწი II 1937: 51,7-9]. სხვაგან იგი წერს: ფილოსოფიური საკითხები ხშირად რთული, „ღულარჳნილ და ძნადგასაგონებელ“ [არიან] და მისაწდომელ [არიან] მხოლოდ მათ შორის აღზრდილთათჳს და „ზედმიწევნილებათა და ჳელოვნებათა მეცნიერთათჳს“ [პეტრიწი II 1937: 19,31].

ფილოსოფიური და, საზოგადოდ, მეცნიერული ენის სირთულეს და სპეციფიკას ძირითადად ქმნის სპეციალური ტერმინოლოგიის მოზღვაება და რთული სინტაქსური კონსტრუქციები. შესაძლებელია თუ არა ფილოსოფიურ საკითხებზე მსჯელობისას გვერდი ავუაროთ ამ სირთულეს, ანუ, მარტივად რომ ვთქვათ, ვწეროთ ჩვეულებრივი, „მდაბიური“, ყველასათვის გასაგები, მარტივი, „ლიტონი“ ენით? ამაზე პასუხს ნაწილობრივ მაინც გაგვცემს პროკლე დიადოხოსისავე „კავშირთა“ სომხურიდან ქართულად 1757 წელს შესრულებული თარგმანი:¹⁷ პროკლე დიადოხოსის ფილოსოფიით დაინტერესებულ იოანე ორბელიანს „სხვათა შემწეობითა“ უთარგმნია პროკლეს „კავშირნი“ სომხურიდან. ამ თარგმანის 1760 წლის ხელნაწერის (A 237) ერთ მინაწერში მთარგმნე-

¹⁷ თვით სომხური თარგმანი პეტრიწისეული თარგმანიდანაა შესრულებული 1248 წელს სომხეთში ქართულ, „ქალკედონიტურ“ [ნ. მარრი, იხ. 113] მონასტერში ბერ სვიმეონის მიერ. იხ. პროკლე

ლი ხოტბას ასხამს „მამზევებელსა ენისა ჩუენისასა, იოანე პეტრიწს, ფილოსოფოსს“, რომელსაც მშვენივრად უთარგმნია ელადელთა ენიდან ეს წიგნი, იგი „ათრობს სიტკბოთა გამგონსა“, მაგრამ მეტად ძნელი გასაგებია: „ფრიად ღრიფოის და ძნელად იგულისკმებისო“, ამიტომაც ჩვენ იგი ვთარგმნეთ უფრო მარტივი ენით, რომ მკითხველმა უფრო ადვილად გაიგოს და ამით უფრო კარგად მისწვდეს „იოანურსო“. თუ რამდენად მიუღწევია დასახული მიზნისათვის მთარგმნელს, ეს ჩანს ნებისმიერი ნაწყევტის შედარებისას პეტრიწისეული თარგმანის შესაბამისი ადგილთან:

იოანე პეტრიწი	იოანე ორბელიანი
§ 74 (H 1337)	§ 74 (A 237)
ყოველი უკუშ გუარი ყოვლობა რადვე არს, რამეთუ მრავალთა მიერ წარმოდგა, რომელთაცა თითოეულთა შეასრულეს გუარი. მაგრამ არა ყოველი ყოვლობა იყოს გუარ, რამეთუ რადვე, ნაწილებითი და განუკუთვლელი, ყოვლობად უკუე არს, ვითარცა განუკუთვლელი, ხოლო გუარ – არა არს.	ყოველი სახე ყოვლადი რადმე, არამედ არა ყოველი ყოვლადი სახე არს მით, რამეთუ ნაწილობით განუკუთვლელთა ყოვლადი არს, გარნა სახე არა არს.

შეიძლება ბევრი მსგავსი პარალელური ადგილის მოყვანა, სადაც იოანე პეტრიწის გრძელი და რთული წინადადებებით მსჯელობა გასაგებია, გვიანდელი მთარგმნელისა კი – რომელიც ცდილა უფრო მოკლე წინადადებებით გადმოეცა აზრი – გაუგებარი. ფილოსოფიური ტერმინების უხვად ხმარე-

დიალოხოსი, კავშირნი ღმრთისმეტყულებისანი, სამტომეული, 2016.
ტ. III – სომხური ტექსტი გამოსცა მაია რაფაეამ.

ბას ვერც ეს მთარგმნელი გაურბის, მაგრამ პეტრიწისეული ტერმინები აქ ხშირად დამახინჯებულიაა წარმოდგენილი. იოანე ორბელიანმა ვერ მიაღწია დასახულ მიზანს: ეთარგმნა მარტივი და ყველასათვის გასაგები ენით, რადგანაც ამისათვის, საჭირო იყო თვით თხზულების ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ცნებითი ენის, აპარატის დაუფლება, განსწავლულობა, არამატრიალურ, აბსტრაქტულ ცნებათა ცოდნა, წვდომა.

თუ გადავხედავთ პეტრე იბერიელის შრომების ეფრემ მცირისეულ თარგმანს, დავრწმუნდებით, რომ ეფრემ მცირესთან, არსენ ვანეს ძესთან და არსენ იყალთოელთანაც იგივე პრობლემა დგას, რაც იოანე პეტრიწთან. ისინიც, ისევე, როგორც იოანე პეტრიწი, უხვად აწარმოებენ ახალი ცნებების აღმნიშვნელ ტერმინებს, მათი ენაც ისევეა გადატვირთული რთული სინტაქსური კონსტრუქციებით (და ზოგჯერ უფრო მეტადაც), როგორც იოანე პეტრიწისა. იგივე პრობლემა დგას თანამედროვე ფილოსოფიური ენის წინაშეც: პრობლემა სპეციალური თეოლოგიური და ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის, რთული სინტაქსური კონსტრუქციებისა რაც უნდა ემსახუროდეს აზრის ზუსტად გადმოცემას.

2. რიტორიკული და პედაგოგიური სტილი

იოანე პეტრიწის ნაშრომთა ენის თავისებურების სწორად შესაფასებლად მნიშვნელოვანია გავითვალისწინოთ ამ თხზულებათა სასწავლო დანიშნულება. ამიტომ აუცილებლად მივინიშნეთ ამ ჟანრული სპეციფიკისთვის ყურადღების დათმობა.

პეტრიწის „განმარტება“ ვრცელი ლექციებია, პროკლე დიადოხოხის თხზულებაში დასმული პრობლემების ირგვლივ. ამ მხრივაც იოანე პეტრიწი შუა საუკუნეების ტიპური მთაზროვნეა: ცნობილია, თუ რა დიდ ყურადღებას აქცევდნენ ამ

ეპოქაში დისკუსიის, „კითხვა-მიგების“ ფორმას.¹⁸ პეტრიწი პასუხობს სავარაუდო კითხვებს, რომლებიც ჩნდება ლექციის პროცესში ამა თუ იმ პრობლემის განხილვისას. აქედან გამომდინარეობს უკვე განხილული პრობლემებისა და საკითხებისადმი კვლავ დაბრუნება და მათი სხვა კუთხით განმეორება პეტრიწის „განმარტებაში“, რაც უთუოდ მისი გააზრებული პედაგოგიური მეთოდის ნათელი ილუსტრაციაა.

1. რადგანაც იოანე პეტრიწის „განმარტებანი“ შემეცნებლისთვის, მსმენელისთვის, მოსწავლისათვის არის დანიშნული, მის განმარტება-კომენტარებს თავიდან ბოლომდე გასდევს სასაუბრო კილო, ესაა პეტრიწის ენობრივი სტილის განმსაზღვრელი ძირითადი ფაქტორი: მსმენელი მთელი განმარტების განმავლობაში ყურადღების ცენტრშია. „განმარტებაში“ ავტორი მიმართავს მეორე პირს, რომელსაც იგი ხშირად **გამგონეს** (შემეცნებელს) უწოდებს:

მომეც საცნოდ, **ოჲ გამგონეო**: II,161,16; ვითარ ვხედოთ, **გამგონეო**, ხედვასა ამას: II,200,17; გესმაა აქა, **გამგონეო**, ხედულო გონებისაგან? II,47,17; იხილენ ხედვათა შუენიერებანი, **გამგონეო**: II,154,28; კეთილად დასჭურიტნე, **გამგონეო**: II,161,10; ხედენ და განიცადენ **გამგონეო**, ხედვანი უჩუეველნი: II,186,13; გესმაა, **ოჲ გამგონეო**, რამეთუ სამად განჰყოფს აწ აქა? II,96,14-15.

ზოგჯერ მსმენელს:

ხოლო შენ, **მსმენელო**, აქა მომეც საცნოდ ხედვისად, თუ ვითარ განუყენებელ არს მიზეზისაგან მიზეზოანი: II,105,31-32; აწ ისმინე, თუ ვითარ განიზომებიან ერთისა მიერ... II,111,28.

ან განმცდეს (დამნახველს, აღმკმელს):

¹⁸ იტალოსის „ტრაქტატები“ წარმოადგენს პასუხებს მსმენელთა შეკითხვებზე, რომლებიც ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით დაისმოდა ლექციის პროცესში [იტალოსი 1966].

აწ იხილენ გამცდემან: II,54,23.

ხან კიდევ მოსწავლესაც:

და აწ რად ვყოთ, მოსწავლეო, ხედულო გონებისაგან, მოვედ და ელლენთავე ენადღეობასა უვაზადოთ: II,107,17-18; ისმინენ წადილმან მოსწავლისამან: II,83,19; აქა დასჭურიტე შემსწავებელმან: II,176,4 და სხვ.

იოანე პეტრიწს არც ერთი წუთით არ რჩება მსმენელი ყუ-რადღების გარეშე. თითქმის ყოველ დებულებაზე მსჯელო-ბის გაშლამდე მას მიმართავს ყურადღებას და დაკვირვებას მოითხოვს:

რად არს ხედვად ამისი, ისმინე: II,48,24; დახედენ ამას ხედ-ვასა: II,169,1-2; ხოლო შენ თხზვასა აღმოსაჩენთასა დასჭური-ტენ: II,197,15-16.

მით უფრო მაშინ, როდესაც წინამდებარე თავში როული საკითხებია განხილული და ყურადღებისა და გონების მოკ-რებაა საჭირო მათ გასაგებად:

კეთილად დასჭურიტენ, ოდ გამგონეო, ესე თავი მეტად ღრიფობს: II,169,10-11; ამას თავსა შორის ფრიად სა-თანადონი და ძნელნი მოჰქონან ხედვისა გა(ნ)ცდა-ჭურე-ტანი: II,107,11-12; ესე თავი ფრიადითა სიწლოთა ხედ-ვისათა დაჭშირებულა ოდ გამგონეო: II,113,20-21; აწ ესე საძიებელი დიდად ძნიალი განგჰმარტოთ: II,12,5-6; გესმაა აქა, ოდ, გამგონეო, ხედულო გონებისაგან, რამეთუ რა-ოდენცა წარჰვლიდეთ, ეგ ზომცა დაჭშირდების სიწლოდ გონებისად: II,97,17; ხოლო ამას თავსა შორის თხზვადცა ჳშირი მოაქუს თვს შორის და თვთ გონებადცა ძნელ და ღრიფა უჩუეველთათვს უსხეულოთა განცდისა: II,51,7-9.

ზოგჯერ იოანე პეტრიწი აფროთხილებს კიდევაც მოსწავ-ლეს, რომ მან ესა თუ ის კანონი განსაკუთრებით კარგად შეისწავლოს, რათა შემდგომი საკითხების გაგებაში ხელი არ შეეშალოს.

ხოლო ეს კანონი კეთილად შეისწავე, რადთა არ გებრკუ-
მას გასაგონოთა შორის: II,184,11-12.

იოანე პეტრიწი თითოეულ საკითხს დაწვრილებით განმარ-
ტავს და სხვადასხვა წყაროებიდან თვითონვე მოჰყავს საჭირო
ადგილები. მაგრამ ზოგჯერ ისეთი საკითხებისათვის, რომ-
ლებიც უშუალოდ არ ეხება მის პრობლემას, საჭიროდ მიაჩნია
მსმენელს პირველწყაროზე მიუთითოს, სადაც იგი შეძლებს
უფრო ვრცლად გაეცნოს მათ:

ხოლო ძალადისა და მოქმედებისათჳს „ბუნებათსამტყულო-
სა“ შორის ისწავო ვრცელად არისტოტელის მიერ: II,137,30.

ზოგჯერ იოანე პეტრიწი რომელიმე თავის მხოლოდ ძირით-
ადი დებულების არსს არკვევს და საშუალებას აძლევს მსმე-
ნელს, მოსწავლეს, დანარჩენ საკითხზე თვითონ დაფიქრდეს:

ხოლო სხუად ყოველსა ხედვასა ამის თავისასა თჳთ
გახედენ: II,163,8.

იოანე პეტრიწი ხშირად ახსენებს მსმენელს უკვე ადრე
განმარტებულ საკითხს იმისათვის, რომ ახალი საკითხის
განმარტებისას ძველი ცოდნა გამოიყენოს:

გაგსოვსა, ოდეს მოქმედებისა და არსებისათჳს სიწლო-
სა აღმოსაჩენთასა და სივრცესა თხზულებისასა მივეციო?
რამეთუ მაშინ ითქუა, ვითარმედ ყოველსა გუარსა არსე-
ბად დაუუმჯობესდების მოქმედებისასა: II,103,4-7; **გახსოვსა**,
ოდეს ვიტყოდეთ ზენასა შორის, ვითარმედ ყოველი უკუდავ-
სა ხუედრსა ხუედრებუღი... გუარი პირველ თჳსდამი... უკუ
ეტრვისო? II,102,16-18; აქა თანა გუაც, რადთა **აღვიგსენდეთ**,
რომელ ითქუნეს პირველთა შორის მიზეზისა და მიზეზოან-
ისათჳს: II,115, 28-30.

ასევე ხშირად, ამა თუ იმ საკითხის კვლევასთან დაკავ-
შირებით იგი ადრე ნათქვამსა თუ ნასწავლს იმოწმებს, ან იმ
ნაწარმოებს, რომელიც ადრე გაურჩევიათ:

ვითარ გვსწავლია „პერიერმენიისა“: II,5,28; ყოველი გუარი ერთ არს და განუკუთვლი, ვითარცა გვსწავიეს: II,22,10-11; ხოლო ესე გვსწავიეს, რომელ მყოფი არა იქმნების, რომელი წარმოდგომილა გუარითა, ვითარ არისტოტელი აღმოაჩინა: II, 114,32-34; ვითარცა აღმოაჩინა წინადათვე ერთისა და რიცხვსა სახედ მოღებითა: II,10,21; ესე ხედვად ზემოსა თავსა შორის განემართა, რომელი იტყოდა: II,192,33 და სხვ.

გარდა იმისა, რომ ამა-თუ-იმ თავის „ძალს“ (მნიშვნელობას, აზრს) ძირითად დებულებას, არსებით საკითხს განიხილავს, ასე მაგ.:

შევეხნეთ ძალსა ამის თავისასა: II,108,31-2.

იოანე პეტრიწი ხშირად, როგორც თვითონ ამბობს, „თანწარვლის სახედ“ (ან „თანგანვლის სახედ“) ბევრ სხვა საკითხსაც იხილავს, რომელთაგან ზოგი ძირითად პრობლემას საკმაოდ სცილდება ხოლმე. ასეთი გარეშე საკითხებს განიხილვა ხშირად საჭიროა არსებითის შესაცნობად:

ესე ამის საძიებლისათვის აწ თანწარვლის სახედ ჩემ მიერ დაიდვა: II,19,25; ესე ფრიად სათანადოდ თანგანვლის სახედ განვმარტეთ: II,55,4; აწ სიტყუამან თანწარვლის სახედ აღმოაჩინოს: II,33,38; ხოლო აწ ჩუენ თანწარვლის სახედ დავლექსოთ: II,196,15 და სხვ.

როგორც ვთქვით, ახალი საკითხის დაწყებას იოანე პეტრიწი მუდამ აღნიშნავს ან მეორე პირისადმი მიმართვის ფორმით ან სხვა ტრაფარეტული ფორმულით:

ხოლო ჩუენ წინამდებარისათვის ვსთქუამთ განმარტებასა: II,97,29; ხოლო ჩუენ წინამდებარესა ხედვასა ამბორის უყოთ: II,114,16; და შევეხნეთ ძალსა ამის თავისასა: II,108,31 და სხვ.

იოანე პეტრიწის განმარტების სტილის დამახასიათებელია გარკვეულ საკითხებზე მსჯელობის დამთავრება შემდეგი გამოთქმებით:

ესე ესრეთ: II,100,17; II,100,18; და ესე ამისათჳს: II,6,18; და ესე განკუეთილისათჳს შეისწავე: II,22,15; ესე ამათჳს ვიტყვი, ოდ გამგონეო: II,53,29; აწ ესე ფრიად საჭიროდ ფრიად ცხადად დაიდვა: II,9,23 და სხვ.

როგორც ივ. ლოლაშვილი აღნიშნავს თავის გამოკვლევაში „იოანე პეტრიწი-ტიმჩიმელი“ – „ამგვარსავე თქმებს ეხვდებით „დავითის ცხოვრებაშიც“ [ლოლაშვილი 1968: 62]; და „ესენი ესეოდენ“ [ქართლის ცხოვრება I 1955: 342,17; 350,17]; „და ესენი ესრეთ და ფრიადცა უძვრეს“ [ქართლის ცხოვრება I 1955: 321,1] და სხვ. მსგავსი გამოთქმები იმდენად დამახასიათებელია იოანე პეტრიწის თხრობის სტილისათვის, რომ ავტორს ეს მსგავსება ერთ-ერთ დამატებით საბუთად მოჰყავს პეტრიწისა და დავითის ისტორიკოსის იგივეობის მტკიცებისას [ლოლაშვილი 1968: 62].

2. „განმარტებაში“ ავტორის მიერ მოყვანილი ბერძნული სიტყვებისა და გამოთქმების ახსნის წესი ასევე ეგუება მის სასაუბრო სტილს:

პირველსა ეწოდების **პროვლიმად**, რომელ არს **წინამოსაგდებელი**, ხოლო საშუალსა **კატასკევი**, რომელ არს **დაკაზმვა**: II,10,20-22; შეეხების **კატასკევსა**, რომელ არს **დაკაზმვა** **აღმოსაჩენთა**: II,14,29; სამ არიან ნაწილნი **სჯლოგიზმოდსანი**, რომელ არს **თანშესიტყუა**: II,22,4-5; აჰა-და **სქიმაძცა** დადვა, რომელ არს **ნაკუეთი**: II,11,2; ეწოდების **სუმპერაზმად**, რომ არს **თანგასავალი ურთიერთას კიდურთა**: II,11,5; **სუმპერაზმად**, რომელ არს **თანგასავალი**, გუარად იპყრენ: II,22,8-10; ყოველმან მბადმან ღმერთმან **კრატირსა** შორის, რომელ არს **ფეშხუმი**, შეზავაო საყოველთაოდ სული: II,52,17; გემთა შორის შეაზრქელოს **სქისი** სულისად, რომელ არს **დანახეთქი**: II,214,19-20; ხოლო ამას პირველსა საზღვარსა ეწოდების **პროტასი**, **კიდე**: II,11,4.

განმარტების მეთოდის თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ

ავტორს თვალსაჩინოებისათვის ზოგ შემთხვევაში მოტანილი აქვს სქემები რომელთა მიხედვითაც განიხილავს მოცემულ საკითხს. მაგ.: I თავში „ერთისა და სიმრავლისათვის“, სანამ ძირითადი დებულების თეზისის („ყოველი სიმრავლე ეზიარების რაღთავე ერთსა“) განხილვაზე გადავიდოდეს, იოანე პეტრიწი მსჯელობათა შეკავშირების ელემენტარულ კანონებს აცნობს მკითხველს (როგორც თვითონვე ამბობს, არისტოტელეს „ორგანონის“ მიხედვით), რადგანაც მათი ცოდნის გარეშე შეუძლებელია რისიმე გააზრებაო. ჯერ გვაწვდის დასაბუთების („**კანონი აღმოსაჩენთაჲ**“) ელემენტებს: თეზისი (**პროვლიმაჲ** ანუ „**წინამოსაგდებელი სიტყუაჲ**“), მტკიცება (**კატასკევი** ანუ „**დაკაზმვაჲ**“, – „რამეთუ ამის **დაკაზმვისა** მიერ აღმოიჩინების ყოველი აღმოსაჩინოჲ“; II,10,21-22) და უკვე დამტკიცებული თეზისი – დანასკვი („**სუმპერაზმაჲ**, რომელ არს **თანგასავალი**“). და ამბობს, რომ აი, „ესე მცირედთა მიერ შემოისაზღვრა კანონი არისტოტელის „ორდანოდსაჲ“, რომლისა თუნიერ უღონო არს რადსავე გაგონებაჲ სულისა მიერ სიტყუერისა. აჰა, და სქიმაჲცა დავდვა, რომელ არს ნაკუეთი“ (II,11,1-3) მოცემული სქემის მიხედვით იგი სილოგიზმის (მისი ტერმინით „თანშესიტყუაჲ“) შემადგენელ ნაწილებს გვაცნობს: **პროტასი** ანუ **კიდე** („წინამძღვარი“), რომლის მნიშვნელობითაც „ბუნებისათჳს კაცისა“ თარგმანში იგი ხმარობს ტერმინს **პირველდაწესებული** (II,29,20 (დიდი წინამძღვარი) და იქვე **პირველმდებადი** // **პირველმდები** (მცირე წინამძღვარი); **კიდეთა შემკერელი** „საშუალსა ეწოდების **კიდეთა შემკერელი**“; II,11,5, რაც უნდა ნიშნავდეს **საშუალო ტერმინს** და ბოლოს ისევ „**სუმპერაზმაჲ**, რომელ არს **თანგასავალი** ურთიერთას კიდურთაჲ“ – **დანასკვი**.

დასკენისა და დასაბუთების წესების ზოგადი განხილვის შემდეგ პეტრიწი გადადის კონკრეტულ საკითხზე: პროკლეს პირველი თეზისის („ყოველი სიმრავლე რაღოვე ეზიარების ერთსა“) უარყოფადი წესით მტკიცებაზე. მაგრამ არა აბსტრაქტული მსჯელობების გზით, არამედ სხვადასხვა სფეროდან მოხმობილი უხვი მაგალითების საფუძველზე.

3. იოანე პეტრიწის „განმარტების“ მეტად დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს სახეებით, მაგალითებით მსჯელობა. თითქმის ყველა საკითხზე მსჯელობისას ავტორი იხმობს ნათელ მაგალითებს. ასეთ შემთხვევაში მისი მსჯელობა შემდეგი ტრაფარეტული გამოთქმით იწყება:

მოიღე სახედ იგივე რიცხუ, იყოს-და ხუთი: II,24,14-15; მოიღე და სახეცა გიძიო მომზავი: II,161,24; მოიღე – და სახეცა უპოოთ სიცხადისათჳს: II,81,10; მოიღე – და სახეთაცა ზედა გასაცნაურდეს: II,89,19; ვითარცა სახეთაცა ზედა განვაცხადოთ: II,85,8; რომელი-ესე და სახემანცა ცხად გიყოს: II,12,8; მოვედ-და, რაოდენ იყოს შესაძლო, იგავთა ზედა განცხადენ: II,112,27; მოიღე – და სახეთაცა ზედა სიცხადე აღმოსაჩენთად: II,66,33 და სხვ.

ამგვარ გამოთქმებს, ჩვეულებრივ, მოსდევს შესანიშნავი სახოვანი, ვრცელი განმარტება, მდიდარი შედარებებით, ნათელი პარალელებით, ცხოვრებისეული, ნაცნობი მაგალითებით. ფილოსოფიური საკითხების განმარტების ასეთი გზა იოანე პეტრიწის სტილის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანია. მაგალითები ხშირად მოხმობილია ბერძენ ფილოსოფოსთა წყაროებიდან (ძირითადად არისტოტელისა და პლატონის შრომებიდან).

საინტერესოა „ყოველობასა“ (მოელსა) და **ნაწილს** შორის სხვაობის განმარტების დროს სიცხადისათვის მოხმობილი სახე:

ხოლო ესე ნაწილსა შორის ხილული ყოველობა არს ნაწი-

ლი ყოველთა ასოთა მიერ შედგომილისა ყოველობისა და არს ნაწილცა და ყოველობად. მაგრა ნაწილი – ვითარ სხვსა, ხოლო კუალად ყოველობად – ვითარ სხვსა: ... რომელი ესე სახემანცა ცხად გიყოს: ... არს ქუეყანა ნაწილ ყოველობისა ცისასა და კუალად თუთ თვს შორისცა ქუეყანად ყოველობა არს, რამეთუ შეიცავს ყოველთა თვსგნით ნაშობთა: II,132,15-23.

ასევე, შესანიშნავადაა ნაჩვენები განსხვავება **გვარსა** და **ყოველობას** შორის:

ხოლო ვინ კაცი, ვითარ, მოიღე და იყოს სოფრონიკოძს ძე სოკრატი, **ყოველობა** უკუე არს და ითქუმის **ყოველობად**, ვითარ ნაწილთა მიერ შეყრილი, ხოლო **გუარად** არღარა, რამეთუ არ წარმოიქმს თვს ქუეშე სხუასა ნაწილებითსა: II,135,25-29.

ან, მაგალითად, **გვარის** განუყოფლობის შესახებ ნათელი განმარტების ნიმუში:

ყოველი **გუარი** ერთ არს და განუკუეთელ, ვითარცა გვსწავიეს, ვინად განუკუეთელ ერქუმის ამისთვის, რომელ, თუ რადც რადვე დააკლოს საზღვარსა გუარისასა, არღარა არს იგი გუარ, ვისდაცა იყოს გუარ, რამეთუ უკუეთუ ანუ სიტყვერი დააკლო, ანუ მოკუდავი, ანუ ზედმიწევნულებისა შემწყნარებლობა, არღარა იყოს იგი გუარ კაცისა: II,22,10-15.

ან ავიღოთ სამარადისოსა და ჟამიერის განმარტების ნიმუში:

ოღესი და ოღესობად – მუკუდოთა და ნაწილებითთა შორის (დამტკიცებულა): რამეთუ ვინ კაცი მოკუდების, და ვინ ცხენი და ირემი და ვინ თევზი და არა – ბუნებად ამათი, ვითარცა კაცობად, ცხენებად და სხუად ესევეთარი: II,119,1-3 და სხვ.

მსგავსი მაგალითებით მკითხველს (თუ მსმენელს) საშუალება აძლევს ბუნდოვან ფილოსოფიურ საკითხებში გარკვევისა.

3. იოანე პეტრიწის მხატვრული ენა

იოანე პეტრიწი ფილოსოფიურ საკითხებზე მსჯელობისას ხშირად მიმართავს მხატვრულ სახეებს, შედარებებს, მეტაფორებს.

ა) მხატვრული შედარებანი:

კეთილი უკუე არს ნაწილ კეთილობისა, ხოლო კეთილობად, **ვითარცა ტბად** რამდე უკიდოდ კეთილთად, და ესთა განყოფვიან ურთიერთას, ვითარ ყოველი და ნაწილი: II,38,2-5; ესრეთვე და გონებასაცა ზედა იხილო: ვინად აჰა გონებად და აჰა გაგონებად, რამეთუ თანავე წარმოდგომილა გონებისა და გაგონებად, **ვითარცა მზისადა შარაგანდელი**: II,7,17; მყის უჩინო ჰყოფს, **ვითარცა ნადედაზარდლეუთა** (ობობის ქსელს): II,12,1; რომელსა თვს შორის მოაქუს ყოველი შუენებად, **ვითარცა წყაროსა სიკეთისასა**: II,181,19-21; უნდოდსა გამოძიებასა ჰყოფდა მდაბიურთა და უსიტყუათა **მკურნალთაებრ**: II,226,5.

ბ) მეტაფორები:

იძლუნვიან ზიარებად მის ზესთ ერთისად, ვითარ **ერთადლისა და მზისად**: II,133,31; მე კაცი დავხუდი ღმობათა შორის ჩემთა... არცა წამი სასუენთა სულისა ჩემისათა, ვიდრემდის არა მომხედნა მე **გონებითმან ცისკარმან** დღეთადმი, რომელთა ბნელი უმეცრებათა არ ენაცვლების: II,220,20-24; ამას ყოველსა აღნამკსა შორის გონებათა გონიერთასა მოქმედებად მიუდრეკ და იგივეობად უძრავ და უბერებელ არს, ნიადაგ ყმდების, ნიადაგ ყუავილდების, ნიადაგ **აასფოდელლოვდების**, სადაც არცა ჟამი სძლვს და არცა კუალი მიდრეკისად; II,71,1-4; და დაუბერებელ (არს) **ყუავილი უსხეულოთა მოქმედებისად**: II,66,13; **ტრფიალებათა ტბებსა** მამრდუეკსა: II,21,8-9; **უფსკრულობს სასოებად** სიძლიერითა: II,211,3; არამედ სამებით ხედვისათვს საღმრთოდსა ბუნებისა **მწუერვალსაცა მასცა ფილოსოფოსთა დღისასა**, პლატონს, თან გამოითანაებს: II,209,24-25 და სხვ.

გ) იოანე პეტრიწი ხშირად მიმართავს **მხატვრული განმეორების** ხერხს, იმეორებს განსაკუთრებით ხშირად ზმნებსა და მასთან ერთად ერთტიპიურ წინადადებათა რიგს, ერთგვარ შემასმენლებს:

რაოდენ გაერთდებიან, გაკეთილდებიან, და რაოდენ გაკეთილდებიან-გაერთდებიან: II,35,30; ვინაჲ დაუდგეთ, ვაიძულოთ, ღმობათა მისთა უნუგეშინოსოთ, ტკივილთა მისთა ვეწამლნეთ, დაფარულთა მისთა ცხადად ვემხარკნეთ: II,222,7-9; რამეთუ მუნ, შორის სამარადისობასა, მყოფობად უძრავად გამანებულ არს, ხოლო აქა, ხრონოსსა შორის, მარადისობად პირველად და შემდგომად გარდასრულად და აწად და მომავლად განყოფილ არს, რამეთუ მუნ საუკუნოდ, ხოლო აქა დინებაჲ ხრონებრი: მუნ განუკუთეული იგივეობად არსებითი, ხოლო ხრონოსა შორის განჭრითი და ცვალებადი: II,108,6-11; აქა ბაძვად ოდენ და მსგავსებაჲ და ხატქმნად, ხოლო მუნ იგივეობად თუთობად, იგავობად: II,108,20,12.

მხატვრულ განმეორებასთან ერთად იოანე პეტრიწი ხშირად ალიტერაციასაც მიმართავს, რასაც ორიგინალური გზით აღწევს:

მას დღესა შორის იტყვს აღცისკრებასა, სადა არცა გრძნოთა ესე **მემზე მზე** არს მადღებელ, და არცა სულითი ცად და მზე, და არცა გონებითი, ვითარ ნამდვლ ნამკი და ნამდვლ მყოფი. არამედ, ერთ და პირველი კეთილობად, მზე მის ერთთა და ღმერთთა ღღისა, **სადა** ჰნატრა ყოველმან წადილმან, **სადა** შეირწყუა ყოველი სურვილი, **სადა** აღმართდა ყოველი მუნ მხედი. **მუნ ვიდრემე**, ყოველთა **ცისკართა აღცისკრებაჲ, მუნ ვიდრემე**, ყოველთა **დღეთა აღღეებაჲ**: II,60,12-16.

ალიტერაცია შექმნილია ზმნის (ან სახელზმნის) იმ სახელთან ხმარებით, რომლისგანაც ეს ზმნაა ნაწარმოები:

თანმისცემს თუხისა აობისაგან და ააებს წარმოაებულსა ასა: II,54,2; თან მიეკმავების კმითა მბრწყინვალითა: II,214,26;

აკეთილებს მყოფი და თუ აკეთილოს, იკეთოს მყოფმან: II,44,12; იკეთილოს სიკეთისაგან მისისა: II,33,120; ყოველი სხეული ამათ სამთა მიერ გასხეულების: II,50,10; განდმრთობილი ედმრთეების: II,169,6; ესე სახენი იგავად ოდენ ოდენ ესახეუბაინ და ეიგავებთან: II,12,10; მის ერთისა მიერ წარმოირცხუა რიცხვ: II,160,24; უგუარობასაცა ნივთისასა აგუარებენ და ადღებენ: II,95,20; პირველმან საზომმან ყოველი განზომალ და პირველმან საზღვარმან ყოველი აღსაზღვრალ: II,81,25 და სხვ.

ნასახელარი ზმნების ესოდენ ფართო მასშტაბით წარმოებას პირველად სწორედ იოანე პეტრიწი მიმართავს.¹⁹ არაზმნურ ძირთაგან ზმნების უხვად წარმოება ერთ-ერთი მხატვრული ხერხია, რომლის მეშვეობითაც თხრობა დინამიური და მეტად გამომხატველი ხდება. გარდა ამისა, აზრი სხარტად და ლაკონიურად გადმოიცემა.

გ) ლექსიკური სინონიმები (ჰენდიადისები) და ანტონიმები

ჰენდიადისები (έν διὰ δύο = ერთი-ორითა) სინონიმური წყვილებია, რომლებსაც მწერალი ხმარობს ერთი ცნების გამოსახატავად. ასეთ სინონიმურ წყვილებს იოანე პეტრიწის ენაში უხვად ვხვდებით. ამ მხრივ იოანე პეტრიწი თავის „ეპოქის სტილს მისდევს, როდესაც ე.წ. hendiadys-ი ფრიად გაერცვლეულ მანერას წარმოადგენდა“ [ძიძიგური 1946: 695]. ჰენდიადისებს, როგორც ცნობილია, ძველ ქართულ მწერლობაში რაციონალური საწყისი ჰქონდა [ძიძიგური 1946: 695]. მთარგმნელი ბერძნულ სიტყვას, რომელსაც ფართო სემანტიკური ველი ჰქონდა, მთარგმნიდა ორი ერთმანეთის სინონიმური ლექსებით, რომელთაგან ერთი მეორეს აზუსტებდა. ჰენდიადისების საშუალებით მთარგმნელი ცდილობდა დაეცვა ზედ-

¹⁹ იხ. ქვემოთ.

მიწვევითი სიზუსტე და გადმოეცა ბერძნული ცნება-ტერმინის დაფარული შინაარსი. გარდა ამისა, ჰენდიადისები ხშირად მთარგმნელის ინტერპრეტაციისა და თავისებური გააზრების შედეგსაც წარმოადგენდნენ. მაგრამ, თანდათან სინონიმური წყვილების ხმარება, შეიძლება ითქვას, ტრაფარეტულ სტილისტურ ხერხად იქცა. ეს მეტად დამახასიათებელი სტილური ნიშანია პროკლე დიადოხოსისა და გვიანდელი ბიზანტიელი ავტორების ენისათვის. ქართველ ავტორებთანაც – გიორგი მთაწმიდელთან, ეფრემ მცირესთან და პეტრიწთანაც ჰენდიადისებს, ზემოთ ჩამოთვლილ ფუნქციებთან ერთად, დიდი ემოციურ-ექსპრესიული დატვირთვაც აქვთ.

იოანე პეტრიწის შემთხვევაში მათი საჭიროება თარგმანის სპეციფიკიდან გამომდინარეობს: მთარგმნელი ბერძნულ სიტყვას, რომელსაც მნიშვნელობათა ფართო წრე აქვს, თარგმნის ორი სიტყვით, რომელთაგან ერთი მეორეს აზუსტებს. საწყისი მართლაც რაციონალურია, მაგრამ ორიგინალური ნაწარმოების თხზვისას შეიძლება ითქვას, რომ სტილისტურ ხერხად იქცა. როგორც სიმ. ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს, იოანე პეტრიწის ენაში ჰენდიადისები არ ემსახურება არც იმ მიზანს, რომ თარგმნისას ერთი უცნობი სიტყვა მეორე, ნაცნობით განმარტოს, დააზუსტოს. “ასეთი შემთხვევა მხოლოდ ერთია: „ასქეტოდ და მიუნაქუსად“ [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: I, 75,12). მისივე აზრით, ამ ხერხის გამოყენება ვერც იმით აიხსნება, რომ „თითქოს მოცემული ბერძნული სიტყვის გადმოსაცემად საკმარისი არ იყოს ერთი ქართული სიტყვა: იგივე ბერძნული სიტყვები სხვა ადგილებში თითო ქართული სიტყვით არის წარმოდგენილი“ [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: LXIII-LXVII].

სინონიმური წყვილები საზოგადოდ და, კრძოდ, იოანე პეტრიწის ენაში ვრცელადაა განხილული სიმონ ყაუხჩიშვილის გამოკვლევაში [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: I, LXIII], შოთა ძიძიგურის ნაშრომში „ცნება სინონიმური პარადღელიზმისა“ [ძიძიგური 1946: 695] და ბოლოს, ამ საკითხს სპეციალური თავი

აქვს მიძღვნილი ნათელა კეჭაღმაძის სადისერტაციო ნაშრომში, რომელიც ეხება პროკლე დიადოხოსის ტრაქტატის იოანე პტრიწისეულ თარგმანს [კეჭაღმაძე 1948: 238].

საილუსტრაციოდ მოვიყვან მხოლოდ რამდენიმე მაგალითს პროკლე დიადოხოსის მისეული თარგმანიდან და “განმარტებიდან”:

მზიარებელი რადთავე ერთისად, თუ სხვსა მიერ **თანშეკრებოლის და იზიარებოლის**, იყოს სხუად პირველ მათსა, ხოლო, თუ თუთ **შეიყრებოლინ და ეზიარებოლინ** თუსგნით და არა სხვსა მიერ, არა იყვნენ ვიდრემე ორთიერთას წინაგამწყობ, რამეთუ წინაგამწყობ არა მიივლტის ერთმანერთისად (I,5,31-6,1-3).

ტრფიალი და მწადი მოქენე არს **სატრფოვსა და საწადოვსა** თუსისად და სხუად **სატრფოვსა და საწადოვსგან** (I,8,9-11).

რამთუ, რადცაღა **დაჰრთო და ჰმატო**, დაგიმცრვია და დაგიკინებია დართვითა კეთილობად (I,9,21-22).

რომლიმე **ედღუანვის და ეპირველების**, ხოლო რომელთადამე – **შემდგომისასა** გუამოვნებად მხუდარ არს (I, 60,1-3).

კიდოვნებითი და უმწვერვალესი სულთა სამარადისოდ არს სრულ (I,126,15).

...განუნაწილებელი და ერთებრივი ძალი (თ.61,40,23).

ყოველი, მზიარებელი ჟამისად, ... **ქმნადი და აღგებადი** არს (I,115,9)

მეწარმოე მიდრეკადისა მიზეზისა მიერ მქცვეი და ცვალებადი არს მეგრ არსებით (I,115,18).

ხოლო ურთიერთას წინაგამწყობი – ურთიერთას **მშრეტ და დამამჟუ** (II,28,26)

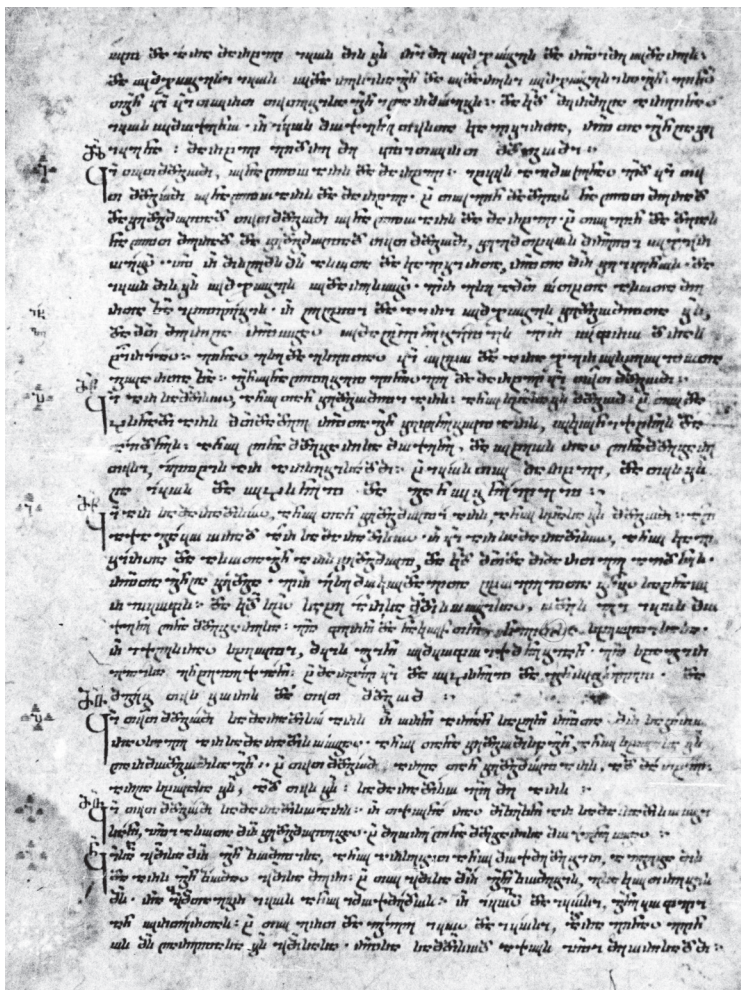
ცნების დაზუსტების მიზნითვე შეიძლება გამოყენებულ იქნას სინონიმური ლექსემები: *ასო* და *კავშირი*, *მოწადე* და *ტრ-*

ფიადი, სატრფო და საწადი, უმოქენო და სრული, უმოქენო და კმაყოფი, უქცევ და უცვალებელ, მეუწყე და მცნობელ, ცნობა და უწყება, განწვალება და განყოფა, ქმნა და წარმოიხენა, განჭრადი და განწვალებადი, ქმნადი და აღგებადი და სხვ.

ანტონიმები. ცნობილია, რომ აზრობრივი პარადიგმატიკისა და ცნებებისა და მათი ადეკვატური ტერმინების სისტემური ურთიერთდამოკიდებულება ნათლად ვლინდება ანტონიმურ დაპირისპირებებსა და ჰიპონიმურ (ცნებათა გვარ-სახეობრივ) იერარქიულ მიმართებებში. ადამიანის გონებისათვის დამახასიათებელი ცნებითი ანტონიმების გამოხატვა ენას შეუძლია როგორც ლექსიკურად, საპირისპირო მნიშვნელობის ფუძეების (ანტონიმების), ასევე, ანტონიმური დერივაციული აფიქსებისა და ნაწილაკების საშუალებით. ორივე ეს საშუალება ფართოდ გამოიყენება და ქმნის მწყობრ სისტემურ პარადიგმას თავ-თავისი განშტოებებით. ლექსიკური ანტონიმები: *სამარადისო – ჟამისქუეშე//ოდესმე; მარტივი – შეზავებული//შედგმული; დასაბამი//დასწყისი – დასასრული; ერთი – მრავალი; დიდი – მცირე; არსება – შემთხვევითი; სინოტიე – სიკმელე; სიმჭურვალე – სივრილე; მართვანმავლობა – დრეკილობა; იგივე – სხუა; მიდრეკადი – მიუდრეკელი.*

თითოეული ამ წყვილთაგან, ამავე დროს, შედის სხვადასხვა ფორმალურ და სემანტიკურ-პარადიგმატულ რიგში და სხვადასხვა სემანტიკურ მიმართებებშიც: *სამარადისოობა – ოდესმეობა – ერთობა – სიმრავლე; არსი – არსება – არსებითი; შემთხვევითი – არსებითი – ჟამითი – სულითი – ცნობითი და სხვა.* რაც შეეხება ანტონიმთა დერივაციულ ტიპს, იგი ტერმინოლოგიურ სისტემებში განსაკუთრებული რეგულარობით ხასიათდება. ამ მხრივ არც გელათის სკოლის ფილოსოფიური ხასიათის ნაშრომებია გამონაკლისი, რადგანაც დაპირისპირებულთა მიხედვით ცნებების დიქტომიური დაყოფის („წინააღმდეგობითი განწვალებად“ *ἐναντίον διαίρεσις*) დროს უკუთქმითი შინაარსის აფიქსური წარმოება ყველაზე მარტივი

მექანიკური საშუალებაა („იტყვიან ვიეთნიმე, ვითარმედ მეტყ-
ვი და უტყვი, მოკუდავი და უკუდავი, სხეული და უსხეულოდ
ვითარ არიანა წინააღმდეგომნი?“ [ამონ. 138, 11-13]). ამ ტიპის
წარმოებაში ფუძეთა მიხედვით აფიქსთა და აფიქსიდიტა გა-
ნაწილებას გარკვეული კანონზომიერება ახასიათებს.



ნაწილი III

იონაე პეტრინის ენა

თავი I

სიტყვაწარმოება

როგორც ცნობილია, მეცნიერული და, კერძოდ, ფილოსოფიური ენის სპეციფიკას ქმნის სპეციალური ტერმინოლოგია და რთული სინტაქსური კონსტრუქციები. სწორედ ეს იძლევა მეცნიერული სტილის ცალკე გამოყოფის საფუძველს. ფილოსოფიური ხასიათის საკითხებზე მჯელობის წარმართვისათვის აუცილებელია იმ ზოგად ცნებებს, რომლებიც ფილოსოფიურ აზროვნების კომპონენტებს წარმოადგენენ, რაც შეიძლება ადეკვატური ენობრივი გამოხატულება მიეცეს. ამიტომ ფილოსოფიური ენის დამახასიათებელია ისეთი სიტყვა-ტერმინების სიმრავლე, რომლებიც ზუსტად, არაორაზროვნად ასახავენ საგანს ან მის თვისებას, მოვლენას ან განყენებულ ცნებას. აზრის სწორად გადმოცემისათვის ტერმინთა ხმარებისას უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა დაცულ იქნას ძირითადი პირობა აზრის, მნიშვნელობის ზუსტად, ორაზროვნობის გარეშე გადმოცემისა. ამისათვის ტერმინოლოგიური მნიშვნელობით ნახმარი სიტყვა საჭიროა ფორმითაც განსხვავდებოდეს ჩვეულებრივ სასაუბრო თუ საერთოდ, არაფილოსოფიურ ენაში ნახმარი სიტყვისაგან. ამგვარი ტერმინის შესაქმნელად ხშირად გამოიყენება არაპროდუქტიული აფიქსები (ასეთებად კი უმეტესად არქაული, ხმარებიდან გამოსული აფიქსები გვევლინება), რაც ახალწარმოქმნილ სიტყვას თავისი მნიშვნელობით განასხვავებს ამავე ძირისაგან იმავე მნიშვნელობის მქონე, მაგრამ გავრცელებული აფიქსით ნაწარმოები სიტყვებისაგან და, ამდენად, მას ტერმინოლოგი-

ურ ღირებულებას ანიჭებს. ახალი ტერმინის საწარმოებლად ენაში ხშირად ბერძნული ან ლათინური ძირები და ზოგჯერ აფიქსებიც კი გამოიყენება. ხშირად იქმნება იმის საჭიროება, რომ რომელიმე აფიქსი დაერთოს ისეთ ძირს, რომელთაც კომბინაციაც მოცემულ ენაში არ არის ბუნებრივი, მაგრამ იმი-სათვის, რომ შესაძლებელი იყოს ამა თუ იმ ფილოსოფიურ საკითხზე მჭელობის გაშლა, ამგვარი „არაბუნებრივი“ კომბინაციების დაშვება აუცილებელი ხდება და ეს აუცილებლობა ენის გამდიდრების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წყაროს ქმნის.

ამავე დროს, ტერმინის წარმოება ქართულ ენაში არსებული წესების ფარგლებს არ უნდა სცილდებოდეს და ამ გზით მიღებული უნდა იქნას ისეთი ტერმინები, რომლებიც თავისი გამომსახველობითი უნარით საუკუნეთა განმავლობაში და-მუშავებულ ბერძნულ ტერმინებს გაუსწორდება.

პეტრიწის ენის თავისებურებას ქმნის, ერთი მხრივ, ახალ ცნებათა გამომხატველი ტერმინების სიმრავლე, რაც საერთოდ ფილოსოფიური ენის დამახასიათებელ ძირითად ნიშანს წარმოადგენს, მეორე მხრივ, კი ახალ სიტყვათა წარმოე-ბის მრავალფეროვნება, ქართულ ენაში არსებული სიტყვა-წარმოებითი საშუალებების ვირტუოზული გამოყენება, რაც, როგორც არაერთხელ აღვნიშნეთ, იოანე პეტრიწის, რო-გორც მწერლის, თავისთავადი სტილის ერთ-ერთი ძირითადი განმსაზღვრელი ნიშანია.

წინამდებარე თავში განვიხილავთ იმ სადერივაციო ხერხ-ებსა და წესებს, რომელთაც იოანე პეტრიწი ფართოდ იყენებს არა მხოლოდ სპეციალური ტერმინების შესაქმნელად, არ-ამედ, საზოგადოდ, სიტყვათა წარმოებისათვის, ამდენად, ჩვე-ნი განხილვის სფეროში შემოვა არა მხოლოდ სპეციალური ტერმინოლოგია, არამედ, საერთოდ, სიტყვაწარმოება (კომ-პოზიციითურთ), ფართო გაგებით, ასევე, ძველ ქართულ-ში არსებული ის ნაწარმოები ფორმებიც, რომელთაც იო-ანე პეტრიწის შრომებში ვხვდებით იმავე ან განსხვავებული

მნიშვნელობით. ამგვარი დიაქრონიული განხილვა ნათლად წარმოგვიდგენს იმ უსაზღვრო მრავალფეროვნებასა და სიმდიდრეს, რითაც ხასიათდება ქართული ენის სიტყვაწარმოებითი შესაძლებლობანი, რომელთაც ასე მოხერხებულად და წარმატებით იყენებს იოანე პეტრიწი.²⁰

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „იოანე პეტრიწი ხელოვნური, ძნელი გასაგები და მძიმე სტილის შექმნას ძირითადად ლექსიკური საშუალებებით, ქართულ ენაში ახალი სემასიოლოგიური ერთეულების შემოტანით აღწევდა“ [ბაბუნაშვილი 1964: 25]. საქმე ისაა, რომ ახალი სემასიოლოგიური ერთეულების შემოტანა გამოწვეულია ფილოსოფიური ცნებისათვის შესაბამისი სახელების – ტერმინების გამოძებნის საჭიროებით. ჩვენი აზრით, იგი არა თუ ძნელად გასაგებს და მძიმეს ხდის იოანე პეტრიწის ენას, არამედ პირიქით, ემსახურება აზრის ზუსტად გადმოცემას და ხელს უწყობს ნააზრვეის გაგებას (თუმცა, გარეგნულად ტვირთავს და ამძიმებს ენას): ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის გარეშე, რაც თავისთავად ახალი ლექსიკური ერთეულების შემოტანას მოითხოვს ენაში, შეუძლებელი იქნებოდა ფილოსოფიური ხასიათის მსჯელობაც. ფილოსოფიური ტერმინოლოგია არის ის სპეციალური ენა, რომლითაც იგება ფილოსოფიური მსჯელობები, ხოლო სტილისტური თავისებურებანი, რომლებსაც ახალი სემასიოლოგიური ერთეულების შემოტანა ქმნის, ამდიდრებენ ენას იოანე პეტრიწის ღრმა ცოდნისა და დახვეწილი გემოვნების წყალობით. ამდიდრებენ არა მარტო კონკრეტული ლექსიკური ერთეულებით, არამედ სიტყვათა წარმოების ხელოვნებითაც.

ფილოსოფიური თუ მეცნიერების სხვა რომელიმე დარგის სპეციალური ტერმინოლოგია იქმნება და ყალიბდება თაობიდან თაობაში, წლებისა და საუკუნეების მანძილზე ადამი-

²⁰ დაწერილებით იხ. მელიქიშვილი 1968: 193-209.

ანთა აზროვნების, ადამიანთა საზოგადოების ეკონომიკურ-პოლიტიკურ-კულტურული ცხოვრების განვითარებასთან დაკავშირებით, მისი მოთხოვნების შესაბამისად. იქმნება იგი ენაში არსებული წესების მიხედვით. იოანე პეტრიწს, ამ მხრივ, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ქართული ენის, ქართული მწერლობის ისტორია, რა თქმა უნდა, დიდძალ მასალას აძლევდა, მაგრამ მაინც, მან დამოუკიდებლად შექმნა ერთი, თავისი დროისათვის მძლავრი ფილოსოფიური სისტემის ტერმინოლოგია, რომელიც ფილოსოფიის თითქმის ყველა ძირითად ცნებას მოიცავს.

იოანე პეტრიწის სიტყვაწარმოებასთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში სამართლიანადაა აღნიშნული, რომ იოანე პეტრიწი ქართულ ენაში ასეულ სიტყვაწარმოების წესებს კი არ უგულვებელყოფს, არამედ აზოგადებს მათ და სწორედ ეს ქმნის მისი ენის ხელოვნურობასო [კეჭაღმაძე 1953: 282]. უფრო ზუსტი იქნებოდა, გვეთქვა, ხელოვნურობის შთაბეჭდილებასო, რადგანაც ქვემოთ დავინახავთ, რომ იოანე პეტრიწი ამა თუ იმ წარმოებას ავრცელებს ისეთ ძირებზე, რომელთათვისაც ენაში მოცემული წარმოება უჩვეულოა, რადგანაც ცოცხალ მეტყველებაში, ან ჩვეულებრივ, მწერლობაში შესაბამისი ცნებები არ არსებობს და მეცნიერულ ენაში იქმნება საჭიროების შემთხვევაში: ამგვარ „უჩვეულო“ წარმოებას მოითხოვს ფილოსოფიური ცნებებისათვის მათი ადეკვატური, შესაბამისი ტერმინის შექმნის აუცილებლობა, თუკი ასეთი არ არსებობს ენაში. სწორია მოსაზრება, რომ იოანე პეტრიწი ქართული ენის კანონებს განაზოგადებს, რომ იგი „იყენებს ყოველგვარ საშუალებათ, რომელნიც კი ქართულ ენას გააჩნია, ამ საშუალებებს ფართო გასაქანს აძლევს...“ და რომ მას „ყოველგვარი ძირი ყოველგვარი გაფორმების ღირსად მიაჩნია“ [კეჭაღმაძე 1953: 282] ამას დავინახავთ მისი სიტყვაწარმოების განხილვისას.

რაც შეეხება იოანე პეტრიწის მიერ შექმნილი ტერმინების

ხელოვნურობის საკითხს, მის გადასაწყვეტად საჭიროა გავითვალისწინოთ:

1. რამდენად სწორია წარმოება ქართული ენის სტრუქტურების თვალსაზრისით;
2. გვხვდება თუ არა მოცემული სიტყვები ან მსგავსი წარმოების სიტყვები ძველს ან მწერლის თანამედროვე ქართულში;
3. რამდენად პროდუქტიულია წარმოების მოცემული ტიპები მწერლის თანამედროვე ენაში და ქართული ენის განვითარების ტენდენციების თვალსაზრისით.

ჩვენ გზადაგზა, სხვადასხვა საკითხის კვლევისას, გვცდებით გავითვალისწინოთ ჩამოთვლილი პუნქტები. ამისათვის, რამდენადაც შესაძლებელია, მოვიშველიებთ ძველი ქართული ენის ძეგლების მონაცემებს. იოანე პეტრიწის ეპოქის მწერალთაგან კი თავთავის ადგილას უფრო ვრცლად და საუფლებლიანად გიორგი მთაწმიდლისა და ეფრემ მცირის სიტყვაწარმოების მონაცემებს მოვიხმობთ შესაძარებლად.

1. გრამატიკული სინონიმები

სინონიმები იოანე პეტრიწის სტილის მეტად დამახასიათებელ თავისებურებას წარმოადგენენ. ეს გასაგებიცაა: ფილოსოფიურ თემებზე სასაუბროდ აუცილებელი ლექსიკა, ტერმინოლოგია ქმნადობის პროცესშია, პეტრიწი ეძიებს სულ ახალ-ახალ, უკეთესთაგან საუკეთესო გამომხატველობითი ძალის მქონე წარმოებებს, რათა გარკვეული ფილოსოფიური ცნებისათვის საბოლოოდ დადგენილი, სრულყოფილი ტერმინი შექმნას.

ამიტომაა, რომ იოანე პეტრიწის ჩვენამდე მოღწეული ფილოსოფიური შრომების ენაზე დაკვირვება, გარკვეული თვალსაზრისით, შეიძლება მწერლის ავტოგრაფებზე დაკვირვებას

შევადართო, რომელიც ცოცხლად წარმოგვიდგენს ავტორის შემოქმედებით პროცესს.

გრამატიკული სინონიმები პეტრიწის სიტყვაწარმოებითი ექსპერიმენტების კარგი მაგალითია.

გრამატიკული სინონიმები შექმნილია ერთი და იმავე ძირიდან – სხვადასხვა გრამატიკული მაწარმოებლებით. სინონიმური მორფოლოგიური მაწარმოებლებით შექმნილ დუბლეტებს, მათზე დაკვირვება საშუალებას გვაძლევს თვალი გავადევნოთ ავტორთა შემოქმედებითს ძიებას, მათი მუშაობის მეთოდს: როგორ სინჯავენ და ამოწმებენ ისინი ამა თუ იმ დერივაციული მოდელის ტერმინოლოგიზაციის უნარს, გამოსადეგობას, ეძიებენ საუკეთესო გამომხატველობითი ძალის მქონე წარმოებებს, იძლევიან რამდენიმე ვარიანტს, რათა შემდეგ გარკვეული ცნებისათვის შეარჩიონ საბოლოოდ დადგენილი სრულყოფილი ტერმინი, როგორც ფორმის (სუბსტანტივაციის უნარის მქონე და, ამავე დროს, მოკლე), ასევე სემანტიკური გამჭვირვალობისა და განსაზღვრულობის თვალსაზრისით. ამ მიზნით ისინი, მოხერხებულად იყენებენ არაპროდუქტიულ, არქაულ აფიქსებს, ბრუნვის ფორმანტებს დერივაციული აფიქსების ფუნქციით, ზრდიან მორფემათა დისტრიბუციულ შესაძლებლობებს, სხვადასხვა ფუძეებთან კომბინაციის სიხშირეს ისე, რომ არ არღვევენ ქართული სიტყვაწარმოების ისტორიულად ჩამოყალიბებულ წესებს. ასეთი შემოქმედებითი სითამამის გარეშე, ენის შესაძლებლობათა მაქსიმალური გამოყენებისა და გაშლის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა მეცნიერული ენის განვითარება.

ამ თვალსაზრისით განხილვა გვიჩვენებს, რომ მიმდევობის **(მ – ელ)** კონფიქსიანი წარმოება ჩვეულებრივი სიტყვის მწმუნელობითაა გამოყენებული, ხოლო მოკლე – სუბსტანტივის ფორმის მოდელი **(მ-, მ – ე)** – უმეტესად ტერმინოლოგიური მნიშვნელობის შემთხვევაში, თანაც, შეიძლება ასეთ შემთხვევაში რამდენიმე ვარიანტიც შეგვხვდეს, რაც იმაზე მიუ-

თითებს, რომ იოანე პეტრიწი ძიებაშია და ცდის თავის და ქართული ენის შესაძლებლობებს.

ტერმინოლოგიის დამუშავების პროცესი შესანიშნავად ჩანს სასუბიექტო მიმდებარება წარმოების მაგალითზე: იოანე პეტრიწი კვეცს ზმნისაგან მიმდებარების მაწარმებელ -ელ /-ალ,სუფიქსს და სუბსტანტივის ფორმას აძლევს ზმნური ფუძისაგან მიღებულ სტევა-ტერმინს:

შემამრღუეველი: ბ.კ. 81,8 – **მამრღუევი** (=ამამღერეველი): II,218,8.

მარღუ: II,207,23 – **მერღუ** (=ღამარღეველი): II,98,31.

წარმომაცნებელი II,72,19 – (წარმო)მაცენი: II,72,4.

მამყოფებელი: II,133,20; – **მამყოფი:** II,64,15.

(და)მზადებელი: II,93,12; II,73,12; – **მზადი:** II,93,15; 93,30; II,73,9; II,50,10.

(ალ)მწადებელ: I,28,4; – **ამაწადი:** II,94,11; **(ალ)მწადებელ:** I,28,4.

მეტრფიალობელი: ბ.კ. 55,13; – **მეტრფე:** II,33,10; – **მეტრფი:** II,103,11; –**(უკუ)მეტრფე:** II,86,35.

მზაძველი: I,50,3; **მზაძავი:** I,86,31; I,22,27; I,123,5; –**მზაძი:** II,60,22; **მეზაძვე:** II,22,4; –

მოზაძავი: II,10,3; II,1,4.

მხედველი: I,101,7; II,4,30; – **მხედვარი:** ბ.კ. 105,15; – **მხედი:** II,63,16; – **მეხედე:**

მოზიარებელი: II,11,2; II,128,28; **მაზიარებელი** II, 28,28 – **მოზიარე:** I,126,11; II,125,22;

მეძნელი: ბ.კ. 112,13; I,11,16; – **მეძნე:** II,33,26; – **მეძმე:** II,189,4; – **მეძმი:** II,207,6; 52,1.

მქონებელი: II,116,6; ბ.კ. 44,17; – **მექონე:** II,220,19; ბ.კ. 44,17; – **მქონე:** II,215,12.

მშობელი: I,11,16; – მეშვი: I,28,4; – მეშვე: I,23,33; II,31,19.
 მიმღებელი: ბ.კ. 55,32; მიმღები: II,64,3; – (პირველ)მღები: ბ.კ. 29,20.
 მთქუმელი: ბ.კ. 24,11; – (წინ)მეთქუე: II,211,30; – მერქუე: II,219,8.
 მიმღრეკელი: ბ.კ. 146,9; II,47,18; – მიმღრეკი: I,18,2; ბ.კ.105,12.
 აღმყვანებელი: II,83,11; – აღმყვანე: II,83,4.
 მგრძნობელი: ბ.კ. 8,8; – მეგრძნე: ბ.კ. 87,15.
 მბრწყინვალე: ბ.კ. 142,9; – მბრწყინო: II,38,27.
 მსმენელი: II,105,31; – მესმე: II,210,16.
 გამცდელი: II,41,29; – გამცდე: II,54,21.
 მცნობელი: II,41,29; – მეცნე: I,77,1.
 მეწადე: II,33,16; ბ.კ. 144,1; – მეწადი: II,34,21; – მწადი: II,33,10; I,125,22; I,9,10.
 მგები: II,72,22; II,152,27; I,26,27; – მგე: II,72,28; I,31,5; – მგე: II, 2,2.
 მყოფი: II,5,7; – მყო: II,62,9; II,220,19.
 მამეობი I,11,15; – მამეი: II,100,15.
 მოკუდავი: II,129,14; ბ.კ.12,3– მეკუდო: II,46,8; II,129,11; II,73,4; –.
 მესჯე: II,214,8; – მოსაჯულ: ბ.კ. 106, 16.
 მომმარჯუე: I,87,24; მომმარჯუ: II,11,31.
 (აღ)მეუწყე: II,148,32; I,63,12; მაუწყე: ბ.კ. 164,29.

2. ტერმინთა წარმოება არაბრუნებად სიტყვათა გასუბსტანტივებით

იოანე პეტრიწის ენის დამახასიათებელია ახალ სიტყვათა წარმოება უბრუნველი ან ფორმაუცვლელი სიტყვის ბრუნებით. რომელიმე ფილოსოფიური ცნების ფარდი მნიშვნელობის ტერმინის შესაქმნელად იოანე პეტრიწს შეუძლია მეტყველების ნებისმიერი ნაწილის გასუბსტანტივება: ნაცვალსახელის, თუ ბრუნვიანი ფორმის ხელახალი ბრუნებით, ზმნის პირიანი ფორმის, ზმნიზედის, თანდებულის, ნაწილაკის გაქვევებული ფორმების ბრუნებით აწარმოოს ახალი სიტყვა-ტერმინები. სიტყვაწარმოების ეს საშუალებაც ძველ ქართულში ენაში საკმაოდაა გამოცდილი.

ა) ტერმინის ფუძედ აღებულია ნაცვალსახელის რომელიმე ბრუნვის ფორმა:

იგი, მასი (*სუბიექტი, ობიექტი*); ხოლო **იგი** ი(არს) **უიგო-ოჲ**, რამეთუ ყოველი **იგი** ჩუენებასა შორის ძეს და გუარსა, არამედ მას **მასი** და **იგი** შემდგომთაგან ერქუმის: II, 37, 26-26; რამეთუ მარადის რომელი ითქუმის განკარგულად და **იგიდ** და **მასად**: II, 123, 16; მუნ არცა **იგი** ელექსების და არცა **მასობად**, არამედ შემდგომთაგან გამსახურებთ **მასსა** და **იგისა**: II, 37, 29.

თუთ-ი (*დამოუკიდებელი, თავისთავადი*); ხოლო **თუთ** **იგი** **უთუთოჲ** თუთერთი... ზესთ დაუშთების: II, 170, 27.

ბ) ტერმინის ფუძედ აღებულია ზმნის პირიან ფორმა, რომელიც სუბსტანტივად, ბრუნებად სიტყვადაა ქცეული:

არსი, იყოჲ, იყოსი, იმართებისი, ღირსი, ეგებისი და სხვ.²¹

²¹ რადგანაც ეს ფორმები მნიშვნელობით სასუბიექტო მიმღებო-

გ) ფუძედ აღებულია ზმნისართი და გაფორმებულია ბრუნვის ნიშნით:

მუნა (აქ: „იქაური“): სადა არს მიზეზი, **მუნაჲსა** ადგილისაგან დაკლებულ არს მიზეზოანი: II,13,34.

აქაჲ: მრცხუენის მე თვთ მის ჭეშმარიტებისაგან, აქაჲთ წარსულსა და მეუდარსა: II,108,27 (აქ: „აქედან“).

მუნაჲ-აქაჲ²² (აქ: ტერმინებია, რომელიც ნიშნავს *მიღმა, მეტაფიზიკური სამყაროს, ხილულ, მატერიალურ სამყაროს*) – **მუნა** აღმკული ყოველი, დაიპყრეს იგავთა და იგავის იგავთა, ხოლო **აქაჲ**, ესე ნახიბლი დიოჲსი, ხატთა და ხატის ხატთა: II,108,23-24.

აწი²³ (*ახლანდელი, აწმყო*) – მარადისობასა..., რომელსა არა აქეს გარდასრული **აწი** და მომავალი: II,108,19; გარდასულად, **აწად** და მომავლად განყოფილ არს: II,108,8.

ოდესმე (*ოდესლაც არსებული, ჟამიერი, დროებითი*) – აქა განჰყოფს სამარადისოთა და **ოდესმეთა**: II,119,18; განსაზღვრებულად ძალად **ოდესმეთა** ძალთა იტყვს: II,143,20; საშუეალ **ოდესმეთა** (არიან) სამარადისოდ ქმნადნი: II,121,1.

მერმე²⁴ (*მომავალი, მომავალში მყოფი*) – **იყოსა**, ვითარცა გარდასრულსა, და **მერმესა** ექსორია იქმს: II,115,11.

ბია, ამიტომ მათ შესახებ დაწვრილებით ქვემოთ, „მიმდგომის წარმოებაში“ გვექნება მსჯელობა.

²² მსგავსი ფორმები გვხვდება გიორგი მთაწმიდლის თარგმანში „კაცისა შესაქმისათვს“; აქუს სიყუარული **აქაჲსა** ამის აგებულებისად: 192; პნატრიდა **მუნსა** მას მკედრობასა: 181.

²³ ტერმინი „**აწი**“ აწმყოს, ახლანდელ დროს აღნიშნავს, ზოგჯერ მის ნაცვლად იოანე პეტრიწი **მყოფ**-საც ხმარობს: **გარდასრული, მყოფი** და **მომავალი**: II,110,11.

²⁴ ტერმინი „**მერმე**“ – მომავალს აღნიშნავს, მის ნაცვლად ზოგჯერ „მომავალსაც“ ხმარობს პეტრიწი: არა აქუს **გარდასრული, აწი** და **მომავალი**: II, 108, 19; 108. 8.

ასევე: **ახლო:** II,85,8; **გარეთი:** II,52,8; **გარეშე:** II,227,2; **ზესთად** და **დამკვე:** II,53,4; **ზენად:** I,199,7; **კმა:** II,50,23; **მყისი:** II,114,21.

დ) საწარმოებელი სიტყვის ფუძე თანდებულია:

მიერი: „დია“ **მიერისა** ერქუმის, რამეთუ მის მიერ ყოველი: II,70,30.

შორისი: გესმას რად **შორისი**, ნუ შემოცვითად ეჰაზრვი: II,95,17.

გამოჲ, განი: რამეთუ რადც **გან** რადსგანცა არა პირველ, არამედ შემდგომად **გამოსა** თჳსსა: II,62,10-11; რამეთუ სადაცა **გან** და **გამოჲ**, მუნცა შემდგომსა დაჰნიშნავს, ვისგამოცა და განცა იყოს, ხოლო ყოველი **განი** და **გამოჲ** არა პირველი: II,71,28-29.

ე) ნაწილაკი ახალი სიტყვის ფუძედ:

აჰა: რამეთუ **აჰა** და მყისყოველი და არაპირველსა შორის შემდგომი, არამედ **აჰასა** და **მყისსა** შორის არა რომელი პირველი და შემდგომი: II,114,26-28.

როგორც ვთქვით, უფორმო ან უბრუნველი სიტყვებიდან ტერმინთა წარმოება მათი გასუბსტანტივებით, ე. ი. მათთვის ბრუნების უნარის მინიჭების გზით, შეიძლება უცნაურადაც და ხელოვნურად მოგვეჩვენოს. მაგრამ ამგვარი წარმოება ფართოდაა გავრცელებული როგორც ძველს, ისე თანამედროვე ქართულში. ქართული ენის ეს მეტად დამახასიათებელი თავისებურება საგანგებოდ აქვს აღნიშნული აკად. ა. შენიძეს „ქართული გრამატიკის საფუძვლებში“, სადაც ნათქვამია: „ქართულ ენას შეუძლია აბრუნოს არა მარტო სახელი, არამედ ზმნაც, ზმნიზედაც, თანდებულიც, კავშირიც, ნაწილაკიც, შორისდებულიც, ე. ი. ყოველგვარი სიტყვა, მათ შორის ჩვეულებრივი სახელის რომელიმე ბრუნვის ფორმაც. მეტიც შეიძლება ითქვას: ქართულს შეუძლია აბრუნოს მთელი წინა-

დადებაც კი. ქართული ენის ამ თავისებურებას უკვე ილია ჭავჭავაძემ მიაქცია ყურადღება“ [შანიძე 1953: 77]. ილია ჭავჭავაძის დასახელებული წერილიდან მოვიყვანო სათანადო ადგილს: „ერთს მართლა და განსაკუთრებულ თვისებას ჩვენის ენისას კიდევ მოვიხსენებთ ... ეს განსაკუთრებული თვისება იმაში მდგომარეობს, რომ ჩვენს ენაში არ არის არც ერთი სიტყვის ნაწილი, რომ როგორც სახელი – არსებითი არ იბრუნებოდეს, თუნდ ზმნის-ზედა აიღეთ, თუნდ თანდებული, თუნდ ზედშესრული, თუნდ ნაცვალსახელი და თუნდ თითონ ზმნაც, როცა უღვლილების ფორმაშია. მაგალითებრ, **“შენის ხეალისა** (ზმნის-ზედა) მე არა ვიცი რა, ან **შენმა გუშინმა** (ზმნიზედა) ყური გამომიჭედა, **შენის შინა-თი** (თანდებული) თავი მობეზრებული მაქვს ... ერთი მაქვს სჯობს ათას **მქონდა-ს** (ზმნა); **შენს მე-ს** (ნაცვალსახელი) მე ვერსად წაუგეღ...”. ეს კიდევ არაფერი. ჩვენს ენას არ ეხამუშება, არ ეუცხოება, თუნდ მთელი ფრაზა დააბრუნოს, როგორც ცალკე სიტყვა. ... მართალია, იშვიათი შემთხვევაა, როცა კაცს დასჭირდება ამისთანებში ესეთი ფორმა მოიშველიოს, მაგრამ თუ მოიშველია, ჩვენის ენის წინააღმდეგი არ იქნება, მით უფრო, რომ თითონ ამრიგად მიმოხრილი აზრიც გასაგებია. ჩვენ არა გვგონია, რომ ენას წარუმატებლობაში ჩამოერთვას, როცა სხვა სიტყვების ჩაუმატებლად და აუჭრელებლად, მარტო ერთის ფლექსიის შემწეობით, ამისთანა სახსარს იძლევა აზრის მიმოხერხისა და განცხადებისათვის“ [ჭავჭავაძე 1927, ტ. V: 95-96].

როგორც ვხედავთ, ახალ სიტყვათა წარმოების ზემოთ განხილული შესაძლებლობის არსებობა ენის ღირსებადაა მიჩნეული. ამდენად, ამ ტიპის წარმოების მოშველიება მწერლის მიერ არა თუ ეწინააღმდეგება ქართული ენის ბუნებას, არამედ პირიქით, მისი გამოვლინების ერთ-ერთ მაგალითს წარმოადგენს. ილია ჭავჭავაძის ზემოთმოყვანილი სიტყვებით შეგვიძლია დავახასიათოთ იოანე პეტრიწი მდიდარი და მრავალფეროვანი სიტყვაწარმოების არა მხოლოდ ეს პატარა

მონაკვეთი, არამედ მთელი მისი პრინციპი, რომელიც ქართულ ენაში არსებული სიტყვაწარმოებითი საშუალებების ფართო განზოგადებაში მდგომარეობს.

3. აბსტრაქტულ სახელთა წარმოება

ფილოსოფიურ თხზულებებში ყველაზე მეტად მოსალოდნელია აბსტრაქტული ცნებების გამომხატველი ტერმინების სიუხვე. ხმარების სიხშირის თვალსაზრისითაც და წარმოების ნაირგვარობის თვალსაზრისითაც აბსტრაქტული სახელები იოანე პეტრიწის თხზულებებში განსაკუთრებით გამოირჩევა.

აბსტრაქტული სახელები ქართულში სამი აფიქსით იწარმოება -**ობა**, -**ება** სუფიქსებითა და **სი-ე** პრეფიქს-სუფიქსით.

აბსტრაქტულ სახელთა -ობა სუფიქსიანი წარმოება

იოანე პეტრიწი აბსტრაქტულ სახელთა უმეტესობას -**ობა** სუფიქსით აწარმოებს. იგი ამ სუფიქსს ურთავს ყოველგვარ ძირს, თუკი ამას ცნების სწორად გამოხატვის საჭიროება მოითხოვს.

ეს სუფიქსი უმრავლეს შემთხვევაში დაერთვის სასუბიექტო მიმდევობას და გამოხატავს განზოგადებულ მოქმედებას. ასე იქმნება მთელი რიგი ტერმინებისა – substantiva abstracta actionis, რაც მოქმედების ზოგადობას გამოხატავს:

მაკეთილგებლობა: I,75,19; მბადლობა მბადლობა: II,128,27; მგრძნობელობა შემხებლობისა: ბ.კ.9,7; მდგომარეობა: II,86,2; ბ.კ.20,4; მზრდელობა: ბ.კ.121,15; მკურნალობა: II, 228,33; მხედვარეობა: ბ.კ. 36,25; მხედველობა: ბ.კ. 78,2; შემოქმედობა: ბ.კ. 165,26 და სხვ.

ორიოდ შემთხვევაში ზმნის პირიან ფორმათაგან ნაწარმოებ მიმდევობაზე -**ობა** სუფიქსის დართვით მყოფობის აღმ-

ნიშნული სხვადასხვა ტერმინია ნაწარმოები: არსი – **არსობა**: ბ.კ. 4,12; //არსება; იყოსი – **იყოსობა**: II,112,21.

-ობა სუფიქსი აწარმოებს ზოგადი ცნების აღმნიშვნელ ტერმინს ნებისმიერი სახელისაგან: არსი – ად / არს – **ობა** – **აობა** („არსებობა“ იხ., II.78,193-209, პირველი მიზეზი არს არსოთა **აობისა** უპირველესი **კეთილობა**: II,43,30); **ზომობა**: I,54,10; **მიზეზობა**: II,66,29; **ტომობა**: ბ.კ. 44,19; **ცხოველობა** (ცხოველნი... – ნაწილ, ხოლო **ცხოველობად** – გუარ: II,21,14) და სხვ.

ქართული სიტყვაწარმოების წესებიდან გადახვევად შეიძლებოდა ჩაგვეთვალა ისეთი შემთხვევები, როდესაც ზედსართავ სახელებს აბსტრაქტული ცნების აღმნიშვნელი ტერმინის საწარმოებლად იოანე პეტრიწი **სი-ე** აფიქსის ნაცვლად **-ობა** სუფიქსს ურთავს, მაგ. **დიდობა** (**სიდიდე**-ს ნაცვლად), **კეთილობა**, **მარტივობა** და სხვა. მაგრამ ეს იქნებოდა ამ ფაქტის დღევანდელი თვალსაზრისით შეფასება, როდესაც აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებელ სამ აფიქსთაგან თითოეული გარკვეული სახის ფუძეს დაერთვის, მაგრამ მათი დიფერენციაცია ძველ ქართულში ჯერ არ არის დასრულებული. ქვემოთ, ძველი ქართული ენისა და იოანე პეტრიწის თანამედროვე ძეგლებიდან სიტყვაწარმოების პარადელების ჩვენებისას დავინახავთ, რომ **-ობა** და **-ება** სუფიქსები განურჩევლად შეიძლება დართვოდა ყოველგვარ ფუძეს.

იოანე პეტრიწი აბსტრაქტულ ტერმინთა წარმოებისას მაწარმოებელთაგან **-ობა** სუფიქსს აბატონებს: ამით იგი თითქოს ცდილობს ერთი რიგის ტერმინთა წარმოებისას ერთგვაროვნება დაიცვას: **მჟავეობა** – ნაცვლად **სიმჟავე**-სი, **თეთრობა**, **დიდობა**, **წყნარობა** და ა.შ. ამგვარი წარმოებით იგი ზედსართავთაგან ნაწარმოებ სახელებს ტერმინოლოგიურ ღირებულებას ანიჭებს: **სიმჟავე**, **სითეთრე**, **სიდიდე** და სხვ. თვისებაა საგნისა, ხოლო **მჟავეობა**, **თეთრობა**, **დიდობა** და მისთ., ზოგიერთ შემთხვევაში უზოგადესი ცნებებია, რომლებიც ყველა მჟავეს, ყველა თეთრის, ყველა დიდის და

მისთ. თვისებებს აერთიანებს თავისში, ერთი სიტყვით, ისინი გვარეობით ცნებებს წარმოადგენს. ამის დასადასტურებლად მოვიყვანო ერთ ნათელ მაგალითს, სადაც **-ობა** გვარეობითი ცნების მაწარმოებელია, **სი-ე** კი მასში შემავალი სახეობითისა; **-ობა** უფრო ფართო, გვარეობითი ცნების გამომხატველია, **სი-ე** კი მასში შემავალი ნაწილისა:

პირველად ვიხილოთ, თუ რად არს სიკეთე და რად კეთილობად, სიკეთე უკუშ არს წინაბჭე და ეზოდ კეთილობისად: II,33,31.

აქ **სიკეთესა** და **კეთილობას** შორის ისეთივე მიმართებაა, როგორც **ცხოველსა** და **ცხოველობას** შორის; **ორსა** და **ორობას** შორის, რასაც შემდეგი მაგალითიც ადასტურებს:

სხუა არს, ოდეს სოქუა კეთილი და სხუა – **კეთილობად**. კეთილი, უკუე, არს ნაწილ **კეთილობისა**: II,38,2.

ამგვარი განსხვავება **სი-ე** და **-ობა** აფიქსებს შორის ტიპიური არ არის, მაგრამ საჭიროების შემთხვევაში მარჯვედ არის გამოყენებული.

-ობა სუფიქსი ზედსართავ სახელთაგან აწარმოებს აბსტრაქტული ცნებების გამომხატველ ტერმინებს:

დიდობა (ტერმ. – სიდიდე, величина): I,54,9; თეთრობა: ბ.კ. 30,20; მარტიობა: II,211,26 || სიმარტივე: II,184,17; სრულობა: II,14,15 || სისრულე: ბ.კ. 12,21; ტკბილობა, მჟავეობა (გემოდასიხლევითნი რომელობანი არიან ესე: **ტკბილობა**, **მჟავეობა**: ბ.კ. 82,14) და სხვ.

ასეთ წარმოებას არ შეიძლება ვუწოდოთ ხელოვნური. იგი ძველ ქართულშიც გვხვდებოდა და დღესაც არის შემორჩენილი: პატარაობა, დიდობა, ცუდობა, კარგობა, (ქედ)მადლობა, მრუდობა, უხეშობა, ამაყობა, უხეზობა და სხვ. (იხ. ქგლ).

რაც შეეხება ზედსართავ სახელთა ხარისხის ფორმებს, მათგან აბსტრაქტული სახელი, წესისამებრ, **-ობა** სუფიქსით იწარმოება:

უხუცესობა: II,16,8; უმცრომს-უფრომსობა: II,56,12; უპირატესობა: II,15,37; უდარესობა: II, 196,21; უმჯობესობა: II,48,5.

ზოგიერთ ზემოთმოყვანილ ფორმათაგანი დღეს ჩვეულებრივ სალაპარაკო ენაშიც გვხვდება, მაგ.: **უპირატესობა, უმჯობესობა, უფროსობა, უმცროსობა** და ა.შ. ამგვარი წარმოება დღეს ფართოდაა გავრცელებული და საჭიროების შემთხვევაში თავისუფლად შეგვიძლია ხარისხის სახელისაგან **-ობა** სუფიქსის დართვით ზოგადი ცნების აღმნიშვნელი სახელის წარმოება: **უმეტესობა, უმცირესობა, უმრავლესობა** და სხვ.

რიცხვითი სახელი ჩვეულებრივ მეტყველებაში იშვიათად იხმარება აბსტრაქტული ცნების გამომხატველი სუფიქსით – აბსტრაქტული სახელის სახით. ამის საჭიროება სალაპარაკო ენაში არ არის ხოლმე. მაგრამ ფილოსოფიური მსჯელობისას ამა თუ იმ რიცხვის ზოგადობის აღნიშვნის აუცილებლობა იქნება. რიცხვით სახელს ასეთ შემთხვევაში, ჩვეულებრივ **-ობა** სუფიქსი დაერთვის (გამონაკლისია ქრისტიანული დოგმატი „სამება“).

იოანე პეტრიწიც აბსტრაქტულ სახელებს რიცხვითი სახელებისაგან **-ობა** სუფიქსით აწარმოებს:

ერთობა: I,70,21; ორობა (სხუა არს ორი და სხუა – **ორლობა**, ვითარცა კაცი და კაცებად): II,19,28; სამობა: II,20,3; ხუთობა (ხუთი... ვითარ **ხუთობა**, არა სათუალავ და არცა ვითარ რიცხუთა შორის, არამედ ოდენ გუარ): II,24,27; ათობა: II,247; ასობა: II,11,21 და სხვ.

როგორც ვნახეთ, ყველა ამ მაგალითში ტერმინები **ორლობა, სამობა, ხუთობა** გამოყენებულია როგორც გვარეობითი ცნება სახეობითთან – მის ნაწილთან დასაპირისპირებლად. ასეთი მაგალითები პეტრიწის ორიგინალური ნაშრომის, „განმარტების“, კუთვნილებაა. აქ შესანიშნავადაა ახსნილი განყენებული, აბსტრაქტული ცნების რაობა სახეობითთან მისი დაპირისპირებით, მისი გვარეობითობის მოშველიებით. ამ

განმარტებებში თვალსაჩინოდაა ნაჩვენები, რომ აბსტრაქტულ ცნებას ფორმა (ფორმა) არა აქვს, რომ იგი უფორმო, „უსქესო“ არის; რომ მისი შემეცნებისას აუცილებელია განაყენო იგი ხელშესახებისაგან, ნივთიერისაგან, იმისაგან, რაც რაიმე განფენილობაში, მჭკრივში მოთავსდება, დაითვლება: „განაყენო რიცხვსაგან და უსქესო ჰყო“, „არა სათუალავ და არცა ვითარ რიცხუთა შორის, არამედ ოდენ გუარ და მხოლო ბუნება, რამეთუ უსქესო არს“ [პეტრიწი II 1937: 19].

იმის საჩვენებლად, თუ როგორ უხსნის იგი და განუმარტავს თავის მოსწავლეებს გვარ-სახეობრივ დამოკიდებულებასა და აბსტრაქტულ და კონკრეტულ ცნებებს შორის ურთიერთმიმართებას, სამაგალითოდ მოვიყვან მის ერთ ვრცელ მსჯელობას:

„[ორი], ვითარცა ორი, არა არს ერთი, ამისთჳს, რომელ არს იგი ორი, ხოლო, ვითარ **ორობად**, არს იგი ერთი... სხუად არს ორი და სხუად – **ორობად**, ვითარცა კაცი და კაცობად. რამეთუ კაცი – ნაწილ [არს] და ნაწილთა მიერ შედგმულ: ვიტჳ ნაწილად კაცისად ცხოველსა სიტჳვერსა, მოკუდავსა, გონებისადა ზდმიწვენილებისა შემწყენარებელსა. აწ ესე ნაწილნი სხუადასხუა არიან, ხოლო, შეკრბენ რად, და საზღუარმან შემოიცვენეს, იქმნებიან ვითარცა ერთისა გუარისა დამტევენნი და, ვითარცა მრავალნი – ერთქმნილნი: ესრეთვე-და რიცხუთაცა ზედა იხილო: რამეთუ ვითარ ორი და სამი სხუა არიან და არა ერთ, რამთუ შედგეს ნაწილთა მიერ მრავალთა. ხოლო, ვითარ **ორობად**, ანუ – ვითარ **სამობად** – ერთ, რამთუ გუარ მათდა არს და საზღვარ“ [პეტრიწი II 1937: 19-22].

რიცხვითი სახელების ამგვარი ფორმით გამოყენება ყოფით მეტყველებაში უცხო და უჩვეულოა და, ამდენად შეიძლება ასეთი წარმოება ხელოვნურად მოგვეჩვენოს. მაგრამ როდესაც ენაში იქმნება საჭიროება რაიმე ცნების აღმნიშვნელი ტერმინ-

ის შექმნისა, შემოქმედი მწერლის მხოლოდ ღირსებად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ იგი ენაში პოტენციურად არსებულ სა-შუალებებს ასე თავისუფლად და მარჯვედ იყენებს მისსავე გასამდიდრებლად. ამ აზრის განმეორება არაერთხელ მოგვიწევდა იოანე პეტრიწის სიტყვაწარმოების სხვადასხვა საკითხის განხილვისას.

რიცხვითი სახელის **-ობა** სუფიქსით ხმარება მაინც, მოლად უჩვეულო არ არის სალაპარაკო ენისათვისაც: დღეს ფართოდაა გავრცელებული სიტყვა **ერთობა**, რომელსაც ზოგჯერ ამავე მნიშვნელობითაც ხმარობს იოანე პეტრიწი:

ყოველი კეთილობა მაერთებელი არს მზიარებელთა მისთად და ყოველი **ერთობად** – **კეთილობა**: [I,13,11] აქ: **ერთობა** ნიშნავს „ერთიანობას“ იხ.: Πᾶν ἄγαθὸν ἐνωτικόν ἐστὶ τῶν μετεχόντων αὐτοῦ, καὶ πᾶσα ἐνωσις - ἄγαθόν Procl. Inst. §13; И всякое (единение - благость: Лос.)

ხოლო, რაც შეეხება რიგობით რიცხვით სახელთაგან **-ობა** სუფიქსით წარმოებას, იოანე პეტრიწის ნაწერებში სულ ორი სახელია ამგვარად ნაწარმოები რიგითობის მნიშვნელობით: **პირველობა** და შემდგომობა [პეტრიწი II 1937: 16,31] და **მეორეობა** [პეტრიწი II 1937: 6,32].

-ობა სუფიქსი იოანე პეტრიწის ნაწერებში ხშირად გვხვდება ნაცვალსახელებზე დართული. მათგან იწარმოება ზოგადი ცნების გამომხატველი ისეთი ტერმინები, რომელთაგან უმეტესობა დღესაც იხმარება იმავე მნიშვნელობით.

პირის ნაცვალსახელთაგან: იგიობა: ვითარცა **იგიობა**, მსგავსებასა შორის შემოიცვის): II,56,26; **მასვეობა**: ვითარ იგივეობასა და **მასვეობასა** მოუგია: II,108,4; **მასობა**: II,37,29. სულითი ერთ და **იგივეობა**: II,53,6.

განსაზღვრებით ნაცვალსახელთაგან: თუთობა: II,11,20; **თითოეულობა**: II,158,29; **სხუა-და-სხუაობა**: II,121,20; **ყოველობა**: II,4,11.

უარყოფითი ნაცვალსახელისაგან: განდგობის არარაობსად-
მი (μη ὄν, небытие) და უჩინო იქმნების: I,88,18.

როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ნაცვალსახელთაგან ამგ-
ვარი წარმოება ფართოდ აქვს გამოყენებული ევრემ მცირეს
პეტრე იბერიელის შრომების თარგმანში.

საობიექტო მიმდგომიდან აბსტრაქტული სახელის წარმოე-
ბა ფართოდაა გავრცელებული. მაწარმოებელი შეიძლება იყოს
-ობა და -ება სუფიქსიც. თუმცა ფუძეები არ არის დიფერენ-
ცირებული, მაგრამ ქართულ ენაზე მოლაპარაკემ ინტუიციით
იცის, რომელი სუფიქსი იხმაროს კერძო შემთხვევაში. ამ სუ-
ფიქსთა დღევანდელი განაწილება ფუძეთა მიხედვით ყოველთ-
ვის არ თანხვდება ძველ ქართულში მიღებულ ხმარებას. ხში-
რად, იმ შემთხვევებში, სადაც ძველ ქართულში -ება სუფიქსი
იხმარებოდა, დღეს -ობა გვაქვს და პირიქით. იოანე პეტრიწი
ორივე სუფიქსს თანაბრად ხმარობს როგორც -ილ-ზე დაბ-
ოლოებულ, ისე -ელ-ზე დაბოლოებულ მიმდგომასთან. ზოგ-
ჯერ ერთი და იგივე ფუძე ერთ შემთხვევაში -ობა სუფიქსითაა
გაფორმებული, სხვაში კი -ება სუფიქსით. აქ წარმოდგენილ
სახელთაგან ზოგი დღეს -ება სუფიქსითაა გაფორმებული:

მორთულობა // მორთულება: II,13,8 (ἀρμόνία); შეერთებუ-
ლობა: I,77,21; შემტკიცებულობა: ბ.კ.15,7; ქმნულობა|ქმნულე-
ბა: ბ.კ.10,10; შედგმულობა: ბ.კ.32,2.

საობიექტო მიმდგომიდან აბსტრაქტული ცნების აღმნიშვნე-
ლი სახელის წარმოება დღეს სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში
მეტად პროდუქტიულ საშუალებას წარმოადგენს.

აქვე აღვნიშნავთ მიმდგომის უძველესი ტიპის ფორმიდან
აბსტრაქტული სახელის -ობა სუფიქსით წარმოებას:

შესატყვსობა: სახელისაგან თარგმანებათა მოიპოებს და
შესატყვსობათა გარდმოსცემს: II,223,33. (ეს ტერმინი დღეს
დამკვიდრებულია იმავე მნიშვნელობით).

ზმნისართისაგან აბსტრაქტულ სახელთა წარმოების შემთხვევები სართოდ იშვიათია. იოანე პეტრიწი აბსტრაქტული ცნების გამოსახატავი ტერმინის საწარმოებლად აქტიურად მიმართავს ზმნისართის ფუძეს, რომელსაც **-ობა** სუფიქსით აფორმებს. ფუძედ შეიძლება ყოველგვარი ზმნისართი იყოს: კითხვითი, ადგილისა, დროისა, ვითარებისა:

სადაობა: II,99,35; ზედაობა: II,78,20; ზესათაობა: II,9,22; ზეობა, ქუემობა: ბ.კ. 85,29; შემდგომობა: II,112,26; უკუანადგენლობა: II,155,8; ნიადაგობა (*მუდმივობა, მარადიულობა*): II,121,18; ოდესობა²⁵: II,118,35; ოდესეგობა (*დროებითობა, ცვალებადობა*: რამეთუ ყოველი მეკუდლოთა ბუნებად... ოდესეგვობასა შეუცავს): II,120,31; კუაღადობა (*უსაზღურო ყოველი მეკუდლოთა ბუნებად კუაღად და კუაღადობითა*): II,144,32.

ასეთი წარმოება, მართალია, პროდუქტიული არ არის, მაგრამ მისი გამოყენება საჭიროების შემთხვევაში არ ეწინააღმდეგება ქართული ენის ბუნებას. ზმნისართისაგან ნაწარმოები ზემოთ მოყვანილი ტერმინები თვალსაჩინოდ გამოხატავენ იმ აბსტრაქტული ცნებების შინაარსს, რომელთა გამოხატვაც მათ აკისრიათ. სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში ასეთი წარმოების დამკვიდრება ხელსაყრელია.

სამიოდე შემთხვევაში ფუძედ ზმნისწინიცაა გამოყენებული:



²⁵ იხ. საბა: **ოდესი**: სამ არიან სახენი **ოდესობისანი**: აწ მყოფი, გარდასრული და ყოფადი.

შთამო და წარმო²⁶

შთამოლობა: პირველნი ყოველგან ამრავლებენ შემდგომთა
შთამოლობასა: I,77,18; **წარმოლობა:** ერთი არსო ძირი და მიზეზი
მყოფთა **წარმოლობისა:** II,43,32.

დღეს ფართოდაა გავრცელებული ტერმინი **წარმოება**,
ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ იგი გაფორმებულია **-ება** სუ-
ფიქსით. რომელიც აგრეთვე გვხვდება იოანე პეტრიწის ნაწ-
ერებში: ვისგანცა ჰქონდის **წარმოება** თვისისა მდგომარეო-
ბისა: II,86,2.

მიდმოლობა (საბა: *აქათ-იქითობა*): სულსა **მიდმოლობასა** შო-
რის აქუს ძალი გაგონებისა: II,6,34; და აღვიშურვე ტომის-
ათუს გუართა ჩემთასა მე **მიდმოლობა** ენისა გაღეჟსებული:
II, 220,24.

დღეს არ არის შემორჩენილი ეს შესანიშნავი კომპოზიტი,
მაგრამ ამ ზმნისწინების შეერთებით მიღებულია შესანიშნა-
ვი კომპოზიტი – **მიდამო**.

-ობა სუფიქსი წარმოქმნილ სახელებთან

ყველაზე დიდი რაოდენობით აბსტრაქტული ცნების აღმ-
ნიშვნელი ტერმინები სწორედ ნაწარმოები და თხზული ფუ-
ძეებიდანაა შექმნილი **-ობა** სუფიქსის დახმარებით.

წარმოქმნილ სახელთაგან აბსტრაქტული სახელების
შემეტესობა **უქონღლობის** სახელთაგანაა ნაწარმოები. ამ გზით
რაიმე საგნის ან მოქმედების მუდმივი თვისების – არქონების
– აღმნიშვნელი ტერმინი იქმნება. ამგვარი წარმოება დღეს მე-
ტად პროდუქტიუელია და როგორც დავინახავთ, ბევრი აქ მოყ-

²⁶ **წარმო** ზმნისწინიდან, როგორც ჩანს, „**იწარმოებს**“ ზმნის ფუ-
ძეა ნაწარმოები. **შთამო-** ზმნისწინიდან კი „**იშთამოებს**“ ზმნისა.

ვანილი სახელი დღესაც იმავე სახით ყოველდღიურ საუბარშიც ხშირად გვხვდება.

ასეთ ტერმინებს იოანე პეტრიწი ძირითადად არსებით და ზედსართავ სახელთა ფუძეებიდან აწარმოებს. იშვიათად სასუბიექტო მიმღეობის, ზმნისართის, ნაცვალსახელის ფუძიდანაც. ამათგან დღეს პირველი ორი – არსებითთა და ზედსართავთაგან წარმოებაა გავრცელებული. **უ-ო** აფიქსით ნაწარმოებ სახელზე **-ობა** სუფიქსის დართვისას გვხვდება პარალელური შემთხვევები: ორივე სუფიქსის **ო** დაცულია ან პირველი ჩავარდნილია.

უსახიობა: II,85,21; 59,2; უძალობა: I,8,22 || უძალობა: II,68,29; უმეილობა II,217,70; უსხეულობა: II,53,3 || უსხეულობა: II,80,14; 3,22; უზომობა: ბ.კ.165, 3; უსწორობა: II,217,6; უწყნარობა: ბ.კ.86,10; უსრულობა: II,66,14; უდილობა: (τὸ ἀμέγεθες) I,106,19; უნოტიობა: II,225,5; ურომელობა (თვისებრიობის უქონლობა): ბ.კ.37,26; II,154,19, უჯერობა: ბ.კ. 48,26; უმდგომობა: II,218,23; უმეცნეობა: II,222,11; უცნაობა: II,57,30; უბადობა: ბ.კ.161,2; უძრავობა: II,157,5.

როგორც ვნახეთ, **-ობა** სუფიქსით რამდენსამე შემთხვევაში ტერმინი ნაწარმოებია სასუბიექტო მიმღეობის უარყოფითი ფორმისაგან. ასეთი შემთხვევები ქართულში ჩვეულებრივ არ გვხვდება, რადგანაც უკუთქმითი ფორმები მიმღეობათაგან, ჩვეულებრივ, მხოლოდ საობიექტო მიმღეობებს აქვთ. აქ მოტანილი სამი ტერმინიდან (**უმდგომობა**, **უმოქნეობა**, **უმსგავსობა**) დღეს მხოლოდ **უმსგავსობა** იხმარება (**მსგავსი** – წარმოშობით სასუბიექტო მიმღეობაა მაგრამ, მას დაკარგული აქვს ეს გაგება).

მაგრამ ქართულში მეტად გავრცელებულია აბსტრაქტულ სახელთა წარმოება საობიექტო მიმღეობის უკუთქმითი ფორმებიდან. იოანე პეტრიწიც მას საკმაოდ ხშირად იყენებს:

შეურწყმელობა: I,105,29; უხრწნელობა: I,33,2; II,105,21; უზი-

არებლობა: II,157,23; მიუწდომლობა: II,156,23 // მიუწდომელობა: II,157,24; შემოუწერლობა: I,72,9; განუწილებელობა: II,33,13; განუყენებლობა: I,15,16; მიუხეებლობა: II,218,19; გაუთვთებლობა: II,41,7; უცვალებელობა: II,78,10 და სხვ.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, როგორც ცნობილია, **-იერ-**ზე დაბოლოებულ ზედსართავთაგან აბსტრაქტულ სახელებს **-ება** სუფიქსი აწარმოებს, მაგრამ დიალექტურ მეტყველებაში პარალელურად **-ობა** სუფიქსიც გვხვდება (მაგ. *ბედნიერობა, შვილიერობა, ღონიერობა* და სხვ. იხ. ქგლ.) იოანე პეტრიწი ასეთ ზედსართავებს ხშირად **-ობა** სუფიქსით აფორმებს:

სულიერობა: I,47,14; საქმიერობა: II,225,35; ცნობიერობა: II,92,10; სიტყვერობა: II,225,34 // სიტყვერება: ბ.კ.8,1; მოქმედიერობა: II,190,28.

ამ ტერმინთაგან დღეს მეცნიერებაში დამკვიდრებულია *ცნობიერება, სიტყვიერება, ტერმინები*.

აბსტრაქტულ ტერმინებს აწარმოებს იოანე პეტრიწი **-ობა** სუფიქსით აგრეთვე **-იან, -ოვან**, სუფიქსიან სახელებისგანაც. ამგვარი წარმოება თანამედროვე სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში საკმაოდ პროდუქტიულია:

ვმიანობა: ბ.კ.93,5; **ღირღუღლიანობა**: ბ.კ.87,16 // ღირღოანობა: ბ.კ.86,10-11; ხუროვნობა: ბ.კ.71,20; ძიროვანობა: ბ.კ. 9,9; ნაწლოვნობა: ბ.კ.7,2; მიზეზოვნობა: II,123,21.

ორიოდ შემთხვევაში **-ობა** სუფიქსი **სი-ე** აფიქსით ნაწარმოებ სახელსაც დაერთვის:

დამცველობითი მიზეზი უხესთაეს არს **სი-წმიდე-ობა-სა**: II,179,12; **სი-მარჯჴე-ობა**: I,29,30.

მიუხედავად იმისა, რომ **სი-ება** აფიქსი თავისთავად აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებელია, ქართულში მას შეიძლება აბსტრაქტულობის სხვა მაწარმოებელი კიდევ დაერთოს

(მაგ. *სიტკობობა*). ამგვარი ორმაგი წარმოება ძველ ქართულ-შიცაა დადასტურებული, მაგ.: *სიწესიერება* [ისტ. ქრესტ., 1963: 174].

ბრუნვის **-ით** და **-ად** ფორმანტები ზოგჯერ დერივაციული აფიქსის როლში გამოდის. ასეთ შემთხვევაში მათ შეიძლება დაერთოს აბსტრაქტულობის **-ობა** სუფიქსი და, ამრიგად, აბსტრაქტული ცნების გამომხატველ ტერმინთა კიდევ ერთი ტიპი იქმნება. იოანე პეტრიწი ამ საშუალებასაც ფართოდ იყენებს:

ად: ქცევადობა: ბ.კ. 159,28; **ქმნადობა:** ბ.კ. 39,9; ბ.კ. 158,11; **სხუადობა:** II,53,12; **მამადობა:** II,298,31.

ით: ცნობითობა: I,117,16; II,199,28; **ნეფსითობა:** ბ.კ. 133,5.

ბრუნვის ფორმანტიან სახელთაგან აბსტრაქტული სახელი მხოლოდ **-ობა** სუფიქსით იწარმოება. დღეს მსგავსი წარმოება სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში ფართოდ არის გავრცელებული.

დერივაციული ფორმანტის ფუნქციით, როგორც ამას ქვემოთ დავინახავთ, იოანე პეტრიწი **ებრქებრივ**, **მიერ**, **შორის**, **-გამო**, **-გან** თანდებულებსაც ხმარობს. ამ თანდებულებით ნაწარმოები ახალი სიტყვებიდან იგი **-ობა** სუფიქსის დართვით აბსტრაქტულ ტერმინებს ქმნის:

ბარბაროზებრობა: II,223,22; **სხუებრობა:** I,87,15||**სხუებრიობა:** ბ.კ.40,21; **მონებრობა:** ბ.კ. 20,15; **იგავებრივობა:** II,198,27; **ერთობრივობა:** II,64,23; **ერთგულებრივობა:** I,106,7; **ყრმებრივობა:** ბ.კ. 43,11; **კმებრიობა:** ბ.კ. 74,15; **ღმრთეებრიობა:** ბ.კ. 5,8; **ადგილთ-შორისობა:** II,53,11; **მისგამობა:** II,63,18; **ნაწილთმიერობა:** II,23,5; **მიზეხისგამობა:** I,61,28; **ყოველგანობა:** I,60,25.

ამათგან დღეს ტერმინთა წარმოებისას ფართოდაა გამოყენებული **ებრივობა** სუფიქსთა კომბინაცია. იოანე პეტრიწის ენაშიც პროდუქტიული სწორედ ეს წარმოებაა.

თანდებულიან სახელთაგანაც აბსტრაქტული ცნების აღმნიშვნელ ტერმინებს მხოლოდ **-ობა** სუფიქსი აწარმოებს.

ხშირად, აბსტრაქტული სახელის საწარმოებლად იოანე პეტრიწი როულ ფუძეს, კომპოზიტს იყენებს. უფრო დამახასიათებელია ატრიბუტულმსახდვრელიანი კომპოზიტი: მსახდვრელად არსებითი სახელია, სახდვრულადაც არსებითი სახელი, წყობა, ჩვეულებრივ, პოსტპოზიციურია, მაგრამ შეიძლება პრეპოზიციურიც იყოს:

გონებადღეობა: რომელსაცა ცა უწოდა ღექსმან ბარბაროზთამან, ხოლო ორანო ელლინთა **გონებადღეობამან** II,171,18; **ენადღეობა:** ელლინთავე გონებადღეობასა უვაბადოთ II,107,18; **ენამზეობა:** ელლინთა ენამზეობასა ზედა ყოველსავე თვისი სახელი ჰქვან: II,6,23; **დღესასწაულობა:** ღმრთისმტყუელი რიტორობისა ზედა დააწესებს ამას, ვინაფთჳან იგიცა სამად განიყოფების: თანამზახვანობისა, მეპაექრობისა და **დღესასწაულობისა:** II,223,11; **ღმერთკაცობა:** II,209,5.

ატრიბუტულ მსახდვრელად ზედსართავი სახელია, სახდვრულად – არსებითი სახელი, ასეთ შემთხვევაში წყობა შეიძლება პრეპოზიციურიც იყოს და პოსტპოზიციურიც:

კეთილგუარობა: I,75,19; სწორსაზომობა: ბ.კ.35,9; ზრქელტომობა ბ.კ.87,19; ენაკეთილობა: ბ.კ. 163,28; წელსწორობა: ბ.კ.163,17; გუნდნავლდინაობა: ბ.კ.107,18.

როცა ატრიბუტული მსახდვრელი ზედსართავია, სახდვრულად შეიძლება საობიექტო მიმღეობა იყოს. წყობა, ჩვეულებრივ, პრეპოზიციულია, ე. ი. პირველ ნაწილად ზედსართავია:

ჰაფიუჭეულობა: ბ.კ. 99,14; ძნელზავებულობა: ბ.კ.157,17// ძნელშეზავებულობა: ბ.კ. 157,22.

მსახდვრელად ისევ ზედსართავია, ხოლო სახდვრულად – სასუბიექტო მიმღეობა. წყობა ასეთ შემთხვევაშიც პრეპოზიციურია: **კეთილმგრძნობელობა:** ბ.კ. 14,23; **ბოროტმდებარეობა:** II,225,32.

მსაზღვრელი შეიძლება სასუბიექტო მიმდებარე იყოს, საზღვრულად – არსებითი სახელი, წყობა პოსტპოზიციურია: **გულგამწყრალობა**: ბ.კ. 130,20.

მსაზღვრულად ხშირად რიცხვითი სახელია, საზღვრულად შეიძლება მეტყველების სხვადასხვა ნაწილი იყოს, მაგრამ რიცხვითი სახელი ყოველთვის პირველ ადგილზე იქნება, ე.ი. წყობა ყოველთვის პრეპოზიციურია (მსაზღვრელი რიცხვითი სახელი ძველ ქართულში უპირატესად საზღვრულის წინ დგას):

სამსახეობა: I,55,22; სამყურობა, ოთხყურობა (სამკუთხოვნება...) II,137,4-5; თითოსახეობა: II,74,22; თითოგუარობა: II,49,26; მრავალსახეობა: II,49,25; მრავალგუარობა: II,58,2; მრავალსქიდიანობა: II,212,10; ორკეცობა (ორმაგობა) ბ.კ. 29,1; ორწილობა: II,235,21.

ატრიბუტულ მსაზღვრულად ხშირად განსაზღვრებითი **თვთ** ნაცვალსახელია. იგი ყოველთვის კომპოზიტს I ნაწილია:

თვთცხოველობა: II,126,5; თვთყოველობა: I,45,5; თვთუხსაზღვრობა: I,57,15; თვთკეთილობა: II,33,2; თვთმიმდრეკელობა: II,47,16; თვთმოყოფობა: II,96,20; თვთმისობა: ბ.კ. 59,26.

არც თუ იშვიათია მართულმსაზღვრელიანი კომპოზიტისაგან **-ობა** სუფიქსით აბსტრაქტული სახელის წარმოება. მართული მსაზღვრელი ყოველთვის კომპოზიტის პირველი წევრია. იგი შეიძლება იყოს სრული ნათესაობითის ფორმით წარმოდგენილი მხოლოდობითშიც და მრავლობითშიც:

ღმრთისმეჭკვრეობა: II,218,22; სჯულისმდებელობა: II,226,16; ქუეყანისმეზომეობა: II,215,7; ენათმეტყუელება: II,233,32; ვარსკულავთმრიცხველობა: II,224,22; მენავეთმოძღურობა: ბ.კ. 139, 12; მღელღთმოავრობა: II,166,24.

ძალიან ხშირად კომპოზიტის შემადგენლობაში (მის პირველ წევრად) ზმნისართი შედის. იგი ჩვეულებრივ, მსაზღვრე-

ლია სასუბიექტო ან საობიექტო მიმდებარისა, რომელიც კომპოზიციის მეორე წევრს წარმოადგენს:

წინამდებარეობა: ბ.კ. 15,14; წინმოურნეობა: II,224,32; შუამდგომელობა: II,185,6; ზემექონეობა: II,62,29; ზესომდებარეობა: II,12,19; გარეშემცველობა: I,106,29; ქუედმდებარეობა: I,47,5; ზემოგადაცემელობა: ბ.კ. 163,5; წინაგანწყობა: ბ.კ.147,4.

-ობა სუფიქსით ნაწარმოები კომპოზიციის I ნაწილად ხშირად **-თან(ა)** წინდებულია:

თანამეარსეობა: I,121,24; თანამდებობა: ბ.კ. 13,24; თანამესაკრეეობა: ბ.კ. 15,26; თანამოგზაურობა: ბ.კ. 65,12; თანამზრახველობა: II,223,11; თანამესაშუველეობა: II,11,8; თანსხეულობა: ბ.კ. 16,1; თანმესხეულობა: ბ.კ. 47,28; თანმეზიარეობა: I,63,9.

კომპოზიციის I ნაწილი შეიძლება უარყოფითი ნაწილაკიც იყოს (იგი უქონდობის აფიქსს ცვლის). -ობა სუფიქსდართული ასეთი კომპოზიტი არქონების, რაიმე საგნის ან თვისების არარსებობის ზოგადობას გამოხატავს:

არმყოფობა: II,111,9; არსამარიდისობა: II,106,34; არსაღმართობა: I,109,1; არიგივეობა: I,71,12 (|| უიგივეობა); არსადაობა: I,60,25; არერთობა: I,71,29; ვერშემძლებელობა: I,9,17.

ხშირად გვხვდება ფუძეგარკეცებული კომპოზიტი **ურთიერთი**, -ობა სუფიქსდართული:

ურთიერთობა იხმარება დღეს გავრცელებული მნიშვნელობით: „თანშეკრულ (არიან) ურთიერთობით“: II,66,26; I,106,16 და სხვ.

გვხვდება ზმნისართული **წინაუკუმო** კომპოზიციის -ობა სუფიქსით წარმოების შემთხვევა:

ხოლო აქა დიდთა უდიდესნი **წინაუკუმობანი** შემოვლენ: II,130,1.

როგორც ვნახეთ, აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებელ

-ობა სუფიქსს იოანე პეტრიწის ენაში მეტად ფართო ასპარეზი აქვს. იგი განურჩევლად ფუძის რაგვარობისა, შეიძლება დაერთოს ყოველგვარ სახელს, როცა ამას აბსტრაქტული ცნების აღეკვადურ ტერმინის წარმოების საჭიროება მოითხოვს. ამ სუფიქსს, აბსტრაქტულ სახელთა სხვა მაწარმოებლებთან შედარებით, გაცილებით ფართო გამოყენება აქვს.

აბსტრაქტულ სახელთა -ება სუფიქსიანი

წარმოება

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, **-ობა** სუფიქსთან შედარებით **-ება** უფრო ნაკლები სიხშირით გვხვდება, თუმცა, თავისთავად, ეს სუფიქსიც საკმაოდ პროდუქტიულია და შეიძლება დაერთოს განურჩევლად ყოველგვარ ფუძეს, ისევე, როგორც **-ობა** სუფიქსი.

უფრო ხშირად **-ება** სუფიქსით აბსტრაქტული სახელი იწარმოება საობიექტო მიმდებარის ფუძისაგან: იგი დაერთვის როგორც **-ილ-ზე**, ისე **-ულ-ზე** დაბოლოებული მიმდებარის ფუძეს:

გასხეუბულება: II,217,11; ქმნულება: ბ.კ. 10,15; შედგმულება (*შედგენილობა*): I,125,2; II,3,24; შედგომილება: I,39,10; ჩუჭულება: ბ.კ. 9,14; განყოფილება (*განსხეაება*) – განყოფილება უსახოსა და უგუაროსა შორის: II,83,23; მორთულება: II,19,18; მკულება: II,206,8 || აღმკულება: II,154,31; შეზაგებულება: ბ.კ. 33,15; შეწყობილება: ბ.კ. 146,18.

-ება სუფიქსი, **-ობა** სუფიქსისაგან განსხვავებით, სასუბიექტო მიმდებარის ფუძეს ძალიან იშვიათად დაერთვის:

მოკუდავება: ბ.კ. 12,3; მაცხოვრება: ბ.კ. 89,14 || მაცხოვრება: I,13,14; მღუძარება: ბ.კ. 36,24; მცონარება: ბ.კ. 108,15.

-ება სუფიქსი იშვიათად დაერთვის არსებითი სახელის ფუძესაც:

გელმწიფება: ბ.კ. 23,11; **მიზეზება:** I,72,22; **კაცება:** II,19, 29; **ცხენება:** II,119,2; **სასობა:** II,211,1.

ზედსართავი სახელის ფუძესაც სულ რამდენიმე შემთხვევაში:

სრულება: I,32,25; წყნარება: 40,6.

რიცხვითი სახელებიდან მხოლოდ ერთ ფუძეს დაერთვის **-ება** სუფიქსი, ისიც გარკვეული, დადგენილი მნიშვნელობით – ქრისტიანული სამებისა (*სამობა* – სხვა მნიშვნელობისაა, იხ. ზემოთ).

არამედ რიცხუნი ესთა ეთანაებვიან ჩუენსა ამას **სამებისა** ანგელოზსა: II,216,10-12.

ნაცვალსახელთაგან **-ება** სუფიქსი დაერთვის მხოლოდ **თვს** და **თვთ** ნაცვალსახელებს:

თვსება: **თვსება** ჟამისა და ცხოველთად ... II,109,16; **თვთება:** ხოლო თუ განიხრწნას, განეყენოს **თვთებასა** თვსსა და იქმნეს კიდე თვთობისაგან: I,33,4.

-ება სუფიქსი დაერთვის **მიმართ** თანდებულს და **წარმო** – ზმნისწინს. ორივეს, როგორც ზემოთ ვნახეთ, **-ობა** სუფიქსიც ერთვის:

მიმართება: რომელ-იგი არს ჩუენმიერი თანდაყოლად და მიმოსჯად და **მიმართებანი:** ბ.კ. 148,5; **წარმოება:** ვისგანცა ჰქონდის **წარმოებად** თვსისა მდგომარეობისა: II,86,2.

-ება სუფიქსი ხშირად დაერთვის ნაწარმოები სახელის ფუძეს. განსაკუთრებით **-ოვან** სუფიქსიან სახელს:

თესლოვანება: ბ.კ.43,19; წუეროვანება: ბ.კ. 138,20; ჳელოვნება: ბ.კ. 9,27; ტომოვნება: ბ.კ. 88,12; ხატოვნება, კერპოვნება: II,93,8-9; კოდოვნება: ბ.კ. 160,5; გუამოვნება: I,23,35; გუაროვნება: I,61,22; ნაწილოვნება: ბ.კ. 46,5.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, **-ოგან** სუფიქსიან სახელს **-ობა** სუფიქსი შედარებით იშვიათად ერთვის.

-იერ სუფიქსიან ზედსართავ სახელს **-ება** სუფიქსი დაერთვის:

დმობიერება: II,22,19; გულმყისიერება: II,83,31; შეუნიერება-ნი: II,154,28; წესიერება: II,225,3; სიტყვერება: ბ.კ. 21,1.

-იერ სუფიქსიან სახელს **-ობა** სუფიქსიც აწარმოებს. სალიტერატურო ენაში დღეს არსებული დიფერენციაცია ამ სუფიქსებისა ფუძეების მიხედვით ძველ ქართულში არ ჩანს. ეს ვითარება თანამედროვე დიალექტებშიც არის შემორჩენილი.

უქანლობის სახელებისაგან აბსტრაქტულ ტერმინებს, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ძალიან ხშირად აწარმოებს **-ობა** სუფიქსი. შედარებით ნაკლებად ისინი **-ება** სუფიქსით გაფორმებულიც გვხვდება:

უზომოება: II,78,13; უჯეროება: ბ.კ. 52,7; უგუნურება: ბ.კ. 16,15; უბადრუკება: II,129,8; უკუდავება: II,110,17; უძღურება: ბ.კ. 21,19; უმეცრება: ბ. კ. 130,2.

-ება სუფიქსი **სი-ო** აფიქსით ნაწარმოებ აბსტრაქტულ სახელსაც დაერთვის:

სიტკბოება: „ერთმან ვინაჲვე დაიპყრა რომელობამან – **სიტკბოებისამან**“: ბ.კ. 83,18.

ეს სიტყვა დღესაც ამ სახით იხმარება, არა როგორც თვისების, არამედ როგორც ზოგადი, აბსტრაქტული ცნების გამომხატველი.

ისევე, როგორც **-ობა** სუფიქსი, **-ება** სუფიქსი რთულ ფუძეებსაც დაერთვის: ატრიბუტულმსაზღვრელიან კომპოზიტს, რომელშიც მსაზღვრელად ზედსართავი და რიცხვითი სახელია, ან **თვთ** ნაცვალსახელი. წყობა პრეპოზიციულია.

კეთილტმომოვნება: ბ.კ. 22,9; ერთგუაროვნება: I,89,25; მრავალდმროთება: II,155,28; თვთ **თვთება** თვსი: I,111,13.

ასეთი კომპოზიციის II წევრად უმეტესად საობიექტო მიმდებარება:

მრავალწევრება: ბ.კ. 17,15; ძნელშეზავებულობა: ბ.კ. 157,22.

-ება სუფიქსი ერთვის აგრეთვე მართულმსახდერელიან კომპოზიციასაც:

ენათმეცუელებ: II,223,32; სიმტკიცეთადწერილება: II,224,27.

ზმნისართული კომპოზიციის ფუძესაც დაერთვის **-ება** სუფიქსი. ამ კომპოზიციის მეორე ნაწილი, როგორც ზემოთვთქვით, მიმდებარება ან მასდარია, რომლის მსახდერელსაც ზმნისართი წარმოადგენს.

ზედმიწევნულებ: I,11,18; წინმეტყუელებ: ბ.კ. 22,21; უკუმრეულებ: II,85,19.

კომპოზიციის პირველ წევრად **-თან/-თანა** წინდებულობა:

სუმპერაზმა, რომელ არს **თანგასავალი**: II,22,9; თანშეხრწნილი, თანშცვალეული, თანმოქმედება თანმოწმება: ბ.კ.56,14-20; თანმეარსეობა: I,86; თანცისკროვნება: ბ.კ.76,4; თანტომება: I,79; თანგახიდული: II,66,12; თანაშემწე: II,207,20.

შეიძლება უარყოფითი ნაწილაკიც იყოს:

არამსგავსება: ბ.კ. 28,21 (// უმსგავსეობა: 28,24) არმყოფობა: III,19,9; იყოსი -არიყოსი, იყოსობა – არიყოსობა II,21-22.

როგორც ვნახეთ, **-ება** სუფიქსი თითქმის ისეთსავე ფუძეებს დაერთვის, როგორსაც **-ობა** სუფიქსი, მაგრამ ამ მხრივ მათ შორის განსხვავება მაინც არის. ორივე სუფიქსი შეიძლება დაერთოს: არსებითი სახელის, ზედსართავი სახელის, რიცხვითი სახელის, ნაცვალსახელის, სასუბიექტო მიმდებარების ფუძეებს, თანდებულს, ზმნისწინს, ნაწარმოებ სახელთაგან – **-იერ**, **-ოვან** სუფიქსიან სახელებს, უქონლობის სახელებს, **სი-ე** სუფიქსიან სახელებს, კომპოზიციების (ერთნაირი ტიპისას) ფუძეებს.

მხოლოდ **-ობა** დაერთვის და **-ება** არ ერთვის:

ნაცვალსახელთაგან: პირის, კითხვით ნაცვალსახელებს, ზოგიერთ განსაზღვრებით ნაცვალსახელს, უარყოფით ნაცვალსახელს;

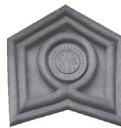
ზმნისწინებს;

წარმოქმნილ სახელთაგან: ბრუნვის **-ით** და **-ად** ფორმანტებიან სახელებს, (**-გან, მიერ, შორის, გამო**) თანდებულებიან სახელებს.

-ობა სუფიქსითაა ნაწარმოები იოანე პეტრიწის სიტყვათშემოქმედების უმნიშვნელოვანესი ტერმინი **ა-ობა** (<ა(რს)-ობა = τὸ εἶναι/ τὸ ἔσθαι “ყოფნა”, “მყოფობა”; ა(რს)ი>ად>ა-ობა).

ამგვარად, **-ება** სუფიქსის გაერცვლების არე, შედარებით **-ობა** სუფიქსთან, ნაკლებია, **-ობა** სუფიქსის მეტი ძალა **-ება**-სთან შედარებით ჩანს იმაშიც, რომ იმ შემთხვევაშიც, როდესაც **-ობა** სუფიქსთან ერთად **-ება** სუფიქსის ხმარების შესაძლებლობაცაა, ჩვეულებრივ, გაცილებით უფრო სჭარბობს **-ობა** სუფიქსით წარმოების შემთხვევები.

იოანე პეტრიწის მიერ **-ობა** სუფიქსისათვის ასეთი უპირატესობის მინიჭება ასახავს ქართულ ენაში არსებულ საერთო მდგომარეობას: თანამედროვე სალიტერატურო ქართულშიც **-ობა** სუფიქსი, შედარებით **-ება** და **სი-ე** აფიქსებთან, უფრო შეუზღუდავია ფუძეების შერჩევის თვალსაზრისით.



აბსტრაქტულ სახელთა სი-ე კონფიქსიანი წარმოება

სი-ე აფიქსს კიდევ უფრო ნაკლები გაგრძელება აქვს **-ება** სუფიქსთან შედარებით. **სი-ე** ორიოდე გამონაკლისის გარდა შეიძლება დაერთოს მხოლოდ ზედსართავი სახელის ფუძეს. მაგრამ, სამაგიეროდ, თუ **-ობა** და **-ება** სუფიქსებით ზედსართავებიდან ნაწარმოები სახელების რაოდენობა თითოე ჩამოსათვლელია, **სი-ე** აფიქსით ზედსართავიდან ნაწარმოები აბსტრაქტული სახელები უამრავია:

სისუბუქე, სიკეთე, სიდრმა, სისრულე, სიგრილე, სიწმიდე, სიმჭურვალე, სისავსე, სიმაძღრე, სიცხადე, სიმარჯჟე, სიმტკიცე, სიმარტივე, სილიტონე, სინანარე, სიმრგულე, სიგრილე, სიკმელე, სიწყნარე, სიმახვლე, სიძნელე, სიმწარე, სიმსუქნე, სიმძიმე, სიმრთელე, სიგრცე და სხვ.

ორიოდე შემთხვევაში **სი-ე** დაერთვის მიმდებარის ფუძეს: სიმპალე: ბ.კ. 43,20; სიმჭურვალე: II,119,5.

ზმნისართსაც: შორობა და სიახლე: II,120,9; სიშორე: II,156,25.

განუსაზღვრელ რიცხვით სახელს: სიმრავლე: II,10,8.

-იერ-ზე დაბოლოებულ ზედსართავ სახელს: სიშუშნიერე: ბ.კ. 22,21.

სი-ე მაწარმოებლის ნაცვლად გარკვეულ სახელებში (**-ილ-ზე** და **-ელ-ზე** დაბოლოებულებში) **სი-ო** მაწარმოებელი გვხვდება:

სიწლო: II,95,19 (სიწვრილე); სიკწო: II,4,24 (სიხშირე); სივრცო:²⁷ II,219,26.

სი-ე აფიქსის მოქმედების არე, როგორ ვხედავთ, მეტად

²⁷ ფორმა **სივრცო** ძველ ქართულში იხმარება: რომელმან იგი იქმნა

ვიწროა. იგი ძირითადად მხოლოდ ზედსართავ სახელებზე ვრცელდება.

აბსტრაქტულ სახელთა მაწარმოებელთაგან, როგორც ზემოთ ვთქვით, ძველ ქართულ ენაში ყველაზე დიდი გამოყენება **-ობა** სუფიქსს აქვს. იგი შეიძლება დაერთოს ყველა იმ ფუძეს, რომელსაც **-ება** სუფიქსი და **სი-ე** კონფიქსი ერთვის ჩვეულებრივ. მაგრამ, როგორც ზემოთ ვუჩვენეთ, არის ისეთი ფუძეები, რომელთაც **-ება** და **სი-ე** არ დაერთვის. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია **სი-ე** მაწარმოებელი, რომელსაც ჩვეულებრივ, მხოლოდ ზედსართავების ფუძის გაფორმება შეუძლია. **-ობა** და **-ება** სუფიქსები კი ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა, შეიძლება ერთსა და იმავე ფუძეს დაერთოს. ამ სუფიქსთა ასეთი განურჩევლობა ფუძეების მიმართ ძველ ქართულშივე არსებობდა. ერთი და იგივე ფუძე ხშირად გვხვდება როგორც **-ობა**, ისე **-ება** სუფიქსით გაფორმებული.

არსობა||არსება: პური ესე ჩუენი **არსობისაჲ** მომეც ჩუენ დღეს: მ. 6. 11 // **არსობა:** კაც. აგ. 34, 2; **არსება** მოვიდა ძალითა ღმრთისაჲთა: კაც. აგ. 148, 1.

თვსობა||თვსება: უკუეთუ არა უნდა **თვსობა:** რუთ. 3:13.

კაცება||კაცობა: მიწისაგანი ესე **კაცებაჲ:** ჰაბო, 52,5-6; **დედაკაცება:** კაც. აგ. 182,18; ხოლო რავედენ გარეშშ ესე **კაცობაჲ** ჩუენი გარდაიქცის და მოუძღურდის, შინაგანი ესე **კაცობაჲ** ჩუენი განახლდის და განძლიერდის: სინ. მრ. 109,6-7.

გიორგი მთაწმიდელი ექვსთა დღეთაში აბსტრაქტულ სახელთა წარმოებისას უპირატესობას **-ება** სუფიქსს ანიჭებს თითქოს:

ცხედარი რკინისა **სიფრცოვსა** მისთვის: [ისტ. ქრესტ. 50,20]; ნიშნავს **სიდიდეს**, იგივე მნიშვნელობა აქვს იოანე პეტრიწის მიერ ნახმარ **სიფრცო** ფორმას. იოანე პეტრიწი ხმარობს **სიფრცე** ფორმასაც [I,120,17] მას სხვა მნიშვნელობა აქვს – *πλάτος* (*სიფართოე*, *სიგანე*, *განვფენილობა*).

კაცება: ექ.დღ.გ., 46,47; **ტომება:** 51,13; 55,32. **თესლოვანება:** 91,4; **ხატოვნება;** **ცხოველება;** 70,5; **თუთოფერება:** და სხვ.

მაშინ, როდესაც ეფრემ მცირე, მსგავსად იოანე პეტრიწისა, რიცხვით სახელთაგან **-ობა** სუფიქსით აწარმოებს აბსტრაქტულ სახელებს:

ორობა, ერთობა: პ.იბ. 49,8; **სამობა:** 96,20; **პირველობა:** 96,25.

გიორგი მთაწმიდელი ასეთ შემთხვევაშიც **-ება** სუფიქსს არჩევს: **ორება:** ექ.დღ.გ. 65,8.

ძველი ქართული ენის ძეგლებში აბსტრაქტულ ცნებათა აღმნიშვნელი სახელები ისეთი დიდი სიხშირით არ გვხვდება და არც ისეთი მრავალფეროვანია მათი წარმოება, როგორც იოანე პეტრიწის თხზულებებში გვაქვს. ეს გასაგებიცაა: ამის საჭიროება არ იყო „ჩუულებრივ სათარგმნოთა შორის“. მაგრამ XI საუკუნეში უკვე ითარგმნება დიონისე არეოპაგელის (პეტრე იბერიელის) შრომები, რომლის თემატიკა მოითხოვს ფილოსოფიურ ტერმინოლოგიაში გზის გაკვლევას. პეტრე იბერიელის შრომების მთარგმნელი, ეფრემ მცირეც, ისევე თავისუფლად იყენებს ქართული ენის შესაძლებლობებს ახალ ტერმინთა საწარმოებლად, როგორც იოანე პეტრიწი. თუმცა, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მას მაინც არ ჰქონია ისეთი ფართო ასპარეზი ფილოსოფიურ ტერმინოლოგიის მთელი სისტემის შექმნისა და ტერმინთა წარმოების ტექნიკის გამომუშავებისათვის, როგორიც იოანე პეტრიწს მიეცა.

ნაწარმოებ სახელთაგან აბსტრაქტული ცნების ღმნიშვნელოვანი ტერმინები ეფრემ მცირის ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებათა თარგმანებშიც მოსალოდნელი დიდი რაოდენობით გვხვდება.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, იოანე პეტრიწი აბსტრაქტული ცნების გამომხატველ ტერმინს ყოველგვარი ფუძიდან აწარმოებს და, ჩუულებრივ, **-ობა** სუფიქსს ანიჭებს უპირატესობას.

ეფრემ მცირეც, უპირატესად თითქოს **-ობა** სუფიქსს ხმარობს.

ყველაზე ხშირად ეფრემ მცირეც სასუბიექტო მიმდებარედან substantiva abstracta actionis-ს აწარმოებს **-ობა** სუფიქსის დართვით. მაგალითებს მოვიტანო პეტრე იბერიელი შრომების თარგმანიდან:

მშობლობა: 38,26; თვთმპყრობელობა: 144,65; აღმყვანებლობა: 109,31; მომცემლობა: 41,2; მღტოლდვარეობა: 67,7; მოქენეობა: 159,26; ქუემხედველობა: 249,19; მდგომობა: 46, 3; მომზავებლობა: 63,8; მაქმნეველობა: 144,8; მდგომარეობა: 148,24.

სხვათა შორის, ასეთი წარმოების შემთხვევები, თუმცა იშვიათად, ეძლევა გიორგი მთაწმიდელსაც, „ექუსთა დღეთას“ თარგმანში: მცურვალობა, მპარვობა, ჟამთმცნობელობა, ჟამთ-მსტოვარობა და სხვ.

ეფრემ მცირეს, მსგავსად იოანე პეტრიწისა, ნაცვალსახელთაგანაც ხშირად უხდება აბსტრაქტულ სახელთა წარმოება:

მასვეობასა შინა იგივეობისა მიზეზისასა: 37,9; მისვეობისაგან: 43,33; 57,17; იგივეობა: 27,34; მათგანვეობა: 32,11; ეგრეთვეობა: 164,33; რომელობა: 88,12; რაოდენობა: 228,8; ყოვლობა: 88,32; სხუებრიობა: 8,23 და სხვ.

ეფრემ მცირე ხშირად აწარმოებს აბსტრაქტულ სახელებს წარმოქმნილი სახელებიდან. მათ შორის ბრუნვის ფორმანტით წარმოქმნილი სახელებისაგანაც:

გამომეძიებელობითობა: ეპიტ. 13; ქცევადობა: კომენტ. 188; განკრწნადობა: პ.იბ.50, 30; უმოქენეობა, მიუდრეკელობა: პ.იბ.7,18; უსახეობა: 6,16; დაუსახეველობა, უხილაობა, მიუწდომელობა, გამოუძიებელობა: 7,4-5; მემსხუერპლეობა: 136,5; მოდასეობა: 166,11; დასასრულობა: 143,6; დასაბამობა: 234,5; მისაღებელობა: 35,19.

კომპოზიტებიდან:

ღმერთსახეობა: პ.იბ. 40,18; ერთსახეობა: პ.იბ. 40,17; მრავალ-
ნაწილობა: პ.იბ. 145, 7; დიდნიჭობა: პ.იბ. 183,36; პირმშობისა-
ხოვანი: პ. იბ.108,21; ორცხოველობა: კომენტ. 5.

როგორც ვხედავთ, ევრემ მცირეც საჭიროების შემთხვევა-
ში თავისუფლად იყენებს ყოველგვარი ფუძიდან აბსტრაქტუ-
ლი ტერმინების წარმოების შესაძლებლობებს.

4. უქონლობის სახელთა წარმოება

უქონლობის ცნების გამოსახატავად იოანე პეტრიწი უმეტეს
შემთხვევაში **უ-ლ** აფიქსს ხმარობს. ჩვეულებრივ, იგი არსე-
ბით სახელებს დაერთვის:

უწიგნო-უსწავლელნი: II,119,33; უსულო: ბ.კ. 6,8; უსახოდ, უნ-
აკუთოდ: II,30,6-7; უთესლო: ბ. კ. 115,16; უკიდო: II,38,14; უზომო:
ბ. კ. 88,15; უსხეულო: II,46,1; უნაყოფო: II,60,15; უცხოვლო (*უხი-
ცოცხლო*): II,57,15; უსარგებლო: ბ.კ. 14,7; უდასაწყისო: II,225,24;
უსახო, უგუარო: II,58,30; უმორფო: II,76,28 უესქესო (*უფორმო
ἄσχετον*): II,25,1.

ამ სახელებს, ჩვეულებრივ, ისეთივე მნიშვნელობა აქვთ,
როგორიც სასაუბრო მეტყველებებაში. მაგრამ ხშირად მათ სპე-
ციალური ფილოსოფიური, ტერმინოლოგიური მნიშვნელო-
ბაც აქვთ:

უნივთო (ἄνυσ): უკუჭოთუ არა ნივთ **უნივთო** ვიდრემე; ხოლო,
თუ უნივთო, არა ვიდრემე სხეულ, რამეთუ ყოველი სხეული
ნივთიერ: ბ.კ. 26,2-3; **უარსებო (ἀνυσσις)**; **უცხოელობო (ἄζω)**;
უგუამოვნო (ἀνυπόστατος): I,118,10-11; **უსაზღვრო (ὁ ἄπειρον)**:
I,54,8; **უგუარო (უფორმო, უსახო)**: II,151,15; **უმიზეზო**: II,123,13;
უზადო (ἐμικρινής სუფთა წმიდა, ნამდვილი): I,118,10; **უაო (უარ-**

სო; ად – არსი; საბა: უაო... არა მყოფი²⁸): უაოცა ნივთი, რომელსა არარსად სახელსდეს სიტყუამან: II,58,31.

როგორც ვხედავთ, ფილოსოფიურ ცნებათა გამომხატველ მოელ რიგს ტერმინებისას იოანე პეტრიწი აფიქსების საშუალებით აწარმოებს. დღეს უფრო აღწერითი, არ- ნაწილაკიანი წარმოებაა დამკვიდრებული სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში. როგორც ქვემოთ ვნახავთ, იოანე პეტრიწი საკმაოდ ხშირად აფიქსის გარეშეც, უარყოფითი ნაწილაკითაც აწარმოებს უარყოფითობის შინაარსის გამომხატველ ტერმინებსაც.

არ- ნაწილაკიანი წარმოება ტერმინოლოგიაში დღეს განსაკუთრებით ზედსართავ სახელებთანაა დამკვიდრებული (მაგ. არასწორი). ჩვეულებრივაც, ზედსართავ სახელთაგან უქონლობის მნიშვნელობის გამოსახატავად, იშვიათად თუ იხმარებენ აფიქსურ, ორგანულ წარმოებას (როგორიცაა მაგ.: ულამაზო) იოანე პეტრიწიც ტერმინთა წარმოებისას ასევე იშვიათად, ზედსართავთაგან უქონლობის მნიშვნელობის გამოსახატავად უო კონფიქსს ხმარობს. ეს შეიძლებოდა ახსნილიყო, სხვათა შორის, იმითაც, რომ შესაბამის შემთხვევებში ბერძნულ ორიგინალში ზედსართავთაგან უქონლობა პრეფიქსითაა გამოხატული და არა უარყოფითი ნაწილაკით. მაგრამ ამგვარი გაველენის აუცილებლობა არ არის, რადგანაც აფიქსური წარმოება ზედსართავთაგან უცხო არ არის ქართულისთვისაც. გარდა ამისა, როგორც ტერმინი, უფრო მოსახერხებელია, რა თქმა უნდა, ერთი სიტყვა, ვიდრე უარყოფითი ნაწილაკი + სახელი:

უდიდო (სიდიდის არმქონე ἀμεγέθης): II,187,22-23; უსწორო (უთანაბრო ἄνισα): I,24,6; უწყნარო (წყნარსა და უწყნაროსა – ὁ μαλὸν καὶ ἀνώμαλον: De natura §644, 6-7): ბ.კ. 77,23.

ასევე იშვიათად, უო კონფიქსით იწარმოება არქონების

²⁸ აქ მითითებული არ არის წყარო, მაგრამ ცხადია, რომ ეს სიტყვა „კავშირნიდანაა“ განმარტებული, ისევე როგორც ად და აობა.

შინაარსის ტერმინი ნაცვალსახელთაგან და რიცხვითი სახელებისაგან; ამ შემთხვევებშიც სპეციალური ტერმინები იქმნება.

უიგიო: II,37,25; უთუსო: II,109,17; ურომელო (**ურომელო** სხეული გარომელების ოთხთა რომელობათაგან): II,51,21; უყოვლო: II,61,30; უპირველო: II,66,3; უმრავლო: II,141,18.

რამდენიმე შემთხვევაში **უ-ო** აფიქსი სასუბიექტო მიმღეობასაც დაერთვის:

უმყოფო: II,105,26; უმსგავსო: II,60,5; 68,16; უმეში (უში *ἔμεινον*): I,22,23; უმოქენო (*ἀμάρτησεν* - *სხვას რომ არ საჭიროებს, დამოუკიდებელი*): I,20,21; უმოქმედო: II,31,19; უმდგო: II,30,29 (*არამყარი* – ვითარ სხეული მოკუდავ და **უმდგო** არს): II,47,29.

სასუბიექტო მიმღეობისგან უკუთქმითი ფორმების ამგვარი წარმოება ჩვეულებრივია. ჩვეულებრივია, აგრეთვე, საობიექტო მიმღეობიდანაც უკუთქმითი ფორმების **უ-ელ** პრეფიქს-სუფიქსით წარმოება, მაგრამ ამგვარი წარმოების პარალელურად იოანე პეტრიწი ზოგჯერ პირდაპირ ზმნის ძირზე **უ-ო** პრეფიქს-სუფიქსის დართვით აწარმოებს უარყოფითი მნიშვნელობის მქონე ტერმინებს²⁹.

უ – ო პრეფიქს-სუფიქსითაა ნაწარმოები აგრეთვე **უჯერო** („ჯერ არს“-იდან) ფორმა: I,12,20. იგი საბას სიტყვის კონაში განმარტებულია: „უმართებულო“. ნიშნავს იმას, რაც მიუღებელია, არასწორია, „და თუ არა, იყოს **უჯერო**“)

გარდა **უ – ო** პრეფიქს-სუფიქსისა, იოანე პეტრიწი ზოგჯერ იმავე მნიშვნელობის მქონე სიტყვებს **უ – ურ**, **უ – არ** კონფიქსებით და ოდენ **უ-** პრეფიქსებითაც აწარმოებს.

უ – ურ წარმოების უქონლობის სახელები ახალ ქართულში ხშირი არ არის. არც ძველ ქართულში ყოფილა ეს წარ-

²⁹ ამის შესახებ იხ. ქვემოთ, მიმღეობის წარმოებასთან.

მოება პროდუქტიული. იოანე პეტრიწის ნაწერებშიც მხოლოდ რამდენიმე სიტყვა გვხვდება, ძველ ქართულშიც და დღესაც ხმარებული:

უფერული: ბ.კ. 29,13; უფსკრული: II,128,3; უსახური: II,128,3; უძღური: I,54,22.

ზმნური ძირებიდან ორიოდ შემთხვევაში **უ-ურ** კონფიქსითაა ნაწარმოები უკუთქმითი ფორმები მიმდებარისა.³⁰

უ – არ მაწარმოებლით მხოლოდ ერთი სიტყვაა ნაწარმოები: **უმეცარი**. იგი მიმდებარის უკუთქმითი ფორმაა. ეს სიტყვა საბას წყაროს მითითების გარეშე აქვს განმარტებული, მაგრამ ცხადად ჩანს, რომ მისი განმარტება ნემესიოს ემესილის პეტრიწისეული თარგმანიდანაა გადმოღებული:

საბა: “**უმეცარი**, თვით არ იცოდეს, თუ ვინმე სიმართლით, ანუ გულგამწყრალობით ქმნას რაიმე..... დაჰხვდა, პწყლა და მოკლა“. შდრ. იოანე პეტრიწი თარგმანი: “**უმეცრებით** უკუჴ მაშინ ვიქმთ ამათ, ოდეს არ ჩუენ მიერ იყოს მიზეზი უმეცრებისად, არამედ ესრეთ დახუდა, ვითარმცა: ადგილსა ჩუჴულეებისასა მსროლიარემან, მამა, წარმოძვლელი, მებრ დახუდომით წყლა და მოკლა“ (ბ.კ. 130,20-21; 131,1-11).

როგორც ვხედავთ, საბას განმარტება პეტრიწისეული თარგმანის შესაბამისი ადგილის მოკლე შინაარსს წარმოადგენს. იოანე პეტრიწის თარგმანებიდან ამოღებულ ამგვარ განმარტებებს ხშირად ვხვდებით საბას „სიტყვის კონაში“.

იშვიათად მიმართავს იოანე პეტრიწი ოდენ **უ** პრეფიქსიან წარმოებასაც:

უსხეული: 73,20; უსრული: II,68,15; უსიტყუ: II,226,6; უმსგავსი: II,68,18; უღირსი: II,42,13.

სახელთა ფუძეებიდან ოდენ-პრეფიქსიანი (**ურიცხვის** მსგავ-

³⁰ იხ. აქვე, **ვვ**. მიმდებარის წარმოება.

სი) წარმოება თანამედროვე ქართულშიც არ არის პროდუქტიული. მაგრამ ძველ ქართულში, როგორც ჩანს, არცთუ იშვიათად ყოფილა [ქრესტომათია ყუბ. 1963: 75].

როგორც ვნახეთ, უქონლობის სახელთა წარმოებისას იოანე პეტრიწი უპირატესად იყენებს **უ-ო** პრეფიქს-სუფიქსს, რომელიც სახელთა მაწარმოებელთაგან დღესაც ყველაზე პროდუქტიულია.

5. ქონების სახელების წარმოება

რაიმე საგნის ან თვისების ქონების გამოსახატავად იოანე პეტრიწი იყენებს გაგრძელებულ მაწარმოებლებს: **-ო(ე)ან**, **-იერ**, **-იან**.

მათგან უფრო ხშირად **-ო(ე)ან** სუფიქსი გვხვდება. ძველ ქართულში ეს სუფიქსი გაგრძელებული მაწარმოებელი იყო.

გ თანხმოვანი უმეტეს შემთხვევაში ჩავარდნილია: მიზეზიოანი, სხეულაოანი, ფესოანი და სხვ. იგი აღდგება მაშინ, როდესაც მისი მომდევნო **ა** ხმოვანი რედუცირდება:

მიზეზოვნობა: II,66,5; ტომოვნება: ბ.კ. 88,12; თანცისკროვნება: ბ.კ. 76,4.

ვინის გარეშე ხმარება **-ოვან** სუფიქსისა დამახასიათებელია ძველი ქართული ენისათვის:

მფრინველი ფრთოანი ASin: ფსალ. 77:27; საკუერთი **ტუი-ნოანი** შევიწირო შენდა ASinG: ფსალ. 65:15; კვლოანი ვაჭარი: სოლომ. 98,29 და სხვ.

იოანე პეტრიწი უფრო იშვიათად ხმარობს **ვინიან** სუფიქსს:

ჯეროვანი: ბ.კ.29,17; გუაროვანად: ბ.კ.8,3; თესლოვანება: ბ.კ.43,19 და სხვ.

უფრო ხშირად კი სახელები **-ოან (უენო)** სუფიქსითა აქვს გაფორმებული.

-ოვან სუფიქსიანი სახელები უპირატესად „ბუნებისათვის კაცისა“-ს თარგმანში გვხვდება, რადგანაც ამ ნაწარმოებში ხშირია ცხოველთა და მცენარეთა სამყაროს შემაღვენელთა გვაროვნობის, აგებულების შესახებ საუბარი. **-ოვან** სუფიქსით ნაწარმოები ბევრი ტერმინი თანამედროვე ქართულ ბიოლოგიურ და ფიზიოლოგიურ მეცნიერებათა სპეციალური ტერმინოლოგიისათვის სასარგებლო წყაროს წარმოადგენს. ამ მეცნიერებათა სპეციალურ ტერმინოლოგიაში **-ოვან** სუფიქსიანი წარმოებაა სწორედ დღეს გაბატონებული. მასალა მოგვყავს ნემესიოს ემესელის „ბუნებისათვის კაცისა“ თარგმანიდან:

ფესოანი: 10,3; ძირიანი: 9,6; ღირდულოანი: 85,28; 86,10; ნაკუთოანი: 93,19; ჳმანნი: 24,20; ზეთოანი: 52,21; გუაროანი: 31,27; ნასხმანოანი (*სახსრიანი ნასხმანი* – სახსარი, ასო) 25,17; არსებოანი: 84,24; საზღვროანი: 139,3 და სხვ.

-იერ სუფიქსიან სახელთაგან უმეტესობა გავრცელებულია ძველსა და ახალ ქართულშიაც: მაგ.

სულიერი, გონიერი, სიტყვიერი, მეცნიერი. წესიერი, კეთილცნობიერი, ჟამიერი (= დროებითი), ზომიერი, ნივთიერი (= მატერიალური), ქუეყანიერი, წყურიელი, ყნოსიერი, წადიერი, დასაბამიერი, ზეციერი, ციერი.

ჩვეულებრივ, **-იერ** სუფიქსი არსებით სახელებს დაერთვის. იშვიათ შემთხვევაში იოანე პეტრიწი მას იყენებს სასუბიექტო მიმღეობის ფუძიდან ახალი სიტყვის საწარმოებლად, რომელიც არსებითად, ისევ სასუბიექტო მიმღეობად და იმავე მნიშვნელობის მქონედ რჩება:

მშობიერი (ცეცხლი არსო სხუათა ასოთა **მშობიერი**): ბ.კ. 71,6; **მნათობიერი** (ზეციერთა, ესე იგი არს, **მნათობიერთა** მოძრაობათა): II,225,1. **ქუელისმოქმედიერი**: ბ.კ. 165,18.

დღეს **-იან** სუფიქსით ხმარებული სიტყვების ფარდად იო-
ანე პეტრიწის ენაში ისევე, როგორც ძველ ქართულში, ხში-
რად **-იერ** სუფიქსიანი ფორმები გვხვდება:

წყლიერი, ა ირიელი, ცეცხლიერი: II,150,8-9; საქმიერი:
ბ.კ.165,6; საქმიერობა: II,226,35).

გვხვდებით **წესნიერ** და **წადნიერ** ფორმებს:

წესნიერი: ბ.კ.I,1,5; მაგრამ || წესიერება: II,225,3; წადნიერი:
ბ.კ. 136,24. მაგრამ || წადიერ: I,13,4.

მსგავსი ნარიანი ფორმები: **წადნიერი, ფასნიერი, სახნ-
იერი** და სხვა, გვხვდება ძველი ქართული ენის ძეგლებში [იმ-
ნაიშვილი, 1957: 78-82].

6. ხარისხის ფორმების წარმოება

უფროსობითი ხარისხის ფორმები ჩვეულებრივ იწარმოება
სხვადასხვა სახელებისაგან – ზედსართავთაგან, რიცხვითთა-
გან და ზმნისართთაგან:

უადვილესი, უზრქელესი, უფიცხელესი, უნოტიოესი, უმ-
ძლავრესი, უვრცელესი, უსრულესი, უძუელესი, უმსწრაფე-
სი, უკნინესი, უწმინდესი, უმაგრესი, უპირველესი, უძრავლე-
სი, უქუნაესი, უქუესი, უზეშთაესი, უზენაესი, უზეკიდესი,
უქუეკიდესი, უზესი, უმყისესი, უკანაძსკნელესი და სხვ.

მაგრამ, გარდა ზედსართავ სახელთა და ზმნისართებისა,
იოანე პეტრიწი სახელებს აწარმოებს აგრეთვე მიმდებარების,
რიცხვითი სახელებისა, ნაცვალსახელებისა, წარმოქმნილი
და თხზული სახელებისაგანაც.

მიმდებარებათაგან:

ურჩეულეს: II,34,13; უგანშორებულეს (**უგანშორებულესნი** –

უფრო უმსგავსო): II,56,14; უგანცხადებულეს: II,107,8; უგანნაწილებულეს: I,107,8; უმძღეს: II,211,6; უმდგომეს: ბ.კ. 70,28; უმპრობელეს: I,102,24; უგარეშემცველეს: I,87,27 და სხვ.

ნაცვალსახელთაგან:

უთოსეს: II,67,15; უყოვლეს: I,90,29; უყოველთაოეს: I,120,3.

ხშირად იწარმოება ხარისხის ფორმები წარმოქმნილ ფუძეთაგან:

უძლიერეს: II,55,12; უმსგავსიერეს: I,41,16; უდასაბამიერეს: ბ.კ. 109,9; უქუეყნიერეს: I,46,12; უმოქმედნიერეს: II,41,20; უნივთიერეს: ბ.კ. 70,28; უსადმროთეს: ბ.კ. 57,21; უსაყოველთაოეს: I,94,5; უსაეროესთა ზედა: II,227,1; უსაშუველეს: I,88,14; უსაკუთრეს: ბ.კ. 132,7. უუსახურეს: II,120,8; უუსრულეს: I,50,13; უუქმეს: II,69,28; უუცყუეს: ბ.კ. 43, 9 და სხვ.

კომპოზიტიზმისგან:

უპირმშოესი სიტყუად: II,78,14; **უმრავალჯერეს**: II,227,3; **უხესთბრძანესისა** სოლომონის: II,226,29; **უერთისგუარეს**: II,55,12 და სხვ.

ხარისხის ფორმების წარმოების შემთხვევები, განურჩევლად საწარმოებელი ფუძისა, გარკვეულ საზღვრებში დღესაც გვხვდება. XI–XII ს.ს.-თან ქართულში კი ამგვარი წარმოება შეუზღუდავი იყო. მოვიყვანო მაგალითებს გიორგი მთაწმიდლისა და ეფრემ მცირის თარგმანებიდან:

უმოხუცებულესი: პ.იბ. 21,33; უცოდვილეს: ბლევ.კ. 171,3; უგანცხადებულესად: პ.იბ. 174,7; უწარჩინებულესთა: პ. იბ. 225,4; უმხედველეს დაუსადმროთეს მისსა: პ.იბ. 26,28; უშემწყნარებელესნი: პ.იბ. 136,36; უსამდვდელოესო: პ.იბ. 156,6; უმრავლესთა და უგანცხადებულესთა: პ.იბ. 174,7; უდასაბამიერესად: პ. იბ. 118,31; უსაცნაურესად: პ. იბ. 155,22; უსაჩინოესად: პ. იბ. 136,27; უმრავალსიტყუაეს: პ. იბ. 227,9; უუკუნაღსკნელესად: პ.

იბ. 143,23; უდაფარულესადვე: პ.იბ. 129,4; უსაკიცხელეს ამის-
სა: პ. იბ. 44,29; უგანგრობილესობა: ეპიტ. 2,25; უგამოცდელეს-
თა მოღუაწეთა: ეპიტ. 12,17; უსაგმრესი, უმავენებელესი: ეპიტ.;
უშესატყვისეს: კომ. 188; უსაკუთრესად კომ. 14; მათსაცა უპი-
რუტყუეს იყო: ექუსთა 86,10; უუსამართლოეს და უანგაჰარეს:
ექუსთა 83,32; უუსადმართოესთა: ექუსთა, 18,29; უუსუსურესი:
ექუსთა, 83,30; და სხვ.

როგორც ვხედავთ, იოანე პეტრიწის თანამედროვე ენა-
ში ხარისხის ფორმათა ნებისმიერი ფუძიდან წარმოება, რაც
დღეს უზვეულოა, საკმაოდ გავრცელებულია. ესეც საკმარისი
იყო იმის საჩვენებლად, რომ იოანე პეტრიწი ხარისხის ფორ-
მათა ამგვარად წარმოებისას არ უხვევს საერთო წესს, მა-
გრამ მოვიყვანოთ კიდევ რამდენიმე მაგალითის ძველი ქართუ-
ლი ენის ძეგლებიდან:

უშემკულმს: სინ. მრ. 126,28; უგანცხადებულმსად: სინ. მრ.
156,27; უსაწელობელმს: სინ. მრ. 206,15; უსარგებლმსსა: სინ.
მრ. 86, 7; უსულმცირმს: იობ. 7,6 და სხვ.

უფრობითი ხარისხის ე. წ. „მოკლე“ ფორმები (უმჯობე,
უტკობ) ოდენ **-ე** და **-ო** სუფიქსიანი უძველესადაა მიჩნეული
[შანიძე 1946: 145; ზურაბიშვილი 1957; იმნაიშვილი 1957: 443].
მაგრამ ძველ ქართულშივე ისინი „უმჯობმს“ ფორმებთან შე-
დარებით გაცილებით იშვიათად გვხვდება: იოანე პეტრიწის
თანამედროვე ენაში, როგორც ჩანს, ეს ფორმები იხმარებო-
და. ცნობილია, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ისინი არც თუ იშ-
ვიათად გვხვდება.

იოანე პეტრიწი, მართალია, უპირატესად **უ-ეს** ტიპის წარ-
მოებას იყენებს, მაგრამ საკმაოდ ხშირად **უ-ე** კონფიქსითაც
აწარმოებს უფრობითი ხარისხის სახელებს:

უმრავლე: I,11,27; II,8,12; უსრულე: II,89,18; უდარე: ბ.კ. 36,12;
უმსწრაფლე: II,114,23; უერილე: ბ.კ.65,10; უცხადე: II,221,19; უმარ-
ტივე: II,80,3; უკეთე: ბ.კ. 165,23; უმრუმე: II,55,12; უწმიდე: II,55,21;
უზრქე: ბ.კ. 74,2.

უ – ო

უფრო: II,190,24; უწლო (*უწერილესი*): ბ.კ. 65,25; უუქმო (*უფრო უქმი*): II,41,21; უმცრო: II, 56,22-23.

გეხედება **უ–ოდს** აფიქსიანი წარმოებაც:

უფროდსი: 9,21; უჩნოდსი: ბ.კ. 118,10; უმცროდსი: I,65,2.

3. აღსანიშნავია უფროლობითი ხარისხის რამდენიმე ფორმა, ოდენ **უ**-პრეფიქსით ნაწარმოები:

მეტხატ- (უსრულესი მყოფთა შორის **უმეტხატ** არს ყოველთა მიზეზისა): II,69,19; უდასაბამისფერ (ყოველი მოახლე თუსთა დასაბამთა – **უდაბამისფერ**): II,56,26; უმრავალსახე: II,53,22; უსაყოველთაო: II,167,7.

ორი უკანასკნელი ფორმა შეიძლება იმითაც აიხსნას, რომ მათ ბოლოში **ე** და **ო** აქვთ, რომლებიც შესაძლებელია სუფიქსთან იყვნენ გაიგივებულნი (ისევე, როგორც ეფრემ მცირის – **უღმრთისმოყუარე**: პ.იბ. 135,1).

აღსანიშნავია აგრეთვე უფროლობითი ხარისხის უპრეფიქსოდ ნაწარმოები ფორმა, რაც გამოწვეული უნდა იყოს წინამავალი პრეფიქსიანი ფორმის არსებობით:

შორიელესნი: უმეტეს ყოველებრივ არიან უმახლობელესნი ერთისანი, ხოლო უნაწილესრე – **შორიელესნი**: I,90,33.

შედარებით იშვიათად იოანე პეტრიწი აღწერითს წარმოებასაც მიმართავს:

უფრო შედგმული: I,39,4 τὸ συνθετάτερον; უმეტეს უსაზღვრო: I,58,7 ὁ ἀπειρότερος; პირველ მიზეზი: I,46,6 τὸ αἰτιώτερον; უმეტეს მიზეზი: I,95,16 τὸ. αἰτιώτερον და სხვ.

უფროლობითი ხარისხის ფორმებთან იოანე პეტრიწი ხშირად ხმარობს **-რე** ნაწილაკს, მაგ.:

უნაწილესრე: I,90,33; **უშორესრე**: I,21,27.

რადგანაც ეს ნაწილაკი, ჩვეულებრივ, უფროობითი ხარისხის ფორმებს ახლავს, ამიტომ სიმ. ყაუხჩიშვილი იოანე პეტრიწის შრომებისათვის დართულ გამოკვლევაში [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: LXI], **-რე** ნაწილაკს ფუნქციითაც უფროობითი ხარისხის გამოხატველად მიიჩნევს: “როგორც „კავშირთა“, ისე „განმარტების“ ტექსტში, **-რე** ნაწილაკი უკავშირდება ზედსართავი სახელის ან ზმნისართისათვის შედარებითი ხარისხის ფორმას და მნიშვნელობასო“ [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: LXI]. ავტორი ამის ყველაზე მნიშვნელოვან დამადასტურებელ საბუთად თვლის უფრო ისეთ შემთხვევებს, როდესაც **-რე** ნაწილაკი ახლავს არა უფროობითის, არამედ დადებითი ხარისხის ფორმას (უცხორე, შორსრე) და ამ უკანასკნელთან უფროობითი ხარისხის მნიშვნელობას იძლევა. ნ. კეჭაღმაძე თავის სადისერტაციო ნაშრომში უფროობითი ხარისხის ფორმებთან დაკავშირებით სპეციალურად ეხება **-რე** ნაწილაკის ფუნქციის საკითხს. იგი ასკვნის: „**-რე** ნაწილაკი შედარებითი ხარისხის მაწარმოებელია თავისი ბუნებით და ერთვის ზედსართავი სახელის შედარებით ხარისხს ძველი წარმოების გადასახალისებლად და შინაარსის გამოსახატავად ახლებური ხერხით. პეტრიწს ნახმარი აქვს იგი იმიტომ, რომ მას საკმარისად არ მიაჩნია ძველი ქართული შედარებითი ხარისხის ამ შინაარსის გამოსახატავად“ [კეჭაღმაძე 1948: 304].

-რე ნაწილაკის ეს ფუნქცია, როგორც თ. ზურაბიშვილი მიუთითებს თავის სადისერტაციო ნაშრომში „ხარისხი ქართველურ ენებში“, ყველასათვის სარწმუნო არ არის [ზურაბიშვილი 1957: 131].

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღვნიშნოთ, რომ იოანე პეტრიწი **-რე** ნაწილაკს უფროობითი ხარისხის ფორმებს იმიტომ არ ურთავს, რომ „მას საკმარისად არ მიაჩნია ძველი ქართული შედარებითი ხარისხი ამ შინაარსის გამოსახატავად“. არ იქნებოდა სწორი გვეფიქრა, რომ ამით მას თითქოს სურს “გადაახალისოს” ძველი წარმოება ახლებური ხერხით: **-რე**

ნაწილაკის უფროლობითი ხარისხის ფორმებთან ხმარება მხოლოდ მისთვის არ არის დამახასიათებელი. მსგავსი ფორმები გავრცელებულია არა მარტო მის თანამედროვე სამწერლობო ენაში, არამედ ხშირად გვხვდება უფრო ადრეულ ძეგლებშიც:

და კუალად, რადთა **უფროდს-რე** სცნა ჯუარისა ძალი: სინ. მრ. 233, 37; **უმეტსად-რე** გუნებაეს ცნობად: სინ.მრ. 136,20; რომელთა **უფროდს-რე** მიუსრულო ტანჯვად უბრწყინვალვსად გვრგვინოსან ჰქმნე: სინ. მრ. 118,21-22; მცირედ **უწინარეს-რე** დღეთა ამათ შეიპყრე ნეტარი ესე: ჰაბო, 63,13 და სხვ.

ძალიან ხშირად ვხვდებით მას ევრემ მცირის ენაში:

უბანცხადებულესადრე ვოქუა: პ.იბ. 136,21; მაშინ **უსრულესადრე** მისცემს: პ. იბ. 24,24; რადთა უმახლობელესი სახე ვიჯუმო: პ.იბ. 140,20; და შემოდგომით მათსა **უდარეს-რე** და უუკანადასკნელესნი – **უუკანადასკნელს-რე**: პ.იბ. 63,18; **უმოცალესადრე** ითქუმოდენ: პ. იბ. 66,3; **უვრცელესადრე** გვოქუამს: პ.იბ. 157,18 და სხვ.

უფროლობითი ხარისხის ფორმებზე **-რე** ნაწილაკის დართვის საჭიროება ძველ ქართულშივე გაჩნდა. იოანე პეტრიწის თანამედროვე სამწერლობო ენაში კი ასეთი ფორმების მოძალეობა იგრძნობა.

-რე ნაწილაკის უფროლობითი ხარისხის ფორმებთან ხმარება შემთხვევითი არ უნდა ყოფილიყო. ამის შესაძლებლობას მისი მნიშვნელობა იძლეოდა. საქმე ისაა, რომ **-რე** ნაწილაკს, გარდა „ნაირი, სახის“ მნიშვნელობისა, რომელიც მას ზმინი-სართებზე დართულს აქვს (*ეგ-რე*) როგორც ა. შანიძემ დაადგინა, *მცირედ, ოდნავ* მნიშვნელობაც აქვს ზმნებთან და ზმინიხედებთან ხმარებისას [შანიძე 1953: 662]. ასეთ შემთხვევაში მას ხშირად თვით სიტყვა **მცირე-ც** ახლავს თან. მაგ.:

ჭირი ჭირსა ზედა მოელოდე, სასოება სასოებასა ზედა, **მცირედრე, მცირედრე**: ესაია, 28,20; და ვითარცა **მცირედ და-**

რესცხრა გულისწყრომისაგან: შუშ. 27,17; და **მცირედრე** შემდგომად იტყვს: სინ.მრ.158,21. შეწყობილ ჰყოფს მათ **მცირედ შემდგომადრე**: პ.იბ. 174,1; რომელსა ჩუენ **მცირედ შეცვალებითრე** ნინოდ სახელ-ვსდებთ: უწყ. 8,10-11.

როგორც ჩანს, ეგევე მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა თავდაპირველად **-რე** ნაწილაკს უფროლობითი ხარისხის ფორმებთანაც: **მცირედ უწინარეს-რე** დღეთა ამათ შეიპყრეს ნეტარი ესე: ჰაბო, 63,13; აქ **-რე** ნაწილაკის ხმარება არსებითად ტავტოლოგიურია, რადგანაც წინ **მცირედ** სიტყვა უძღვის.

მაგრამ თანდათან, როგორც ჩანს, **-რე** ნაწილაკმა მნიშვნელობა განივითარა თვით უფროლობითი ხარისხის შინაარსის უკუმოქმედებით და იგი ეფრემ მცირისა და იოანე პეტრიწის ენაში უკვე აშკარად **კუალად** – „კიდევ“ მნიშვნელობით იხმარება. ეს კარგად ჩანს შემდეგ კონტექსტში:

უმრავლესთა მიზეზი არს მყოფი, ხოლო უმცროსთა ცხოველობად და **კუალად უმცროსთა-რე** (კიდევ უფრო მცირეთა – გონება) – გონება: I,63,15.

ეს კარგად ჩანს აგრეთვე ისეთ შემთხვევებში, როდესაც უფროლობითი ხარისხის ფორმების მთელი რიგია და უკანასკნელს – დაერთვის **-რე** ნაწილაკი:

რამეთუ რომელიმე ყოველთა მიზეზისადმი უთვსიერეს, ხოლო რომელიმე დამხე და **უშორესრე** თუს: I,21,27; და კუალად **წარმოჰველორე** გათუთებასა შორის გონიერთასა უმეტეს, ხოლო სულსა და სულსა შორის **უმეტესრე**: II,182,23.

რადგანაც **-რე** ნაწილაკი ამ პერიოდში თითქმის სისტემატურად ერთვოდა უფროლობითი ხარისხის ფორმებს, ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ მნიშვნელობა უფროლობითი ხარისხის მნიშვნელობასთან ასოცირდებოდა დაბოლოს, მასთან გაიგივებულიყო კიდევაც. ამიტომაც გახდა შესაძლებელი უკვე ოდენ **-რე** ნაწილაკით გადმოეცათ უფროლობითი ხარისხი. მაგ.,

გიორგი მთაწმიდლის „ექუსთა დღეთას“ თარგმანში: “ხოლო აქა **განაგრძობილად-რე** მოგითხრა წიგნმან” [ექ.დღ.: 30,28].

იოანე პეტრიწიც რამდენიმე შემთხვევაში მხოლოდ **-რე** ნაწილაკიანი ფორმით თარგმნის ბერძნული შედარებითი ხარისხის ფორმებს. მაგალითები სრულად აქვს მოყვანილი სიმონ ყაუხჩიშვილს თავის ენობრივ მიმოხილვაში [პეტრიწი I 1940: LXI], ამიტომ აქ რამდენიმე მაგალითით შემოვიფარგლებით:

წარმოყენებად ყოველთაჲ, ანუ-თუ მკობაჲ, ანუ სრულ-ქმნაჲ, ანუ პერობაჲ, ანუ ცხოველ-ქმნაჲ, ანუ დაბადებაჲ – რომელნიცა უმრავლესთა იყვნენ უმოქმედეს, უთვისეს ყოველთა მიზეზისა, ხოლო **უდა-რე-სთა-მი – უცხო-რე [არს]** და სხუა: I,22,22 – ἀλλωτριότερον; **შორს-რე**: I,40,26 – πορρωτέρω; **იმრ-რე**: I,58,22 – ἐπείκεινα (*უფრო იქით, გადაღმა*); ხოლო **უმორეს-ნი – უსრულ** და **უმსგავსო-რე მიზეზთა თვისთა**: I,28,27-28 – ἀτελέστερα, ἀνομοιούμενα: Procl. Inst. § 36,19.

უკანასკნელ მაგალითში ბერძნულში შედარებითი ხარისხის ფორმა აქვს სიტყვას: ἀτελέστερα, რაც **უ-უ-სრულ-ეს-ს (უფრო უსრულს)** ნიშნავს. ამიტომ იოანე პეტრიწს გაუგებრობის თავიდან ასაცილებლად იგი დადებითი ხარისხით უთარგმნია (**უსრულ**), სამაგიეროდ მისი მომდევნო სიტყვა **უმსგავსო-რე** დაუტვირთავს ამ მნიშვნელობით.

ამრიგად, თუმცა თავდაპირველად უფროობითი ხარისხის ფორმებზე დართულ **-რე** ნაწილაკს „ოდნაჲ, მცირედ“ მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, მაგრამ დროთა განმავლობაში, უფროობითი ხარისხის ფორმებისავე მნიშვნელობის უკუგავლენით მოხდა მისი მნიშვნელობის გადაწევა „კიდევ“ მნიშვნელობისაკენ. დაბოლოს, **-რე** ნაწილაკმა დამოუკიდებლადაც შეძლო ხარისხის ფორმების წარმოება. მაგრამ ეს მოვლენა მაინც კერძოობითის ფარგლებში უნდა განიხილებოდეს და არა ზოგადობის, რადგანაც მას გავრცელება არ ჰქონია. როგორც ჩანს, იგი გარკვეული ლიტერატურული სკოლების დამახასიათებელ მანერას წარმოადგენდა.

7. ბრუნვის ფორმანტები დერივაციული აფიქსების ფუნქციით

-ით სუფიქსიანი წარმოება

მოქმედებითი ბრუნვის **-ით** ფორმანტი სიტყვათა წარმოების ერთ-ერთი მოქმედი საშუალებაა ძველ ქართულსა და თანამედროვე ქართულშიც [შანიძე 1953: 147, §175]. განსაკუთრებით ფართოდაა იგი გამოყენებული მეცნიერების სხვადასხვა დარგის ტერმინოლოგიაში. იოანე პეტრიწი ძალიან ხშირად მიმართავს **-ით** ფორმანტით წარმოებას. ბერძნულ **-იკ** სუფიქსს ხშირად სწორედ **-ით** ფორმანტს უფარდებს და ასე ქმნის ბუნების მეცნიერებებისა და ფილოსოფიის მრავალ ტერმინს:

γενεტიკός – მეშვეობითი: I,92,21; ლოიკός – სიტყვებებითი: I,45,31; ἐπιστρεπτικός – უკუქცევლობითი: I,85,20; ζωογυνικός – ცხოველობითი: I,93,23; σμαπτικός – სხეულებითი: I,111,19; θειολογικός – ღმრთისმეტყველებითი: I,3,4; δημοսურγικός – შემოქმედებითი: I,94,10; ποιητικός – შემოქმედებითი: I,51,29; γλωσστικός – ცნობითი: I,117,17; ψυχικός – სულითი: I,122,1; χροικός – ჟამითი და სხვ.

-იკ სუფიქსიანი ბერძნული სახელები, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, იოანე პეტრიწს ხშირად **-ებრივ** თანდებულებიანი წარმოებითაც გადმოაქვს. სწორედ ამით უნდა აიხსნას **-ურ** სუფიქსიანი წარმოების იშვიათობა პეტრიწის ნაწერებში (სულ რამდენიმე სახელია **-ურ** სუფიქსით ნაწარმოები: **პლატონ-ურ-ი**, **ფილოსოფი-ურ-ი**, **მდაბი-ურ-ი**). **-იკ** სუფიქსის ბადალი ქართულ ენაში არის **-ურ** სუფიქსი, ჩვეულებრივ მის მაგივრობას იოანე პეტრიწის ენაში **-ით** ბრუნვის ნიშანი და **-ებრივ** თანდებულებიანი წარმოება ეწევა.

-ით ბრუნვის ფორმანტით, მასზე ბრუნვის ნიშნების ხელახალი დართვით ნაწარმოები სახელს, ჩვეულებრივ, განსაზღვრების ფუნქცია აქვს. საზღვრული მას შეიძლება თან ახლდეს, შეიძლება ჩავარდნილიც იყოს, ასეთ შემთხვევაში **-ით**

ფორმანტიანი სახელი განმარტებული მსაზღვრელი იქნება.

საზღვრული ახლავს:

ძლითი გონებად (= მოქმედი, ენერგიული გონება): ბ.კ.4,10; **მოზარდობითი** ძალი (=ენერგია): ბ.კ.8,16; **განმწმედელობითი** ძალი (=ენერგია): II,174,18; **მოქმედებითი** ძალი: (=ენერგია) II,69,29; **აღორძინებითი** და **ნერგოვნებითი** ძალი (=ენერგია): ბ.კ.26,18; კეთილმგრძნობელობად **შემსებლობითი**: ბ.კ.14,23; **ბუნებითი** ცნობანი: ბ.კ.5,1; **გემოდასახილვეთი** რომელობანი: ბ.კ.82,2; **დასაბოლოებითი** საზღვარი: I,18,24; **აზნაურებითი** სული: I,124,11; **გონებითი** სფერო: II,110,1; თუთებად **არსებითი**: II,103,23 **სხეულებითი** მიზეზი: II, 84,35; **ზესთარსებითი** რიცხვ: II,8,1; **მკურნალობითი** ჯელოვნება: II,226,4; **ბუნებითთა** ხედვათა: II,4,25 და სხვ.

მსაზღვრელი განმარტებულია:

ყოველთა **საუკუნითა** უპირველეს არს საუკუნო: II,115,20; ვითარ ესე იხილვების ყოველთა ზედა **ბუნებითთა**: II,12,3; ყოველი **ნაწილებითთა** ბუნებად ერთისა ბუნებისა მიმართ შეკრების: I,21,10; სხუად არს ძალი **ჟამითთა** დამიდრეკითთა და **ბუნებითთა** შორის: II,17,23; ჰპოო ყოველთა არსთა შორის, თუ **რიცხვითი** სოქუა, თუ **ბუნებითი**: II,81, 21-22; განიყოფვიან ვინადვე **სულითნი** ძალნი: **ოცნებითად**, **მიმოგონებითად** და **მომკსენებელობითად**: ბ.კ.71,22; მუნ არცა მიდრეკად, ჟამსა თანა შეკრული, და არცა პირველი, **აწითი** და **შემდგომითი**: II,66,17 და სხვ.

-ივ სუფიქსიანი წარმოება

-ით ფორმანტის შესატყვისი მნიშვნელობით ზოგჯერ უძველესი **-ივ** ბრუნვის ფორმანტიც იხმარება:

უკუნმქცევსა **მრგულივი** მოქმედებად აქუს: I,26,24; შეუძლებელ არს, თუმცა ერთ ითქუმოდეს მეგრ **მწყობრიენი**: ბ.კ.52,14; და კუაღად გამგონე არიან **ღმრთიენი** და ზესთ არსნი მხოლონი: II,8,2; განცდათა შორის **მელმრთიეთა**: II,213,3.

თანამედროვე ქართულ სპეციალურ ტერმინოლოგიაში **-იფ** ფორმანტიანი წარმოება მარჯვედაა გამოყენებული (*განივი ზედაპირი, წრფლივი, სიგრძივი, მაღლივი კაშხალი* და სხვ. იხ. ქგლ).

-ად სუფიქსიანი წარმოება

ვითარებითი ბრუნვის **-ად** ფორმანტს, ისევე როგორც **-ით** ფორმანტს, ახალი სიტყვების წარმოების უნარი აქვს. როგორც სიტყვის მნიშვნელობის მცველი აფიქსი, იგი ძველსა და ახალ ქართულშიც მოქმედი აფიქსია [შანიძე: 1953:147]. ვითარებითი ბრუნვის ფორმის გამოყენება შესაძლებლობის მიმდევობათა წარმოებისას ცნობილი ფაქტია. ამის შესახებ საუბარი გვექნება ქვემოთ, მიმდევობის წარმოების განხილვისას. ახლა კი აღვნიშნავთ მხოლოდ იმ შემთხვევებს, როდესაც **-ად** ფორმანტით ახალი სახელია ნაწარმოები არა ზმნური ძირისაგან, არამედ სახელის ფუძისაგან, ზმნიზედისა ან თანდებულისაგან:

განრიცხვადი: ბ.კ.40,17; წულილადი: ბ.კ.25,13; ყოვლადი (= *მთელი* “ყოვლადი და ნაწილი”): II,131,8; შემდგომადი: ბ.კ.63,11; კუდადი: II,110,8; ძაღადი (= *პოტენციური*): II,137,30.

ძველ ქართულში გავრცელებული „**ფრი-ად-ი** ტიპის წარმოებაც ამ რიგს მიეკუთვნება (*სრულიადი: ხანძთ. 210; ტკბიადითა მით ჳმითა: სინ. მრ. 110, 36*). ცხადია, იოანე პეტრიწთანაც გვხვდება მსგავსი ფორმები:

ვინაჲ აწ ესე საძიებელი დიდად **ძნიადი** განვმარტოთ: II, 12,5; ესე თვი **ფრიადითა** სიწლოდთა ხედვისადთა დაჳშირებულა: II,113,20.

როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში მოქმედებით და ვითარებით ბრუნვათა **-ით** და **-ად** ფორმანტები საკმაოდ ხშირად იხმარება ახალი სიტყვების საწარმოებლად. აქ მაგალითებს აღარ მოვიტანთ. XI საუკუნეში, როდესაც ფილოსოფიური თხზულებები ითარგმნება, ამგვარ წარმოებას კიდევ უფრო

ფართო გასაქანი ეძლევა. ძალიან ხშირად იყენებს **-ით** და **-ად** ბრუნვის ფორმანტიან წარმოებას გიორგი მთაწმიდელი ბასილი კესარიელის „ექუსთა დღეთასა“ და გრიგოლი ნოსელი „კაცისა შესაქმისათჳს“ თარგმანში, ასევე ყოველ მცირე – მის მიერ თარგმნილ პეტრე იბერიელის შრომებში, ბასილი კესარიელის „ასკეტიკონისა“ და გრიგოლ ნაძიანძელის „ეპიტაფიის“ თარგმანში.

როგორც მოქმედებითი ბრუნვის **-ით** ფორმანტიანი, ასევე **-ად** ფორმანტიანი სახელებიც წარმოშობით, თუ შეიძლება ითქვას, მართულ-შეთანხმებული მსახდვრელებია, რომელთა საზღვრული ხშირად ჩავარდნილია: ასეთ შემთხვევაში ისინი განმარტოებულ მსახდვრელებად გვევლინებიან. ამიტომ მათ დაკარგული აქვთ მსახდვრელის გაგება და დამოუკიდებელ წარმოქმნილ სახელებად არიან გააზრებულნი. არსებითად, ასეთსავე შემთხვევასთან გვაქვს საქმე, როდესაც ნათესაობითი მართული მსახდვრელი შეთანხმებულია საზღვრულთან, ეს უკანასკნელი კი ჩავარდნილია: **ვარსკულავთად** (= *ვარსკელავთაგანი*), რომელიმე დამით მხერვალ არს: სინ. მრ. 217,26.

-ით და **-ად** ბრუნვის ფორმანტებით ნაწარმოები სახელების ანალოგიით შესაძლებელი ხდება ამგვარი, ნანათესაობითარი განმარტოებული მსახდვრელის განხილვა ნაწარმოებ სახელთა შორის. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმანტს აქ ისევე ეკისრება დერივაციული აფიქსის ფუნქცია, როგორც მსგავს შემთხვევებში მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვის ფორმანტებს. ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას ამგვარი ფუნქციით იოანე პეტრიწი ძალიან ხშირად ხმარობს:

გონებათანი, რომელნიმე არიან უფლებრივ და უზენაეს: II,190,17; **მიზეზთანი** რომელნიმე ყოვლობათა წარმოაარსებენ: II,127,7; აწი, **ჟამისათა** შორის და „სტომი“, **სხეულისათა** შორის, ყოველთა უმსწრაფლე და უჟამო არიან: II,114,22-23; **ძარღუთანი** უფიცხესნი (არიან): ბ.კ.87,9; ხოლო **ვნებათა** რომელიმე არს

მაკეთებელ: II,41,22; რომელი ნეფსითი არს და რომელი უნებ-
ლიითი, **ქმნულთა**: ბ.კ.125,14; არამედ **შესაძლებელთა**, რომე-
ლიმე არს საჭირო: ბ.კ.140, 4; ხოლო თუ თქუას ვინ სწავლის
მოყუარეთამან: II,83,17; **ასოთა**, რომელნიმე არიან მოქმედ:
ბ.კ.68,24; ხოლო **ხალდეველთა**, რომელიმე ჭეშმარიტეობდა:
II,209,9; მრავალნი **მყოფთანი**: II,141,29; **კეცტყაონთანი** და ქუ-
ეჟანის – **ნაწლევეთანი**: ბ.კ.9,9 და სხვ.

როგორც ვხედავთ, ნანათესაობითარი განმარტოებული მსა-
ზღვრელი გამოსატყუას იმ მნიშვნელობას, რომელსაც დღეს
-გან თანდებულისანი ნათესაობითის მრავლობითი რიცხვის
ფორმა გადმოსცემს (*მყოფთაგანი, კეთილთაგანი, მიზეზთა-
განი*). **-გან** თანდებულს ასეთ შემთხვევაში დერივაციული
აფიქსის როლი აკისრია. მსგავსი მნიშვნელობის გამოსახატ-
ავად, იოანე პეტრიწი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ნანათესა-
ობითარი ბრუნვის ფორმის გარდა **-გან** და **შორის** თანდებუ-
ლიან წარმოებასაც მიმართავს.

8. თანდებულები დერივაციული აფიქსების ფუნქციით³¹

ახალი სიტყვის საწარმოებლად იოანე პეტრიწი აქტიურად
იყენებს თანდებულებსაც: **-გან**, **-ებრებრივ**, **შორის**, **მიერ**,
გამო, **კერძო** და სხვა თანდებულებს.

1. ძველ ქართულში თანდებულთაგან დერივაციული ფუნ-
ქციით ყველაზე ხშირად სწორედ **-გან** თანდებული იხმარებო-
და. ნიმუშისათვის მხოლოდ რამდენიმე მაგალითს მოვიყვანთ:

³¹ როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, „ერთი თავისებურება ქართული
ენისა იმაში მდგომარეობს, რომ მას შეუძლია თანდებულდართუ-
ლი ფორმა არსებითი სახელისა ფუძედ აქციოს და გამოიყენოს
ზედსართავის საწარმოებლად. ეს მოვლენა უფრო მკაფიოდ ძველ
ქართულში იყო გამოხატული“ [შანიძე1953: 117, §158].

ნათესავისა **ჩემისაგანმან**: დაბ. 26,10; **მეფეთაგანი** იყო: სინ. მრ. 206, 17; ძნიად **მსმენელთაგანმან** იკადროს: სინ. მრ. 202,3; **შეურაცხთაგანი**: შუშ.20, 18; **ბერთაგანი**: ლიმ. 21,5; **მეუამეთაგანი**: ლიმ. 29,33; **წინაშემდგომელთაგანი**, **მსახურთაგანი**: ხანძთ. 261,40 და სხვა მრავალი.

ასევე ფართოდაა გავრცელებული **-გან** თანდებულებიანი წარმოება იოანე პეტრიწის ხანაშიც. გიორგი მთაწმიდლისა და ეფრემ მცირის ნაწერებში მას ხშირად ვხვდებით.

იოანე პეტრიწი ამ მნიშვნელობის გადმოსაცემად, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ნანათესაობითარი ბრუნვის ფორმასაც იყენებს. პარალელურად, ზოგჯერ მცირე ნიუანსით განსხვავებული მნიშვნელობით **-გან** თანდებულებიანი წარმოებასაც მიმართავს:

უფროდს ხოლო და **პლატონისგანნი** ამის თნებისა იქმნეს აღმრჩეველ: ბ.კ.47,9-10; **კაცთაგანცანი** რაოდენნი მხედველ იქმნეს: ბ.კ.160,14; არაჲნ **მათგანი** ისწავლის: ბ.კ. 18,6; არცა კელოვნებად და ზედმიწევნად (იყოს) რადთავე **მყოფთაგანისა**: I,11,17; **მცურვალთაგანი**: ბ.კ.60,3; **მრჩობლთაგანი**: I,56,18; **თბეთაგანი**: II,165,30 და სხვ.

თანამედროვე ქართულში **-გან** თანდებულებიანი წარმოება საკმაოდ გავრცელებულია.

2. -ებრ // ებრიგ. -ებრ+-იგ-იანი წარმოება განსაკუთრებით ნაყოფიერია სპეციალურ, კერძოდ ბუნებისმეცნიერებათა ტერმინოლოგიაში. იგი ნიშნავს „მსგავსს, ნაირს“ და ამიტომ მისი გამოყენებით შეიძლება შეიქმნას ცხოველთა თუ მცენარეთა ერთი ჯგუფის სახელწოდება მისი რომელიმე წევრის სახელის მიხედვით. ასეთი წარმოება დღეს გამოყენებულია ბუნებისმეცნიერებათა ტერმინოლოგიაში. იყენებდნენ მას ძველ ქართულშიც. ამ თანდებულებით ნაწარმოებ სიტყვებს ხშირად ვხვდებით გიორგი მთაწმიდლისა და ეფრემ მცირის ნაწერებში: *ანგელოზებრივი, მკვცებრივი, გონებრივი, კაცობრივი, მასწავლებლობრივი*.

იოანე პეტრიწი **-ებრ/-ებრივ** წარმოებას ფართო გასაქანს აძლევს გარკვეული სახის ტერმინთა საწარმოებლად. როგორც ზემოთ ვთქვით, იგი ამ წარმოებას ზოგჯერ მოქმედებითი ბრუნვის **-ით** ფორმანტიანი წარმოების პარალელური მნიშვნელობით ხმარობს და ბერძნულ **-ικ** სუფიქსის მნიშვნელობას გადმოსცემს:

ასოდ მსოფლებრივი – τὸ στοιχειῖον τὸ στοιμακόν: ბ.კ. 61,3; სულებრივი – ψυχικός: I,120,17; სხეულებრივი – σωματικός: I,41,9; ცხოველებრივი: ბ.კ.114,8, ცხოველობითი – ζωτικός: ბ.კ.73,11; ორდანებრივი – ὁργανικός: ბ.კ.77,71; ოცნებრივი – φανταστικός: ბ.კ.72,9.

ამ მნიშვნელობითვე ხმარობს მარტივად **-ებრ** თანდებულის ფორმასაც:

საუკუნებრი საზომი: II,113,3; **დასაბამებრი**: I,19,7; **სულიერებრთა** რიცხუთა: ბ.კ.43; **დასაბამი ერთებრი**: II,12,10; **გონიერებრნი** სრულეზანი: I,43,8.

-ებრ/ -ებრივ-იან წარმოებად ზოგჯერ ჩვეულებრივი, „მსგავსის“ მნიშვნელობაც აქვს: პარალელურად იგი **-ურ** სუფიქსსაც ცვლის:

ცეებრსა წესსა: II,40,2; **ტყავებრი** სამოსი: II,20,16; გონებად ღმრთეებრი: I,79; **ეშმაკებრი**, ვითარ გელოვნებად: II,165,29; **კაცობრივსა** ვმისად: ბ.კ. 10,5; **სხეულებრივთა** ვნებათა: ბ.კ. 16,18; **მამებრივი**, **დედებრივი**: II,176,11; **კუვოებრივი**: ბ.კ. 66,9; **მრგულებრივი**: ბ.კ.73,18; **ლაქუარდებრივთა** (*სპირალისმაგვარი დანამატები*) ყდათა მიერ: ბ.კ. 115,21.

3. შორის თანდებული, სახელობითი ბრუნვის ნიშნით გაფორმებული (**შორის-ი**) იხმარება როგორც დამოუკიდებლად, ასევე მიცემით ან ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ სიტყვასთან ერთად:

გესმას-რად **შორისი**, ნუ შემოცვითად ეპაზრვი: II,95,17; ვითარ იძულებითი და ვითარ ბუნებითი და **შორისი**: II,103,24-5.

ხოლო სხვა სიტყვაზე დართული, იგი ამ სიტყვას ახ-

აღ მნიშვნელობას აძლევს და მასთან ერთად მსაზღვრელის როლში გამოდის, რომელიც, შესაძლებელია, ზოგჯერ განმარტოებულიც იყოს:

ერთსა-შორისასა რიცხვსაგან: II,30,17; **საუკუნესა-შორისი** შეკრული: II,26,11; **ასსა-შორისნიცა** მხოლონი: II,11,15; **ხრონოზს-შორისსა** ... დენისამიერ: II,108,5; **ცხოველთა-შორისი**: ბ.კ. 24,7; **ჟამისშორისი** მოქმედებაჲ: I,66,7; **მისშორისი** ფშვნიერებითი სული: ბ.კ.89,7; ხუთი, ვითარ ხუთი, არს სათუალავი **რიცხუთა-შორისი**: II,24,17.

განმარტოებული მსაზღვრელია:

ჯოჯოხეთისშორისთა ღმრთებრივთა მიერ არიან: II,162,14; მრავალნი **ზღვს-შორისნიცა** და ყოველნი, რომელთა არა აქუს სასული: ბ.კ.28,12 და სხვ.

შორის თანდებულიან წარმოებას ეფერემ მცირესთანაც ვხვდებით:

ჩუენ-შორისნი ესე დღენი: პ.იბ.32,12; **ჩუენ-შორისი** ესე მზე: პ.იბ.64,19.

შორის თანდებულიანი წარმოება იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება თანამედროვე ქართულში, მაგ. **შორისი** (*ორ რამეს შორის მყოფი, შუალედი*): *გზათშორისი, ერთაშორისი, მწკრივთაშორისი, რაიონთაშორისი* და სხვ. (იხ. ქგლ).

4. იოანე პეტრიწი სიტყვის მაწარმოებელ აფიქსად ძალიან ხშირად ხმარობს **-გამო** თანდებულს, რომლითაც, ჩვეულებრივ, რომელიმე ფილოსოფიური მიმდინარეობის, ან რომელიმე ფილოსოფოსის **სკოლიდან გამოსულთა** სახელწოდებას აწარმოებს:

პერიპატოზს-გამონი (*პერიპატოელნი*): II,54,7; **პითაგოროზს-გამონი** (*პითაგორელნი*): II,100,4; **ელეაძთ-გამონი**: II,100,5; **არისტოტელის-გამონი**: II,100,3.

იოანე პეტრიწი **გამო** თანდებულის საშუალებით მოხერხ-

ებულად გამოხატავს ისეთ მნიშვნელობებს, რომელთა გადმოსაცემად ზოგჯერ მთელი წინადადება იქნებოდა საჭირო:

არსების-გამო მოქმედებად (*არსებისაგან გამომდინარე მოქმედება*): I,15,17; **პირველის-გამო**სა სირადსა არს: I,70, 28; **სამარადმყოფს-გამო**თა ჰმსთავრობს მარადმყოფ: II,115,27; **ჟამის-გამო**თა ჟამი ჰფლობს: II,115,24; მიზეზთა-გამოთა ნაშვთა... საზომი უპყრიეს: II,75,19; უზესთმდებარე არს **თვს-გამო** მიზეზთანსა: II,13,12 და სხვ.

კონტექსტებიდან ნათელია, რომ **-გამო** თანდებული წარმომავლობის სემანტიკას გადმოსცემს: **სამარადმყოფს-გამო**ნი, რომელნიც მარადისობაში მყოფნი, მკვიდრნი; **ჟამის-გამო**ნი – ჟამისმიერნი, დროში არსებულნი.

5. ამ მნიშვნელობით ძველ ქართულში, ჩვეულებრივ, **-მიერ** თანდებულიანი წარმოებაა გავრცელებული:

ღმრთისამიერი ბრძანებად არს: სინ.მრ.109, 34; **უფლისამიერი**: სინ.მრ. 104,34; მაქუს ნიჭი **ქრისტესამიერი**: პაბო,65,18; მოიღე **შენმიერი** იგი თქმული: ევსტ.44,22; სარწმუნოებამან **მის-მიერმან**: მოციქ. 3,16.

გიორგი მთაწმიდელი და ეფრემ მცირე ხშირად მიმართავენ **მიერ** თანდებულნიან წარმოებას:

ფერთამიერი, საცნობელთამიერი: ექუსთა; **შობისამიერი**: კაც.შესაქ. 166; **ძარღუთამიერი**თა შემტკიცებითა: კაც. შესაქ. 203; **წერილთამიერი**ნი: პ.იბ. 106,19; **ჩუენმიერი**: პ. იბ. 9, 33; **მოპოვნებათ-მიერი**: პ.იბ. 106,17; **არსთამიერი**: პ. იბ. 49,17; **მცნებათ-ამიერი**: ასკეტ. 19; **საჭმელთამიერი**: ასკეტ. 14; **დუმილისამიერი**: ასკეტ. 14; **სახარებისამიერი**: ასკეტ. 11 და სხვ.

როგორც სხვა, ზემოთ განხილულ თანდებულებს, ასევე **-მიერ** თანდებულსაც იოანე პეტრიწიც ფართოდ იყენებს სიტყვაწარმოებისას:

სიტყვსამიერი ცნობად: I,75,30; განზომად **ჟამისამიერი**: I,34,15;

მძღუართამიერი კელმპყრობად: II,221,23; **ნაწილთმიერსა** ყოვლობასა: II,38,12; **ამათმიერი** ვნებად: ბ.კ.22, 5.

-მიერ თანდებულთ ნაწარმოები სახელი, ჩვეულებრივ, მსაზღვრელის როლშია, როგორც ვნახეთ. მაგრამ ისევე, როგორც ბრუნვის ფორმანტით ან სხვა თანდებულებით ნაწარმოები სახელები, ზოგჯერ ისინიც განმარტოებულ მსაზღვრელად გვევლინებიან და ამიტომ დამოუკიდებელი სიტყვის მნიშვნელობას იღებენ:

ტუნისმიერად უწოდენ: ბ.კ.90,3; ხოლო თუ ვინ დადვას **ნაწილთმიერად** და შედგმულად თვთმდგომი, შეემთხვოს მრავალი უჯერობად: II,106,18; ხოლო **უმცრომსთამიერი** უმარტივეს (არს): I,39,18.

თანამედროვე სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში **-მიერ** თანდებულიანი წარმოება საკმაოდ გავრცელებულია (*ცხვირისმიერი, კბილისმიერი, ბაგისმიერი* და სხვ.).

6. შედარებით იშვიათად, ახალ სიტყვათა საწარმოებლად იოანე პეტრიწი სხვა თანდებულებსაც (თანდებულის ფუნქციით ნახმარ ზმნისართებს) იყენებს:

ქუეშე: ...ჟამისქუეშესა და არა საუკუნესა შორის დამსჭულული: II,26,14 იგი აკეთილებს ყოველთა **თვსქუეშეთა** და აღკრულთა მისდამი, ესთავე – საყოველთაოდ სული – სულთა **თვსქუეშეთა**; და ესთავე – ესე სხეული ცისად – სხუათა ყოველთა **თვსქუეშეთა** სხეულთა: II,36,14; ნათხზის თავნი სწორად წარმოდომიდან ყოველთა თვსქუეშეთადმი: II,56,7-9;

კერძო: ზედაკერძო სასისად: ბ.კ. 82,10; **წინათკერძონი** ტუნისანი: ბ.კ. 84,5; **ორკერძოთაგან** მუცელთა: ბ.კ. 84,6; **ზენაკერძო** ძეს: ბ.კ. 109,19;

შინა: სიტყუათაშინა მადლიერობად: II,223,20;

გარე: ათის-გარესა რიცხუსა ვიტყუთ: II,30,10;

მიმართ (მომართ): **ქუეყანის-მომართი** გრილ არს, ხოლო

ზენად და ცეცხლის-მიმართი – მჭურვალე: ბ.კ.26,7; წინააღ-
რჩევა (არს) აღსასრულის-მიმართი: ბ.კ.135,21.

* * *

როგორც ვნახეთ, იოანე პეტრიწი თავისუფლად და მეტად
მოხერხებულად იყენებს ქართული სიტყვაწარმოების მრავალ-
ფეროვან შესაძლებლობებს და ახალი სიტყვა-ტერმინების
საწარმოებლად უკვე ნაცადი ხერხებით ბრუნვის ფორმან-
ტებისა და თანდებულების გამოყენებით ძველ ქართულში
ხმარებული მსგავსი ტიპის სიტყვების გვერდით ახალ ლექსი-
კურ ერთეულებს ქმნის.

მიმღეობის წარმოება

მიმღეობის წარმოება ერთი ყველაზე საინტერესო სფეროა
იოანე პეტრიწის სიტყვაწარმოებაში ქართულ ენაში არსებულ
მრავალფეროვან საშუალებათა ფართოდ გამოყენების შესა-
ძლებლობის თვალსაზრისით. ამიტომ იყო, რომ თავის საკან-
დიდატო დისერტაციაში „მიმღეობის წარმოება ქართულში“ ეკ.
ოსიძემ სპეციალური ქვეთავი დაუთმო მიმღეობათა წარმოე-
ბის განხილვას იოანე პეტრიწის ენაში [ოსიძე 1957: 85-93]. რო-
გორც ავტორი ამბობს, „როცა მიმღეობათა წარმოების შესახებ
ვლაპარაკობთ ძველ ქართულში, არ შეიძლება არ აღვნიშ-
ნოთ მიმღეობათა წარმოების თავისებურება იოანე პეტრიწის
ენაში“ [ოსიძე 1957: 85]. ავტორი მოკლედ განიხილავს იოანე
პეტრიწის ნაშრომებში მიმღეობათა თავისებურად ნაწარმოებ
ფორმებს და იმ დასკვნამდე მიდის, რომ მიმღეობის ფორმები
იოანე პეტრიწის ხელოვნურად აქვს ნაწარმოები. თუმცა საჭ-
იროდ მიაჩნია, აქვე აღნიშნოს, რომ „შესაძლებელია, მიმღე-
ობის ფორმათა ხელოვნურად წარმოება იოანე პეტრიწთან
განსაკუთრებული, ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის შექმ-
ნის მიზნით იყოს გამოწვეული.“ მისივე აზრით, მიმღეობების

ფორმები, რომლებიც იოანე პეტრიწთან გეხვდება, განსხვავებულია ძველი ქართულის მიმდებარა ფორმებისაგან. „იოანე პეტრიწი გარკვეული მიზნით ქმნის ხელოვნურ ფორმებს და მათ ქართულ ენაში არსებულ მიმდებარის ფორმებს ახალი ფორმაწარმოებით უპირისპირებს [ოსიძე 1957: 86-88].

ცნობილია, რომ მიმდებარის წარმოება ქართულში განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით ხასიათდება. გეხვდება მიმდებარა წარმოების პრეფიქსული, სუფიქსური და პრეფიქს-სუფიქსური ტიპები. აქედან სუფიქსური წარმოება ნამყოფი მიმდებარეს აქვთ, პრეფიქს-სუფიქსური და ოდენ პრეფიქსული კი სამსავე დროის მიმდებარებში გეხვდება [ოსიძე 1957: 81]. მრავალფეროვნება ამით არ ამოიწურება: ერთსა და იმავე პრეფიქსთან სხვადასხვა სუფიქსი შეიძლება შეგეხვდეს და პირიქით, ერთი და იგივე სუფიქსი შეიძლება სხვადასხვა პრეფიქსთან შევიდეს კომბინაციაში. ასე მაგ., სასუბიექტო მიმდებარის ფორმებში პრეფიქსებად გეხვდება **მ-, მა-, მე-, მო-**; სუფიქსებად კი **-ალ-, -არ-, -არე-, -ელ-, -ე-, -ურ (-ულ-)**, მაწარმოებლები ნაწილდება გარკვეული ფუძეების მიხედვით, თუმცა, გამორიცხული არ არის (და საკმაოდ ხშირადაც), რომ ერთი და იგივე ფუძე სხვადასხვაგვარად იყოს გაფორმებული: *მთესავი – მთესველი; მკითხავი – მკითხველი* (რაც ზოგჯერ მნიშვნელობათა განსხვავების საფუძველი, ზოგჯერ კი შედეგი).

ცნობილია, აგრეთვე, რომ ძველ ქართულში შემორჩენილია მიმდებარა უძველესი ფორმები, რომელთა ტიპები იმ დროისათვის უკვე აღარ იყო პროდუქტიული. სწორედ არქაული, არაპროდუქტიული აფიქსების გამოყენება კი ხელსაყრელია ახალ ტერმინთა წარმოებისას.

ძველ ქართულში მიმდებარა წარმოება იმდენად მრავალფეროვანია, რომ ისმის საკითხი ძველ ქართულ სამწერლობო ენაში სხვადასხვა დიალექტური მაწარმოებლების შერწყმისა და ერთ-ერთ პრობლემად გამოიყოფა მიმდებარა წარმოების განაწილება დიალექტების მიხედვით [ოსიძე 1957: 3].

ბუნებრივია, რომ ასეთ პირობებში მწერალს, რომელსაც ახალ ტერმინთა მთელი რიგის შექმნა უხდება, ფართო შესაძლებლობა ეძლევა არჩევანისთვის, თუმცა, რა თქმა უნდა, განსაზღვრულ ფარგლებში: მისი არჩევანი ენაში დადგენილ წესებს არ უნდა ეწინააღმდეგებოდეს. ხოლო იმას, რაც ამ ფარგლებში შეიქმნა, ხელოვნური არ შეიძლება ეწოდოს.

იოანე პეტრიწმა, რომელსაც წილად ჰქონდა ისეთი დიდი და რთული ამოცანის შესრულება, როგორიცაა ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის ჩამოყალიბება, თავის ძირითად პრინციპად გაიხადა ენაში მოცემულ შესაძლებლობათა მაქსიმალურად გამოყენება. ქართული ენა სწორედ მიმდევობათა წარმოების სფეროში იძლევა ახალწარმოებისათვის მეტად ფართო შესაძლებლობებს. იოანე პეტრიწის ენაშიც ყველაზე მრავალფეროვან, სინონიმურ ფორმებს სწორედ მიმდევობათა წარმოებისას ვხვდებით. მაგრამ პეტრიწის მიერ შექმნილ ყველაზე თავისებურ ფორმებსაც მოეძებნება პროტოტიპი ძველი ქართული მწერლობის ძეგლებში.

სანამ მიმდევობათა წარმოების ცალკეულ ტიპების განხილვაზე გადავიდოდეთ, საჭიროდ მიგვაჩნია წარმოვიდგინოთ იოანე პეტრიწის ენაში მიმდევობათა წარმოების საერთო სურათი ძველ ქართულ ენაში არსებულ ვითარებასთან მიმართებით.

ძველ ქართულში სასუბიექტო მიმდევობის პრეფიქსად გვხვდება **მ-** ცალკე ან **ა, ე, ო** ხმოვნების თანხლებით (**მა-, მე-, მო-**). იოანე პეტრიწიც ამავე პრეფიქსებით აწარმოებს მიმდევობებს. ძველ ქართულში მიმდევობის სუფიქსებია: **-არ, -არე, -რ, -ალ, -ელ, -ილ, ურ, -ე, -ედ**. პეტრიწი ხმარობს **-ო** სუფიქსს, რომელიც თეორიულად თუმცა დასაშვებია, მაგრამ ძველ ქართულში სასუბიექტო (**მ-, მა-** პრეფიქსიანი) მიმდევობის ფორმებში არ იხმარება. მიმდევობებში იგი, ჩვეულებრივ გვხვდება **სა-** პრეფიქსთან კომბინაციაში: **სა-ჩინო, სა-სწავლ-ო** და სხვ.

იოანე პეტრიწის მიერ ნაწარმოებ მიმდევობურ ფორმათა

თავისებურებას ქმნის პრეფიქს-სუფიქსთა ურთიერთშორისი განაწილება, მათი ურთიერთშორისი კომბინაციები, მიმდევობის სუფიქსის შეკვეცა, რაც სუბსტანტივის ფორმას აძლევს მიმდევობას.

სიცხადისათვის წარმოვადგენთ ცხრილს.

1. სასუბიექტო მიმდევლობა

იოანე პეტრიწი	მ-	მ-არ	მ-არე	მ-ელ	მ-ე	მ-ად	მ-ი	მ-ა	მ-ელ
ძველი ქართული	+	+	+	+	+	+	-	+	+

იოანე პეტრიწი	მ-ე	მ-ა-ი	მე-	მე-ელ	მე-ე	მე-ი	მი-	მი-არ	მი-ე	მი-ელ
ძველი ქართული	+	-	+	+	+	-	+	+	+	+

2. საობიექტო მიმდევლობა

იოანე პეტრიწი	-იღ	-ულ	ნა-	სა-	სა-ელ	სა-ე	სა-ურ	სა-ი
ძველი ქართული	+	+	+	+	+	+	+	+

3. უარყოფითი ფორმები

იოანე პეტრიწი	უ-	უ-ი	უ-ურ	უ-არ
ძველი ქართული	+	+	+	+

როგორც ვხედავთ, ფორმალურად ძველი ქართულისაგან განსხვავებული ვითარება მხოლოდ სასუბიექტო მიმდებარების წარმოებისას გეხვდება: იოანე პეტრიწის ენაში **-თ** სუფიქსს გვვდებით სასუბიექტო მიმდებარების წარმოებისასაც. მაშინ, როდესაც ძველი ქართული ენის ძეგლებში **-თ** სუფიქსი დადასტურებულია თითქოს მხოლოდ საობიექტო მიმდებარებისა და მიმდებარებათა უარყოფითს ფორმებში. თითქოს, ვამბობთ, რადგანაც გამორიცხული არ არის, რომ ძველი ქართული ენის ძეგლებში აღმოჩნდეს **-თ** სუფიქსიანი ფორმები სასუბიექტო მიმდებარებისა. საქმე ისაა, რომ თეორიულად სავსებით დასაშვებია **-თ** სუფიქსის ხმარება სასუბიექტო მიმდებარებათა ფორმებში: ცნობილია, რომ სასუბიექტო და საობიექტო მიმდებარებათა ფორმების ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანი პრეფიქსია. რაც შეეხება სუფიქსებს, ისინი ორივე ტიპს მიმდებარებს, ჩვეულებრივ, საერთო აქვთ (ეს რამდენიმე ზემოთ წარმოდგენილი ცხრილიდან ჩანს, თუმცა ძველი ქართული-სათვის იგი სრული არ არის) მცირე გამოწვევის გარდა, რომელშიც **-თ** სუფიქსიც შედის. **-ე** სუფიქსი სასუბიექტო მიმდებარების ფორმებში უცხო არ არის (**მ-, მე-, მო-** პრეფიქსებთან გვაქვს, იხ. ცხრილი №1), მაგრამ **მა-** პრეფიქსთან კომბინაციაში იგი ძალიან იშვიათად გვხვდება, მაგ. **მაცნე, მაცხონე** (მაგ., ძალად მაცხონე). **მად** კომბინაცია, მართალია გავრცელებული არ არის, მაგრამ რამდენიმე შემთხვევაში დღესაც გვხვდება: **მ-წეად-ი, მ-ჭად-ი, მ-დგრად-ი, მ-ყოფად-ი**.

თუ ზემოთქმულს იმასაც დაემატებთ, რომ ამ ტიპის “თავისებური წარმოების” მქონე წარმოება ქართული ენის დერევატიულ შესაძლებლობასა და მოქნილობაზე მიუთითებს და დღესაც პროდუქტიულია, ცხადი გახდება იოანე პეტრიწის სიტყვაწარმოების ხელოვნურად გამოცხადების უსაფუძვლობა.

განვიხილოთ მიმდებარების წარმოების ტიპები ცალცალკე.

1. სასუბიექტო მიმდევობის წარმოება

ა) მ-: ოდენ მ- პრეფიქსით მიმდევობის წარმოება პროდუქტიულია ძველ ქართულში, ასევე – იოანე პეტრიწის ენაშიც.

მ-პრეფიქსი შეიძლება დაერთოს პირიანი ზმნის სუფთა ფუძეს (უთემისნიშნოს).

მიმდრეკი – (მამოდრავებელი); თვთმიმდრეკი (თვითმოდრავი – ἄντοκίνυτος) ყოველი **თვთმიმდრეკი** პირველ თვთ თვს-დადვე არს უკუმექცევ, და თუ მისდრეკს თავსა თვსსა და მიდრეკების, მოქმედებადცა მისი თვსდად მიმართვე არს, და ერთ ვიდრემე **მიმდრეკი** და მიდრეკადი: I,15,29-30; იხ. აგრეთვე, II,51,28; ბ.კ. 105,12 და სხვ. ასევე: **მბადი**: II,60,22; **მხელი**: II,68,20; **მწადი**: II,33,10; II,125,22; **დამგურეტი**: II,67,4; **მშრეტი**: II,28,26; **განმზომი**: I,36,21; **გამწამი**: I,81,10; **მომმარჯვ**: II,120,10; **წინაგანმზრახი**: ბ.კ. 134,13; **მბადი**: II,50,10; **გამთუალნი** რიცხვსანი: II,25,3; **განმზიდნი**: II,167,10; **განმზრახი**: ბ.კ. 137,14; უფალმან **მსახმან** ბუნებისამან: II,207,12; **დამბრწყინი**: I,97,19 და სხვ.

მარტივ ფუძეს ოდენ მ- პრეფიქსი ძველ ქართულშიც ხშირად ერთვის. ასეთი მიმდევობები სპეციალურ ლიტერატურაში ძველი ვითარების ამსახველად არის მიჩნეული [ჩიქობავა 1950: 126, § 47].

ოდენ მ- პრეფიქსი ერთვის აგრეთვე თემისნიშნით გავრცობილ ფუძესაც:

-ავ თემისნიშნიანს:

მ-ზუელავი ესე არსისად: II,79,23; ნიშნავს „მიმბაძველს“, საწყისია **ზუელვა** – არს საუკუნო ოდენ **ზუელვით** და სეხნაობით: II,141,27; ძველ ქართულში გავრცელებული სიტყვაა, გვხვდება „ექუსთა დღეთათჳს“ უძველეს თარგმანში [ექ.დლ: 112,16]; აგრეთვე „ექუსთა დღეთას“ გიორგი მთაწმიდლისეულ თარგმანშიც [ექუსთა: 24,31].

ამავე მნიშვნელობით, იოანე პეტრიწი იყენებს **მ-ბაძავ** მიმდებარე „ბაძავს“ ზმნიდან:

მბაძავ ყოველთა წარმომქმნელსა მიზეხსა: I,22,27 და სხვ.

მო-მ-ხავ: მუავე ვიდრემე არს და **მო-მ-ხავ** ბუნებით: ბ.კ. 123,18 (ზმნიდან **დაჰმუხავს**, გვხვდება იქვე: 123,20). ამ ზმნის მიმდებარე ფორმები დასტურდება „ექუსთა დღეთათჳს“ ძველ ქართულ თარგმანში: **მო-მ-მუხველი**: 75,1; **მომმუხუე**: 74,29 (ცხარე); იხ. აგრეთვე „ექუსთა დღეთას“ გიორგი მთაწმიდლისეულ თარგმანში **მომმუხავ**: 61,16.

-ებ თემისნიშნიან ფუძეს:

მგები (ზმნიდან **ჰგიეს**): **მგები** მიუდრეკელად აობასა ზედა თჳსსა: II,72, 22. პარალელურად გვხვდება აგრეთვე პირიანი ფორმაც: **ჰგია** თჳთებასა ზედა თჳსსა: II, 152,26. **შემსები**: II,226,33; **მიმღები**: II,64,3; **მომგები**: II,136,29.

-ობ თემისნიშნიან ფუძეს:

წინაგამწყობი (წინააღმდეგი): II,7,3; **მპყრობი**: II,113,14; **აღმპობი**: I,88,12.

-ევ თემისნიშნიან ფუძეს:

მქცევი (ცვალებადი): I,115,18; **თანაღმრევ**: II, 6,10.

ოდენ **მ-** პრეფიქსი დაერთვის აგრეთვე მასდარის სუფიქსიან ფუძესაც:

მდგომი: ბ.კ. 167,12; **თჳთმდგომი**: II,96,13; **წინააღმდგომი**: II,10,15; **მვდომი**: ბ.კ.130,14; 138,24; **ზედშემომვდომი** (შემთხვევა): ბ.კ. 171,6; **მწყრომი**: ბ.კ.99,14; **თანგამწოთმი**: II,197,1; ბ.კ 35,23; **მბრძოლი**: II, 4,6 (**თანამბრძოლი** II, 223,22); **მყოფი**: II,110,11; **მქონი**: I,113,15.

ბ) მ-ელ. ძველ ქართულში მეტად გავრცელებული იყო და თანამედროვე ქართულშიც გავრცელებულია **მ-ელ** პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება.

სასუბიექტო მიმდებარება წარმოებისას იოანე პეტრიწიც სწორედ **მ-ელ** პრეფიქს-სუფიქსს აბატონებს. მაგალითთა რაოდენობა მეტად დიდია და ამიტომ ნიმუშისათვის მხოლოდ რამდენიმეს მოვიტანო:

მბაძველი: I,50,3; მცველი: II,102,29; მხედველი: II,4,30; მცნობელი: I,63,12; მოქუმელი: ბ.კ.29,11; მიმღებელი: ბ.კ. 55,32; მქონებელი: ბ.კ.44,17; მხილველი: ბ.კ.78,4; მცნობელი: I, 114,9; განმცდელი: ბ.კ.172,7; მიმდრეკელი: ბ.კ.146, 8; დამწერელი: ბ. კ. 76, 10; შემძღებელი: ბ.კ.48,31; მქმნელი: I,11, 16; მიმცემელი: I,16,13; მომხუეწელი: II, 223, 22; მყოფელი: I, 75, 91; შემყრელი: I,7,8; მშობელი: I,11,16; მოხზველი: II,21,5; მამყოფელი: II,4,9; დამბადებელი: II,73,12 და სხვ.

აქ მოტანილ ფორმათაგან ზოგიერთი დღეს უსუფიქსო წარმოებითაა დამკვიდრებული (*დამწერი, მიმცემი, მიმღები*).

გ) მ-ე პრეფიქს- სუფიქსიანი წარმოება ძველ ქართულში არც თუ იშვიათად გვხვდება. ეკ. ოსიძეს თავის სადისერტაციო ნაშრომში საკმაო რაოდენობით მოჰყავს აღნიშნული წარმოების მაგალითები ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან.

იოანე პეტრიწი **მ-ე** პრეფიქს-სუფიქსით ნაწარმოებ ძველ ქართულში გავრცელებულ ფორმებსაც ხმარობს და რამდენიმე ახალ ტერმინს თვითონაც ქმნის:

განმბე: II,161,18 || გამბე: II,161,33; (იხ. კიმ. I,323,13; თანამედრ. ქართულში: **გამბე**) მქმნე: II, 33, 26 || მქნე: II,33,27 (იხ. სინ. მრ. 118, 6; **მქმნე**; შემწე: II,223,23 (თანაშემწე: ბ.კ. 44,13); მსხირპანე (საბა: *სხირპა – მაგრად დაჭიმვა*): ბ.კ.36,6; გამგონე: II,7,26 (*შემმცნებელი*); შემძლე: II,137,27; მძლე: 6,35,24 (იხ. კიმ. I,4,11); გამგდე: II,84,26; მზიარე: I,126,77; დამტევენე: II,19,33; გამნსუნე: ბ.კ.16,23; მომკსენე: ბ.კ.90,2; მქონე: II,215,12; გამყენე: II,72,25; უკუმტრფე: II,86,35; გამცდე (*განმჭვრეტი, დამნახველი*): II,54,21; მწადე: I,9,5.

დ) **მ-არ** პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოების შესახებ ა. შანიძის „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“ ვკითხულობთ: „აღნიშნული წარმოება არ არის ნაყოფიერი, იგი უხსოვარი დროიდან არის გადმოცემული“ [შანიძე: 1953: §594], თუმცა, ვერ ვიტყვით, რომ ძველი ქართული ენის ძეგლებში ან თუნდაც თანამედროვე ენაში იშვიათად გვხვდებოდეს:

გამკმარი: სინ. 215, 20; მროკვალსა: სინ. მრ. 209, 7; მემობარი: სინ. მრ. 217, 10; ლიმ. 10, 19; მხოვარი: ლიმ. 5, 17 და სხვ. დღეს: *მკედარი, მღევარი, მკვლევარი, მკბენარი* და სხვ.

იოანე პეტრიწის მიერ ნახმარი **მ-არ** პრეფიქს-სუფიქსიანი მიმღეობები ძველ ქართულშიც იყო და დღესაც იხმარება ჩვეულებრივ სალაპარაკო ენაში (ზოგჯერ ფონეტიკურად სახეცვლილი):

მხედვარი: ბ.კ. 105,15; მკბენარობა: ბ.კ. 112,16; მკულევართა ძაღლთა ზედა: ბ.კ. 86,27; მცურვალი: ბ.კ. 79,15; შემგნართა ცნობათა გაჯსენება: II,52,11; მხუდართა: II,122,34; შემტრფალი: II,129; მღევრისაგან: II,33,18; მკუდარი: II,108,27.

ე) **მ-არე**. იგივე ითქმის **მ-არე** პრეფიქს-სუფიქსიან წარმოებაზეც. ასეთი წარმოების მიმღეობის ფორმები საკმაო რაოდენობითაა შემორჩენილი არა მარტო ძველ ქართულში, არამედ თანამედროვე ქართულშიც. ამათ შორისაა გასუბსტანტივებული მიმღეობა – **მ-დინ-არე-ც**.

იოანე პეტრიწის ენაშიც ასეთსავე „შემორჩენილ“ ფორმებს ვხვდებით. თვით პეტრიწი ამ აფიქსით თითქოს არ ქმნის ახალ ტერმინს.

წინამდებარე: II,105,8; მბრწყინვალე: ბ.კ. 142,9 (თვთ)მდგომარე: II,97,14; 92,3; ქუემდებარე: II,98,15; მკურვალე: ბ.კ.61,19; მძინარე: ბ.კ.38,7; მღუმარე: ბ.კ. 93,6; მძრწოლარე: ბ.კ.109,4; მღუძარე: ბ.კ. 54,11; თესლმცენარე: ბ.კ.115,21; წინამჯდომარესა: ბ.კ. 22,18; მსროლიარე: ბ.კ. 131,10 (მსგავსად **მკმობიარე**: ექუსთა, 94,29 – და **მწოლიარე, მშობიარე** ფორმებისა).

ე) მ-ო. როგორც აღვნიშნეთ,³² ძველ ქართულში -ო სუფიქსი სასუბიექტო მიმღეობის პრეფიქსებთან კომბინაციაში არ გვხვდება. იოანე პეტრიწთან ასეთი “მოკლე” მოდელი საკმაოდ პროდუქტიულია:

წინაგამწყო: II,28,25; წინამყო: II,170,31; ზესთშესაქმენი მყოთან (მყო): II,90,28; შემდგონი: II,142,10; შემპყონი: II,212,10; მნათოდ მზე: II,213,28; მბრწყინოდ: II,38,27.

ყველა ფორმაში, გარდა უკანასკნელისა, ბოლოკიდური -ო შეიძლება თემისნიშნისეულად მიგვეჩნია, თანხმოვნიათ ნაწილი კი დაკარგულად (ობ>ო; ოფ>ო; ომ>ო).

უკანასკნელი ფორმა – მ-ბრწყინ-ოდ, ანალოგიით წინა ფორმებისა, ნაწარმოები უნდა იყოს მ- პრეფიქსისა და -ო სუფიქსის საშუალებით მას შემდეგ, რაც ამ უკანასკნელთა ბოლოკიდური -ო სუფიქსად იქნა გაგებული³³.

ზ) მ-ად. ვითარებითის -ად ბრუნვის ნიშანი, როგორც ცნობილია, მასდარის ფუძისაგან მომავალი დროის მიმღეობის საწარმოებლადაა გამოყენებული, როგორ ძველს, ისე ახალ ქართულში. სასუბიექტო მიმღეობის პრეფიქსებთან ეს სუფიქსი იშვიათად იხმარება. მაგ. ფორმებში: მწვადი, მჭადი, მღვრადი და მყოფადი (რომელთაგან უკანასკნელის მ- შემდგომ უნდა იყოს განვითარებული). რადგანაც -ად ბრუნვის ფორმანტს უნარი აქვს მასდარის ფუძისგან მიმღეობის წარმოებისა ე. წ. „შესაძლებლობის” ნიუანსს გამოხატავს. იოანე პეტრიწის ენაში ასეთი წარმოების სულ ოთხი მაგალითი გვხვდება, მათ შორისაა ლოგიკური ტერმინი პირველმდებელი – „მცირე წინამდგარი“:

³² იხ, ზემოთ, გვ. 169.

³³ გვხვდება აგრეთვე ფორმა მფროდ: „და გარემოს მისსა ქარ-სეტყუად ფრიად მფროდ”: II,209,9. თუ მის ფრ ელემენტს ზმნის ძირად ჩავთვლით, ესეც მიმღეობის ფორმა იქნება.

პირველმდებელი || **პირველმდები**: „არს პირველი ტყუილ, ერთქმნილი პირველმდებელთა“: ბ.კ. 29,14.

მიმცემადი, მიმღებადი: სამარადისოდ **მიმცემადთა** და მოუკლებელად **მიმღებადთა** ნაყოფთაგან დაადგინეს ბუნება: ბ.კ. 20,9.

მქცევადი: ყოველივე სხეულებრივი მორთულობა (*პარმონია*) ყოველითურთ განზნევადი და განწვალეზადი, და ყოველითურთ სხუად და სხუად **მქცევადი** და განზნევადი: II,196,23.

მიმდრეკადი: იწყებს მიუდრეკელისა და **თვთმიმდრეკადისა** და სხვსა მიერ **მიმდრეკადისათუს**: II,46,21 (იქვე, იმავე მნიშვნელობით ხმარობს ფორმებს: „თვითმიმდრეკი და სხვსა მიერ მიდრეკადი“).

ე) ოდენ მა- პრეფიქსიანი წარმოება ნაკლებად ნაყოფიერი ჩანს ძველ ქართულში. იოანე პეტრიწი ხშირად ოდენ **მა-** პრეფიქსით აწარმოებს იმ ფუძეებს, რომლებიც, ჩვეულებრივ, **მა-ელ** პრეფიქს-სუფიქსით არიან გაფორმებულნი:

მამკი: II,100,15; მამკობთა: I,11,15; დამამკუ: II,28,27; მამყოფი: II,64,15; ენათმაქცევი: II,223,4; მასვი: I,74,11; მადმრთი: II,165,28; მაშუენი: II,165,29; მასრული: II,69,13; წარმომამყენი: II,72,4; მაკლი: II,139,1; წარმომამჩენი: II,42,25; ამაწადი: II,94,11; მამრლუევი: II, 218, 8; (ზმნიდან **აღმდრუევა**. იხ. II,81,13 – **თანადიმდრუევის**); მარდუ: II,207,23 (ზმნიდან **დარდრუევა**: იხ. გ. ათ. მარდუი: 14,18).

თ) მა-ელ. პრეფიქს-სუფიქსი **მა-ელ** ყველაზე ნაყოფიერია. **მა-** პრეფიქსის შემცველ მაწარმოებელთა შორის იოანე პეტრიწი ამ ფორმანტს იყენებს ყველაზე ხშირად.

მასხუაბელი: II,79,9; მაკინებელი: II,82,14; მადღეებელი: II,63,12; მაკეთებელი: II,133,8; განმაჩინებელი: ბ.კ. 162,15; გამასრულებელი: ბ.კ. 5,1; დამაცილებელი: ბ.კ. 105,1; მაწყნარებელი: ბ.კ. 143,22; მაცხოვნებელი: I,13,15; მანათებელი: I,97,28; შემამრლუეველი: ბ.კ. 81,8; განმამართლებელი: ბ.კ. 105,6; აღ-

მამკობელი: II,153,55; მამახლობელი, მაერთებელი: I,13,12; მაი-
გივებელი: II,146,11-12; მაუკუდავებელი: II,70,6; წარმომაარსებე-
ლი: II,37,4 და სხვ.

ი) **მა-ე**: როგორც ზემოთ ვთქვით, **მა-ე** პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება ქართულში არ გვხვდება, თუ ჩავთვლით, რომ **მაცხონე** (გამოთქმაში „ძალად მაცხონე“) პირველი პირის ფორმა კი არ არის, არამედ **მა-ე** მაწარმოებლითაა გაფორმებული: **მაცხონე-ე** (*მაცხონებელი*), გვაქვს აგრეთვე, **მაცნე**. პირველი ფორმა გვხვდება იოანე პეტრიწის ენაში: თუგისა **მაცხონისაგან**: I,33,8.

გარდა ამ სიტყვისა, კიდევ მხოლოდ ორი ფორმა აქვს იოანე პეტრიწს **მა-ე** ფორმანტით ნაწარმოები – **მაუწყე** (რომელი განგებისა არს **მაუწყე**: ბ.კ. 164,24) და **წარმომაყენე/წამომაყენე** ერთისა: II,1,23,21).

სამივე დასახელებული ფორმა შეიძლება ჩავთვალოთ სრული **მა-ელ** მაწარმოებლიანი ფორმის შემოკლებულ სახედ. იოანე პეტრიწის ენაში ეს სრული ფორმებიც გვხვდება:

მაცხონებელი: I,13,15; წარმომაყენებელი: II,32,4; II,123,23 (აღსანიშნავია, რომ **წარმომაყენე** ფორმაც იქვე გვხვდება).

მა-ო მაწარმოებელი მხოლოდ ერთხელაა ნახმარი, მას სინონიმური ფორმაც არ გააჩნია: **მავლტოე**: II,22,19

ია) **მე-** პრეფიქსიანი წარმოება ძველი ქართულისათვის ნაკლებ დამახასიათებელია. თუმცა აქა-იქ მაინც გვხვდება: **მეოტ**, **მეოხ**, **მემღერ**, **მეტეხ**, **მეთრევ**, **მერყევ**, **მესხლეტ** და სხვ. ასეთი მიმღეობები მიჩნეულია უძველესი ვითარების ამსახველად [ჩიქობავა 1942: 126, §47; შანიძე 1953: 597, §595]. ზოგჯერ იოანე პეტრიწი სწორედ ასეთს, არქაულ წარმოებას მიმართავს:

მექში და **უქში**: II,53,4; **მექშმან** ჩუენმან ღმერთმან: I,77,1; **მეშენი**: I,98,14; **მეშესა** ყოველთასა: II,63,35; **მედინი** ესე ბუნება: II,

120, 30; (წარმავალი) **მედინთა** და ხრწნადთა ბუნებად: II,137,3; **მესრწნისა** ამის ბუნებისა: II,211,26; **წინმეთქე**: II,216,7; **წინმეძღუ**: I,60,1; **მეწადთა** თვსთა: II,34,21; იხილე **მეჭურეტმან**: II,54,28; **მეძირისა** მათისასა: II,212,6; **მეუწყნი** უცთომელნი: ბ.კ. 87,1 და სხვ.

ობ) მე-ელ პრეფიქს-სუფიქსი. **მე-ელ** გვხვდება მიმღეობის მხოლოდ ორ ფორმაში:

მეტყუელი: II,208,9; ბ.კ. 9,25; წინამეტყუელი: II,219,16; მეძიებელი: ბ.კ. 16,24 (და ხშირად); გამომეძიებლად: ბ.კ. 86,21.

ივ) მე-ე პრეფიქს-სუფიქსი დღეს, ჩვეულებრივ, ხელობის სახელთა მაწარმოებელია არსებით სახელთა ძირებიდან. ადრე, როგორც ჩანს, იგი გაუდიფერენცირებელ ფუძეს ერთვოდა და სუბსტანტივს წარმოქმნიდა. ამიტომ ამ ფორმანტიო ზმნური ძირების გაფორმებისას მიღებული მიმღეობა ფაქტიურად გასუბსტანტივებუღია, ხოლო როგორც ტერმინი, სუბსტანტივი უფრო ხელსაყრელია. ეს უნდა იყოს იმის მიზეზი, რომ **მე-ე** პრეფიქს-სუფიქსიან წარმოებას იოანე პეტრიწი დიდ გასაქანს აძლევს.

ქვემოთ ჩამოთვლილი მიმღეობის ყველა ფორმა ზმნის სუფთა ფუძისაგანაა ნაწარმოები (შესაძლებელია, გაუდიფერენცებელი ფუძისაგანაც).

მაცნე (*მცნობელი*): I,77,1; მექონე (*მექონი, მქონებელი*): I,50,29; მეუწყე: I,63,12; მექმე (*მქმნელი*): II,178,4; მეერთე (*შემერთებელი*): ბ.კ. 54,4; მეწადე, მეტრფე: II,82,1; მეშვე: II,23,33; მესრახე: ბ.კ. 138,5; მეგრძნე (*მგრძნობელი*): ბ.კ. 87,15; მეოცნე: ბ.კ. 5,7; მესმე (*მსმენელი*): II,210,16; თანმერგე (*დამხმარე*; არაფთ არარად ჩუენთა თანმერგესა): ბ.კ. 165; მემხილე, მერქუე: II,219,4-10; (წინა) მეთქუე: II,219,4-10; მეუბნე: ბ.კ. 81,16; მეთნენი (*მოძრენი, მოძწონებელი მიმწნეენი*; მეთნენი ქრისტჳს სიტყუათანი): ბ.კ. 151,3; თანმელმე: I,24,21; მებაძვე: I,22,4; (თან) მეწამე: II,210,15 და სხვ.

ზოგი ასეთი მიმდებარეობა თითქოს სახელის ფუძიდანაა ნაწარმოები. მაგრამ ეს ფუძე ამ შემთხვევებში ნასახელარი ზმნის სუფთა ფუძეა თემის ნიშნის გარეშე და შთაბეჭდილებაც ამიტომ რჩება ისეთი, თითქოს, მიმდებარეობი ფორმა პირდაპირ სახელის ფუძიდანაა ნაწარმოები. ასეთებია:

მესხუაესა (*ცვალებადს*) მდედრსა ჰგავსო ნივთი: II,71,33; ენა, **მესხუჲ** (*განსხვავებული*) მდაბრიონთაგან: II,220,25 არცა... **მემოჲ** მზე არს მადლეებელ: II,63,12; **მენიშნე** არსებათა ენისათა: II,220,29; **მეუფლე** (*მფლობელი, მეუფე*): II,215,2; **კეთილ-მე-ბჭე**: II,219,27; მემოქმედე (მიმდებარეობიდანაა: **მოქმედ** – **მოქმედებს** – **მემოქმედე**): ბ.კ. 72,4.

მიმდებარეობად უნდა ჩაითვალოს აგრეთვე ფორმა **მე-შფოთ-ეც**, რომელსაც გიორგი მთაქმიდლისა და ეფრე მცირის ენაშიც ვხვდებით:

ვითარცა **მეშფოთენი** და მბრძოლნი: ექუსთა, 98,29; კუალად სხუასა ადგილსა იტყვს უმთავროებასა და უღმრთოებასა **მეშფოთეობად** [ეფრ.კომ., 110]

ცხადია, ჩვენ არ შეგვიძლია, ვთქვათ, რომ ზემოთ ჩამოთვლილ ფორმათაგან ძველი ქართული ენის ძეგლებში ზოგიერთი მაინც არ იყოს დადასტურებული (ამას სპეციალური შესწავლა სჭირდება)³⁴.

იდ) მე-ო. მე-ო პრეფიქს-სუფიქსიანი მიმდებარეობა ქართულში არა გვაქვს. იოანე პეტრიწი მხოლოდ ერთ ფორმას აწარმოებს მისი საშუალებით. ესაა მიმდებარეობა **მეკუდო**, რომელსაც პარალელური წარმოებაც აქვს: **მოკუდავ** II,129,14).

მეკუდო ცხოველი: II,46,10; თვით ესე **მეკუდოთაცა** ცხოველქმნად: II,46,8; ყოველთა **მეკუდოთა** ზედა იხილვების: II,37,12 და სხვ.

³⁴ უნდა აღვნიშნოთ, რომ თანამედროვე ქართულში -ე სუფიქსიანი

იე მო- ოდენ **მო-** პრეფიქსი მიმდებარის ფორმებში ძველ ქართულში არც თუ იშვიათად გვხვდება: **მობაძაფე, მოშიშ, მოძილ, მოდგამ, მოღუაწ, მოზარდ, მოძრავ, მოკუდავ, მოქცე** [სალიაშვილი 1964].

იოანე პეტრიწი სულ რამდენიმე გავრცელებულ ფორმას ხმარობს და ახალ ტერმინებს ამ პრეფიქსით არ ქმნის: **მობაძავი**: II,164,5; **მორცხუ**: II,223,18; **მოკუდავ**: II,129,14; **მოქცევი** (წეწიწისად): ბ.კ. 138,15 და სხვ.

იე მო-ე. მო- პრეფიქსის შემცველ მაწარმოებელთაგან ძველ ქართულში განსაკუთრებით ხშირად იხმარება **მო-ე** პრეფიქს-სუფიქსი: **მოყუარე, მოძულე, მოსწრაფე, მოწამე, მოწყალე, მოსურნე, მოშურნე, მოცალე, მოთმინე, მოცსენე, მოსწავლე, მოწაფე, მოსწრაფე, მოღვინე, მოკრძაღე, მოქენე, მოურნე** და სხვ. იოანე პეტრიწი ამ შემთხვევაშიც ძველ ქართულში გავრცელებულ ფორმებს ხმარობს.

მოქენე³⁵: ბ.კ. 198,22; და ხშირად; **მოწადე**: II,33,14; I,9,8; და ხშირად **მოსწრაფე**: ბ.კ. 74,26; **მოყუარე**: II,83,17; **მოახლე** („ახლოს მყოფი“ – **მოახლე** უმცთომსა სფეროსა – უფრო ღმრთიე): II,89,26; **მოსწავლე**: II,107,17; **მოშუე** (მორთულებასა შორის სამუსიკოთასა რომელსამე **მოშუე** ჰყოფენ, ხოლო რომელსამე-მსხირპანე): ბ.კ. 36,6; **მომლოდე**: ბ.კ. 12,9-10; **მონაცვლე** (დიადოხოზა, რომელ არს **მონაცვლეობა** პლატონისი): II,5,21.

იზ) მო-არ. ეს მაწარმოებელი პროდუქტიული აღარ არის ძველ ქართულში, მაგრამ რამდენსამე მიმდებარეობაში მაინც გვხვდება: **მოცინარ, მოძღუარ, მოკიცხარ, მომზირალ**. იოანე პეტრიწის ენაშიც მხოლოდ ამ ფორმებს ვხვდებით:

ფორმები მიმდებარეობს მნიშვნელობით საკმაოდ გვხვდება **მეამბე, მეოცნებე, მექომაბე, მეხოტბე, გამბე, გამრიგე, მომბე...** ხოლო, რაც შეეხება **მო-ე** პრეფიქსიან წარმოებას, ისიც პროდუქტიულია: **მოამბე, მოლაყბე, მოცეკვავე, მოციგურავე, მოლიფლიფე, მოციმციმე, მოქათქათე, მოსრიალე** (იხ. ქველ).

³⁵ ეს ფორმა ხშირად იხმარება ძველი ქართული ენის ძეგლებში, ხში-

მოკიცხარ: II,223,18; მოცინარ: ბ.კ. 50,18; ბ.კ. 16,25; მოძღუ-
არ: II,208,25.

ით) მო-ურ (მო-ულ). აღარც ეს მაწარმოებლებია ნაყოფი-
ერი ძველ ქართულში, მაგრამ რამდენსამე ფორმაში მაინც
შემორჩენილია: **მოგზაურ, მონანულ, მოქადულ, მოციქულ,**
მოსაჯულ. იოანე პეტრიწიც არ სცილდება ძველი ქართულის
ფარგლებს:

მოგზაურნი ზესთ არსისადმი: II,221,4; **მონანულთა:** ბ.კ. 16,19;
მოსაჯულ: ბ.კ. 106,16.

კ) მი- სამეცნიერო ლიტერატურაში ფორმა **მიყუარი** (ი.
19:20; იერ. 20:10), რომელიც „**მოყუარე**“-ს სინონიმს წარმოად-
გენს, ზმნის პირიანი ფორმის მიმდებარე გამოყენების ერთ-
ერთ მაგალითადაა მიჩნეული [სალიაშვილი 1964: 71]. მიმდ-
ეობის ფუნქციით ზმნის პირიან ფორმათაგან, ჩვეულებრივ,
მესამე პირის ფორმები გამოიყენება. ამიტომ საკითხი დგას,
რამდენად გამართლებულია ამ ფორმის დაყენება „არსი“,
„ღირსი“, „იძრვისი“, „იქცევისი“ ან თუნდაც „მრწამსი“, „მს-
გავსი“ ფორმების რიგში. ფორმაში „მიყუარი“ III პირის -ს სუ-
ფიქსის ფონეტიკურ ნიადაგზე გაუჩინარება გამოირიცხვლია.

ყოველ შემთხვევაში, იოანე პეტრიწს **მი-** გაგებული აქვს
პრეფიქსად, რომელსაც **მო-** პრეფიქსის შენაცვლება შეუძლია
და **მიყუარ** ფორმის ანალოგიით **მი-** პრეფიქსით მიმდებარის
კიდევ ორ ფორმას აწარმოებს:

მიყუარი: სხუთი-სხუად ცვალებად დაუცხრომლად უმდგო-
მოლობისათვის თვისისა, **მიყუართადმი** თვისთა: II,73,4.

მი-ე. მი-თაყუან-ე: ვინაჲ უფლისა ქებისა მიუხდის ყოველ-
თა რადსადაცა მითაყუანეთა: II,212,30.

რად ვხვდებით მას ევრემ მცირის თარგმანებშიც, მაგრამ იოანე
პეტრიწთან მას ტერმინოლოგიური ღირებულება აქვს – **მოქენე**
არის „უსრული“, „უკმარი“, ისეთი, რაც საჭიროებს, მოითხოვს (ქენე-
ბა: ძვ. ქ. – თხოვნა, ხვეწნა) შეესებას. მისი საპირისპიროა **უმოქენო:**
I,10,3 – „სრული“, „თვითკმარი“, „თავისთავადი“.

მი-ურ. თან-მი-სუმური: და ყოველთა წვალები სა მისისა **თან-მისუმურთა** (გადატ. *თანამოაზრეთა*)³⁶: II,213,12.

ეს მიმდევობა ძველ ქართულში იხმარება **მე-, მი-, მო-** პრეფიქსებით: **მო-სუმური** (იხ. მრ. 206,12; ისტ. ქრესტ. 51,17; ლიმ. 125,1 **მესუმურობანი** პ.იბ. 227,5).

როგორც წარმოდგენილმა მასალამ გვიჩვენა, იოანე პეტრიწის ენაში საკმაოდ პროდუქტიულია სასუბიექტო მიმდევობების მოკლე მოდელებით წარმოება, რაც სუბსტანტივის ფორმას ქმნის და ტერმინისათვის გამოსადეგია.

ზემოთ განხილულ სასუბიექტო მიმდევობათა ფორმების ძველ ქართულსა და იოანე პეტრიწის თანამედროვე ლიტერატურულ ძეგლებში გავრცელებულობა, თანამედროვე ქართულში მათი ხმარების არე ცხადად გვიჩვენებს, რომ იოანე პეტრიწი არ სცილდება არც ქართულ ენაში არსებულ წესებს და არც თავისი ეპოქის ფარგლებს. რამდენიმე **-ო** სუფიქსიანი ფორმა ამ დასკვნას ვერ შესცვლიდა, რადგანაც როგორც ზემოთ ვთქვით, **-ო** სუფიქსი სავსებით მოსალოდნელია და კანონზომიერია.

2. საობიექტო მიმდევობათა წარმოება

საობიექტო მიმდევობის წარმოებას, როგორც ცნობილია, აფიქსთა კიდევ უფრო მეტი მრავალფეროვნება ახასიათებს. ეს გამოწვეულია იმით, რომ საობიექტო მიმდევობაში წარსული და მომავალი დრო გაირჩევა. გარჩევა კი აფიქსებს აკისრია. წარსული დროის მიმდევობას ან სრულებით არ აქვს პრეფიქსი, ოდენსუფიქსიანია – ამასთან, სუფიქსი ორია: **-ულ** და **-ილ**; ან

³⁶ ფორმებში **მიყუარი, მითაყუანე, მისუმური**, ვფიქრობთ, **მი-** პრეფიქსი **მო-** პრეფიქსის ანალოგიით არის გამოყენებული და ერთ მთლიანობად უნდა გავიგოთ და არა ობიექტური I პირის ნიშნის შემცველად.

ნა-ნე პრეფიქსიანია. ეს უკანასკნელი კი იხმარება როგორც უსუფიქსოდ, ისე სუფიქსებითაც. სუფიქსებიდან ძველ ქართულში **ნა-** პრეფიქსთან კომბინაციაში გვხვდება **-ილ**, **-ულ**, **-ურ**, **-არ** სუფიქსები. **ნე-** პრეფიქსი კი უსუფიქსოდ გვხვდება და ისიც გაქვეავებულ ფორმებში (**ნერგ**, **ნეშტ**, **ნესტუ**, **ნერწყუ** და ა.შ.) [ოსიძე 1957].

მომავალი დროის მიმდევობა **სა-** პრეფიქსიანია. აქაც შეიძლება შეგვხვდეს ოდენ პრეფიქსიანი წარმოება, ან პრეფიქს-სუფიქსიანი. **სა-** პრეფიქსთან კომბინაციაში ძველ ქართულში გვხვდება **-ო**, **-ე**, **-ალ**, **-არ**, **-ელ**, **-ულ**, **-ურ** სუფიქსები.

იოანე პეტრიწის ენაში საობიექტო მიმდევობის წარმოებისას (როგორც ცხრილიდან ჩანს) თავისებურებებს, ძველი ქართულისაგან განსხვავებულ ვითარებას არ ვხვდებით.

წარსული დროის მიმდევობის საწარმოებლად იოანე პეტრიწი იყენებს როგორც **-ულ** და **-ილ** სუფიქსიან წარმოებას, ასევე **-ნა** პრეფიქსიან წარმოებასაც, სუფიქსის გარეშე მხოლოდ ერთ ძირთან **-ად** სუფიქსის თანხლებით: **ნაქმადი**; **რადთა** იმრ და იმრ შესჯიდეთ **ნაქმადთა** სულთა ჩუენთასა: II,207,8; II,211,5).

მომავალი დროის მიმდევობის საწარმოებლად იგი იყენებს ოდენ **სა-** პრეფიქსს, **სა-ელ** და **სა-ო** პრეფიქს-სუფიქსები ხშირად და იშვიათად – **სა-ე**, **სა-არ**, **სა-ურ** აფიქსებს.

წინასწარ აღვნიშნავთ, რომ ისევე, როგორც სასუბიექტო მიმდევობათა წარმოებისას ხშირად გვხვდებოდა სხვადასხვა წარმოების სინონიმური ფორმები, აქაც, სასუბიექტო მიმდევობის ფორმებშიც, ხშირად შევხვდებით სინონიმურ წარმოებებს.

წარსული დროის მიმდევობის წარმოება

-ილ და **-ულ** სუფიქსები ფუძეების მიხედვით ისეა განაწილებული, როგორც ძველ ქართულში იყო მიღებული.

ა) ილ: ცნობილია, რომ -ილ სუფიქსი მოუდის უთემის-
ნიშნო ზმნებს:

გაკეცილი: II,128,1; განზომილი: II,72.

-ილ სუფიქსი, წესისამებრ, მოუდის -ობ თემისნიშნიან
ზმნებს:

მკობილთა: II,11,15; თანღმობილი: II,77,15; განბჭობილი: ბ.კ.
137 და სხვ.

ასევე, წესისამებრ, ი- თემისნიშნიან ზმნებს:

აღწმასნილ: I,85,2; აღქმნილი: I,194,14; დეენილი: II,33,18; გან-
ჭრილი: I,25,21 და სხვ.

ფუძედრეკად ზმნებს:

მიდრეკილი (*ამოდრავებული*): II,209,21, (წარმო)ჩენილი: II,31,2.

-ილ სუფიქსით იწარმოება აგრეთვე მიმღეობები ომ-იანი
მასდარებიდან:

ხუდომილი: II,209,22; დაშთომილი: II,129,9; დარჩომილი: ბ.კ.
27,9; წარმოდგომილი: II,159,9; შედგომილი: ბ.კ. 48,31 და სხვ.

ბ) -ულ, -ებ თემისნიშნიანი ზმნებისგან, როგორც წე-
სი, -ულ სუფიქსით იწარმოება მიმღეობათა ფორმები. იოანე
პეტრიწის ენაში წარსულდროიან მიმღეობურ ფორმათა შო-
რის განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანია სწორედ ამგვარი
წარმოება:

შედიხებული: II,218,9; განწვალებული: II,118,19; დამოკიდებუ-
ლი (დღევანდელი მნიშვნელობით არის ნახმარი) II,147,13; მიმ-
ძლავრებული: ბ.კ. 107,20; ქონებული: II,226,5; ყვანებული: II,125,2;
დახუედრებული: I,51,18; წარმომართებული: I,61,25.

განსაკუთრებით ხშირად -ულ სუფიქსით მიმღეობა ნა-
სახელარი -ებ თემისნიშნიანი ზმნებიდან არის ნაწარმოები,
როგორიცაა მაგ.:

შეერთებული: II,157,19; გაცეცხლებული: ბ.კ. 85,18; გასფეროებული: II,126,7; განსაზღვრებული: I,12,6; დაწესებული: I,17,5; წარმოერთებული: II,158,11; გასხუებული: II,217,12.

-აგ თემისნიშნიანი ზმნებიდანაც მიმღებებს, წესისამებრ, **-ულ** სუფიქსი აწარმოებს ასეთ შემთხვევაში **-აგ** თემისნიშნის კვალი მიმღეობაში, ჩვეულებრივ აღარ ჩანს:

განთესული: II,16,9; მინერგული: II,184,10; ხილული: ბ.კ. 10,9; ნახული: ბ.კ.76,13; ხედული (*ნააზრევი, დებულება*): II,116,1; შემთხუეული, ზედშემოსრული (*შემთხვევითი*): II,25,22; ზრახული: II,227,2; განხიდული (*ხივრცე*): II,35,25; აღქსული: II,160,21; შეძერწული: II,5,14.

-ულ დაერთვის ფუძედრეკად **-ევ** თემისნიშნიანი ზმნის ფუძესაც: **გარემოთხეული**: II,106,2. აგრეთვე ფუძედრეკად **კრებ** ზმნის აწმყოს ფუძესაც: **შეკრებული**: ბ.კ. 8,11. დღეს ამ ფუძისაგან მიმღებობის **-ულ** სუფიქსიანი წარმოება აღარ გვხვდება, მაგრამ იგი შემორჩენილია გასუბსტანტივებულ ფორმაში – **კრებული**.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, **დგომა** ზმნიდან მიმღებობის ფორმები **-ილ** სუფიქსით იყო ნაწარმოები. ძველ ქართულში ეს ფუძე **-ულ** სუფიქსითაც გვხვდება გაფორმებული: (მაგ., **შედგმული**: ექუსთა, 21, 35). იოანე პეტრიწი მას ზოგჯერ **-ულ** სუფიქსით აფორმებს:

მარტივი და შედგმული („შედგენილი“): ბ.კ. 83,5; ნაწილთა მიერ შედგმული (-შემდგარი): II,24,9.

ვ) ნა- წარსული დროის მიმღებობის ფორმებს, როგორც ზემოთ ვთქვით, იოანე პეტრიწი აწარმოებს ოდენ **ნა-** პრეფიქსითაც. ეს პრეფიქსი უმეტესად ზმნის სუფთა, უთემისნიშნო ფუძიდან აწარმოებს მიმღებობებს:

ანაგი: II,98,31 || ანაგები: II,66,34; ნაწმასნთა ხედვათა: II,4,31; ნათხი: II,4,27; ნადენი: II,5,19; ნაშვი: II,35,5; ნაბადი: II,68,26; ნახედი: II,61,18 (ა); ნამკი: II,34,7; ნაგრძნი: II,114,15; ნაქმი: II,188,17;

განაცხადი: II,52,5; მინათესი, მინაბრწყინი: II,49,11; შენაკეცი³⁷: II,61,3; ნაზავი: II, 39,12; ნადგომი: II,218,10; ნამრღუევი: II,126,22; ნაელვი: II,36,19 და სხვ.

ზოგიერთ შემთხვევაში ჭირს გაგება, ნაწარმოები ფორმა მიმდებარა ზმნისაგან მიღებული, თუ სუბსტანტივი – არსებითისაგან ნაწარმოები (წინავითარების მნიშვნელობისა). რადგანაც ისევე, როგორც სუფიქსიანი მიმდებარების წარმოებისას, იოანე პეტრიწი ამ შემთხვევაშიც ნასახელარი ზმნის ფუძისაგან აწარმოებს მიმდებარას **ნა-** პრეფიქსით. ასეთ შემთხვევაში იგი საწარმოებელი სახელის ფუძეს ურთავს **-ებ და -ავ** თემის ნიშნებს; ზოგჯერ კი თემისნიშნის გარეშე პირდაპირ **ნა-** პრეფიქსით ან **ნა-ევ** პრეფიქს-სუფიქსით აწარმოებს ნამყოფ დროის მიმდებარის ფორმებს:

მიზეზი – ნამიზეზები: II,91,7; ბუნება – ნაბუნებები: II,16,25; თხემი – ნათხემვი: ბ.კ. 91,3; ცეცხლი – ნაცეცხლავი: II,213,19; დედაზარდლი – ნადედაზარდლევ: II,12,4; მზე – ნამზევი: II,129,34; ჭმა – ნაჭმევი: II,130,16; მრგუალი – ნამრგულევი: I,27,1;

მომავალი დროის მიმდებარის წარმოება

ა) **სა-**. მომავალი დროის მიმდებარის მნიშვნელობის მატარებელია პრეფიქსი **სა-**. ძველ ქართულში ოდენ **სა-** პრეფიქსიანი წარმოება საკმაოდ ნაყოფიერია. იოანე პეტრიწიც ხშირად მიმართავს ამგვარ წარმოებას უმეტესად ზმნის სუფთა, უთემისნიშნო ფუძიდან (ასეთ შემთხვევაში ზმნა ან საერთოდ ერთთემიანია, ან ორთემიანია და ჩამოცილებული აქვს თემისნიშანი):

(და)საწყი: II,85,28; სასმენი: II,20,9; საგონი: II,7,25; განსაზიდი (განფენილობა): II,30,7; აღმოსაჩენი (დასამტკიცებელი): II,31,3;

³⁷ შენაკეცი ნიშნავს „ნამრავლს“ („ასი, შენაკეცი ათისად“; II,61,3) ამას სხვა კონტექსტებიც ადასტურებს. სხვაგან იოანე პეტრიწი ხარობს

საოცი (წარმოსადგენი, მოჩვენება); სასუენი: II,220,22; საწუხი: ბ.კ. 103,12; საწადი: II,82,34; საწყური: II,38,22; საწონი: II,207,4; სამკი: 215,25.

ზოგჯერ თემისნიშანი წარმოდგენილია:

სახილაგი: II,215,11; სათუალავი: II,24,20; საცავი: II,208,1; საგდები: II,224,10; საშუები: II,226,24.

ბ) სა-ელ. სა- პრეფიქსის შემცველ მაწარმოებელთაგან საერთოდ ყველაზე ნაყოფიერია **სა-ელ** პრეფიქს-სუფიქსი. ასევეა იოანე პეტრიწის მიერ ნაწარმოებ მომავალდროიან მიმდებარე ფორმებშიც. იგი ერთვის ზმნის როგორც თემისნიშანი, ისე უთემისნიშნო ფუძეს:

საენოსელი: ბ.კ. 74,7; აღმოსაჩენელი: I,20,18; სასყიდელი: ბ.კ. 164,27; საზრდელი: ბ.კ. 28,2; საუწყებელი: ბ.კ. 20,19; გასაგონებელი: ბ.კ. 23,20; საძიებელი (აწ ესე **საძიებელი** დიდად ძნიადი განგჰმარტოთ): II,12,5 და სხვ.

გ) სა-ურ პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება ძველ ქართულში საკმაოდ გავრცელებულია: **საქებურ, საცნაურ, სადგურ, სატფურ, სარწყულ, სართულ, საცთურ და ა.შ.** ზოგიერთი ამ ფორმათაგანი დღესაცაა შემორჩენილი მცირეოდენი ცვლილებით. იოანე პეტრიწის შრომებში **სა-ურ** აფიქსიან ორიოდე მიმდებარე ვხვდებით:

საცნაური: II,33,17; ბ.კ. 6,5 და ხშირად; საძნაური (*საძნელი*): ბ.კ. 128,2; ბ.კ. 163,22.

დ) სა-ე პრეფიქს-სუფიქსით მხოლოდ ერთი მიმდებარე გავორმებული: **რეც-ვა** ზმნისგან ნაწარმოები დანიშნულების შინაარსის მომავალი დროის მიმდებარე მოკლე ფორმა – **სარეცე**:

სუფიქსიან ფორმას: **შეეცელი**, და იყენებს პენდიადისის ხერხს: „და არცა **შეეცელი** ერთი მიზეზისა და **განმრავლებულ**“; II,80,8; სხვა ადგილად მასდარის ფორმაც არის მოცემული: „კუალად და კუალად **შეეცითა** ვიდრე უსაზღვრობამდე“; II,81,6.

არა ვეც რული, **სარეცეთა** მომდოვრებისა ჩემისათა, არცა წამი სასუენთა სულისა ჩემისათა: II,220,21.

დღეს მისგან ნაწარმოები მომავალი დროის მიმდებობაა შემორჩენილი სუბსტანტივის მნიშვნელობით – **სარეც-ელ-ი** (=სა-წოლ-ი). როგორც ზემოთ ვნახეთ, იოანე პეტრიწი ამ შემთხვევაშიც კვეცს მიმდებობის მაწამოებელ -ელ სუფიქსს და სუბსტანტივად აქცევს მას.

აქვეა დადასტურებულ თვით **რეც-ავ** ზმნის იშვიათი პირიანი ფორმაც:

თუ სასწავლოდ იღირსებისდა წოდებად, აჰა, და **მოერეცოს**, ვითარ ენითსა ჩუენსა ჩუეულ არს წოდებად: II,220.

ე) ასევე, **სა-არ** აფიქსითაც ერთი მიმდებობაა დადასტურებული: **საქმარი**: II,226,32.

ე) **სა-ლ** პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება, მართალია, ძველ ქართულში გვხვდება (**საწყინო, საჩინო, სასწავლო, სამწყსო, საზრდო, სატრფო, საბჭო, საჭირო...**), მაგრამ **მაინც** აღსანიშნავია იოანე პეტრიწის მიერ მისი განსაკუთრებით ხშირი გამოყენება. ეს, ალბათ, აიხსნება იმით, რომ -**ლ** სუფიქსი, ჩვეულებრივ, არსებით სახელებს აფორმებს ხოლმე. მიმდებობათა გასუბსტანტივების ტენდენცია კი იოანე პეტრიწის ენაში სასუბიექტო მიმდებობის წარმოებისასაც მკაფიოდ გამოძლავნდა.

როდესაც **სა-ლ** აფიქსით ზმნისწინიანი ფუძეა გაფორმებული, საეჭვო არ არის, რომ მიღებული ფორმა მიმდებობაა დანიშნულების არსებითი სახელის (სუბსტანტივის) ფუნქციით:

ადმოსაჩინო: II,10,23; შესატრფო: I,9,18; მისაწუთო (*მისაწვდომელი*: რადთი არა მისაწუთო ყოს თვსება თვსი): : II,34,27; მისადგო: II,15,10; დასანანო: ბ.კ. 130,16; შესადლო: I,20,1; განსაგო: I,86,27; გასაგონო: II,3,13; გსამეცნო: II,103,21.

ბევრი უზმნისწინო ფორმაც რომ სუბსტანტივაციისკენ გადახრილი მიმდებობაა (დანიშნულების სახელია), აშკარად ჩანს მათი ზმნური ძირების მეშვეობით:

სასურგო და სატრფო: II,5,7; საჩინო: ბ.კ. 61,15; სასწავლო: ბ.კ. 26,22; საუწყო: II,48,18; საელტო: II,5,22; საწადო, სატრფო: II,33,17; საცნო: II,139,16; საცხადო: ბ.კ. 111,4; საგრძნო: I,79,23; საენო: I,124,28; საქმო: II,70,9; სახრწნო: II,102,32; (უკუნ)საქცო: II,34,17; საგონო: I,29,4; სამყოფო: II,215,18; საწუხო: ბ.კ. 130,16; საკვრვო: II,35,8 და სხვ.

3. მიმღეობათა უარყოფითი შინაარსის ფორმები

როგორც ცნობილი, უარყოფითი შინაარსის მიმღეობები იმეორებენ აწყო-მყოფადის მიმღეობათა სუფიქსებს: **უ-შობ-ელმ-შობ-ელ**. როგორც ეკ. ოსიძე აღნიშნავს, უარყოფითი მიმღეობის ფორმები იმ მხრივაც არის საინტერესო, რომ ისინი საშუალებას იძლევიან აღვადგინოთ შესაბამისი აწყო-მყოფადის მიმღეობათა ფორმები: **უტყუ – მეტყუ; უქმ-ი – მექმ-ი; უსმ-ი-მეს-მ-ი** და სხვ. იქვე იგი აღნიშნავს იმ საინტერესო ფაქტსაც, რომ „ეს აღდგენილი ფორმები დადასტურებულია იოანე პეტრიწთან: **წინა-მეტყუნი, მექმი**“ [ოსიძე 1957: 69]. ეს ფაქტი მიუთითებს იოანე პეტრიწის მიერ ენობრივ ფორმათა ღრმა ანალიზის უნარზე.

ა) მიმღეობის უარყოფითი ფორმების ძირითადი მაწარმოებელია **უ-** პრეფიქსი მარტო, ან სუფიქსთან კომბინაციაში. ოდენ **-უ** პრეფიქსიანი წარმოება ძველ ქართულში საკმაოდ გავრცელებულია (**უტყუ, უბრძოლ, უძღვ, უღუაწ, უძრავ, ურგვ, უვალ, შეურაცხ, შეუღვამ, უქმ, უღრეკ, ურწ** და ა.შ.).

ოდენ **უ-** პრეფიქსიან წარმოებას იოანე პეტრიწიც ხშირად მიმართავს, როგორც უთემისნიშნო ფუძიდან, ისე თემისნიშნიანიდანაც, მაგ.:

უშვ: II,60,15; უბად: II,95,21; უღრეკ (*უზოდრავ*): II,57,15; უტყუ: II,214,13; უოქუ: II,34,26; უქმ: II,53,27; (თანა)უენ: I,27,33; უსმ: ბ.კ.13,3;

(გამო)უსიტყუ: II,49,28; უპერობ: ბ.კ. 147,10; უენებ: II,138,29; უკუ-
დავ: II,110,15; უხილავ: ბ.კ. 10,9; უძრავ(ობა): II,157,5; უტყუებ:
II,207,14.

ბ) მიმღეობის უარყოფით ფორმათა **უ-ო** აფიქსიანი წარ-
მოება ძველი ქართულისათვის უცხო არ არის, მაგრამ არც
პროდუქტიულია. მაგ.:

გონებად ჩუენი ქუეყანისა საქმეთაგან **უცალო** არს: სინ. მრ.
19,5; ვიდრემდის მიიწიო **უდეღელსა** მას ნავთსაყოდელსა: სო-
ლომ. 116,6; რომელმან განუყოს მონაგები თ სი **უქონოთა**: ღიმ.
82,11; **უჩინო ურწმუნო** (იხ. აგრეთვე, ოსიძე 1957: 69).

იოანე პეტრიწის მიერ **უ-ო** (ისევე, როგორც **მე-ე მა-ე**) მოკ-
ლე მოდელის მიმღეობათა ფორმებს ტერმინოლოგიური ღირე-
ბულება აქვთ, რადგანაც ზმნური ფუძის გაგება დაფარულია
და წინაა წამოწეული არსებითი სახელის (სუბსტანტივის)
შინაარსი.

უცნო // **უცნაური** (*შეუცნობელი*, ძვ. ქ. **უცნაური** მის ერთი-
სა მიერ წარმოიხინა ესე უცნაური ნივითი, ვითარ **უცნო-უც-
ნო**სა მიერ: II,43,12; II,13,10. იხ. რუსთველი: 11, 918, 1250; იხ.
ასევე, საბა: „**უცნო**სა – **უცნაურისა**, მითითებუღია – “კაფ-
შირი”).

უცნობო (*ცნობა-გონებადაკარგული*): ისიტყუა **უცნობომან**
გუღსა შინა თჳსსა: II,213,15. (ხშირია რუსთაველთან: რათგან
იგი არის სადმე **უცნობო** და ასრე რეტად: 216,1; **უთქო** (*გა-
მოუთქმელი*) საბა: თქმა შეუძლებელი (წყარო „კავშირნი“ უნ-
და იყოს): **უთქო** იგი ერთი მიუდრეკელობასაცა ზესათა ძეს:
II,48,15.

უქმნო (*შე/უქმნელი*) – მათ მიერ ყოველნი ესე ქმნილნი
ერთი მის **უქმნოსადმი** აღამჴედეს: II,22,2.

უოცნო (*წარმოუდგენელი*, „ოცნება“-დან): პირველი რიცხვ
და უფროდს-ხოლო **უოცნო** იგი ერთი ზესთა ძეს ყოველსა
ძალსა და ყოველსა მოქმედებასა: II,18,25.

ტერმინები: **უცნო**, **უთქო**, **უქმნო**, **უოცნო**, რომელთა მნიშვნელობაა: „შეუცნობელი“, „გამოუთქმელი“, „(შე)უქმნელი“, „წარმოუდგენელი“, ერთის“ (კეთილობის, ღმერთის) ატრიბუტებია.

აღსანიშნავია, რომ ერთმანეთის გვერდით იოანე პეტრიწი იყენებს როგორც **უ-ო** (უქმნო) წარმოებას, ასევე **უ-ელ** (უქმნელ) წარმოებასაც იმავე მნიშვნელობით:

ხოლო აწ წინამდებარესა თავსა შორის იტყვს ქმნულისა ერთისათვის და განყოფს მას **უქმნელისა** ერთისაგან: II,23,32 და იქვე: ვინაჲ ამის **უქმნოჲსა** ერთისა მიერ წარმოდგეს მხოლონი ქმნულთა ერთანი: II,23,22.

მსგავსად აქვს ნაწარმოები იოანე პეტრიწს მთელი რიგი ტერმინებისა:

უთნო – („თნება“-დან მიჩნევა, ჩათვლა, „ითნო“: მიიჩნია, ჩათვალა: **უთნოჲ** – რაც არ არის მოსაწონი, მისაჩნვეი, ჩასათვლელი – ἀπὸ μαινοῦ; რაც უკანონოა, მიუღებელია: ἀθέμιστος, საბა: **უთნო**, არს უღმრთო, მოუთმენარი გინა ყოველად უკეთური): შეუძლებელ და **უთნო** და უშუშრ არსო: ბ.კ. 57,3.

უგრძნო (*შეუგრძნობელი*): ბ.კ.97,22; უხრწო (უხრწნელი, არახრწნადი, || **нетленное**: II,53,10; უქონო (აქ: რომელიც მონაწილეობას არ იღებს, თანხიარებული არ არის, იხ. უზიარო)³⁸: II,116,14-15; წარუდინო: II,151,33; II,60,6; უჭნო: II,72,28; მიუწუთო (მიუწვდომელი): II,60,4; უმდგო: II,47,29 || უმდგომო: II,5,17; უმეშვო: I,22,23; წარუდინო (ანტონიმი – წარდინებადი): II,151,33.

გ) უ-ურ/(ულ) კონფიქსი საერთოდ იშვიათია:

უცნაური – ἀγνοῦστος - შეუცნობელი (საბა: *არცოდნელი*, „ნემესიოს“): სწორად ყოველთაგან ზესთ მდებარე იგი **უც-**

³⁸ საბას განმარტება „უქონო – არამქონებელი“ (მოითხოვულია „კავშირ.“) ამ ტერმინის მნიშვნელობას არ უდგება.

ნაური ერთი და კეთილობად: ბ.კ. 171,10. **უცნაურ** არს ყოველი ღმრთივი რიცხუ: I,97,25.

ეს ტერმინი ღმერთის ატრიბუტია და “ვეფხისტყაოსანშიც” ამავე მნიშვნელობით გვხვდება: “ილოცავს, იტყვის: “მაღალო ღმერთო ხმელთა და ცათაო... **უცნაურო** და უთქმელო, უფალო უფლებათაო” [ვტ. 1966: 151,800]. დღეს მან მნიშვნელობა ოდნავ იცვალა.

უგრძნული//უგრძნობელი: ბ.კ.8,10; **უგრძნული**//უგრძნობელი: ბ.კ.8,10;

დ) **უარ** კონფიქსით გაფორმებული მხოლოდ ერთი ფორმაა: **უმეცარ**: I,100,21.

4. ზმნის პირიანი ფორმა მიმღეობის ფუძედ

ცნობილია, რომ ძველ ქართულში მიმღეობის ფუნქციით ზმნის პირიანი ფორმებიც იხმარებოდა. ესენია: **არსი**, **ღირსი**, **ხერთვისი**, **იქცევისი**, **იძრვისი**, **მრწამსი** და სხვ. ზოგიერთი მათგანი დღესაც იხმარება.

იოანე პეტრიწი შესანიშნავად იყენებს ქართული ენის ამ შესაძლებლობას და რამდენიმე ახალ ტერმინსაც ქმნის:

არს ზმნისაგან ნაწარმოები მიმღეობის ფორმის შეკვეცის გზით **არს-ი** > **ა-ი** > **ა**:

ა – **გააება** – ყოველი მიზეზი თანმისცემს თუხისა აობისაგან და **ააებს** (**აარსებს**, **არსებობას ანიჭებს**) **წარმოაებულსა ასა**: II,54,2.

აი > **აობა** – მართ ოდენ ძალითა ცხოველობითთა **აობს**: II,93,9 (=არსებობს)

არსი (მიმღეობის ფორმად ძველ ქართულშიც საკმაოდ გავრცელებულია):

ზესთ **არს** არს: I,70,29 (τὸ ὑπερῖστος: Procl. Inst. § 115, 53); პირველი ანაქუსი, რომელსაც ნამდვლ **არსად** და ნამდვლ მყოფად უწოდა უტყუველმან ხედვამან: II,143,5.

იყო **იყოსი** (τὸ ἦν καὶ τὸ ἔσται: Procl. Inst. § 50, 25) რამეთუ **იყო** და **იყოსი** განეყოფვიან ურთიერთას: I,34,17; II,110,4; ჟამსა განჰყოფენ **იყო**, **იყოსი** და საშუალ მათსა აწი, ვითარ ელ-ლინებრივ **ინ**, **ესტინ**, **ესტე**: II,110,5-6; ხოლო თუ სხუა **იყო** და სხუა **იყოსი**, ქმნადი ვინაჲვე იყო და არ ოდეს მყოფი: I,34,20; ხოლო იყოსა, ვითარცა გარდასრულსა და მერმესა, ექსორია იქმს: II,115,11.

როგორც მოყვანილი კონტექსტებიდან ჩანს, **იყო** და **იყოსი** ბერძნული τὸ ἦν (**ინ**) და τὸ ἔσται (**ესტე**) ფორმების კალკია და ნიშნავს „წარსულსა“ და „მომავალს“: „ის, რაც იყო და ის, რაც იქნება“. სხვაგან, რამდენსამე ადგილას დროის აღმნიშვნელ ტერმინებად იოანე პეტრიწი ხმარობს: **გარდასული**, **აწი**, **მომავალი**: II,108,19; II,108,8 ან: **გარდასრული**, **მყოფი** და **მომავალი** II,110,11; ზოგჯერ კი „**მომავლის**“ ნაცვლად **მერმე**-საც ხმარობს II,115,11.

დროის აღმნიშვნელ ტერმინთა ბერძნულიდან ასეთი კალკირება პირველად და მხოლოდ იოანე პეტრიწს არ მოუხდენია. ამ ტერმინებს **ყოფნა** ზმნის პირიანი ფორმებითვე თარგმნის ეფრემ მცირეც: „**იყო** და **არსი** და **იყოსი** და **იქმნა** და **იქმნებისი** და **იქმნესი** მისთვის საკუთრებით იგალობებიან“ [პ.იბ. 64,2-3].

როგორც ვხედავთ, ეფრემ მცირე არა მარტო წარსულ და მომავალ დროს, არამედ აწმყოსაც **არსი** ფორმით თარგმნის, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ტერმინს, ჩვეულებრივ სხვა, გარკვეული ცნების – „მყოფის, არსებულის“ გამოხატვა აკისრია [იხ. პ.იბ. 64,2-3; 43,17 და სხვ.]. იოანე პეტრიწი კი, როგორც ჩანს, მოერიდა აწმყოს მნიშვნელობის გამოსახატავად ზმნის პირიანივე (**არს**) ფორმის ხმარებას, რომ იგი **მე-**

ოფის, არსებული აღმნიშვნელ ტერმინს – **არსს** არ დამოხვეოდა. ეფერემ მცირემ, როგორც ვნახეთ, „ქმნა“ ზმნის პირიანი ფორმებიდანაც აწარმოებს ტერმინებს ბერძნულის მსგავსად: **იქმნაჲ, იქმნებისი და იქმნესი**.

მსგავსი: მიმღეობის ეს ფორმაც წარმოშობით ზმნის პირიანი ფორმადაა მიჩნეული: **მსგავს** და სწორ: I,102,5.

ამ ფორმიდან უარყოფითი მიმღეობაცაა გავრცელებული, რომელსაც იოანე პეტრიწიც ხმარობს ოდენ **უ-** პრეფიქსითაც: **უმსგავსი**: II,68,18 და **უ-ო** პრეფიქს-სუფიქსითაც: **უმსგავსო**: II,68,16.

5. მასდარის ვითარებითი ბრუნვის ფორმა მიმღეობის ფუძედ

მიმღეობის ფუნქციით ძველ ქართულში ფართოდ იყო გამოყენებული მასდარის ვითარებითი ბრუნვის ფორმაც:

გემოჲ ცნის **ჭამადისაჲ**: იობ. 12:11; ფსალ. 52:5; ვითარც **შობადი**: ესაია, 21:31; ერი **დაბადებადი**: ფსალ. 191:19; მუნ საღმობაჲ, ვითარცა **შობადისაჲ**: ფსალ. 47:7; **განქარვებადი**: სინ. მრ. 194, 23; **შეშ.** 18,15; **ჰაბო**, 69,4; **ზრზენადი**: სინ. მრ. 191, 34; **დაძუელებადნი**: სინ. მრ. 133,15; **განხრწნადი**: ტირიჭ. 186,22 და სხვ.

XI საუკუნის სამწერლობო ენაში ამგვარმა წარმოებამ კიდევ უფრო ფართო ასპარეზი მოიპოვა. მას ყოველ ნაბიჯზე ვხვდებით გიორგი მთაწმიდლისა და განსაკუთრებით კი ეფერემ მცირის ნაწერებში:

დაცემადი, დანთქმადი, მოწყლვადი: იოვ. და ეფთ. 207; ტანჯვადი: ექუსთა, 66, 17; დაბადებადი, განშიშულებადნი: ექუსთა, 62,11; განთხევადი: კაც.შესაქმ. 174; ცხოვრებადთა დაბადებაჲ: კაც.შესაქ.138; ქცევადი, ცვალებადი: კაც. შესაქ. 177; განდრობადი: პ.იბ.76, 4; განათლებადი: პ.იბ.112, 1; სრულყოფადი: პ.იბ.

112; განტფობადი: პ.იბ. 33,36; ქმნადი: პ.იბ. 56,2; განკრწნადი: პ.იბ.50, 31; გრძნობადი: პ.იბ. 43,7; ქცევად(ობა): კომ. 188 და სხვ.

ცნობილია, რომ მომავალი დროის საობიექტო მიმღეობის ე.წ. „შესაძლებლობის“ შინაარსის გადმოსაცემად დღეს საკმაოდ ფართოდ გამოიყენება მასდარი ვითარებით ბრუნვაში.

იოანე პეტრიწს ძალიან ხშირად უხდება ამგვარი წარმოების გამოყენება, რადგანაც მას, როგორც ფილოსოფიური და საბუნებისმეტყველო ხასიათის ნაწარმოებთა მთარგმნელს, სჭირდება ისეთ ტერმინთა შექმნა, რომლებიც საგანს ან მოვლენას იმ ზოგადი თვისების მიხედვით ახასიათებენ, რომლის შესაძლებლობასაც ესენი შეიცავენ:

განნაწილებადი, ზიარებადი: I,197,9; ენებადი: II,138,28; მიდრეკადი (=ძრეადი): I,14,2; აღდნობადი: I,28,11; დაჯსნადი, განყრადი: II,11,27; წარმოყენებადი: I,104,21; ცთომადთა ვარსკულავთა: ბ.კ. 150, 10; გრძნობადი: II,109,22; ცნობადი: ბ.კ. 8,8; ქმნადი: ბ.კ. 136, 5-6; II,152,32; რომელობადი ხილვადთა სხეულთად: ბ.კ., 76,12; უკუნქცევადი: II,86,11; ხრწნადი: II,102, 30; განყოფადი, განჭრადი: II,73,29; განნაწილებადი: II,145,15; განშორებადი: II,139,16; წარდინებადი, ქცევადი: II,151,33;

6. მასდარის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა მიმღეობის ფუძედ

პეტრიწთან მოხინჯულია მასდარის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმის დერივაციული შესაძლებლობაც, როგორაც ითვლება „სახნისი“ ტიპის მიმღეობის ფორმები. როგორც ეკ. ოსიძე აღნიშნავს თავის დისერტაციაში, „ეს ტიპი მიმღეობისა საკმაოდ გავრცელებულია ახალ ქართულში და ქართულის დიალექტებში“ [ოსიძე 1957: 76]. ძველ ქართულში მას თუშცა ასეთი ფართო გასაქანი არა აქვს, მაგრამ არც იშვიათად გვხვდება. იოანე პეტრიწთან ამ ტიპის რამ-

დენიმე მიმდევობად ვხვდებით: შესატყვისთა: II,218,24; საწყური-სადმდე: II,280,19; უდასაწყისოდ: II,225,24; საგონისთა: ბ.კ. 9,6.

* * *

ძველ ქართულ სამწერლობო ენაში აპრობირებული და იო-ანე პეტრიწის მიერ ნაწარმოები მიმდევობის ფორმები დღეს სპეციალურ სამცნიერო-დარგობრივ და ტერმინოლოგიაში სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა. განსაკუთრებით ეს ითქმის მიმდევობათა წარმოების “მოკლე” (“გასუბტანტივზულ” **მო-ე, მა-ე, მ-ად, სა-ო, ზნური ძირითად**) მოდელეზზე, რომლებიც დღეს პროდუქტიულია და დამკვდრებული და არ აღიქმება “ხელოვნურად”. მიმდევობათა წარმოების მრავალფეროვნება თვით ქართული ზმნისთვისაა დამახასიათებელი. როგორც წარმოდგენილი ცხრილიდან ჩანს, თავისებურებას ვხვდებით მხოლოდ სასუბიექტო მიმდევობის ფორმათა წარმოებისას: რამდენიმე სასუბიექტო მიმდევობა გაფორმებულია **-ო** სუფიქსით, რომელიც სასუბიექტო მიმდევობის ფორმებში, ჩვეულებრივ, არ იხმარება, მაგრამ საობიექტო მიმდევობის ფორმებს ხშირად ახლავს. ხოლო როგორც ცნობილია, სასუბიექტო და საობიექტო მიმდევობების ფორმები თავისთავადობას პრეფიქსი ანიჭებს, სუფიქსები ხშირად საზიაროა. ამდენად, **-ო** სუფიქსი, რომელიც საობიექტო მიმდევობებში გვხვდება, არც სასუბიექტო მიმდევობის ფორმებისათვის უნდა იყოს მიუღებელი.

ზმნების წარმოება

სიტყვაწარმოების მეტად საინტერესო სფეროს და წარმოქმნის ტექნიკის შესწავლისათვის მეტად სასარგებლო წყაროს წარმოადგენს იოანე პეტრიწის მიერ სახელთაგან ან საერთოდ, არაზმნური ძირებისგან ზმნების წარმოება.

არაზმნური ძირებისგან ახალ-ახალ ზმნათა წარმოება ქართული სიტყვაწარმოების ერთ-ერთი დამახასიათებელი საშუალებაა.

ძველ ქართულში იგი ნეოლოგიზმადაა მიჩნეული [ქავთაძე 1954: 109-113]. მაგრამ ივ. ქავთარაძის მიერ „ზმნის ძირითადი კატეგორიებში“ ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან მოყვანილი მასალა [ქავთარაძე 1954: 96-113] ნათლად გვიჩვენებს, რომ ამ ნეოლოგიზმს უკვე ძველს ქართულშივე საკმაოდ მტკიცედ მოუკიდებია ფეხი. თუმცა, აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ახალი ზმნები ჯერ-ჯერობით თითქმის მხოლოდ არსებით და ზედსართავ სახელთაგანაა ნაწარმოები. XI-XII საუკუნეთა სამწერლობო ენაში კი ნასახელარი ზმნების ასპარეზი საგრძნობლად ფართოვდება. იგი მხოლოდ არსებით, ზედსართავ სახელთა და მიმღეობის ფუძეებით აღარ იფარგლება. ახალი ზმნები იწარმოება რიცხვით სახელთა, ნაცვალსახელთა, ზმნიზედების, შორისდებულების, კავშირებისაგან, წარმოქმნილი და თხზული სახელებისაგანაც.

ამგვარი წარმოება, როგორც ცნობილია, ძალიან ფართოდაა წარმოდგენილი „ვეფხისტყაოსანში“. მანამდე, მეხოტბეები – შავთელი და ჩახრუხაძეც ავლენენ „გაზმნავეებისადმი“ მიდრეკილებას, მაგრამ შოთა რუსთაველის უშუალო წინაპარი ამ მხრივ მაინც (ისევე, როგორც ზოგ სხვა შემთხვევაშიც) იოანე პეტრიწია.

ახალ ზმნებს იოანე პეტრიწი აწარმოებს, არსებით სახელთაგან, ზედსართავთაგან, რიცხვით სახელთაგან, ნაცვალსახელთაგან, მიმღეობისა და მასდარის ფუძისაგანაც. ხშირად აწარმოებს აგრეთვე უფორმო სიტყვათაგან: ზმნიზედის, თანდებულის, ზმნისწინისაგან. ახალნაწარმოები ზმნის ფუძედ ხშირად აღებულია ნაწარმოები სიტყვები: წარმოქმნილი და თხზული სახელები.

იოანე პეტრიწის ენაში დადასტურებული ნასახელარი

ზმნებიდან ზოგი ძველ ქართულშიც იხმარებოდა, უმეტესობა საკუთრივ პეტრიწის ნაწარმოები უნდა იყოს, ზოგი დღესაც იხმარება.

საკუთრივ პეტრიწისეულია ტერმინი **აობა**, რომელიც მიღებულია **არს** ზმნისაგან ნაწარმოები სახელის **არსი** შეკვეცის შედეგად – **არსი** → **არსობა** → **აობა**

ა-ფ – **აობა** – მართ ოდენ ძალითა ცხოვლობითითა **აობს**: II,93,9. (არსებობს, მყოფობს), მიღებულია **არს** ზმნისაგან ნაწარმოები სახელის – **არსი** შეკვეცის შედეგად – **არსი** → **არსობა** → **აობა**

1. ზმნის ფუძედ არსებითი სახელია

ბუნება – **მიბუნებება** – **მიჰბუნებებია** მას თვთმიდრეკად: II,57,13.

გუარ – **გაგუარება** – უგუარობასაცა ნივთისასა **აგუარებენ** (აქ: *აფორმებს, ფორმას აძლევს*) და ადღეებენ: II,98,29.

დას – **დასება** – სამყურად **უდასებდიან** წყობასა სპათა თვსთასა: II,217,28.

დას – **მიდასება** – ესე ხედვად ზემოთა თან **მიუდასე**: II,200,33.

დას – **დადასება** – თან **დაედასებიან** მას პლატონ და პლატონური მონაცვალენი საყდართანი ყოველნი: II,213,9.

დღე – **გადღეება** – რომელი მბადმან **გაადღეა**: II,213,7.

დღე – **ადღეება** – მუნ, ვიდრემე, ყოველთა დღეთა **ადღეება**: II,63,7. ადღეებენ: II,98,29.

ენა – **გარდმოენება** – მრცხუენის მე... თუ არსთა წილ არათა **გარდმოეაენებდე**: II,108,28.

იგავ – გარდმოიგაგება) – და კუალად ამასცა **გარდამოაიგაგებს**: II,18,25.

იგავ – იგაგება – ესე სახენი იგავად ოდენ ესახეებიან და **ეიგაგებიან** მას: II,14,9-10.

ლექს – დალექსვა – განაღა სამსახედ **დავლექეთ** სიკჷოდ გარდაცემისად: II,191,19.

ლექს – ლექსება – მუნ არცა იგი **ელექსების** და არცა მასობად: II,37,29.

ნერგ – მინერგვა – და ესთა ყოველთადმი მიენერგვიან: II,170,15.

რიცხუ – წარმორიცხუება – მის ერთისა მიერ **წარმორიცხუა** რიცხუ: II,160,22.

სახე – სახეება – ესე სახენი იგავად ოდენ **ესახეებიან**: II,1,10.

სახელ – (გარდა) სახელება – დიადოხოზა... **გარდაი-სახელა** შემდგომთა მიერ: II,5,20.

სხეულ – გასხეულება – ყოველი სხეული ამათ მიერ **გასხეულდების**: II,50,10.

ყუავილ – აყუავილება – მოქმედება ... უძრავ და უბერებელ არს და ნიადაგ **ყმდების**, ნიადაგ **ყუავილდების**: II,71,9.

ძეგლ – ძეგლება – უსრულესი უფრო **ძეგლების** კეთილობასა: II,69,17.

ძეგლ – ძეგლება – უხატებენ და **უძეგლებენ** ყოველთა სწორებით: II,69,25.

წყარო – წყაროება – აწყაროებს მათ ერთობრივთა კეთილბითთა მზეთა: II,96,23.

წყარო – (წარმო) წყაროება – მის მიერ წარმოეწყა-
როებოდის მყოფთა: II,43,33. **წყ(ა)რო(ე)ის:** – წყროიან
თვს გამო არსთა ყოველთა ანაქესსა: II,95,22; რო-
მელნი მის უოცნოდსგან წარმოიწყაროენის: II,22,1.

ვმა – მივმავება – არისტოტელის თან-მიეკვამეების
ვმითა ბრწყინვალითა: II,214.

არსებით სახელთაგან ზმნების საწარმოებლად გამოყენებუ-
ლია უმეტესად **-ებ** თემის ნიშანი. აგრეთვე **-ავ**, **-ობ**, და **-ოვ**
თემის ნიშნებიც. ნაწარმოებია როგორც მოქმედებითი (**-ებ**)
თემის ნიშნით, ისე ვნებითი (**-ებ** და **-ავ** თემის ნიშნებით). ნა-
სახელარი ზმნები – პრეფიქსიანიც არის (**ი-** და **ე-**) და სუფიქ-
სიანიც (დონიანი).

2. ზმნის ფუძედ ზედსართავი სახელია

კეთილ – გაკეთილება, აკეთილება – გაკეთილდებიან:
II,213,26; **აკეთილდეს** თვს-შორისისა მიერ ღმრთისა: II,104,1;
ზიარებითა მისითა **აკეთილდების:** II,32,28; ეგეოდენვე მიერ **გა-
კეთილდეს** მის შორისი კეთილობა: II,92,11;

კეთილ – გაკეთილება – გააკეთილა: II,101,21;

კეთილ – კეთილობა – რადთა **იკეთილოს** სიკეთისაგან მი-
სისა: II, 33, 20;

მრუმე – დამრუმება – ხოლო ოდესმე – **დამრუმებს:** II,70,19;

ჭარბ – ჭარბება – რომელთამე შორის მსგავსება და იგ-
იეობაჲ **უჭარბებს** (ფორმა მოქმედებითისა, მნიშვნელობა –
სჭარბობს): II,88,3;

ვწირ – დავწირება – მოქმედებასა ოდესმე **დავწირების:**
II,70,19.

რიცხვითი სახელი ზმნის ფუძედ

ერთ – დაერთება – დააერთებს: II,164,11;

ერთ – დაერთება – ესე ხედვანი **დაერთდებიან** გამგონეთაგან: II,173,1;

ერთ – მიერთება, შეერთება – სიმრავლენი მყოფთანი **მიერთდებიან:** II,213,27; მის შორის **შეიერთებიან:** II,171,10;

ორ – დაორება – დაორდების და დასცილდების ერთობასა: II,58,21;

მრჩობელ – მრჩობლება – ხოლო შეხებად იმრჩობლებს:³⁹ ბ.კ. 80,15;

პირველ – პირველება, დაპირველება – ეპირველების და ეპლუნავის: II,147,29; სიმრავლესა ერთი **დაუპირველდების:** II,30,33;

სამ – დასამება – დასამდების: II,186,29.

როგორც ვხედავთ, იოანე პეტრიწი რიცხვითი სახელისაგან უფრო იშვიათად აწარმოებს ზმნებს. თემისნიშნებიდან მხოლოდ **-ებ** ნიშანს იყენებს. რიცხვითთაგან უფრო ხშირად ვნებითი გვარის ზმნების ნაწაროები. თითო ზმნა მოქმედებითი და საშუალო გვარისაა.

3. ნაცვალსახელი ზმნის ფუძედ

არარა – არარაება – აარარაებს: I,74,31; II,161,9;

თვთ – თვთება, ათვთებს: II,60,23;

იგივე – უიგივეობა – მოქმედება მარადის ასხუავდების, ხოლო არსება უიგივეობს: II,109,34;

რომელ – დარომელება, გარომელება – ურომელოდ სხეული **გარომელდების:** II,51,21;

³⁹ აშიაზება: „იორებს“.

სსუა – სსუაობა – მეტყუელისაგან სსუაობს: II,221,16;

სსუა – ასსუაება – ასსუაედების: II,109,34-35.

როგორც ვხედავთ, ნაცვალსახელი შედარებით ხშირადაა გამოყენებული ზმნის ფუძედ. მისგან **-ებ** თემისნიშნით იწარმოება როგორც მოქმედებითი გვარის ზმნა, ისე ვნებითი გვარისა. საშუალო გვარის ზმნას კი **-ობ** თემისნიშანი აწარმოებს.

4. მიმღეობა ზმნის ფუძედ

ჩვეულებრივ, სასუბიექტო მიმღეობაა გამოყენებული:

ამქუმელ – ამქუმელება – ეამქუმელების მას ასქეტოდ წადილი: II,35,10;

არსი – არსება – წარმოარსება – რადთა იარსოს თუსისა მიერ ერთისა: II,103,36; რომელთა მიერ **იწარმოიარსა:** I,116,13;

მდგომ – მდგომობა – იმყოფების და იმდგომობს: II,47,30;

მღევარ – მღევრება – ემღევრების ყოველი მწადი საწადისა: II,33,10;

მეთქუე – მეთქუება – ატტიკელიცა ესთენ ემეთქუების: II,221,11;

მოქენე – მოქენება – არ ემოქენების ორსა და სამსა სამყოფოდ თუსდად: II,216,17;

მყოფ – მყოფობა – თუს შორის მყოფობს: II,136,4; **მყოფი – მყოფება – იმყოფების და იმდგომობს:** II,47,30.

რამდენიმე ზმნა ნაწარმოებია მომავალი დროის მიმღეობისა და უარყოფითი მიმღეობისაგანაც:

საცნაურ – გასაცნაურება – რამეთუ მოიდე და სახეთაცა ზედა **გასაცნაურდეს:** II,89,29;

უკუღაგ – უკუღაგება – მის-შორის კეთილობაჲ **უკუღაგებს:** II,102,30;

უკუღაგ – უკუღაგება – ნიადაგ **უკუღაგდებიან:** II,140,30.

როგორც ვხედავთ, მიმღეობის ფორმა საკმაოდ ხშირადაა გამოყენებული ზმნის საწარმოებლად. ზმნა ძირითადად – **-ებ** თემისნიშნითაა ნაწარმოები.

5. ზმნისართი ზმნის ფუძედ

ძალიან ხშირად ახალი ზმნის საწარმოებლად იოანე პეტრიწი ზმნისართის ფორმასაც ხმარობს:

ესე – ესეობა – ესეობს: II,219,12; **ზედა – დაზედაება – დაუზედაგებს:** II,30,1; **დაზეგება – დაუზედაგდების:** II,7,33; **ზესთა – დაზესთაგება – დაუზესთაგდების:** II,4,30; **ზესთა – ზესთაობა – ჰზესთაობს:** II,151,7; **წინ – წინაება –ეწინაების:** II,32,28; **წინაუკუმო – წინაუკუმოება – წინაუკუმოებიან:** II,167,12.

6. თანდებული ზმნის ფუძედ

თანდებული შედარებით იშვიათად იხმარება ზმნის საწარმოებლად:

გამო – გამოობა – იგამოა: (რამეთუ მისგან **იგამოა** და მისდადგე უკუიჭრფობს): II,36,74; **თანა – (და)თანაება – ითანაებს:** II,39,21; **გამოითანაებს:** II,209,25; **დაუთანაებს:** II,104,6; **დასთანაებიან:** II,188,14; **დაეთანაა:** II,222,16.

7. ზმნისწინი ზმნის ფუძედ

გარდა – გარდაობა – იგარდაოს (გარდაიქმნას): II,140,4;

შთამო – შთამოება – იშთამოებს – ყოველი ძალი ვიდრე უკუანაცხედლადმი **იშთამოებს**: II,171,23-25; **წარ – წარება – იწარება**⁴⁰ – თუმცა სიტყვა სიერცოდში არ... **იწარება**, გიჩუენეცა თქუენთა ულუმიპიანთა ძლეგანი: II,219,26.

8. ზმნის ფუძედ წარმოქმნილი სახელია

იოანე პეტრიწი ახალ-ახალ ზმნებს აწარმოებს წარმოქმნილი სახელებისაგან.

სიტყვერ – სიტყვერობა – ვისიტყვერობთ: ბ.კ. 23,8.

სულიერ – სულიერება – ასულიერებს: I,117,2; **უფსკრულ – უფსკრულობა – უფსკრულობს** სასოება სიძლიერითა: II,211,3; **უხუცეს – ეუხუცების – ეუხუცებიან** და ეძღუანვიან: I,94,5; II,94,12;

უპირატეს – ეპირატების: II,88,33; **სამარადისო – სამარადისობა – ასამარადისობს**: II,199,24;

სამარადისო – სამარადისოობა – სამარადისოობს ნიეთიცა უგუაროდ: II,151,14.

⁴⁰ უკანასკნელ მაგალითთან დაკავშირებით არ შეიძლება არ გავიხსენოთ, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება ზმნა „მიაწარებს“: „მიხრის ტანსა, მიაწარებს“ (716,2). ძნელია თქმა, რას ნიშნავს იოანე პეტრიწის მიერ ნახმარი „იწარება“ ზმნა, რადგანაც XIII საუკუნის H-1337 ხელნაწერში XVIII საუკუნეში აღდგენილ ფურცელზე (და გვიანდელ, H-1337-ისგან მომდინარე ხელნაწერებში) მთელი ნახევარი სტრიქონი გამოუტოვებია გადამწერს, როგორც ჩანს, მეტად დაზიანებული დედნის ვერ ამოკითხვის გამო. მაგრამ ვფიქრობთ, ეს ორი მსგავსი ფორმა **იწარება** და **მიაწარებს** ერთმანეთთან სემანტიკურ კავშირშიც უნდა იყოს. შესაძლებელია **იწარება – მიაწარებს** ფორმები ზმნისწინიდან კი არ არის ნაწარმოები, არამედ როგორც პროფ. ფ. ერთელიშვილმა მიგვითითა, **რწევა-ს (/გადახრა)** უკავშირდებოდეს. მაშინ ზემოთ მოყვანილი

9. ზმნის ფუძედ თხზული სახელები, კომპოზიციები

ბუნებითმეტყუელ – ბუნებითმეტყუელება ბუნებითმეტყუელებს: II,224,15. **ერთისგუარ – დაერთისგუარება** (შევეოფვის თვსთა დახესთაებულთა და დაეერთისგუარების): II,167,9.

თვთმყო – თვთმყოფება თვთმყოფების ზესთა მყოფობისა (ცა: II,32,27.

თივისმკეცე – თივისმკეცეობა თივისმკეცეობს: II,196,9.

გულისსიტყუა – გულისსიტყუაობა – იგულისსიტყუაოს: ბ.კ. 166,27.

გულისხუმა – გულისხუმაება – ვითარ სახეთაცა ზედა იგულისხუმაე: II,82,29; **იგულისხუმიე:** II,155,18.

გულხუმა – გულხუმაება – გაიგონებს და იგულხუმაებს: II,21,3; **ორ სახედ იგულხუმიე:** II,138,31.

გულმეთქუე – გულმეთქუება – იგულმეთქუებენ: II,33,9.

მრავალგზის – მრავალგზისება – დაუჭშიროს და ამრავალგზისოს: ბ.კ. 79,10.

მრავალგუარ – მრავალგუარეულობა – ესე სახე მრავალგუარეულობს: II,221,21.

მრავალკეც – (მე) მრავალკეცება – ხედვითა ამრავალკეცებს: II,183,13.

წინადადების აზრი მართლაც ნათელი გახდებოდა: „სიტყვის გაგრძელებასა (და თემისაგან) გადახრას რომ არ ვერიდებოდეთ, გიჩვენებდით თქვენთა უღუმპიელთა ძღვევასო; ხოლო „ვეფხისტყაოსნიდან“: „**მისრის ტანსა, მიაწარებს**“ ეს კონტქსტიც უფრო ნათელი ხდება. „**მისრის და მიაწარებს**“ სინონიმური წყვილია – **ჰენდიადისია**, რაც პეტრიწისა და მისი დროის პოეტური მეტყველების დამახასიათებელი ნიშანია (იხ. ზემოთ, თავი: „**სინონიმური წყვილები და ჰენდიადისები**“).

მრავალკეც – დამრავალკეცება – დამრავალკეცდების:
II,186,28. **დამრავალლექსება – ზემოთა შორის დამრავალლე-**
ქსეთ: II,169,28.

მრავალმეცადინე – მრავალმეცადინეობს: II,211,8.

მრავალბალ – დამრავალბალება – რომელმან თუთება თუ-
სი ესრეთ ამრავალბალა: II,32,7.

მრავალწილ – (გა) მრავალწილება – უმეტეს ამრავალ-
წილებენ თუსთა არსებათა: II,167,15;

ნუგეშინის – ნუგეშინისება – ღმობათა მისთა უნუგეშ-
ნოსოთ: II,222,7-2.

სამსახე – სამსახეობა – სამსახეობს აწ აქა გური ხედვისად:
II,81,6.

სახისფერ – სახისფერება – თან ესახისფერებიან არსება-
თა სიწმიდითა: II,155,19.

ცისკარ – აღცისკრება – ყოველი სირაჲ... ერთისადმი... აღ-
ცისკრდების: I,62,3.

ცისკარ – აღცისკროვნება – აღაღცისკროვნებს ძალთა: I,90,12.

ღმრთისმეტყუელ – ღმრთისმეტყუელება – არამედ აწ ესე
თანწარვლის სახედ იღმრთისმეტყუელა ჩუენგან: II,218,3.

ერთბამ – დაერთბამება – მყოფსა თანა დაუერთბამდების
წარმოობად მისი: I,27,32.

რაბამ – რაბამება – ყოველნი ერთსა ერაბამებიან: I,62,10;
ურაბამებენ გონიერთა და გონებითთა: I,98,21.

როგორც ვხედავთ, კომპოზიციებისაგან იოანე პეტრიწი ხში-
რად აწარმოებს ზმნებს, ჩვეულებრივ, **-ებ / -ობ** თემის ნიშ-
ნების საშუალებით.

10. ზმნების წარმოება ბერძნული სიტყვებიდან

გაადამანტება – ადამანტი – ἀδάμαντος ἀδάμαντος (ადამანტი):
ვინაოთგან პირველი გაადამანტა: II,17,3;

ამელუოპოპობა – ამელუოპია – ἀμψλοπία (სუსტი მხედველობა): ვითარ ოდეს თუალტკივნეულნი ამელუოპოპობდენ: II,173,7;

არისტოტელურ(ობა) – არისტოტელი – Ἀριστοτέλης: ხელვამცა ფილოსოფოსთა განცდისაჲ მჟარისტოტელურა: II,222,10;

ასფოდელოვება – ასფოდელო – ἀσφόμελος (ყვავილი asphodelos): ნიადაგ ყუავილდების, ნიადაგ სასფოდელოვდების II,71,4-5

ფილოტიმია – ესე აწ, ოჲ განმგონეო, გიფილოტიმიე: II,71,4-5 (φιλοτιμία აქ: მოგართვი, პატივი გეცო).

დადუქება – დადუქია – δαδουχία (ბრწყინვა): გუდადუქიებენ ჩუენ და გუნათლებენ: II,170,15.

(აღ)მუსიკელება – (მუსიკ(ელ)) – μουσική: აღამუსიკელნა გუარნი გონიერნი: II,108,15; **მუსიკელება** – (მუსიკ(ელ)) μουσική: **იმუსიკელა** ყოველთა მბადისა მიერ: II,76,34.

წარმოსირაება (სირა) – σείρα (წეება, რიგი): პირველ ყოველთა ერთთა წარმოსირაებისა, ორნი ერთ-თმთავარნი წარმოიჩინესო პირველი საზღვარი და პირველი უსაზღვროობაჲ: II,180,28.

ფილოსოფოსობა – ფილოსოფოს – φιλόσοφος: ხოლო, რომელთა იფილოსოფოსეს: II,9,2.

ღრიფობა – γρίφος (დახლართული ენა, მეტყველება) – ესე თავი ფრიად ღრიფობს: 161,10–11;

გახარიეტება – *χάρις, χάριτος* – ესე **გაიხარიეტე**, სწავლის მეძიებელი: თ.32, II,83,34.

ბოლო მაგალითის კონტექსტში იოანე პეტრიწი მოსწავლეს ესაუბრება პლატონის “ზიარების” თეორიაზე და ასე მიმართავს მას: “**ესე გაიხარიეტე, სწავლის მეძიებელი**”. ბერძნული *χαίρω*- ძირის შემცველი *χαίρω* ზმნის ძირითადი მნიშვნელობა არის „გახარება“, ამავე დროს, *χάρις* = „სასიამოვნო“, „მშვენიერი“ [Греческо-русский словарь, составленный А. Д. Вейсманом, СПб 1899]. ასე რომ **გაიხარიეტე** ამ კონტექსტში შეიძლება ნიშნავდეს “ისიამოვნე, შეიტკბე, კარგად გაიგე”.

ყველა ჩამოთვლილი მაგალითი პროკლე დიადოხოსის “თეოლოგიის საფუძვლების” პეტრიწსეული განმარტებიდანაა, რომელიც, როგორც ვთქვით, ცოცხალი ლექციის ჩანაწერს ჰგავს აქაც კარგად ჩანს, რომ ბერძნული ენა პეტრიწისთვის გარდა მეცნიერულისა, მეორე – ბუნებრივი, სალაპარაკო ენაც იყო და, როგორც ეს ასეთ შემთხვევებში ხდება ხოლმე, ისიც ზეპირ საუბარში ბერძნული სიტყვების გაქართულებას ახდენს და შეიძლება ითქვას, რომ სამეცნიერო სლენგით მეტყველებს.

* * *

ზმნების წარმოება არაზმნურ ძირთაგან იოანე პეტრიწის ენის ერთი ყველაზე მეტად დამახასიათებელი ნიშანია. ნასახელარი ზმნების ასე ფართო მასშტაბით წარმოება (არს. სახელების, ზედსართავების, ნაცვალსახელების, მიმღეობების, თანდებულების, ზმნისწინების, წარმოქმნილი და თხზული სახელებისაგან) პირველად სწორედ იოანე პეტრიწთან გვხვდება. ნასახელარი ზმნები თხრობას უფრო გამომხატველსა და დინამიურს ხდის, აზრს სხარტად და ლაკონურად გადმოსცემს. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ზემოთყვანილი მაგალითები პეტრიწის ორიგინალური თხზულების

„განმარტების“ კუთვნილებაა და არა თარგმანებისა (რამდენიმე გამონაკლისის გარდა).

ნასახელარ ზმნათა განხილვისას კიდევ ერთხელ გამოჩნდა, თუ რა საოცრად თავისუფლად ფლობს იოანე პეტრიწი ქართული ენის როგორც ლექსიკურს, ისე გრამატიკულ მასალას და როგორც ფაქიზად და დიდი ცოდნით იყენებს მას ახალ-ახალი სიტყვების შესაქმნელად.

კომპოზიცია

ცნობილია, რომ ძველ ქართულში კომპოზიტთა ხმარების არე მეტად ფართო იყო. სპეციალურ ლიტერატურაში ძველ ქართულში არსებულ კომპოზიტებს ორ დიდ ჯგუფად ყოფენ: I – კომპოზიტები, რომელთა ორივე წევრი სახელით არის გამოხატული და II – ე. წ. „კომპოზიტი-ზმნები“, ანუ ისეთი კომპოზიტები, რომელთა ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი ზმნაა [მრევლიშვილი 1953]. მაგრამ, გარდა ამისა, კომპოზიტების ერთ მეტად დამახასიათებელ ტიპს და საკმაოდ მრავალრიცხოვან ჯგუფს ძველ ქართულში ქმნიან ზმნისართების, წინდებულებისა და ნაწილაკების მონაწილეობით შექმნილი კომპოზიტები (ფართო გაგებით). ასე რომ ცალკე უნდა გამოიყოს „უფორმო სიტყვებიანი კომპოზიტების“ ჯგუფიც.

ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტების ტიპი ნაკლებად გვხვდება ძველი ქართული ენის ძეგლებში. ამგვარ კომპოზიტებს იოანე პეტრიწის ენაშიც იშვიათად ვხვდებით (მაგ.: **ღაჭღაჭი**; **ვრონხოო**, რომელ არს **ღაჭღაჭი**: ბ.კ. 112, 15).

კომპოზიტების ნაწილებად იოანე პეტრიწის ნაწერებში გვხვდება: არსებითი სახელი, ზედსართავი, რიცხვითი სახელი, ნაცვალსახელი, მასდარი, მიმღეობა, უფორმო სიტყვები და ნაწილაკები. ცალკე დიდ ჯგუფად გამოიყოფა აგრეთვე ზმნებიანი კომპოზიტები – „კომპოზიტი-ზმნები“.

სახელიანი კომპოზიტები

კომპოზიტის ორივე ნაწილი არსებითი სახელია. ასეთ შემთხვევაში ერთ-ერთი მათგანი შეიძლება მსახვრელის როლში იყოს:

ოქრომძივი: II,20,31; ოქროყუავილი: II,82,29; შეშაძარღუ: ბ.კ. 59,20; ციღამტკაველი (*მაიმუნი*): ბ.კ. 49,21.

შეიძლება ორივე არსებითი სახელი ერთმანეთის მიმართ ტოლფასი იყოს:

ქარ-სეტყუა: II,209,7; თესლ-მცენარე: ბ.კ. 115,21.

კომპოზიტის I ნაწილი ზედსართავი სახელია, II ნაწილი – არსებითი სახელი. ასეთ კომპოზიტში ფუძით წარმოდგენილი ზედსართავი სახელი მსახვრელის როლშია (კომპოზიტი ატრიბუტულმსახვრელიანია):

სწორძალი: II,146,25; წრფელწირი: ბ.კ. 66,9; სწორგუერდი: ბ.კ. 66,17; ზრქელტყავნი: ბ.კ. 14,15; კეთილგუარი: I,91,22; ჩხვლკეცნი: ბ. კ. 15, 1 || ჩხვლკეცი: ბ.კ. 27,23;

კომპოზიტის ორივე ნაწილი ზედსართავი სახელია:

მწარენადელიანი: ბ.კ. 99,15; კეთილწესიერი: I,41,23; კეთილსაქმიერი: ბ.კ. 165,6; კეთილცნობიერი: ბ.კ. 18,15;

კომპოზიტის ნაწილებად მასდარიც შეიძლება შეგვხვდეს:

გაცდა-ჭურეტანი: II,107,12; ქმნა-ყოფა: ბ.კ. 123,17.

კომპოზიტის I ნაწილად ძალიან ხშირად რიცხვითი სახელია. ასეთ შემთხვევაში II ნაწილი შეიძლება მეტყველების ნებისმიერი ნაწილი იყოს:

მრავალჯამ: ბ.კ. 115,25; ოთხწამალი: ბ.კ. 65,23; ერთჯმა: ბ.კ. 148,22; მრავალფესიანი: ბ.კ. 171,4; რვაწვრთეული, ოთხწვრთეული: ბ.კ. 138,20; ნახევარსრული: ბ.კ. 43,4; ოთხეურთა, ექუსეურთა, შუდეურთა, მრავალეურთა ნაკუეთო: ბ.კ. 78,28 (*ოთხეურთა... მრავალეურთა ფიგურები*).

რიცხვითსახელიანი კომპოზიტის II ნაწილად ხშირად განსაზღვრული სიტყვებია: **-სახე, -კეც, -ბამ**:

სამსახე: II,130,22; ორსახე: ბ.კ. 132,13; თითოსახე: II,223,25; მრავალსახე: II,25,18; ორკეც (*ორჯერ*: ოთხი ორისაგან **ორკეცად**: ბ.კ. 39,2); ბ.კ. 83,82; მრავალკეც: I,92,5; ერთბამად (*ერთდროულად, ერთბაშად*): II,16,27.

-ბამ ერთ რიცხვითსახელიანი და კითხვით **რა** ნაცვალსახელიანი კომპოზიტის მეორე ნაწილად ძალიან ხშირად გვხვდება ძველი ქართული ენის ძეგლებში: ერთბამად ფსალ. 87:18; მოციქ. 15:14; სინ. მრ. 211, 37; სინ. მრ. 117, 22 და სხვ.).

ნაცვალსახელიანი კომპოზიტები:

კომპოზიტის I ნაწილი ზოგჯერ **რა** ან **სხუა** ნაცვალსახელებია:

სხუასახე: ბ. კ. 145, 20; **რაბამი** კეთილობისა: I,91,31 (შესაბამი || ἀγαθὸς ძველ ქართულში: **რაბამად** საშინელ არიან საქმენი შენნი: ფსალ. 65:3);

ჟამ სიტყვიან კომპოზიტში, კითხვითი ნაცვალსახელი **რაოდენ**, ჩვეულებრივ, მეორე ნაწილია:

ჟამრაოდენე რადზომე: ბ.კ. 119,12; კეთილთა საქმეთაგან წარმიპარვიდეს ჩუენ **ჟამრაოდენე**: ბ.კ. 101,22 (შდრ. ძვ. ქართ.: ჟამერთ, წუთეთოთ).

ნაცვალსახელიანი კომპოზიტის ნაწილად ყველაზე ხშირად **თუთ** გვხვდება. ასეთი კომპოზიტი, ჩვეულებრივ, ბერძნული ნაცვალსახელიანი კომპოზიტის კალკია:

თუთცხოველი – ἀντίχως: I,113,2; II,46,30; **თუთძალი** – ἀντιδύναμις: I,57,12; **თუთმიმდრეკი** – ἀντοκίνητος: II,114,20; ბ. კ. 24, 17; **თუთმდგომი** – ἀντιπρόστατος: I,114,23; **თუთსრული** – ἀντιστελής: I,70,5 და სხვ.

ძალიან ხშირად **თუთ** ნაცვალსახელიანი კომპოზიტები იო-
ანე პეტრიწის ორიგინალურ ნაშრომშიც – „განმარტებაში“
გვხვდება:

თუთერთ: II,13,19; თუთბუნება: II, 81, 23; თუთგონიერი: II,186,27;
თუთმახლობელი: ბ. კ. 14,3; თუთგაგუარება: II,125,6 და სხვ.

ასეთი შემთხვევები ბერძნული დედნის უშუალო გავლენად
ვერ ჩაითვლება, თუმცა ქართული კომპოზიტი მაინც ბერძნუ-
ლი **αὐτό** ნაცვალსახელიანი კომპოზიტის მიხედვითაა აგებუ-
ლი.

თუთ ნაცვალსახელიანი კომპოზიტების კალკირება ბერძნუ-
ლი ენიდან, ცხადია, მხოლოდ იოანე პეტრიწის ენაში არ გვხ-
ვდება. ძველი ქართული ენის ძეგლებში **თუთ** ნაცვალსახელით
შედგენილი სიტყვები ძალიან იშვიათია (მაგ. ოთხთავში მხ-
ოლოდ ერთი მაგალითია ამგვარი წარმოებისა: რომელნი და-
საბამითგან **თუთმხილველ** და მსახურ ყოფილ იყვნეს: ლ. 1:2),
მაგრამ XI საუკუნის მთარგმნელები უკვე ფართოდ იყენებენ
რთული სიტყვის შედგენის ამ შესაძლებლობას. მაგ. გიორგი
მთაწმიდლის „ექუსთა დღეთას“ თარგმანში ამგვარად ნაწარ-
მოებ კომპოზიტებს საკმაოდ ვხვდებით (**თუთბოროტი**: 18,34;
თუთშობილ: 18,38; **თუთრჩულ**: 94,18; **თუთსწავლულ**: 108,33 და
სხვ.). აღსანიშნავია, რომ ბასილი კესარიელის ამავე თხზუ-
ლების ძველი ქართული თარგმანის შესაბამის აფგილებში
არც ერთ შემთხვევაში არ არის გამოყენებული ამგვარი კომ-
პოზიციის შესაძლებლობა – შესაბამისი ცნება ან საერთოდ
არ არის გადმოცემული, ან კი მას მთელი შესიტყვება გა-
მოხატავს:

ექუსთა დღეთა (გიორგი მთაწმიდელი): ძალად ბოროტად უწოდენ ბნელსა და უფროდს-და თუთ-ბოროტად: 18, 34 ბოროტ თუთშობილ: 18, 38 არს იგი.	ექუსთა დღეთათჳს (ძველი): იტყუან იგინი, ვითარმედ ძალი არს ბოროტისაგანი, ვითარმედ თუთ იგი არს ბოროტი: 32, 26-27, არამედ მშობელი თავისა თჳსი- საჲ 32

განსაკუთრებით ხშირად აწარმოებს **თვთ** ნაცვალსახელიან კომპოზიტებს ევრემ მცირე (მაგ. პეტრე იბერიელის შრომების თარგმანში):

თვთსიკეთედ უწოდს **თვთკეთილის** მოქმედებისა განფენასა: 92,12; **თვთმყოფელობითი** იგი **თვთველმწიფება**: 164,36; **თვთ-მოძრაობითი**: 43,22; **თვთმსგავსება**: 61,14; **თვთმშუღლობა**: 49,21; **თვთძალ**: 46,19; **თვთცხორებად**: 91,1; **თვთსიბოროტე**: 46,10 და სხვ.

თვთ ნაცვალსახელს ამ კომპოზიტებში ზოგჯერ „აბსოლუტური“ „თავისთავადის“ მნიშვნელობის გამოხატვა ეკისრება: მაგ. **თვთერთი** – „აბსოლუტური ერთია“.

ამგვარი წარმოება რომ საესებით შეესაბამებოდა ქართული ენის სიტყვაწარმოების ბუნებას, ამას კარგად მოწმობს ისიც, რომ **თვთ** ნაცვალსახელიანი კომპოზიტი-ტერმინები ფართოდ გავრცელდა და დამკვიდრდა შემდგომ ქართულ სალიტერატურო ენაში. დღეს ხშირად გვხვდება მსგავსი კომპოზიტები: *თვითნასწავლი*, *თვითმყოფობა*, *თვითგამორკვევა*, *თვითპერობელობა*, *თვითდინება* და სხვ. ასეთი წარმოება ლაკონიურად გამოხატავს ცნების შინაარსს.

კომპოზიტის პირველი ნაწილის ბრუნვები

ზემოთ კომპოზიტები განვიხილეთ მათში შემავალი წევრების მიხედვით. როგორც ვნახეთ, შედგენილობის მიხედვით კომპოზიტებში მეტყველების თითქმის ყველა ნაწილი გამოიყენება. ზემოთგანხილულ კომპოზიტებში პირველ წევრად მყოფი სახელები ფუძის სახით იყო წარმოდგენილი. ისინი შეიძლება რომელიმე ბრუნვის ფორმითაც იყოს შესული კომპოზიტის შემადგენლობაში. კერძოდ: კომპოზიტის პირველი წევრი მოთხრობითს ბრუნვაშია: ასეთად მხოლოდ კომპოზიტი **ერთმანერთი** გვევლინება:

ერთმანერთსაცა შორის არიან. II,189,29; I,7,4 და სხვ.

ორიოდე შემთხვევაში კომპოზიციის I ნაწილი მოქმედებით ბრუნვაშია: კელითქმნულთა: II,212,15.

-ივ ფორმანტიანი:

მრგულიემოსილსა: ბ.კ. 68,27; **მრგულიემოსილად:** ბ.კ. 9,1.

ძალიან ხშირად კომპოზიციის I ნაწილი ნათესაობითს ბრუნვაშია (მხოლობითი ან მრავლობითი რიცხვისა):

ღრუბლისგუარი: ბ.კ.122,18; სირათმთავარი: II,96,16; ბინდის-გუარი: II,55,13; გუართმთავარი: II,81,24.

ცალკე გამოყოფთ ერთ ჯგუფს კომპოზიციებისას – მიმდებარეობიან კომპოზიციებს, რომელთა პირველი ნაწილი რომელიმე სახელია (არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი და იშვიათად – ნაცვალსახელიც). ზოგჯერ იგი პირმიმართი წევრია, უფრო ხშირად – პირდაპირი დამატება. მეორე ნაწილი კი მიმდებარეობა (სასუბიექტო ან საობიექტო) თუ კომპოზიციის მეორე ნაწილი სასუბიექტო მიმდებარეობაა, მაშინ კომპოზიტი, მსგავსად სხვა კომპოზიციებისა, სუბსტანტივის როლში გამოდის (რადგანაც სხვა საზღვრული, ჩვეულებრივ, ჩავარდნილი), თუმცა წარმოშობით იგი მსაზღვრელია. ასეთ კომპოზიტს ზოგჯერ შეიძლება საზღვრულიც ახლდეს და მაშინ იგი თავის ფუნქციას – მსაზღვრელისას – აღიდგენს. მაგრამ, ჩვეულებრივ, როგორც ვთქვით, საზღვრული ჩავარდნილია და კომპოზიტი გასუბსტანტივებულია:

დაუყოფს პირთა კელმყოფელთა შესმენად ღმრთისა: ბ.კ. 57,2; რომელსა **გუარმქმნელად** ჰქუანან რომელობანი: ბ.კ. 68,7; იყოს **ერთმქმნელ** ყოველსა ნაქუსსა სირაფსასა: II,65,8 და სხვ.

I ნაწილი შეიძლება ნათესაობითს ბრუნვაშიც იდგეს: **პირ-ისმბრძოლი:** ბ.კ. 27,18.

კომპოზიციის II ნაწილად ხშირად საობიექტო მიმდებარეობაა.

როგორც ცნობილია, სასუბიექტო მიმღეობა ნამყო დროისა ქართულში არ არის. ეს დანაკლისი აღწერითი წარმოებით ივსება: ნამყო დროის საობიექტო მიმღეობის ფორმის წინ სათანადო ზმნის პირდაპირი ობიექტი დაისმის: „ხმაღამოწვდილი“. ამგვარად, მიღებულია სასუბიექტო მიმღეობა ნამყო დროის მნიშვნელობისა. ასეთი კომპოზიტი, ჩვეულებრივ, მოქმედების სუბიექტს განსაზღვრავს წინადადებაში. ასეთ აღწერითს წარმოებას ნამყო დროის სასუბიექტო მიმღეობის მისაღებად იოანე პეტრიწი იშვიათად მიმართავს:

ხოლო შთამოვალსო ქმნისადმი და კუალად აღვალსო... ვითარ **ფრთედაცვენებული** ფრინველი: II,204,6; იქმნა ვითარ **ფრთადაყრილ**: II,70,24; ვითარრად ვნება წოდებულნი: ბ.კ. 75,2.

მაგრამ ძალიან ხშირად გვხვდება ისეთი საობიექტო მიმღეობიანი კომპოზიტები, რომელთა პირველი ნაწილი შესაბამისი ზმნის პირდაპირ ობიექტს კი არ წარმოადგენს, არამედ ზმნის განსაზღვრებას (ე. ი. ზმნისართს). ამიტომ ამგვარად ნაწარმოები კომპოზიტები, ჩვეულებრივ, საობიექტო მიმღეობის მნიშვნელობისანი არიან:

რვათა... **ძნელშეზავებულად** იტყვს, ხოლო მეცხრესა – **კეთილშეზავებულად**: ბ.კ. 74,2; **კეთილმორთულად** მოვიდა: ბ.კ. 9,3; **პირველდაწესებული**: (წინამძღვარი) ბ.კ. 143,5; ქუაბი, **მრავალხრახნილად** ქცეული: II,224,9 და სხვ.

უფორმოსტყვიანი კომპოზიტები

ა) ზმნისართიანი სახელები შესაძლებლად მიგვაჩნია განვიხილოთ, როგორც კომპოზიტები ფართო გაგებით. ისინი შედგენილ სახელთა ერთ ყველაზე მრავალრიცხოვან ჯგუფს ქმნიან.

ზმნისართიანი კომპოზიტის ორივე ნაწილი შეიძლება ზმნისართი იყოს: **წინაუკუმო**: II,14,1.

I ნაწილი ზმნისართია, II – არსებითი სახელი:

ზესთეუართა: II,30,5; **შუაზღუდისა** მუცელი: ბ.კ. 109,20; **წინაბჭე:** II,33,31.

სრული წარმოდგენისათვის ამავე ჯგუფში განვიხილავთ ზმნისართის მონაწილეობით შედგენილ ისეთ სიტყვებს, რომელთა მეორე ნაწილი ზმნა ან ნაზმნარი სახელია. ასეთი ზმნისართები, ჩვეულებრივ, წინდებულებად გაიზარება.

I ნაწილი ზმნისართია, II ნაწილი ძალიან ხშირად – მასდარი:

დადმართეანება, ზედაყვანება, მსწრაფლმიდრეკა: ბ.კ. 66,11; გარეშეცვა: ბ.კ. 147,24; გარეშესაზღვრა: ბ.კ. 149,18; გარემოქცევა: ბ.კ. 11,7; ზეკიდება: ბ.კ. 124,7; ზედშემოსლვა: II,57,26; ზედიშევნა: II,76,8; უკუნტრფობა: II,86,4; უკუნსვერებითა: II,103,30; უკუმრგულება: II,85,19; წინააღდგომა: ბ.კ. 14,2; წინააღრჩევა: ბ.კ. 136,4.

ძალიან ხშირად ზმნისართიან კომპოზიტში II ნაწილად მიმღეობაა.

სასუბიექტო მიმღეობა:

გარემომდებარეთა: ბ.კ. 114,13; გარემომკრებელი: ბ.კ. 25,15; გარეშემცველ: I,65,29; გარეშემწერელი: II,185,29; ზედშემხებელი: ბ.კ.20,22; ზესთმდებარე: II,6,29; ზესთაღმავალი: ბ.კ. 18,23; წინამდებარე: II,34,2; წინმეთქუე: II,211,30; წინამეწყესა: II,213,13; წინააღმრჩეველ: I,117,8; უკუმეტრფე: II,195,3; უკუმქცე: II,86,35; უკუმწამი: I,53,14; ქუე(დ)მდებარე: I,46,14.

საობიექტო მიმღეობა:

გარემოთხეული: II,6,15; გარემოსილი: II,207,7; ზედშემოსრული: ბ.კ. 37,1; ზემოთქმული: ბ.კ. 17,8; ზემოდალექსული: II,183,13; უკუნდგომილ: I,120,2; ქუედადრეკილი: ბ.კ. I,20,15; წინათქმულთა: ბ.კ. 162,14; უკუნსაქცეველი: I,26,17; წინამოსაგდებელი:

II,10,13; კმასაყოფელი: II,59,17; წინაგანსაწყობელი: 28,1.

ზმნისართიანი კომპოზიციის II შემადგენელ ნაწილად ხშირად პირიანი ზმნაცაა:

გარეშესცვიდეს: ბ.კ. 78,13; გარეშემოსწერს: ბ.კ. 103,1; ზედმიჰმართოს: ბ.კ. 54,15; უკუისფერა: II,103,17; წინაგანეწყუებიან: II,29,16; ქუეშგანუწვალებს: ბ.კ. 95,4 და სხვ.

ზმნისართიანი კომპოზიციის პირველ ნაწილად ხშირად **ესრეესეესე-; ეგრეეგეეგე-** ზმნისართებია. მეორე ნაწილად ასეთ შემთხვევაში – განსაზღვრული სიტყვები **სახე, ფერ, ზომ:**

ესრესახედვე: ბ.კ. 37,9; ესსახეთა: ბ.კ. 79,16; ეგსახეცა: II,92,11; ეგესახედცა: II,94,1; ეგეზომვე: ბ.კ. 194, 1; ეგ ზომ: II,35,5; ეგ-ფერვე: II,8,14; ესეზომ: II,37,4.

ზმნისართიანი კომპოზიციები ძველ ქართულში საკმაოდ გავრცელებულია. მაგრამ მათ განსაკუთრებით ხშირად ხმარობენ ევრემ მცირე და იოანე პეტრიწი. ევრემ მცირის თარგმანებში ისევე მრავლად ვხვდებით ზმნისართიან კომპოზიციებს, როგორც იოანე პეტრიწის თხზულებებში. ეს აიხსნება მათ მიერ თარგმნილი ფილოსოფიურ თხზულებების ხასიათით: აქ იყო ბევრი ისეთი ახალი ცნება, რომელთა ზუსტი გამოხატვა სხვადასხვა მიმართებების შესაბამისი ზმნისართებით ჩვენებას მოითხოვდა. ხშირად ასეთი ცნებების აღმნიშვნელი ტერმინები – ზმნისართიანი კომპოზიციები ბერძნულ დედანშივე იყო მოცემული და მათი თარგმნა იყო საჭირო შესაფერისი ქართული კომპოზიციით. ხშირად ასეთ ტერმინებს ევრემ მცირე და იოანე პეტრიწი დამოუკიდებლადაც კმნიდნენ.

ბ) აქვე, ცალკე გამოვყოფთ ისეთ თხზულ სიტყვებს, რომელთა პირველი შემადგენელი ნაწილი **თანა-//თან-** წინდებულია. ამგვარად შედგენილი სახელები ძალიან ხშირად გვხვდება როგორც იოანე პეტრიწის ნაწერებში, ასევე ძველი

ქართული ენის ძეგლებშიც: **თანაყოფით**: შუშ. 27, 19; **თანა-ზიარ**: შუშ. 27, 20; **თანამონაწილე**: ხანძთ. 270, 7; **თანადგომა**: ხანძთ. 270, 7; **თანამოსრულნი**: ხანძთ. 278, 23; **თანამზრახველი**: სინ. 2, 1. 198, 2; ისტ. ქრესტ. 12, 2. **თანამოსაჯული**: ისტ. ქრესტ. 46, 14.

მსგავსი ტიპი შესაძლებლად მიგვაჩნია, ასევე ფართო გაგებით კომპოზიტად ჩავთვალოთ ზმნისართიანი კომპოზიტების მსგავსად. კომპოზიტში **თან-** წინდებულს შეიძლება მოსდევდეს **არსებითი** სახელი:

თანატომ: ბ.კ. 8,4; **თანტომ**: II,37,3; **თანმიზეზ**: II,49,4; **თანბუნება**: I,78,9; **თანანერგ**: ბ.კ. 38,13 (სულისა თანანერგ არს ცხორებად);

რიცხვითი სახელი: **თანამრჩობლი**: ბ.კ. 57,18; ბ.კ. 5,5.

ზმნისართი: **თანაკმაძსა სულისა**: II,112,30;

ნაწარმოები სახელი: **თანმეჯოგედ**: ბ.კ. 16,4; **თანმეტომე**: II,36,31; **თანმესაშუველეობითა**: II,11,8.

თან- წინდებულს ძალიან ხშირად მოსდევს **მასდარი**:

თანდატანება: II,212,1; **თანშესიტყუა**: (სიღლოგიზმი): II,22,5; **თანგანელის სახედ**: II,12,11; **თანწარგლის სახედ** (შდრ. мимоходом): II,5,21; **თანშეხრწნა**: ბ.კ. 62,2; **თანვენება**: ბ.კ. 54,4; **თანადგომითა**: II, 51, 9; **თანშედარება**: II, 151, 2; **თანშეთხზვა**: I,90,17 და სხვ.

ასევე ხშირია **თან + სასუბიექტო მიმდებარე**:

თანმიმდებელი: II,12,28; **თანმექონე**: II,63,8; **თანმეწადისაგან**: II,34,24; **თანმოქცევი**: I,81,18; **თანმევენე**: ბ.კ. 56,5; **თანშემკრველნი მყესნი**: ბ.კ. 118,3; **თანმწე**: ბ.კ. 127,16; **თანამბრძოლი**: ბ.კ. 163, 29; **თანმპყრობ**: I,90,19; **თანმეზიარე**: I,45,4 და სხვ.

თან+საობიექტო მიმღეობა:

თანადოხზულ: ბ.კ. 93,16; თანშეკრულ: II,66,26; თანგანზიდულ: ბ.კ. 77,4; თანშესხმულად და თანდებულად: ბ.კ. 65,16; თანშეერთებული: ბ.კ. 124,14; თანაშერწყმულად: 14,9; თანდმობილი მათგან: I,24,12; თანშეურევნელი: II,112,14; თანწარუვალი: ბ.კ. 146,18; თანუქონო: II,116,21 და სხვ.

თან- წინდებულს ხშირად **პირიანი** ზმნაც მოსდევს:

თანინებეს: ბ.კ. 54,4; თანამორთნა და თანაშეკრნა: ბ.კ. 10,8; თანაჰყვა: II,5,19; თანადმოიჩინების: ბ.კ. 131,12; თანშეეხების: ბ.კ. 7,6.

ძალიან ხშირად ხმარობს **თან** წინდებულის კომპოზიტებს ევრემ მცირეც თავის თარგმანებში:

თანანაშობ: პ. იბ. 89, 1; თანამოსახელების ღირს: პ. იბ. 135, 13; თანამოქმედნი: კომ. 14; თანაგანფენილი: კომ. 177; თანმოდასეთაცა: პ. იბ. 97, 17; თანაშესადგმელ: კომ. 172; თანამბრძოლ: პ. იბ. 67, 23 და სხვ.

ამგვარი კომპოზიტი, ზოგჯერ ბერძნული თუ- წინდებულისანი სიტყვების კალკია:

მაგ. თანტომი თუყუენი: I,24,21; თანტომება თუყუნეა: I,79,1; თანმიტომებული თუყუნებათი: I,54,18; თანშეკრვა თუნდესი: I,26,18; თანშემხებელი თუნჯაპათი: I,80,12; თანაშეყოფილი თუიყოთი: I,21,19 და სხვ.

მაგრამ ხშირად მათ მთარგმნელები და მათ შორის იოანე პეტრიწიც დამოუკიდებლად ქმნიან, როდესაც თანმოყოფის, თანაარსებობის, თანაბრობის მნიშვნელობის შემცველი ცნების გამოხატვაა საჭირო. ამას ხელს უწყობს ქართული სიტყვაწარმოების ფართო შესაძლებლობანი.

უ ნაწილაკიანი კომპოზიტები. ხშირად გვხვდება ისეთი კომპოზიტები, რომელთა პირველ წევრს უარყოფითი **არა** ნა-

წილაკი (იშვიათად **ვერ** ნაწილაკიც) წაროდგენს. როგორც მ. მრევლიშვილი აღნიშნავს თავის ნაშრომში, ამგვარი წარმოება ძველ ქართულში არაპროდუქტიული იყო. მაგრამ „სამაგიეროდ საშუალო ქართულში ასეთი კომპოზიციები მრავლად მოიპოვება. განსაკუთრებით მდიდარია ამ მხრივ „ვეფხისტყაოსანი“. აქ **არა** ნაწილაკის გარდა **ვერ** ნაწილაკიც იხმარება“ [მრევლიშვილი 1953: 168].

იოანე პეტრიწი უარყოფითი ცნების ერთი ტერმინით გამოხატვის მიზნით, როდესაც გამოსადეგი არ არის **უ-** პრეფიქსიანი წარმოება, იყენებს **არა** (იშვიათად **ვერ**) ნაწილაკსაც და ამგვარ წარმოებას ფართო გასაქანს აძლევს.

არ ნაწილაკი მარტივ არსებით სახელთან იშვიათად გვხვდება: არცხოველთა: 143, 19;

ხშირად იხმარება იგი წარმოქმნილ სახელთან:

არამსგავსება: ბ.კ. 28,21 || **უმსგავსოება:** ბ.კ. 28,24; **არკიდოვნება** ჰქონდის: ბ.კ. 62,4; **არარსება:** 1,34,3; **არასამარადისოობა** II,106,29; **არასაჭირო:** ბ.კ. 101,15; **არნეფსითი:** ბ.კ. 130,6; **არაუადრესად:** ბ.კ. 104,38.

არა/არ ნაწილაკს მოსდევს ზედსართავი სახელი:

არამართლისა წუხილთა მქონებელნი: ბ.კ. 102,8; **არაკეთილად:** ბ.კ. 157,3; **არსრულ** და **არერთ:** II,156,23.

მეორე ნაწილი ნაცვალსახელია:

არიგიეეობა: 7,71,1; **არესეობა:** 1,72,7.

მეორე წევრად მასდარია:

არაქმნა: ბ.კ.140,18; **არქონება:** ბ.კ.60,9; **არგამოცხადება:** ბ.კ. 128,4; **არგანცემისათვის:** ბ.კ. 128,7.

იშვიათად **ვერ** ნაწილაკიც გვხვდება კომპოზიტის პირველ შემადგენელ ნაწილად:

ვერშემძლე: ბ.კ. 164,2 || **ვერშემძლებელი:** ბ.კ. 156,1; შიში ...
ვერმითხუევისაჲ: ბ.კ. 108,20.

კომპოზიტი-ზმნები

როგორც ზემოთ ვთქვით, კომპოზიტთა დიდ ჯგუფად გამოიყოფა ზმნიანი კომპოზიტები ანუ „კომპოზიტი-ზმნები“. ზმნა, წესისამებრ, ამ კომპოზიტთა მეორე წევრს წარმოადგენს. ძველ ქართულში ამგვარი კომპოზიცია ძალზე პროდუქტიულია. კომპოზიტის შექმნაში გარკვეული ტიპის ზმნები მონაწილეობენ. ამათგან იოანე პეტრიწი შემდეგ ზმნებს ხმარობს: **ყოფა, დება, ცემა, გება, ხუმა, ქმნა, ქონება, ჩინება, სიტყუა, არს, იყო.**

ყველაზე ხშირად პეტრიწი **ყოფა** ზმნით ქმნის კომპოზიტს. ცნობილია, რომ ძველ ქართულში სწორედ „ყოფა“ ზმნაა ამ მხრივ ყველაზე ნაყოფიერი. ამასთან, იგი შეიძლება მასდარის სახითაც შეგვხვდეს, აწმყოშიც იყოს, ნამყო ძირითადის წყებაშიც, ზოგჯერ პირისა და რიცხვის მიხედვითაც შეიცვალოს და ქცევის ნიშნებიც დაირთოს.

ზმნიანი კომპოზიტის I ნაწილად იოანე პეტრიწი, ჩვეულებრივ, ხმარობს არსებით სახელს, რიცხვით სახელს, მიმდებარს, მასდარს და იშვიათად ზმნისართსა და თანდებულსაც.

ყოფა – სხეულყოფა: ბ.კ. 26,7; კელყოფა: ბ.კ. 125,11; მიზეზყოფა: ბ.კ. 162,18; ნერგყოფა: ბ.კ. 83,1; ბრმაყოფა: ბ.კ. 172,14; ასოყოფა: ბ.კ. 52,5; გუარყენა... ყოველნი ნაწილნი: II,11,17; სავსეყოფად: ბ.კ. 43,3; ერთყოფა: ბ.კ. 8,5; მოკუდავყოფად: ბ.კ. 33,9; მოქენეყოფა: ბ.კ. 46,10; მორჩილყოფად: ბ.კ. 113,1; უცხადევეთ: II,221,19; მიმდრეკელჰყოფს მას: II,47,19; უღირსჰყოფს ბუნებასა: II,47,25; უმდგომოყო: II,5, 16; უსქესჰყო: II,24,27; წადნიელყო: ბ.კ. 129,11; გუაროანყენა: ბ.კ. 9,6; უკუდავყოფა: ბ.კ. 135,18 და სხვ.

ქმნა – ასოქმნა: ბ.კ. 62,2; სულიერქმნანი: I,41,31; კეთილქმნა: ბ.კ. 101,28; მტოიცექმნა: ბ.კ. 125,2; ერთექმნების ჰაერსა ნათელი: ბ.კ. 54; ღირსქმნა: ბ.კ. 16,8; შორისექმნების უკუე ბოროტი ნებეაჲ სუელსა: ბ.კ. 99,7;

ღება – სახელსდგეს: II,226,27; სახელსდვა: II,58,32; წესდადებისათჳს არსთაჲსა: II,16,12;

ცემა – პატივსცა: II,217,27; ძალსცემს: ბ.კ. 123,20;

ქონება – იწუნა არ კეთილქონებად: ბ.კ. 148,28;

გება – კუალადგებად: ბ.კ. 150,2;

ხუმა – იგულხუმიე: II,138,31;

არს, იყო – ჯერ-არს: ბ.კ. 37,23; ჯერ-იყო: ბ.კ. 37,19 და სხვ.

როგორც ცნობილია, „ღაღადყო“ ტიპის კომპოზიციებში შემაჯავლი ზმნები გარდამავალნია. პირდაპირ ობიექტს ისინი ზმნაშივე შეიცავენ, კომპოზიტის პირველ ნაწილად. ამიტომ ზოგჯერ მათი პირველი ნაწილი ბრუნვას იცვლის: როცა ზმნა აწმყოს ჯგუფშია, მიცემითში დგას, ხოლო ნამყო ძირითადის ჯგუფში – სახელობითში:

წინამდებარესა ხედვასა **ამბორსუყოფ**: II,114,16; მიცემითი ბრუნვის ფორმა მას შეიძლება მასდართანაც გადაყვეს **უთავსდებო**: II,195,9.

ცნობილია, რომ რიგ ზმნიან კომპოზიტში სახელადი ნაწილი ნათესაობითს ბრუნვაშია. იოანე პეტრიწის ენაშიც ვხვდებით რამდენსამე, ძველ ქართულში ჩვეულებრივ ხმარებულ ასეთ ზმნა-კომპოზიტს:

სახელისდება: II, 211, 27; **ყურიმლისცემა**: ბ.კ. 131,26; **გულის-სიტყუამან**: II,126,22; ანუ **გულისთქუმასა** შორის იხილვე-ბის, ანუ **გულისწყრომასა**: II,214,7.

იოანე პეტრიწთან ვხვდებით ერთი მხრივ „გულისკმა“, მეორე მხრივ – „გულისხუმა“ ფორმებს:

კმა – ცნობით და გულისკმისყოფით: II,92,17; მიდმოუსა-
ჯოს გულისკმისყოფასა: II,219,28; გულისკმისყოფანი და
კვლოვნებანი: ბ.კ. 9,27; ბუნებითი ... მისცა გულისკმისყოფა:
ბ.კ. 40,10-11⁴¹.

ხუმა – არსებათა გულისხუმა ვჰყოფთ: II,8,22; განგუელო
დიდი საქანი გულისხუმისყოფისა: II,84,4.

აქედან I კომპოზიციის ორივე შემადგენელი ნაწილი სახე-
ლია, II კომპოზიტი კი „ხუმა“ ზმნიანი კომპოზიტია⁴². „ხუმა“
ზმნიანი კომპოზიტიდან იოანე პეტრიწი ორგანული წარმოე-
ბით რამდენიმე ფორმას ქმნის:

იგულისხუმა: II,82,22; **იგულისხუმი**: II,155,18; **იგულხუმი**:
II,138,31; **იგულისხუმებს**: II,201,3; აქედან პირველი წყვილის
სახელადი ნაწილი ნათესაობითშია, მეორისა – ფუძის სახი-
თაა წარმოდგენილი.

ერთ შემთხვევაში **ხუმა** ზმნის უ ხმოვანი ებ- სუფიქსის
დამატების გამო რედუცირებულია:

კატამეთექსინ, რომელ არს “თანმიქონებით”: ვინაჲ, აწ ესე
თანმიქონებითი ესთა ესთა **იგულისხმების**: II,81,10.

ეს უკანასკნელი ფორმა თანამედროვე ქართულში იხმარე-
ბა იმავე მნიშვნელობით: **იგულისხმება**.

* * *

ამგვარად, იოანე პეტრიწის ენაში კომპოზიტთა სამი ძირით-
ადი ტიპი გვხვდება: 1. სახელიანი კომპოზიტები; 2. უფორმოს-

⁴¹ „ბუნებისათჳს კაცისა“ ტექსტის გამომცემელს, ს. გორგაძეს, ხელ-
ნაწერის ფორმები „გულისკმა“ დაწერილობისა გასწორებული
აქვს, როგორც „ფონეტიკურად დამახინჯებული (იხ. ბუნებისათჳს
კაცისა, გვ. XVI). რადგანაც იოანე პეტრიწის „კავშირთა“ ხელნაწე-
რებშიც ამ ზმნის ფორმები ჳარითაა დაწერილი, ამიტომ ასეთი
გასწორება, ჩვენი აზრით, გამართლებული არ არის.

⁴² საერთოდ, **გულისკმა** ერთი მხრივ და **გულისხუმა** – **გულისკმა**,

იტყვებიანი კომპოზიტები და 3. ზმნიანი კომპოზიტები (კომპოზიტი – ზმნები).

სამივე ტიპი ცნობილია და გავრცელებული ძველ ქართულში, ოღონდ მეორე ტიპი (ზმნისართიანი, თანდებულიანი და ნაწილაკიანი კომპოზიტები). ძველი ქართული ენის ძეგლებთან შედარებით იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ თხზულებებში გაცილებით უფრო ხშირად გვხვდება. ჩანს, რომ ამგვარი წარმოება საერთოდ მოხშირდა XI საუკუნიდან (იგი ახასიათებს გიორგი მთაწმიდლისა და, განსაკუთრებით, ეფრემ მცირის, არსენ იყალთოელისა და იოანე პეტრიწის ენას), რაც გამოწვეული უნდა იყოს ამ პერიოდიდან ბუნების მეცნიერებათა თუ ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ხასიათის ლიტერატურის მიმართ დიდი ინტერესით. ამ ტიპის თხზულებათა თარგმნისას ბერძნულ ტერმინთა შესაბამისი ქართული ტერმინების შექმნის საჭიროებით: სწორედ ამ პერიოდში, ბერძნულიდან თარგმნის პროცესში კალკირების გზით ჩამოყალიბდა ქართული მეცნიერული ტერმინოლოგიის მკვიდრი მოდელები ისევე, როგორც ეს მოხდა შემდეგ, ლათინურენოვან სამყაროში: პროკლე დიადოხის “თეოლოგიის ელემენტები” ლათინურ ენაზე ითარგმნა XIII საუკუნეში, 1268 წელს, თომა აქვინელის დაავალებით, მისი მდივნის, მოერბეკეს მიერ.

როგორც ირკვევა, იოანე პეტრიწი ქართულ ენაში არსებულ კომპოზიტების ტიპებისაგან განსხვავებულ, ახალ მოდელებს არ ქმნის. მის მიერ შექმნილი ზმნური კომპოზიტებიც, ძველ ქართულში არსებული კომპოზიტი-ზმნების ყალიბების ფარგლებს არ სცილდება. ცხადია, იოანე პეტრიწი ქართულ ენაში მიღებული, აპრობირებული, უკვე არსებული წესების მიხედვით ქმნის ახალი – ფილოსოფიური, ბიოლოგიური,

მეორე მხრივ, ორი სხვადასხვა შინაარსის კომპოზიტია: პირველი სახელიანი კომპოზიტია, მეორე – ზმნიანი. მათი ერთმანეთთან დაკავშირება თანამედროვე გააზრების შედეგი გვეჩვენებს: ასევე, **გულისკმისყოფა** და **გულისხმის ყოფა** (< გულის ხუმისყოფა) სხვადასხვა შინაარსისაა.

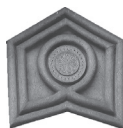
ფიზიოლოგიური, სამედიცინო დარგების ცნებათა გამომხატველ ტერმინოლოგიურ სისტემას.

როგორც დავინახეთ, იოანე პეტრიწის სიტყვათშემოქმედება მდიდარი და მრავალფეროვანია. ამასთანავე, გამოირკვა, რომ იოანე პეტრიწი ახალ სიტყვა-ტერმინთა წარმოებისას მაქსიმალურად იყენებს ქართული ენის სიტყვაწარმოების შესაძლებლობებს და ააქტიურებს მათ. იოანე პეტრიწის მიერ ნაწარმოებ ტერმინთა მოდელები და ტიპები არსებობს ძველ ქართულსა და მის თანამედროვე ქართულშიც ბევრი მათგანი შემდგომ ქართულ ენაში გავრცელდა და დამკვიდრებულია თანამედროვე სამეცნიერო და სალიტერატურო ენაში.

თავისებურებას ქმნის ახალ ცნებათა გამომხატველი ტერმინების სიმრავლე და უსაზღვრო მრავალფეროვნება: იოანე პეტრიწი ცდილობს ყოველი ახალი ცნება-ტერმინი კი არ ისესხოს ბერძნული ენიდან, არამედ მისი შესატყვისი ტერმინი შექმნას ქართული ძირიდან, ქართული აფიქსაციით აწარმოოს და გააფორმოს ქართულში არსებული წესების მიხედვით. ამდენად, ზოგჯერ ახალშექმნილ სიტყვას შეიძლება ხელოვნურობის ელფერიც დაჰკრავდეს. ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებებში ამგვარი შემთხვევების თავიდან აცილება ძნელია სწორედ იმიტომ, რომ ეს ტერმინები **ახალი ცნებების** გამომხატველია და ჩვეულებრივ სალაპარაკო ენაში არ იხმარება, მაგრამ თუკი ენას აქვს სათანადო რესურსი და ახალი სიტყვები ენაში არსებული წესების მიხედვითაა აგებული, ისინი მკვიდრდებიან ენის ლექსიკურ ფონდში. ვნახეთ, რომ იოანე პეტრიწი შესანიშნავ ყალიბებს იძლევა ფილოსოფიურ და ბუნებისმეტყველების მეცნიერებათა ტერმინებისათვის. მის მიერ ნაწარმოები ბევრი ტერმინი დღესაც გამოიყენება ქართულ სპეციალურ ტერმინოლოგიაში. ბევრი სასურველია, გამოიყენებოდეს.

იოანე პეტრიწის სიტყვაწარმოება არის შესანიშნავი მაგალითი ენაში არსებული მასალის ვირტუოზული გამოყენების

სა ენის ლექსიკური მარაგის გასამდიდრებლად. იგი მეტად მნიშვნელოვანია ახალ სიტყვათა შექმნის ხელოვნების, ტექნიკის შესწავლის თვალსაზრისითაც. გარდა ამისა, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ლექსიკა მნიშვნელოვანია იმიტაც, რომ იგი თანამდეროვე ქართული ფილოსოფიური და საერთოდ, მეცნიერული ტერმინოლოგიის გამდიდრების ძვირფას წყაროს წარმოადგენს. საგულისხმოა აკად ნიკო მარის შეფასება: „უნდა ვადიაროთ იოანე პეტრიწის უდიდესი დამსახურება ქართულ ლიტერატურაში: მას უნდა ვუმადლოდეთ ქართულ ენაზე შექმნილ მზამზარეულ ფილოსოფიურ ტერმინოლოგიას, რომელიც ქართული ძირებით არაჩვეულებრივად ზუსტად გადმოსცემს ყველა ტერმინს, რომელიც ევროპულ ენებზე ბერძნული ან ლათინური ნასესხობების სახით არსებობს“ (Mapp 1909: 35).



II თავი

1. მორფოლოგია

1.1. ნეოლოგიზმები მორფოლოგიაში

იოანე პეტრიწის ნაშრომების ყველაზე ადრინდელი ხელნაწერები – ნემესიოს ემესელის „ბუნებისათვის კაცისა“ – XII-XIV საუკუნეებით (A-2579), ხოლო – პროკლე დიადოხოსის „კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი“ კი – XIII საუკუნით (H-1337) თარიღდება. მათში სწორედ ამ დროის ხელნაწერებისათვის დამახასიათებელი გრაფიკული და ფონეტიკური თავისებურებანი დასტურდება. ზოგიერთი ამ თავისებურებათაგანი, ადვილი შესაძლებელია, გადამწერის კუთვნილებაც იყოს.⁴³

მორფოლოგიის სფეროში იოანე პეტრიწის ენა ძველი ქართული ენის ნორმებს მისდევს და იცავს იმდენად, რამდენადაც ეს შესაძლებელია მისი მოღვაწეობის ხანაში – XI საუკუნის დასასრულსა და XII-ის დასაწყისში. რამდენადაც შესაძლებელიაო, ვამბობთ იმიტომ, რომ XI საუკუნისათვის ქართული სალაპარაკო ენა უკვე იმდენად დასცილდა ძველი ქართული ლიტერატურული სკოლების მიერ გამოქმნილ მწიგნობრულ ენას, ზეპირმეტყველებაში იმდენი სიახლე დაგროვდა ფონეტიკისა და, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია – მორფოლოგიის, შესაბამისად, სინტაქსის სფეროშიც, რომ ტრადიციული, მწიგნობრული ენა ვეღარ ასახავდა ქართული ენის განვითარების ამ საფეხურს, მას რეალური საყრდენი გამოცდილი ჰქონდა. რაც მთავარია, ამ დროისათვის უკვე არსებობდა მთელი ჯაჭვი ენობრივი ცვლილებებისა, რომელიც ენის მომავალ სისტემას მოიცავდა. ამიტომ გარდატეხა მკ-

⁴³ ცნობილია, რომ ცალკეულ შემთხვევებში მომხდარ ფონეტიკურ პროცესებს მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეაქვს მორფოლოგიის სფეროში. ამიტომ ისეთ ფონეტიკურ პროცესებს, რომლებიც მორ-

აცრი ნორმების მქონე სამწერლობო ენაში უკვე გარდაუვალი გახდა. ძველი სამწერლობო ენის ნორმების რღვევასთან ერთად გზა გაეხსნა სალაპარაკო ენისათვის დამახასიათებელ მოვლენებს, რომელთა კომპლექსური შემოჭრა XI საუკუნის სამწერლობო ენაში ახალი სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბების დასაწყისს მოასწავებდა. ამ მხრივ პირველი ნაბიჯის გადადგმა წილად ხვდა XI საუკუნის გამოჩენილ ქართველ მოღვაწეს – გიორგი მთაწმიდელს.

აკაკი შანიძე გიორგი მთაწმიდელის თხზულების – „იოვანესა და ეფთუმეს ცხოვრების“ ენის თავისებურებათა განხილვის შემდეგ დაასკვნის, რომ „ქართულ სალიტერატურო ენაში დაწყებულია შემობრუნება ძველი ქართულიდან ახალი ქართულისაკენ ... კლასიკური ქართულის ძეგლებზე აღზრდილი, ისტყილობს ძველი სალიტერატურო ქართულის უკანასკნელი პერიოდის (IX-X სს) ნორმების მიხედვით წეროს, მაგრამ ვერ ახერხებს, თავი დააღწიოს ცოცხალი ენის ძლიერ გავლენას: ეს გავლენა თავს იჩენს ყველგან, ფონეტიკურ საკითხებში, სახელთა ბრუნებასა და ზმნის უღლებაში. ერთი სიტყვით, ძველიდან ჩანს, რომ ქართული სალიტერატურო ენა შემდგარია ახალ გზაზე“ [შანიძე 1946: 81-2].

მომდევნო ხანის მოღვაწეების – ევრემ მცირისა და განსაკუთრებით კი იოანე პეტრიწის ენაში კიდევ უფრო გამოიკვეთა ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ტენდენციები.

როცა ლაპარაკია XI-XII საუკუნეების ლიტერატურულ ძეგლებში დადასტურებულ ახალ ენობრივ მოვლენებზე, რომლებიც შემდეგ ახალ ქართულ ენაში დამკვიდრდა, მხედველობაში უნდა გვქონდეს ის, რომ ისინი ხალხურ, ცოცხალ მეტყველებაში ადრევე არსებობდნენ და, მიუხედავად ლიტერ-

ფოლოგიზებულია ანდა მორფოლოგიზაციის გზაზე დგას, გზადაგზა მორფოლოგიის სათანადო საკითხების განხილვის დროს შევეხებით.

ატურული სკოლების დიდი კონსერვატულობისა, თანდათან იჭრებოდნენ სამწერლობო ენაში. ამდენად, ტერმინი „ახალი“ სამწერლობო ენაში შეჭრილ სიახლეებს გულისხმობს. ამავე დროს, უნდა განვასხვავოთ მოვლენათა ორი რიგი:

პირველი, ესაა სხვადასხვა დიალექტური ნაკადის შეჭრა სამწერლობო ენაში. წარმომავლობის თვალსაზრისით სხვადასხვა დიალექტური წრის სინონიმურ გრამატიკულ ფორმათაგან ერთ-ერთს, სამწერლობო ენაში შემოსვლისას მნიშვნელობა ეცვლება. ასეთ მოვლენათა რიგს განეკუთვნება თანამედროვე „თურმეობითის“ ფორმები, რომლებსაც წინათ ჩვეულებრივი პერფექტული დროის მნიშვნელობა ჰქონდათ და, რადგანაც სალიტერატურო ენაში პერფექტის გამოსახატავად წყვეტილის ფორმებიც იხმარებოდა, ერთ-ერთი, კერძოდ, დღევანდელი „თურმეობითის“ ფორმები თანდათან მნიშვნელობის ახალი ნიუანსებით დაიტვირთა და დღეს უკვე მკვეთრად განსხვავდება მისი თავდაპირველი, მხოლოდ პერფექტული მნიშვნელობისაგან. სინონიმურ გრამატიკულ ფორმათა წყვილიდან ერთ-ერთი დიალექტური წრის კუთვნილი ფორმა თანდათან იღვენება ენიდან იმის შესაბამისად, თუ რომელი დიალექტური წრე იმარჯვებს პოლიტიკურ-კულტურულ-ეკონომიურად და, აქედან გამომდინარე, ენობრივადაც. ასეთ სინონიმურ წყვილებს უნდა ეკუთვნოდეს სახელთა **ნარიანი** და **-ებიანი** მრავლობითი, რომელთაგან უკანასკნელი დამკვიდრდა და თანამედროვე ქართულში ბატონობს, პირველის ხმარება კი მეტად შეზღუდულია. ამრიგად, საკითხი, თუ რომელ ფორმას იყენებს ამ სინონიმური ფორმებიდან მწერალი, დიალექტოლოგიური თვალსაზრისით უფრო უნდა იქნას განხილული, ვიდრე ქრონოლოგიურით. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მწერალი ამ წყვილიდან იმიტომ კი არ იყენებს უპირატესად ერთ-ერთს, რომ ის არქაულია ან ახალია, არამედ იმიტომ, რომ ის მისი დიალექტური წრისთვისაა დამახასიათებელი ან იმ ლიტერატურული სკოლისათვის, რომელსაც იგი ეკუთვნის.

აქედან, შეიძლება რომელიმე დიალექტური წრის მონაცემები ამა თუ იმ ლიტერატურული სკოლის ნორმაც გახდეს. საკითხის ამ თვალსაზრისით განხილვა აგვიხსნიდა იმას, თუ რატომ გეხვედება ადრეულ ლიტერატურულ ძეგლებში ისეთი მოვლენები, რომლებიც ახალ ქართულ ენაში შემდგომ დაძვინდებოდა, ხოლო იგივე მოვლენები კი უფრო გვიანდელ პერიოდში ზოგი მწერლის ენაში აღარ შეინიშნება.

მეორე რიგის მოვლენები ისეთ ენობრივ ფაქტებს მიეკუთვნება, რომელთა წარმოშობაც დაკავშირებულია მორფოლოგიური მხარის (ჩვეულებრივ, ფონეტიკური ცვლილების გზით) განვითარებასთან. აქ შემოვა ფონეტიკური კანონების მოქმედებით თუ ანალოგიის გავლენით შეცვლილი ქრონოლოგიურად ერთმანეთის მომდევნო ენობრივი ფაქტები, რომელთა განხილვა აუცილებელია სწორედ მათს განვითარებაში. რადგანაც ისეთი ენობრივი ფაქტები, როგორიცაა ადამიანთა საკუთარი სახელების ბრუნების გათანაბრება საზოგადო სახელებთან ანალოგიის გავლენით, ან რომელიმე ფონეტიკური პროცესი, ვთქვათ, ზმნისწინის გამარტივება, ან რთული კომბინატორული ცვლილებანი (ითგან→იდგან→იდან), დროთა განმავლობაში ხდება.

სინონიმურ ფორმათა წყვილები სხვადასხვა დიალექტურ წრეს განეკუთვნებიან და ენაში ერთდროულად თანაარსებობენ, ერთმანეთთან არ არიან დაკავშირებულნი, ერთმანეთისაგან არ მომდინარეობენ, ერთიმეორის ანალოგიით არ არიან ჩამოყალიბებულნი. მეორე რიგის მოვლენებს კი ერთმანეთისაგან განვითარებულ ფორმებს მივაკუთვნებთ. ამ ფორმებსაც, რომლებიც ევოლუციის გზით არიან წარმოშობილნი, ცოცხალ მეტყველებაში აქვთ საწყისი და მათი წარმომშობი ფონეტიკური მოვლენა შეიძლება ერთი დიალექტური წრისათვის იყოს დამახასიათებელი, მეორისათვის კი – არა.

სწორედ ამ თვალსაზრისით უნდა მივუდგეთ იოანე პეტრიწის ენისა და ცოცხალი მეტყველების ურთიერთობის საკითხს:

1. ენობრივი ფაქტები, რომლებიც მისი დიალექტური წრის ან ლიტერატურული სკოლის კუთვნილება უნდა იყოს და 2. ის ენობრივი მოვლენები, რომლებიც საერთო ენობრივი განვითარების შედეგია, მაგრამ ისევ ხალხური მეტყველებიდან, სალაპარაკო ენიდანაა შემოსული სამწერლობო ენაში.

ამ უკანასკნელთაგან მხოლოდ ზოგიერთ მოვლენას განვიხილავთ, რადგანაც იოანე პეტრიწის ენაში ახალი ქართული ენის ფორმების გამოყენების შემთხვევები სამეცნიერო ლიტერატურაში ძირითადად აღნიშნულია [პეტრიწი I 1940: LIII-XVII; კეჭაღმაძე 1948: 28].

12. სახელი

-ებ სუფიქსიანი მრავლობითი

გავრცელებული აზრის თანახმად, ორგვარი მრავლობითიდან, რომელიც ქართულ სახელს აქვს, ძველ ქართულში და ახალი ქართულის ჩამოყალიბებისას გაბატონებული იყო **ნართან-**იანი მრავლობითი. **-ებ** სუფიქსიანი მრავლობითი – იშვიათია ძველ ქართულში. მაგრამ სამართლიანია ივ. იმნაიშვილის შენიშვნა, რომ გავრცელებული შეხედულება, „თითქოს **ებ-**იანი მრავლობითი ძველ ქართულში იშვიათად იხმარებოდეს, გადაჭარბებულია და რომ **ებ-**იანი მრავლობითი სრულიად ჩვეულებრივი, სიცოცხლისუნარიანი და საკმაოდ გავრცელებული ფორმაა ძველ ქართულში. მას ენა არც ისე იშვიათად მიმართავს სახელთა მრავლობითობის გამოსახატავად და იყენებს **ნართან-**იანი მრავლობითის გვერდით“ [იმნაიშვილი 1957: 295]. ეს გადაჭარბებული შეხედულება კი იმიტომ გამოწვეული, რომ ძველი ქართული ენისა და ლიტერატურის ბევრი ძეგლი ჯერ კიდევ გამოცემული არ არის და, რაც გამოცემულია, ამ თვალსაზრისით არ არის შესწავლილი.

ე-იანი მრავლობითის ფორმები საკმაოდ ხშირად გვხვდება ძველი აღთქმის ტექსტებში, ოთხთავისა და ფსალმუნთა ძველ (IX-X სს.) რედაქციებში და სხვ. XI-XII საუკუნეთა სამწერლო ენაში **ე**-იანი მრავლობითი საკმაოდ გავრცელებულია. მას ხშირად ხმარობს გიორგი მთაწმიდელი თავის „იოვანესა და ეფთუმეს ცხოვრებაში“ [შანიძე 1946: 75], „ექუსთა დღეთას“ თარგმანში [ექუსთა: 13; იმნაიშვილი 1957: 19]. ევრემ მცირის ენისათვის **ე**-იანი მრავლობითი „**ნარ-თან**-იანის“ გვერდით საკმაოდ ხშირად გვხვდება [პეტრე იბერიელი 1961: 0110–0111].

იოანე პეტრიწის დროის მწერლებისათვის **ე**-იანი მრავლობითი ჩვეულებრივი სახმარისი იყო. ყოველივე ამის შემდეგ და იმის გათვალისწინების შემდეგაც, რომ იოანე პეტრიწი მისი დროის მწერლობაში თანაარსებული ორი ფორმიდან ახალს ხშირად აძლევს უპირატესობას, მოსალოდნელი იყო თითქოს, რომ იმ დროს ხმარებული ორი მრავლობითიდან მას **ე**-იანი მრავლობითიც ხშირად ეხმარა. მაგრამ იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომებში **ე**-იანი მრავლობითის ხმარების მხოლოდ 24 შემთხვევა გვხვდება. ამასთან: ეს მაგალითები სრულიად არათანაბრადაა განაწილებული: „კავშირთა“ და „ბუნებისათვის კაცისას“ თარგმანებში მისი ხმარების არცერთი შემთხვევა არ გვხვდება, ხოლო 24 მაგალითიდან 20 მოდის „განმარტების“ მხოლოდ ბოლოსიტყვაობაზე, თვით „განმარტებაში“ კი მხოლოდ ოთხი **-ე**-იანი მრავლობითის ფორმაა დადასტურებული. ესენია:

იყოს სხეულ, ვითარ ესერა ცხოველთა **გუამებს** ზედა; II,52,29; თხზვასა შორის არსთა და ზესთ არსთა **სირაებისა**: II,75,12; ცხოველთა **სხეულებსა** ზედა იხილვების: II, 195,14; ვითარ **სულები** ღმერთთა და იროთად: II,165,24.

ამასთან, მეტად საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ბოლოსიტყვაობის სწორედ ის ნაწილი, სადაც **ე**-იანი მრავლობითი ასე ხშირად გვხვდება უძველეს (96-102 ფურცლები) H-1337 ხელნაწერში, აღდგენილია XVII საუკუნის ხუცურით. ამგვარად,

მოსალოდნელია, რომ **-ებ-**იანი წარმოების მაგალითები XVII საუკუნის გადამწერს ეკუთვნოდეს. მით უფრო, რომ მაგალითთა მნიშვნელოვან რაოდენობაში (6) გვაქვს არა მარტივად **ებ-**იანი წარმოება, არამედ ორმაგი მრავლობითი: **ებიან-ნართანიანი** (წყობა ჩვეულებრივია **-ებ-ნი; ებ-თ-ა**):

უფალმან **ცეებნი** იმოქმედნაო: II,212,19; ზეშთა აჰკადნა **სულებნი** ჩუენ კაცთანი: II,208,8; ერთ დღე ჰყოფს გონებითა ამათ **გოდლებთა** და კიდურთა მათთა; II,209,1; უწოდს სახელთა **წიგნებთა** თუსთა: II,218,26; დასდებს შორის **ძალებთა** სამოქმედოდ: II,211,22; დაპროუე კუალად მრავალ გამოცდილებათა **ტომებთა** შორისთა მსხუაებათა, II,220,9 (H-1337, ფ. 99 r).

მაგრამ, გამორიცხული არ არის, რომ ორმაგი მრავლობითი ეხმარა იოანე პეტრიწს რადგანაც, იგი ასეთი წარმოება გვხვდება(თუმცა იშვიათად) მისი დროის მწერლების ენაში, მაგ., **სოფლებნიცა** მისცნა: ზარზმ. 95,7. ორიოდე შემთხვევაში ორმაგ მრავლობითს გიორგი მთაწმიდელიც ხმარობს: ბასილი დიდის „ექუსთა დღეთას“ თარგმანში **კევენ-ებ-თა** მიერ: 76,16, **კევენ-ებ-ნი** მისნი: 76,17. ასევე ეფრემ მცირეც, პეტრე იბერიელის შრომების თარგმანში: **სახელ-ებ-თა**: 104,15; ღმრთის **სახელ-ებ-თა** დასასრული: 98,9.

ქართველი მწიგნობრები ორმაგი მრავლობითის, როგორც არასწორი ფორმის, მწერლობაში შემოტანას ერიდებოდნენ, მაგრამ ამგვარი წარმოება, როგორც ჩანს, იშვიათად მაინც ეპარებოდათ. ძველ ქართულში ორმაგი მრავლობითის ხმარება სამეცნიერო ლიტერატურაში ახსნილია **ებ-**იანი მრავლობითის შეთანხმების ნაკლები ძალით [იმნაიშვილი 1957: 313-314]. ადრინდელი ძეგლებიდან ივ. იმნაიშვილს სულ ხუთი შემთხვევა აქვს დასახელებული. როგორც ცნობილია, საშუალო ქართულში ორმაგი მრავლობითის ხმარება გაცილებით ხშირია. ამიტომ საფუძველს არ იქნება მოკლებული ვიფიქროთ, რომ ეს ფორმები H-1337-ში მომდინარეობს XVIII საუკუნის რესტავრატორისაგან: აღადგინა რა დაზიანებული ფურცლები, მან

სავსებით შესაძლებელია, მისთვის ჩვეულებრივი, **ეპ-**იანი მრავლობითი გამოიყენა და გაარქაულების მიზნით **ნარი** ან **თან** დაურთო. ასეთი ფსევდოარქაიზმები ხშირია სწორედ ამ ხანის ძეგლებში. მოცემული აღდგენილი ფურცლების გადამწერისაგან კი ასეთი თავისუფლება რომ გამორიცხული არ არის, იქიდანაც ჩანს, რომ იგი აშკარა უხეშ შეცდომებსაც უშვებს დაზიანებული დედნის ზოგიერთი სიტყვის ცუდად ან ვერ ამოკითხვის გამო.

რაც შეეხება ნორმალურ **ეპ-**იან წარმოებას, საგულისხმოა, რომ მისი მაგალითები ძირითადად „განმარტების“ ტექსტში გვხვდება:

სულები: 165,24; 209,20; სხეულებსა: 195,14; გუამებსა ზედა: 52,29; მწუერვალებსა: 208,15–16; ძალები: 208,11; წყარობისა: 210,15; სახელები: 211,28–30; სახელები: 218,14; 21123; შესაკრებლები: 218,17; ნიშანებისა გამომკულეველობა: 225,4–5; ასფოდელოები, შუშნიერებ ნერგები: 226,16–18; გოდლებად: 208,17; ტბებსა: 218,8.

ერთი მხრივ, ანგარიშგასაწევია ის გარემოება, რომ იოანე პეტრიწი ახალი ენობრივი მოვლენების ხმარებას არ გაურბის. რატომ უგულვებელყოფდა იგი **ეპ-**იან წარმოებას, რომელიც საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული არა მარტო მისი დროის სამწერლო ენაში, არამედ ძველი ქართული ენის უფრო ადრეულ ძეგლებშიც? ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა, მოვიყვანოთ ჰანს ფოგტის დაკვირვება ძველი ქართული ენის ძეგლებში **ეპ-**იანი და **ნარ-**იანი მრავლობითების ფორმების შეფარდებაზე: იმ დროს, როდესაც ძველ ქართულში, ჩვეულებრივ, ნარიანი მრავლობითი იხმარებოდა, ზოგიერთ ძეგლში, მაგ. სახარების შატბრლულ რედაქციებში (897, 936, 973 წწ.) ორი ერთმანეთის მომდევნო მუხლი (*კოლტი ღორებისა*: მრკ. 5,11; *მიგუავლინენ ჩუენ ღორებსა*: მრკ. 5,12; *დაბნებსა და სანახებსა/ავგარაკებსა და დაბნებსა*: მრკ. 6:35–36) შეიცავს მთელი ტექსტის **ეპ-**იანი მრავლობითების თითქმის ერთ მესამედს

ასეთ შემთხვევაში ჰ. ფოგტი მთარგმნელის თუ გადამწერის განწყობაზე მიუთითებს: თუ მისთვის ჩვეულებრივი, უზუაღური **ებ**-იანი ფორმა ერთხელ იხმარა მთარგმნელმა, იგი მის გამოყენებას მექანიკურად განაგრძობს რამდენიმე ხანს, შემდეგ ისევ კანონიკურ სალიტერატურო ნორმას უბრუნდება და წესის მიხედვით იწყებს წერასო [Vogt 1947:133]. ამგვარი რამ შეიძლება ჩვენს შემთხვევაშიც ვივარაუდოთ. მაგრამ კიდევ ერთი გარემოება იქცევა ყურადღებას: ივ. იმნაიშვილის დაკვირვებით, „როცა **ებ**-იან მრავლობითზე ვლაპარაკობთ, არ შეიძლება დავივიწყოთ, რომ ზოგ ძეგლში იგი შედარებით ნაკლებად იხმარება, ზოგში – უფრო მეტად“ [იმნაიშვილი 1957: 296], რაც, ვფიქრობთ, მთარგმნელის (თუ გადამწერის) დიალექტზეა დამოკიდებული. ამ ნაკლებად ხმარებული **ებ**-იანი მრავლობითის ერთ-ერთი მაგალითია იოანე პეტრიწის შრომების ენაც.

ის ფაქტი, რომ ძველ ქართულში **ებ**-იანი მრავლობითი ნართანიანის გვერდით ჩვეულებრივად იხმარებოდა მრავლობითის აღსანიშნავად, მაგრამ სინტაქსურ უფლებათა მკვეთრი სხვაობით, და ისიც, რომ იგი ზოგიერთ ავტორთან ნაკლებად გვხვდება, ზოგთან კი – მეტად, მეტყველებს სამეცნიერო ლიტერატურაში **ებ**-იანი მრავლობითის დიალექტური ვარიანტის შესახებ გამოთქმული მოსაზრების სასარგებლოდ. არნ. ჩიქობავას **ნარ-თან**-იანი და **-ებ**-იანი მრავლობითების ურთიერთმიმართებისა და სხვადასხვა სინტაქსურ საკითხების კვლევასთან დაკავშირებით არაერთხელ აღუნიშნავს, რომ „ეს სუფიქსები სხვადასხვა დიალექტური წრისაა და სალიტერატურო ქართულში დამკვიდრების თვალსაზრისით სხვადასხვა ისტორიულ ფორმაციას განეკუთვნება“ [ჩიქობავა 1942: 248].

ადამიანთა სახელების ბრუნება

ძველი ქართული ენის ნორმების მიხედვით ადამიანთა საკუთარი სახელები, საზოგადო სახელებისაგან განსხვავებით, სახელობითში, მოთხრობითსა და წოდებითში ერთი ფორმით არიან წარმოდგენილნი. კერძოდ: წრფელობითის ფორმით. მაგრამ, ისიც ცნობილია, რომ საზოგადო სახელებთან ანალოგიით გათანაბრების ტენდენციამ ძველ ქართულშივე იჩინა თავი. უძველეს ძეგლებშიც დასტურდება მაგალითები, როცა ადამიანის სახელი სახელობით ბრუნვაში საზოგადო სახელთა ანალოგიით ირთავს სახელობითი ბრუნვის -**ი/-ი** ნიშანს, ხოლო მოთხრობითში -**მან** ნიშანს [ჩხენკელი 1956: 76].

იოანე პეტრიწის ენაში საკუთარ სახელთა ბრუნება მისდევს ძველი ქართული სალიტერატურო ენის მკაცრ ნორმებს. საზოგადო სახელთაგან განსხვავება მკაცრადაა დაცული. ზოგად სურათს არღვევს სულ რამდენიმე მაგალითი მოთხრობითში **მან**-ით გაფორმებული ბრუნვისა, რომელიც, სხვათა შორის, გვხვდება „კავშირთა“ თარგმანის ბოლოსიტყვაობის სწორედ XVIII საუკუნეში აღდგენილ ფურცელზე: ესე ყოველნიო, იტყვს, წარმართნა ღიდმან **ბასილმან: , 224,23H 1337, 101r; იქვე: წ-ნ ბასილი: 224,30.**

დანარჩენი მაგალითები ნემესიოს ემესელის ტრაქტატის – „ბუნებისათვის კაცისა“ თარგმანიდანაა (მისი უძველესი ხელნაწერი XIII-XIV საუკუნისა):

რამეთუ **ქსენოკრატიმან** ესე შესიტყუვად შეკრიბა: 26,24; ვინადთგან **მოსემან** თქუა: 69,20; **მოსემანცა** თქუა: 10,11; რამეთუ უფსკრულისგან არა მოდგსენა **მოსემან: 69,23;** ხოლო **იამელიხოშმან** წინააღმდეგომი ამათსა ელო: 47,23; ხოლო **არისტოტელმან** პირველ შემასრულებელად [თქუა]: 24,16-17.

„კავშირთა“ თარგმანსა და „განმარტებაში“ კი მოთხრობითი ბრუნვა გაუფორმებლადაა წარმოდგენილი:

ესე სიტყუად დიდად მრუმე დადვა **არისტოტელი**; II,104,22, ვითარ ითნო **არისტოტელი** და ყოველმან სტოამან II,18, წმიდამან **ბასილი**: II,224,30 ვითარ აღმოაჩინა დიდმან **პლატონ**: II,160,10; რამეთუ **ზევს** მიხედვითა მონიერისა ცისადთა ჰბადა და აღამკო იგი: II,47,33; **არისტოტელი** „ბუნებითა“ შორის აღმოაჩინა: II,15,14 და სხვ.

13. ზმნა

-ოდინ დაბოლოება I კავშირებითში

ცნობილია, რომ **-ოდ** სავრცობიანი ზმნების I კავშირებითისა და უწყვეტლის ხოლმეობითს II სუბ. პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმები ემთხვეოდა ერთმანეთს: ორსავე შემთხვევაში ზმნა ბოლოვდებოდა **-იან** სუფიქსით. როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, „საჭირო იყო ორაზროვნების თავიდან აცილება. და აი ენა ეძებს გამოსავალს ... I კავშირებითის III სუბ. პირის ფორმა გამარტივდა **ა-ს** ამოღებით: **ოდიან→ოდინ**“ [შანიძე 1946: 78]. **-ოდინ** დაბოლოებას ა. შანიძე **-ოდენ** დაბოლოებისაკენ „გარდამავალ საფეხურს“ უწოდებს.

ასეთი გარდამავალი საფეხურის ერთი ფორმა დადასტურებულია ჯერ კიდევ ძველი აღთქმის 978 წ-ს გადაწერილ ომკურ ხელნაწერში:

უკუეთუ **ილაღებოდინ**: გამოსღვ. 21:18. მოულოდნელობის გამო ა. შანიძე, ამ ფორმას შენიშვნასაც ურთავს სქოლიოში: „ასეა!“.

X საუკუნის სალაპარაკო ენაში ეს „გარდამავალი საფეხური“ კარგა ხნის დამკვიდრებული ჩანს, რადგანაც მას გიორგი მთაწმიდელზე უფრო ადრე საკმაოდ ხშირად ხმარობს უკვე ექვთიმე ათონელი:

რომელნი იგი ჳელოვნებითა სოფლისადთა **გუეტყოდინ**: სო-

ლომ. 99,21; რომელნი **იტყოდინ**: იქვე, 103,28; უკუეთუ მტერობად და სიყუარული **იქმოდინ** ამას: იქვე, 104,7; უკუეთუ ანგაპრება და სიმაღლე მუნ შორის **იცილებოდინ**: იქვე, 104,1; **გან-ისჯებოდინ**: იქვე, 103,9.

გიორგი მთაწმიდელის „იოანესა და ეფთჳმეს ცხოვრებაში“ რამდენიმე ასეთი ფორმაა დადასტურებული [შანიძე 1946: 78]. რამდენიმე ფორმა გვხვდება მისივე „ექუსთა დღეთას“ თარგმანშიც:

წარმატებოდინ: 25,6; აღირაცხებოდინ: 78,31; იჭირვოდინ: 96,12; აღმოიკითხვოდინ: 101,17.

ეფრემ მცირის ნაწერებში კი ამგვარი ფორმები უკვე ჩვეულებრივი მოვლენაა:

შეეხებოდინ: პ.იბ. 243,13; გარემიექცვოდინ: პ.იბ. 240,34; მიეახლებოდინ: იქვე 144,19; დაშთებოდინ: იქვე, 109,18; აღიყვანებოდინ: იქვე, 114,37; ეკუეთებოდინ: კომ. 119 და სხვ.

ეფრემ მცირესთან გვხვდება ორიოდე ახალი, **-ოდენ** დაბოლოებიანი ფორმაც კი:

უკუეთუ თანა **ექცვოდენ**: პ.იბ. **განიცდებოდენ**: კომ. 150.

მაგრამ ამასთანავე, ისევე, როგორც ექვთიმე და გიორგი ათონელებთან, ხშირად შევხვდებით ძველ ფორმებსაც **-იან** დაბოლოებით, მაშინ, როდესაც, იოანე პეტრიწი I კავშირებითის III პირის მრავლობითი რიცხვისათვის არც ერთ შემთხვევაში არ ხმარობს ძველ, **-იან** სუფიქსიან ფორმას. **-ოდინ** დაბოლოება მისთვის ერთადერთია (რამდენიმე ახალი **-ოდენ** დაბოლოებიანი ფორმის გამოკლებით):

იოანე პეტრიწის შრომებში დადასტურებული უამრავი მაგალითიდან მოვიყვანო მხოლოდ რამდენიმეს:

საჭირო არს, რადთა უმხურვალესნი შემდგომთანი თან **ადეკრვოდინ** მისასრულსა პირველთასა: I,89,32; თუ მიზეზნი

ეოცნებოდინ: I,12,4; თუ ვითარ ჰბაძვიდენ და **ესახებოდინ:** II,92,19; რადთა **ეზიარებოდინ** ნერგთა: ბ.კ.9; რადთა მჭამელნი **ცხოვნდებოდინ:** ბ.კ.19,26 და სხვ.

„ბუნებისათვის კაცისას“ თარგმანში რამდენიმე შემთხვევაში მესამე საფეხურიცაა დადასტურებული: **-ოდ-ენ**

ოდეს რად **შეერთებოდენ** იგინი, არ თანშეეხრწნებოდინ: ბ.კ. 54,1; გონიერთა ესევეთარი აქუს ბუნებად, რადთა **შეერთებოდენ** შემძლებელთა დატევნად მათდა; ბ.კ. 53,4-5; ხოლო მათდა მიმართ, რომელთა არა **ჰრწმენოდენ** ქრისტიანეთა წიგნი, კმაეყოფვიან აღმოსაჩენელნი: ბ.კ. 51, 14-16; რომლითა იგინი **ირწმუნებოდენ:** ბ.კ. 163, 9.

„არს“ მეშველი ზმნის გამარტივება და შერწყმა წინამავალ სიტყვასთან

არს მეშველი ზმნის სხვადასხვა სიტყვასთან ერთად ხშირი ხმარების გამო მისი ბოლო ორი თანხმოვანი იცვითება და იკარგება, დარჩენილი ა კი ენკლიტიკად იქცევა და ერწყმის წინამავალ სიტყვას (უნდა აღინიშნოს, რომ ხელნაწერებში „**არს**“ მეშველი ზმნის ნაშთი ა ხშირად წინამავალი სიტყვისაგან ცალკე დაწერილი გვხვდება). ამგვარი პროცესი ცოცხალ მეტყველებაში ადრევე უნდა ჩასახულიყო. იგი დადასტურებულია ჯერ კიდევ ძველი ქართული ენის ძეგლებში. ოთხოთავის ძველ რედაქციებში გვხვდება არსებით სახელთან, მიმდებარასთან, ნაცვალსახელთან თუ ხარისხის სახელთან შერწყმული **არს** მეშველი ზმნის ა ნაშთი. ამასთან, აღსანიშნავია, რომ თარიღიან ოთხოთავთა შორის უადრეს – 897წ. ადიშის ოთხოთავში (ც რედ.) შეკვეცილი **არს** მეშველი ზმნის ნაშთი ა ჩვეულებრივ, შერწყმულია შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილთან მაშინ, როდესაც პარალელურ რედაქციებში **არს** მეშველი ზმნა სრული სახითაა წარმოდგენილი:

რამეთუ **თქუენია** სასუფეველი **ღმრთისაჲ**: ლ. 6:20 (c) // DE – **თქუენი არს**; რამეთუ **კუარცხლბერკია** ფერკთა მისთაჲ: მ. 5:36; რომელ ღგეს მუნ, ... ესე **მათგანივეა**: მრკ. 14:69; ჩემი ყოველი შენი არს, და შენი – **ჩემია**: ი. 17:10.

„სინური მრავალთავის“ გამოცემის გამოკვლევაში აკაკი შანიძეს დასახელებული აქვს რამდენიმე შემთხვევა, სადაც **არს** ზმნა შემოკლებული ფორმით გვხვდება: **ჩემია** შურის ტგებაჲ: 197,20; ამასთან, აღსანიშნავია, რომ თუ სახელადი ნაწილი მიმდებარა, იგი ფუძის სახით ერწყმის ეშველი ზმნის ნაშოს: **დაწერილა**: 48,14; არ **კეთილა** იგი უჟამოდ მოწმისა: 207,30; მსგავსი მაგალითები გვხვდება ფსალმუნთა X საუკუნის ე.წ. მცხეთურ ხელნაწერში: ფესუედიოთა ოქრეანიოთა **შემკულა** და შემოსილ 44:14 (მდრ. **შემკულ არს Sin**); ღვნიოთა ურწყოდოთა **საესეა** 74:9 (მდრ. **საესე არს Sin**); **სამართალია**: 80:5 (მდრ. **სამართალი არს წინ**).

მაშასადამე, ცოცხალ მეტყველებაში ეს პროცესი ჯერ კიდევ IX საუკუნეზე ადრე უნდა იყოს ჩასახული. იგი ადრევე იჭრება სამწერლო ენაშიც, ოღონდ გავრცელებული ჯერ კიდევ არ არის. ფართოდ გავრცელებული არ არის იგი აგრეთვე XI-XII საუკუნეების სამწერლო ენაშიც: უფრო ზუსტად, ძეგლთა ერთ წყებაში იგი ძალიან იშვიათად გვხვდება მეორეში კი ხშირად: მაგალითად, გიორგი მთაწმიდელი, რომელიც ასევე ხშირად იყენებს ახალ ფორმებს, „იოვანეს და ეფთჳმეს ცხოვრებაში“ მხოლოდ ერთხელ ხმარობს **არს** მეშველი ზმნის გამარტივებულ ფორმას, **ბრძანებულა**: 79,25.

ასევე, გიორგი მთაწმიდლის ბიოგრაფის, გიორგი მცირის თხზულებაშიც მხოლოდ ერთხელ გვხვდება ახალი ფორმა: „სსუჲა არა **გამოჩენილა** ენასა ჩუენსა“: გ. ათ., 200.

ეფრემ მცირის თარგმანებში (პეტრე იბერიელის შრომები, გრიგოლ ნაძიანძელის „სიტყუაჲ ეპიტაფიად ღიღისა ბასილისათჳს [ფაშალიშვილი 1953: 85] ამგვარი სინთეტური ფორმე-

ბი არ გვხვდება. ასეთი ფორმები საერო ლიტერატურის ენაში ხშირდება XII საუკუნიდან.

ამ ფონზე მით უფრო აღსანიშნავია, რომ იოანე პეტრიწი საკმაოდ ხშირად იყენებს ცოცხალი მეტყველებიდან შემოსულ და ძველი სალიტერატურო ენის ნორმებისაგან განსხვავებულ სინთეტურ ფორმებს. **არს** მეშველი ზმნის შემოკლებული ფორმა იოანე პეტრიწთან გვხვდება დართული არსებით სახელზე, ზედსართავ სახელზე, ნაცვალსახელზე, უქონლობის სახელზე, მიმღეობაზე. მეშველი ზმნის ნაშთი დაერთვის წინამავალი სიტყვის როგორც წრფელობითის, ისე სახელობითის ფორმებს. აღსანიშნავია, რომ როცა სახელად ნაწილად მიმღეობა გვაქვს, ა (<ა-რს) გაცილებით უფრო ხშირად მიმღეობის წრფელობითი ბრუნვის ფორმას დაერთვის (**და არა სახელობითი-სას**) და მთელი შესიტყვება შედგენილი შემასმენელია:

ნიადაგისად **წადნიერა** შერთვად: ბ.კ.116,23; რომელ არცა **სხეულა** და არცა შემთხუჭვა: ბ.კ.50,25; არა ვიდრემე **უსხეულოა** სული: ბ.კ.30,13; ვინადოგან მორთულებით **შედგმულებაა**: ბ.კ.32,4; თუ ნამდვლ **სხეულია** სული: ბ.კ.26,7-18; **წინამჯდომარეა**: ბ.კ.22,18; ხოლო სული **თუთმდგომარეა**: I,114,23; **უსხეულონია** Āsenebani maradisobiTa: I,79,16; ar **რომლისაა** მყოფთა მიზეხი H-1337, 13v; უსაზღვროდსა **წესისანია**: H-1337, 72r; **ნაწილნია**: II,37,30; **ჟამია**: II,222,9-12; **მრავალნია**: II,178,24, II,141,29; ზესთ **არსნია** და ზესთ სრულნი; II,97,5; მოქმედებით **ქმნადია**: II,152,30 და სხვ. მრავალი.

აღსანიშნავია, რომ იოანე პეტრიწი, ხშირად, პროკლეს „კავშირთა“ ციტირებისას „განმარტებაში“, **არს** მეშველი ზმნის სრული ფორმის ნაცვლად ხმარობს შერწყმულ – გამარტივებულ ფორმას.

ერთპირიან ზმნათა I რეზულტატივი

რადგანაც ძველ ქართულში დღევანდელი ე. წ. თურმეობითის ფორმებს ჩეულებრივი პერფექტული დროების გაგება აქვთ და თურმეობითის მნიშვნელობა მათთვის იმ დროისათვის ჯერ კიდევ არ არის დამახასიათებელი (როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ამ მხრივ იოანე პეტრიწის ენა ძველი ქართულის ვითარებას უფრო გვიჩვენებს, ვიდრე ახლისას), ამიტომ ვარჩევთ, ვილაპარაკოთ არა I თურმეობითზე, არამედ I რეზულტატივზე (I შედეგობითზე), რომელიც, როგორც ტერმინი, უფრო კარგად ასახავს ძველი ქართულის ვითარებას.

ცნობილია, რომ ერთპირიან ზმნათა I რეზულტატივი იწარმოება აღწერითად: ვნებითი გვარის ნამყო დროის მიმდევობისა და **არს** მეშველი ზმნის დახმარებით. ძველი ქართულის ნორმით წარმოება ანალიტურია. ძველ ქართულშივე ამ რიგის ფორმებისათვის თურმეობითის შინაარსი ჯერ კიდევ არ იყო დამახასიათებელი. ისინი, ჩეულებრივ, ნამყოს მნიშვნელობით იხმარებოდნენ. მაგრამ ერთპირიანი ფორმები, მეორე მხრივ, შედგენილი შემასმენლის ტოლი სინტაქსური ოდენობებია და მაშინ მათ აწმყოს მნიშვნელობა აქვთ. თურმეობითის შინაარსის გადმოსაცემად კი იხმარებოდა *თუ-რ-(მ)ე* ნაწილაკდართული თხრობითი კილოს სხვადასხვა ნაკვთები; მაგ.: არა *თურე* ღირს ვიყავ ლოცვასა: სერაპ. ზარზმ. 90.

უნახაობის შინაარსის სწორედ ამგვარი გამოხატვაა უფრო ადრინდელი [ქავთარაძე 1954: 185]. ჯერ კიდევ მანამ, სანამ უნახაობის შინაარსის გადმოცემა დაეკისრებოდათ, ძველ ქართულშივე შეინიშნება ამ ანალიტურ ფორმათა სინთეტურ წარმოებაზე გადასვლის ტენდენცია. ცოცხალ მეტყველებაში ეს უნდა მომხდარიყო შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილთან **არს** ზმნის ა ნაშთის შერწყმის პარალელურად, სამწერლო ენაში კი ნამყოს მნიშვნელობის სინთეტური ფორმები უფრო გვიან შემოდიხ. ამასთან, შეინიშნება განვითარების

მეორე ხაზი – შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს სახელობითი ბრუნვის ნიშანი დაერთვის. სხვა ფაქტორებთან ერთად ეს მოითხოვს სხვადასხვა მნიშვნელობათათვის ფორმათა განსხვავების საჭიროებამაც: შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი ხშირად ნამყო დროის საობიექტო მიმდებარებაა. ეგვევ მიმდებარება I რეზულტატივის პირველი შემადგენელი ნაწილიც. ფონეტიკური პროცესების შედეგად მივიღეთ ფორმა: *მოსრულა*, რომელიც ნიშნავს როგორც *მოსულია* – აწმყოს, ასევე: წარსულს – *მოვიდა* (გადმოცემულია მოქმედების შედეგი, მაგრამ ამ ფორმაში მოქმედების მიმდინარეობა წარსულში შინაარსით მაინც ჩანს). აი, ფორმათა ამგვარი დამოხვევა სხვადასხვა მნიშვნელობის ოდენობისათვის, იყო ერთ-ერთი პირობა მათი ფორმითაც განსხვავებისა: გამოყენებულ იქნა შესაძლებლობა შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილისათვის სახელობითი ბრუნვის ნიშნის დართვისა, ხოლო I რეზულტატივის ფორმებმა ძველი ფორმა შეინარჩუნეს და ორგანული წარმოების სხვა ზმნებს დაემსგავსნენ: მათს პირველი შემადგენელ ნაწილს სახელობითი ბრუნვის ნიშანი არასოდეს არ დაერთვის.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, I რეზულტატივის სინთეტიკური ფორმები ძველ ქართულში ძალიან იშვიათად, აქა-იქ გვხვდება. მათი მოხშირება მოდის XI-XII საუკუნეებზე – განსაკუთრებით საერო ხასიათის ძეგლებში, სადაც ეს ფორმები, გარდა წარსულის მნიშვნელობისა, უკვე თურმეობითის, უნახაობითს შინაარსსაც გამოხატავენ (მაგალითად, „ვეფხისტყაოსანი“, „ამირანდარეჯანიანი“ „ვისრამიანი“).

იოანე პეტრიწი I რეზულტატივის ფორმებს („განშორებულა“-ს მსგავსს) ჩვეულებრივი, ნამყო შინაარსით ხმარობს. ან ისეთ მოქმედებას გადმოსცემს, რომელიც ჩვეულებრივ ხდება, საერთოდ ხდება. ზოგჯერ, შეიძლება დაიძებნოს მაგალითები, სადაც დაახლოებით უნახაობის შინაარსიც გამოსჭვივდება.

I რეზულტატივის ფორმებში საობიექტო მიმდებარებას სახე-

ლობითი ბრუნვის ნიშანი არასოდეს არ დაერთვის. მაგრამ ახალი ქართულის დასაწყის პერიოდში ხშირად არც შედგენილი შემასმენლის სახელადს ნაწილს (და მათ შორის საობიექტო მიმდევობასაც) ჯერ კიდევ არ დაერთვის სახელობითი ბრუნვის ნიშანი. ამგვარი შემთხვევები ხშირად გვხვდება იოანე პეტრიწთანაც. ამ დროს დაგვეხმარება ბერძნული ორიგინალი და თარგმანში ხმარებულ ამ ფორმათა მნიშვნელობების შედარება მასში ხმარებულ შესაბამის ზმნათა ფორმების შინაარსთან. ირკვევა, რომ თითქმის ყველა მაგალითში I რეზულტატივის ფორმებს ბერძნულში შეესაბამება აწმყოს ფორმები. რამდენიმე მაგალითშია მხოლოდ მიმდევობა ან მიმდევობა+მეშვ. ზმნა ἔσται(v) – „არს“. მხოლოდ ერთი მაგალითია, როცა ქართულში ხმარებულ ფორმას ბერძნულში – perfectum-ის ფორმა შეესაბამება: რამეთუ ყოველთა, თანამახიარებელთადასა, პირველ **წარმოდგომილა** თან-უზიარო: H-1337,51; παντὸς δὲ τοῦ με τεχόμενου προῦφασθηκε τὸ ἀμέθεκτον (Procl. Inst): προῦφασθηκε არის ὑφίστηται ზმნის perfectum, რომელსაც ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობა აქვს (მაგ. ἢ μὲν ὑφίστηκεν, αἱ δὲ - οὐ: დგორეცკის ლექსიკონში თარგმნილია ასე: Эта наука устойчива, та-же - нет).**ე**

არსებითად იმავე ზოგადი აწმყოს მნიშვნელობა აქვს აწმყოს მიმდევობის ფორმებს ბერძნულში. ხოლო შესაბამისად – ქართულში სინთეტური I რეზულტატივის ფორმებსაც, რადგანაც ამ წინადადებებში ღაპარაკია იმაზე, რაც საერთო წესია, ჩვეულებრივია, რაც ხდება ზოგადად, საერთოდ⁴⁴.

ყოველი უკუე მეწადე **უკუნ ქცეულა** საწაღოდადმი თჳსისა: I,26,7; ყოველი მოქმედებად, **უკუნქცეულა** თჳსდადვე: H-1337,39r, პირველ **წარმოდგომილა** თან უზიარო: I,69,51; ყოველი სამრავლე უსაზღვროთა ძაღთად ერთისადმი თანა **ადკრულა** პირველისა უსაზღვროობისად: H-1337,15v; **განსაზღვრებულა** დასაბამი ყოველთა მეოფთად: I,14,12; ყოველი განგებად ღმრთე-

⁴⁴ ახალი წარმოების ყველა აქ და შემდგომ მოყვანილი შემთხვევა

ბრივთად, რომელიმე ზესთ **განყენებულა** განსაგოთაგან, ხოლო რომელიმე თან **დაწესებულა**: I,86,27; ყოველი ღმრთებრივი წესი, თუთ თჳსად **შეერთებულა** სამ სახედ: H-1337,76 და სხვ.

მაშასადამე, ირკვევა, რომ I რეზულტატივის სინთეტური ფორმით იოანე პეტრიწი გადმოგვცემს მოქმედებას, რომელიც ჩვეულებრივ, წესისამებრ ხდება ხოლმე ე. ი. ზოგადი აწმყოს ფარდი მნიშვნელობის მოქმედებას. ამ თვალსაზრისით უნდა შევხედოთ ამგვარი სინთეტური წარმოების სხვა მაგალითებსაც, რომლებიც უფრო უხვადაა წარმოდგენილი როგორც „კავშირთა“ „განმარტებაში“, ასევე ნემესიოსის თარგმანში. ამ მასალას აქ აღარ განვიხილავთ, რადგანაც ძირითადი, ზოგადი სურათი ზემოთ უკვე წარმოდგენილია. ყოველ შემთხვევაში, წმიდა პერფექტული არც ამ მაგალითთა ზმნების მნიშვნელობაა. ზოგადობის, მოქმედების მუდმივობისა და, შეიძლება, თურმეობითობის მნიშვნელობის რაღაც მცირე ნიუანსიც ქმნიდეს ამ ფორმათა მთლიან მნიშვნელობას. **გარდამავალ ზმნათა I რეზულტატივი**

სტატიკური ზმნების აწმყო (-იეს-ია). რელატიურ ზმნათა I რეზულტატივისა და სტატიკურ ზმნათა ახლებური წარმოების მაგალითებს (-ია-ზე დაბოლოებულს) ჯერ კიდევ ძველი ქართულის ძეგლების ენაში ვხვდებით. როგორც ღ. ბარამიძე აღნიშნავს თავის ნაშრომში „ზოგიერთი ტიპის მეშველზმნიან ფორმათა ჩასახვა და განვითარება ქართულში“, ძველ ქართულში თითოთოროლა ნიმუში ასეთი ფორმებისა თითქმის ყველა ძეგლში გვხვდება. IX-X საუკუნეთა ტექსტებში კი საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული, ისე რომ ერთს X საუკუნეში გადაწერილ ძეგლში ორივე ფორმა (-იეს-ით და -ია-თი) თანაბრადაა გამოყენებული“ [ბარამიძე 1964: 109]. ცოცხალ მეტყველებაში ასეთი წარმოება, რა თქმა უნდა, გაცილებით ადრე უნდა ჩასახულიყო, ვიდრე ეს ძველ ძეგლებში

შედარებულია უძველეს (XII-XIII სს) H-1337 ხელნაწერთან, სადაც, აგრეთვე, სინთეტური ფორმებია ნახმარი.

დასტურდება. 864 წლის „სინური მრავალთავის“ გამოკვლევაში ა. შანიძე აღნიშნავს ორიოდ შემთხვევას ახალი ფორმისა: **გიპყრია** 70,7; რად უღებ **გიყოფია** 246,8, ან რომელი **გიყოფია** თავს იღევ: 129,3“ [შანიძე 1975: 96].

მოციქულთა შესახებ აპოკრიფების ქართული ვერსიების IX-XI ს. ხელნაწერების მიხედვით გამოცემაში ახალი ფორმის მხოლოდ ორი შემთხვევაა დადასტურებული – **-ია: გიბრძანებია, უღებგიყოფია** [ქართული ვერსიები აპოკრიფებისა 1959: 071]. საინტერესოა, რომ ფსალმუნის 1016 წ.-ს გადაწერილ ხელნაწერში, ე.წ. მცხეთურ ფსალმუნში ახალი ფორმაა: ფსალმ. 72:12 **უპყრია** სიმდიდრე სოფლისაჲ მაშინ, როდესაც სინურ (X ს.) და გიორგი ათონელის რედაქციათა ხელნაწერებში (XIII ს.) უფრო ადრეული ფორმა – **უპყრიეს** გვხვდება [ფსალმუნნი 1960: 188].

ეს „ხალხური“, სალაპარაკო ენის“ ფორმები XI საუკუნიდან ვრცელდება სამწერლობო ენაში. როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს თავის ნაკვეთში – “გიორგი მთაწმიდლის ენა იოვანეს და ეფთჳმეს ცხოვრების მიხედვით” **-ია** დაბოლოებიანი ფორმები სჭარბობს **-იეს** დაბოლოებიანსო [შანიძე 1946: 78]. მაგრამ ამას ვერ ვიტყვით გიორგი მთაწმიდლისავე „ექუსთა დღეთას“ თარგმანის შესახებ.

გიორგი მცირე, „გიორგი ათონელის ცხოვრების“ ავტორი, მიუხედავად იმისა, რომ იგი გიორგი მთაწმიდლის შემდეგ თაობას ეკუთვნის, შედარებით იშვიათად ხმარობს ახალ ფორმებს: *შეუწყალებიცა:* გ.ათ. 199,1; *აღგეწერია:* გ. ათ. 202; *დაგეწერია:* გ.ათ. 208. გიორგი მცირესთან გაცილებით მეტია **-იეს** დაბოლოებიანი მაგალითები, როგორიცაა: *უწყიეს, მიუღებიეს, დაუპერიეს, შევირაცხიეს, ჰმოსიეს, გვცნობიეს, წარმომივლენიეს, მიპერიეს*.

XII ს-ის ძეგლში „დავით და კოსტანტი კახის მარტვილობა“ **-ია**-ზე დაბოლოებული მხოლოდ ერთი მაგალითია, მაშინ,

როდესაც **-იეს-**ზე დაბოლოებული საკმაოდაა. მით უფრო საგულისხმოა, რომ იოანე პეტრიწთან საკმაოდ ბევრი მაგალითი გვხვდება **-ია** დაბოლოებით (მიუხედავად იმისა, რომ **-იეს** დაბოლოების ხმარებასთან შეფარდებით **-ია** უფრო მცირეა).

რაც შეეხება ამ ფორმებით გამოხატულ მნიშვნელობას, რაც ითქვა ზემოთ ერთპირიან ზმნათა შესახებ, თითქმის იგივე შეიძლება ითქვას რელატიურების შესახებაც. არცერთი შესაბამისი ზმნის ფორმა ბერძნულში არ გვიჩვენებს პერფექტის დროს. ბერძნულში არის ან აწმყო, ან მიმდებარე. მაგრამ საჭიროა დავეუკვირდეთ თვით ქართული მაგალითების შინაარსს. დავინახავთ, რომ უმეტესწილად ამ ფორმებით ისეთი მნიშვნელობაა გადმოცემული, როგორიც დღეს უარყოფითს შესიტყვებებშია: „არ **გამიკეთებია**“; „შენ რომ ჩემთვის რკო არ **მოგიტანიაო**?!“ ან ამგვარ გამოთქმებში: „ისე ვაკეთებთ, როგორც **გვიკეთებია**“, „კარგად **დაუწერია**.“

თავის თანამედროვე მწერლებთან შედარებით იოანე პეტრიწი ძალიან ხშირად იყენებს **-ია** დაბოლოებიან ფორმებს:

და თუ ესთა, პირველ თვს შორის **დაუმყარებია** თუთებად თვსი: I,8,12-13; რადცდა დაჰრთო და ჰმატო, **დაგიმცრვია** და **დაგიკინებია** დართვითა კეთილობად და ნაწილ ... **გიქმნია**: I,9,21-22; ვითარ **გვსწავლია** „პერი ერმენიისა“: II,5,28; ხოლო სხუა ზემოთა შორის **გარდაგვცემია**: II,203,7; თუთობასა **დაუპყრია** უსხეულოდ ადგილი: II,79,8; 87,2; ვითა თითოეულსა **დაუმთავრებია**: II,95,29; ქართველნი თანადგომისა წილ და თქუმიისა ესთა, ვითარმედ, წმიდასა განგებასა ღმრთისასა კაცი ტომისაგან ჩუენისა **უწარმოებია**: II,222,5; **წარმოუჩენია**: II,114,21; **დაუფუძნებია**; II,187,4-7; **მიუგია**; II,154,4-5 და სხვ.

როგორც ცნობილია, სტატიკურ ზმნათა აწმყოს ფორმებში (*წერია*, *აგდია*), **-ია** დაბოლოებიანი წარმოება ისახება გარდამავალ რელატიურ ზმნათა I რეზულტატივის ფორმების პარალელურად და აქა-იქ ძველ ქართულშივე გვხვდება [ბარამიძე

ლ. 1964: 103]. იოანე პეტრიწი სტატიკურ ზმნათათვის, ჩვეულებრივ, ძველს, **-იეს** დაბოლოებას იყენებს:

უპყრის ადგილი: ბ.კ. 93,21; **უქმად ჰგებს**: ბ.კ. 6,5.

მაგრამ ეგვევ ზმნები მასთან ახალი ფორმითაც გვხვდება:

ხოლო მათ ესთა **უპყრია** თუთებად თუსი: II,91,10-11; მყოფსა ქმნად არა აქუს, რამეთუ **ჰგია** თუთებასა ზედა თუსსა: II,152,27.

ჰგებს ფორმის შესახებ ლ. ბარამიძე შენიშნავს: „ზმნა **ჰგებს**, რომელიც ძველ ქართულში საკმაოდ ხშირად იხმარება, მხოლოდ ამ ფორმით გვხვდება საშუალ ქართულშიცო“ [ბარამიძე ლ. 1964: 122]. როგორც ვხედავთ, იოანე პეტრიწი ამ ზმნას ახალი **ჰგია** ფორმითაც იყენებს.

აღსანიშნავია, რომ ახალი, **უპყრია** ფორმა უცხო არ არის ბასილი დიდის უძველესი (VIII-IX სკ.) რედაქციის ავტორისათვის: წყალი შუვა არს ორთავე მათ და, ვითარცა კელითა **უპყრია** ვითარებად ორთადვე მათ: ექ.დღ. უძვ. 60,15)

ამგვარად, სალიტერატურო ენაში III სერიის ფორმათა და სტატიკურ ზმნათა ახალ წარმოებაზე გადასვლის საკითხის კვლევისას მეტად მდიდარ და საგულისხმო მასალას იძლევა იოანე პეტრიწის ენა. მისი გათვალისწინების გარეშე ამ საკითხის კვლევა სრული არ იქნება, რადგანაც მხოლოდ ამ დროის ძეგლთა მონაცემების ურთიერთშეპირისპირების გზით შეიძლება სწორი დასკვნების გამოტანა არა მხოლოდ III სერიის ფორმათა ახალი წარმოების, არამედ საერთოდ მორფოლოგიის სფეროში ყველა სხვა სიახლის სალიტერატურო ენაში გაავრცელებისა და დამკვიდრების ქრონოლოგიის შესახებაც.

გარდაუვალ რელატიურ ზმნათა I რეზულტატივი.

როგორც ცნობილია, ორპირიან გარდაუვალ ზმნათა III სერიის ფორმები ძველი ქართულის ადრინდელ ძეგლებში თითქმის არ დასტურდება. ამიტომ ამ ფორმებს შედარებით გვიან წარმოშობილად მიიჩნევენ [ნათაძე 1955: 28], როგორც ლ. ბარამიძე აღნიშნავს თავის სადისერტაციო ნაშრომში, მის მიერ შესწავლილ ძველი ქართული ენის ასამდე ძეგლში გარდაუვალ ზმნათა III სერიაში I და II სუბიექტური პირის გამოყენების არცერთი ნიმუში არ დადასტურდა. ხოლო, რაც შეეხება III პირს, „ორიოდე ფორმის გარდა, რომლებიც შედარებით ძველ ძეგლებშია, ხელთა გვაქვს რამდენიმე მაგალითი მოგვიანო ხანებისა“ [ბარამიძე 1964: 106]. ძველი ძეგლებიდანაა:

არა **დაგვწყებია**: ანტიოქ. 106,5; და ესეცა არა **დამვიწყებოეს**: კიმ. II,181,23.

ლ. ბარამიძის მიერ მოყვანილი დანარჩენი ხუთი მაგალითიდან ორი ეფერმე მცირეს ეკუთვნის: **ჰნებებია**: ბლეიკ. მიმამხ. I,162,12; **მდებია**: იქვე, 169,36; ორი – ქართლის ცხოვრების XI საუკუნის ნუსხიდანაა: **დასდებია**: ქართ.ცხ. I [ზურაბიშვილი 1957: 12]; ერთი კი (**-იეს** სუფიქსიანი ფორმა) – გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფშია დადასტურებული (XI-XII ს.ს.): **შეჰმთხუშვიეს**: ხრონოლრ. 223,34.

ავტორი აქვე ასახელებს პარალელური, აღწერითი წარმოების(მიმდებარა+მეშველი ზმნა) ტიპის ფორმებს: „**მოცემულ არს** ჩემდა“ [ბარამიძე 1964: 106], რომელიც ჩვეულებრივია ძველ ტექსტებში.

როგორც ვხედავთ, ორპირიან გარდაუვალ ზმნათა I რეზულტატივის (I თურმეობითის) ორგანული ფორმები (*დაძვიწებოეს* – *დამვიწებოეს*) X-XII საუკუნეთა ძეგლებშიც საძებნი ყოფილა. ცოცხალ მეტყველებაში ეს ფორმები, ცხადია,

გაცილებით უფრო ადრეც, ჩვეულებრივი სახმარისი იქნებოდა, ლიტერატურული სკოლების ტრადიციით კი ისინი არ იყვნენ დაშვებულნი. მაგრამ თუ XI-XII საუკუნეთა ძეგლებში საგანგებო ძიების შემდეგ ხსენებული ფორმების მხოლოდ ხუთი ნიმუში აღმოჩნდა, იოანე პეტრიწის „განმარტებაში“ არა ერთი და ორი შემთხვევა გვხვდება გარდაუვალ ორპირიან ზმნათა I რეზულტატივის ორგანული წარმოებისა და, ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ უკვე ახალი, -ია დაბოლოებით:

რამეთუ თან **წარმოსდგომია** არსებასა მოქმედებადცა: II,137,18-19 რამეთუ, სადაცა წარმოდგომილა ნათელი გონებით, ცნობადცა და უწყებად თანა **წარმოსდგომია**: II,152,11 რომელ არსებასავე თანა **დასთანაებია** მოქმედებადცა: II,188,3; რამეთუ პირველ მათ **დაარსებია** ზესთ არსებითი კეთილობად: II,160,12; რამეთუ ამათ მყოფობად საუკუნესა შორის **დაჰმსჭვალვია**: II,20,26; ხოლო სასწოროდ ორთავე **ჰენებია**: II,24,15 და სხვ.

ამ ახალი, სალაპარაკო ენისათვის დამახასიათებელი ფორმების ასეთი სიხშირე შეიძლება იმითაც აიხსნას, რომ იოანე პეტრიწის „განმარტება“ პროკლეს „თეოლოგიის საფუძვლებისა“, წარმოადგენს ლექციების ციკლს, რომელსაც იგი უკითხავდა გელათის აკადემიის მოსწავლეებს, რომელთაც იგი ჩვეულებრივი სასაუბრო კილოთი ესაუბრება.

როგორც ვხედავთ, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის გასათვალისწინებლად იოანე პეტრიწის ენა მეტად მნიშვნელოვან მასალას იძლევა. XI-XIII საუკუნეთა სამწერლობო ენის საერთოდ, ან მისი რომელიმე კერძო გამოვლინების (რომელიმე ენობრივი მოვლენის ისტორიის) დახასიათება სრული არ იქნება იოანე პეტრიწის ენის მონაცემების გათვალისწინების გარეშე.

ზოგი არქაიზმის შესახებ მორფოლოგიაში

ზემოთ წარმოდგენილი იყო მიმოხილვა იმ მორფოლოგიური მოვლენებისა, რომლებიც ახალი ქართული ენის მონაცემებადაა მიჩნეული. როგორც ვუხვენეთ, ამ ახალი ფორმების პარალელურად იოანე პეტრიწი ხშირად ძველ ფორმებსაც იყენებს (ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს **-ოდინ** დაბოლოებიანი I კავშირებითის III პირის ფორმა, რომელიც გაბატონებულია). თავისთავად იგულისხმება, რომ იოანე პეტრიწის ენაში დადასტურებული სხვა მორფოლოგიური ფაქტები, რომლებიც ზემოთწარმოდგენილ მიმოხილვაში არ შესულა, ძველი ქართული ენის ნორმების ამსახველია. მაგრამ მათგან ზოგიერთი მოვლენის აღნიშვნა მაინც საჭიროდ მიგვაჩნია.

1. -ი(ვ)-ად ფორმანტიანი („ძნიად“ ტიპის)

ზედსართავი-ზმნიზედები

ბრუნვის ნიშნისეული **-ივ** ფორმანტი ძველ ქართულშივე იშვიათად გვხვდება.

იოანე პეტრიწის ნაწერებში, შედარებით ძველი ქართული ენის სხვა ძეგლებთან, **-ივ** ფორმანტიან წარმოებას საკმაოდ ხშირად ვხვდებით. ეს ფორმანტი იოანე პეტრიწის ენაში ცოცხალია და პროდუქტიულიცაა:

სამართლიეცა სისხლად გადააქცევს ბაღდამსა: ბ.კ.112,10; **სამართლიეცა** უწოდა ენიოთან, ვითარმედ ცისკარიაო ... II,63,18; იქექებვიან **დღივ** და ღამე: ბ.კ.124,10-11; არამედ არ **წრფლივ** მოქმედნი არსებითთა რიცხუთანი, არამედ **მრგულივ** და სფეროდს სახე: II,200,23 და სხვ.

ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა **-ი-ად-ზე** დაბოლოებული „**ძნ-ი-ად-ი** // **ფრ-ი-ად-ი**“ მოდელის გაანალიზება.

როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში ზოგიერთ ზედსართავ სახელს **-იად** დაბოლოება აქვს. ამგვარი ზედსართავები ძველ ქართულში საკმაოდ იშვიათი იყო [იმნაიშვილი 1957: 462]. **-ად** ბრუნვის ნიშნის წინამავალი **ი** მიჩნეულია უძველესი **-ივ** სუფიქსის ნაშთად, რომელიც (მაგ. **ძნ-ელ** ფორმაში) ენაცვლებოდა **-ელ** სუფიქსს (**ძნ-ივ**). ამ უკანასკნელის ვითარებითი ბრუნვაა **ძნ-ივ-ად** → **ძნ-ი-ად** [ჩიქობავა 1942: 91-92]. ამ შემთხვევაში საკითხი მართლაც მარტივად წყდება, მაგრამ ასევე ადვილად ვერ გადაწყდება ისეთ შემთხვევებში, სადაც **-ელ**-ის ფარდი „ახალი“ სუფიქსებიც რჩება და მათ მოსდევს „ძველი“ **-ივ** სუფიქსი: **უნებ-ლ-ი-ად**, **მართ-ლ-ი-ად**, **მრგუ-ლ-ი-ად**, **მდუმ-რ-ი-ად** და სხვა. აქ უკვე ვეღარ ვიტყვით, რომ ქრონოლოგიურად უფრო ძველი (**-ივ**) სუფიქსი შესაძლებელია მოსდევდეს უფრო ახალ (**-ელ**, **-ალ**, **-არ...**) სუფიქსს. ამდენად, ამ შემთხვევაში ერთი მხრივ **-ივ** და, მეორე მხრივ, **-ელ**, **-ალ**, **-არ** სუფიქსების (მათი ფუნქციების მიხედვით) ერთ სიბრტყეზე დაყენება და **-ივ** სუფიქსის დეტერმინანტ სუფიქსად გამოცხადება „**ძნ-ი-ად-ი**“ ტიპის ზედსართავებში ვფიქრობთ, შეუძლებელია. ამიტომ ისმის კითხვა, ასეთი ტიპის ზედსართავებში **-ი** ხომ არ არის ნაშთი იმ უძველესი **-ივ** სუფიქსისა, რომელიც მოქმედებითი ბრუნვის ნიშნად ითვლება [Mapp 1925: 29]. ამ შემთხვევაში ხომ არ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ „ძნად“ ტიპის ფორმები იმ საფეხურს წარმოგვიდგენენ, როდესაც ერთმანეთის გვერდით ერთი და იმავე, ზმნისართული მნიშვნელობის მქონე ორი სხვადასხვა ბრუნვის სუფიქსი მოხდა: პირველის (**-ივ** სუფიქსის) უძველესი მნიშვნელობა დაჩრდილული იყო, ამიტომ საჭირო გახდა მას დართოდა იმავე მნიშვნელობის, ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი, რომელმაც შემდგომში, მსგავსი (ზმნისართული) მნიშვნელობის გამოხატვისას ბატონობა მოიპოვა.

ზემოთ ვნახეთ, რომ **-ივ** ფორმანტი იოანე პეტრიწთან დამოუკიდებელი მნიშვნელობის მქონეა და საკმაოდ ხშირადაც გვხვდება. ეს შეიძლება იმითაც ახსნილიყო, რომ ზოგიერთ

დიალექტში XI საუკუნის ახლო წარსულში **-იფ** სუფიქსი, როგორც ბრუნვის ფორმანტი, შესაძლებელია, ცოცხალიც კი ყოფილიყო.

-ი(ფ)-ად-ზე დაბოლოებული ზმნიზედა-ზედსართავეები იოანე პეტრიწის ენაში შედარებით ხშირად გვხვდება:

რომელი-იგი იყო ქუაბი, მრავალხრახნილად ქცეული და **ძნიად** წიაღსავლელი და ძნელად გამოსავალი: II,224,9; **ძნიად** შეზავებისათვის: ბ.კ.15,61; **მაღლიად** კითხვად მოშლის გაგონებასა: II,6,18; რამეთუ ყოველი ქმნადობად გვანად და **მსწრაფლიად** ითქუმის: ბ.კ. 104,4; **მართლიად** თქუეს: ბ.კ.146,3.

როგორც ვხედავთ, დადასტურებულია მხოლოდ ის ფორმები, რომლებიც ძველი ქართული ენის ძეგლებში გვხვდება და, როგორც ჩანს, უკვე გაყინულ ზმნისართულ ფორმებს წარმოადგენენ.

2. **-ო/ფ/-ის -ო-ფ-ის დაბოლოებიანი ნასახელარი ზმნები**

-ოფ ელემენტი, როგორც ზმნური სუფიქსი, პირველად გამოყო პროფ. ვ. თოფურიაშ [თოფურია 1965: 233].

ჰანს ფოგტი ნაშრომში, რომელიც ეხება ზმნურ სუფიქსებს ძველ ქართულში, განასხვავებს ორ ჯგუფს **-ოფ**-იანი ზმნებისას: I-ში შედის *ქსოვა*, *გლოვა* ტიპის ზმნები, მეორეში კი რამდენიმე ფორმა არქაული **-ო/ფ/-ის** დაბოლოებიანი ზმნებისა, რომლებიც სახელის ფუძიდანაა ნაწარმოები და აორისტი არ გააჩნიათ. ესენია: *ცრემლოვის*, *პეროვის*, *მაღლოვის* [Vogt 1947¹: § 40-41, 56-57].

ასევე, ორ ჯგუფად ყოფს **-ოფ**-იან ზმნებს ივ. ქავთარაძე. ამ დაყოფის მიხედვითაც „მეორე ჯგუფს შეადგენენ **-ოფ** სუფიქსიანი ნასახელარი ზმნები, რომლებიც ძირითადად საშუალო გვარისანი არიან და აწარმოებენ მარტო პირველ სერიას“ [ქავთარაძე 1954: 142].

ჩვენთვის სწორედ ეს მეორე, **-ოვ** სუფიქსიანი ნასახელარი ზმნების ჯგუფია საინტერესო. როგორც სიმ. ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს, „კავშირთა“ თარგმანსა და „განმარტებაში“ „ეს პეტრიწის მიერ ძველი წიგნებიდან მოტანილი მოვლენა კი არ არის, არამედ ცოცხალ სალაპარაკო ენაში დარჩენილი უღვლილების ლიტერატურაში გადმოტანა“ [პეტრიწი I 1940: LV]. მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ ერთი რამ: ნასახელარი ზმნების **-ოვ** სუფიქსიანი წარმოება (აწმყოს მესამე პირში **-ო/ვ/-ი-ნ/ვ/-ი-ს** დაბოლოებით) ძველ ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში არც თუ ისე იშვიათად გვხვდება, როგორც ეს ერთი შეხედვით ჩანს.

ივ. ქავთარაძეს თავის ნაშრომში საკმაო რაოდენობით აქვს დამოწმებული **-ოვ** სუფიქსიანი ნასახელარი ზმნების ნიმუშები ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან: *წითლოდს*, *პრულლოდა*, *გამოჯეჯლოვის*, *გამობუტკოვის*, *სასტოლდა* [ქავთარაძე 1954: 144-149]. თვალსაჩინოებისთვის მოვიყვანოთ **-ოვ** სუფიქსიანი რამდენიმე ზმნის მაგალითს კონტექსტით:

ტევენი **გამობუტკოვ-ი-ს**: ქებ. 1,13; **პრულ-ო-ოდ-ა** მათ, რომელნი-იგი ზე-სხდეს პუნებსა: ფსალმ. 75,7 ყოველი თესლი **გამოჯეჯლ-ოვ-ი-ს**: სინ. მრ. 159,18 თუთ თავადი უთქმიდა და **სასტ-ო-ოდ-ა**: სინ. მრ. 105,2.

მათეს სახარების 16:3 კონტექსტი: *ზამთარი იყოს, რამეთუ კსინავს მწუხარედ ცაჲ (DE//C); ზამთარი ყოფად არს, რაჟამს ცაჲ მრუმელ-ოვ-ი-ს და წითელ არს: (ექ.დლ. რედ.); ამავე კონტექსტის გიორგი მთაწმიდელისეული თარგმანი: ზამთარი იყოს, რამთუ წუხს და წითლოდს ცაჲ.*

-ოვ სუფიქსიანი წარმოება: გიორგი მთაწმიდელის სხვა თარგმანებშიც გვხვდება: სხუასა და სხუასა ფერსა გომიზსა **ცრმლოვიან**: ექ.დლ. ძე: 60,30; არა **ვმაღლოდით** დღეკეთილო-ბისათჳს ცხორებისა: ექ.დლ: 77,20.

ამგვარად, ძველ ქართულში **-ოვ** სუფიქსი, როგორც სახელთ-აგან ზმნების მაწარმოებელი (ნასახელარი ზმნების სუფიქსი),

სალაპარაკო ენაში ჯერ კიდევ ცოცხალი ჩანს, თუმცა სამწერლობო ენაში იშვიათად ჩნდება.

მართებული უნდა იყოს **ჰანს ფოგტის** მოსაზრება, რომ **-ოვ** შეიძლება წარმოადგენდეს **-ობ** სუფიქსის დიალექტურ ვარიანტს⁴⁵. **-ობ** სუფიქსიანი ზმნები, ჩვეულებრივ, ნასახელარი ავტოაქტიური, უკუქცევითი შინაარსის ზმნებია, ე.წ. რეფლექსივებია (*მეფობს, მხნეობს, ნადირობს...*). მათაც, ისევე, როგორც **-ოვ-იან** ნასახელარ ზმნებს, „მარტო პირველი სერიის წარმოება შეუძლიათ და აორისტში... თითქმის არ იხმარება“ [ქავთარაძე 1954: 101-102]. მათ მყოფადისა და წვევტილის ფორმები გვიან ჩამოუყალიბდათ **ი-** პრეფიქსის დართვით და მყოფადში თემის ნიშნის შენაცვლებით (**მეფ-ობ-ს – ი-მეფებს – ი-მეფა**). რაც შეეხება ძველი ქართული ენის ძეგლებში **-ობ**-იანი ნასახელარი ზმნების ხმარების სიხშირეს **-ოვ** სუფიქსიანი ზმნებთან შედარებით, უნდა აღვნიშნოთ, რომ საზოგადოდ, ნასახელარი ზმნების (როგორი წარმოებისაც არ უნდა იყვნენ ისინი) ხმარება ძველ ქართულში რამდენადმე განსაზღვრულია. მაგრამ სამწერლობო ენის მონაცემების მიხედვით მაინც ჩანს, რომ სახელთაგან ახალ-ახალ ზმნებს უფრო **-ობ** სუფიქსი აწარმოებს (მაგ. *ეპისკოპოსობს, კათალიკოზობს, ტოზიკობს, მღვდლობს, ვაჭრობს, ანჯმნობს* და სხვ.). **-ოვ** სუფიქსიანი წარმოების მაგალითები იშვიათია. როგორც ჩანს, სწორედ ძველი ქართულის გარკვეული პერიოდიდან ერთი დიალექტის შემონატანს (**-ოვ** სუფიქსს) სამწერლობო ენიდან დევნის მეორე დიალექტის შემონატანი (**-ობ** სუფიქსი) და ეს პროცესი გაცილებით უფრო ადრე მთავრდება, ვიდრე ამ პერიოდშივე ჩასახული ანალოგიური პროცესი სახელთა მრავლობითობის **-ებ** სუფიქსის **-ნ (-ენ)**, სუფიქსზე გამარჯვებისა. ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ იოანე პეტრიწის ენისათვის ჩვეუ-

⁴⁵ „**-ოვ** და **-ევ** წარმოადგენენ **-ობ** და **-ებ** სუფიქსების (დიალექტურ?) ვარიანტებს და პრობლემის გადაწყვეტაც სწორედ ამ მხრიდან უნდა ვეძებოთ“ [Vogt 1947!: 76. § 77].

ღებრივია **-ოე სუფიქსიანი** წარმოება, რაც გვაგარაუდებინებს, რომ ეს მისი დიალექტში გავრცელებული ფორმა იყო.

სიმ. ყაუხჩიშვილს იოანე პეტრიწის “კავშირის” I ტომის გამოცემისათვის დართულ მნიშვნელოვან გამოკვლევაში განხილული და ილუსტრირებული აქვს „ყველა შემთხვევა, რომელიც კი გვხვდება” თარგმანსა და განმარტებაშიც [პეტრიწი I 1940: LIII]. აქ საილუსტრაციოდ რამდენიმე კონტექსტს მოვიტანო:

კეთილობისა მიმართ ყოველი **წადნოდს** ტრფიალებად მისდამი: II,83,33; **ჰმეცადინოდს** სივლტოლვად: II,73,1; ესთა **ძნელოდს** ხედვად ამის ხედვისაჲ: II,16,21; სამარადისოდ **უწყაროდს** მათნათელი უკუდავებისაჲ: II,143,22. ასევეა: *ჰნათ-ო-დ-ს, უკუდა-ო-დ-ს, ღრიფ-ო-დ-ს, მრუმ-ო-დ-ს, ჰშუენ-ო-დ-ს, ჰაზრ-ო-დ, iWun-ო-დ, ოცნოდ.*

როგორც ვხედავთ, ყველა ეს ფორმა ძირითადად **-ობ/-ოე** თემატურ ნიშნიანია და ზოგადი აწმყოს შინაარსს გამოხატავს (რომელიც ე.წ ხოლმეობითის **-ი** სუფიქსს დაირთავს): *ნათობს, უკვდავობს, ღრიფობს (=ძნელობს), მრუმობს, ჰაზრ-ობ-ს, ეჭვ-ობ-ს, სწადს//იწადის, შუენ-ი-ს/ ოც-(ნ)-ო-დ<ოც(ნ)ება-დან* (შდრ. *სა-ოც-(არ)-ება*). ყველა შემთხვევაში **-ოე** სუფიქსისეული **ე** ხმოვნებს შორის იკარგება და III პირის დაბოლოებაა **-ს**.

ჩანს, ეს წარმოება, როგორც ხაზგასმით აღნიშნავს სიმონ ყაუხჩიშვილი, მართლაც, ცოცხალ, სალაპარაკო ენაში იყო გავრცელებული [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1940: LIII-LV] და არა ძველი ძეგლების **-ოე-ი-ნი/ოე-ი-ს** წარმოების ანალოგიით შექმნილი.

როგორც ვნახეთ, **-ოე** სუფიქსს ნასახელარ ზმნებში, როგორც წესი, **-ი** სუფიქსი მოსდევს. ეს სუფიქსი იმავე რიგისა უნდა იყოს, რაც **-ავ** და **-ებ** სუფიქსების (თემის ნიშნების) მომდევნო **-ი** სუფიქსი **ი-მაღებ-ი-ს, ტვ-ებ-ი-ს** ტიპის ზმნებში. ერთი მხრივ, სახელებში ნარიანი მრავლობითისათვის უპირატესობის მინიჭება და **-ებ-იანის** თითქმის უგულებელყო

ოფა, ხოლო მეორე მხრივ – ზმნებში **-ოგ** სუფიქსიანი წარმოების ასეთი დიდი სიხშირით გამოყენება იოანე პეტრიწის მიერ შემთხვევითი არ უნდა იყოს: ეს მისი დიალექტისათვის ბუნებრივი ფორმაა.

3. (ა)გ-ის დაბოლოებიანი რეფლექსივის ფორმები

როგორც ცნობილია, ძველ ქართულში **-ებ-ი** სტრუქტურის – რეფლექსივის (ომონიმურ, ე.წ. ვნებითის) აწმყოს **-ებ-ი** სტრუქტურის თემას ახასიათებდა **ი-** სუფიქსი, რომელიც ზმნის უთემისნიშნო ან თემისნიშნიან (უფრო ხშირად **-ებ** თემისნიშნიან) ფორმას ეროვოდა (**ებ-ი**, **აგ-ი**). იგი აწმყოს (და მყოფადის) მწკრივის ნიშნადაა მიჩნეული [შანიძე 1953: 457; §495]. ძველი ქართული ენის ძეგლებში **-ებ-ი** სტრუქტურის **ე-** პრეფიქსიან აქტივებში და **ი-**პრეფიქსიან ომონიმური შინაარსის რეფლექსივებში ზოგჯერ **-აგ** თემისნიშანზე დართული გვხვდება (*იმაღლის იგი*) და ამგვარი ფორმები რეფლექსივის (ე.წ. ინიანი ვნებითის) ძველ სახედაა მიჩნეული [იმნაიშვილი 1963: 205]. მაგრამ აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ **ი-** პრეფიქსიანი რეფლექსივის//ომონიმური ვნებითის **-აგ** თემისნიშნიანი ფორმები ხშირად გვხვდება XI საუკუნის მწერლებთან: გიორგი მთაწმიდლისა და განსაკუთრებით ხშირად ეფრემ მცირისა და იოანე პეტრიწის ენაში. ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ **-აგ** თემისნიშანი უკვე თემისნიშნიან ფორმასაც დაერთვის:

განიყოფის: პ.იბ. 23,25; განიყოფიან: პ.იბ. 65,18; მიიღებვის, მიიღებოდის: პ. იბ. 65, 18,20; აღიპყრობის: პ.იბ. 43, 16; იზმნობის: პ.იბ. 81,30 და სხვ.

იოანე პეტრიწი, შეიძლება ითქვას, რომ რეფლექსივის აწმყოს მესამე პირში უპირატესად **-აგ** ფორმებს იყენებს. გაცნობილებით იშვიათად **უგინო** ფორმებს:

დაიწესების: I,88,10; განიწესების: II,16,12; გაიგონებოდის: I,101,10; განიყოფიან: I,91,28; ეზიარებოდისცა: II,76,16.

ომონიმური შინაარსის **-ი** პრეფიქსიანი რეფლექსივი//ომონ-
იმური ვნებითა, როცა **მიერ** ან **-გან** თანდებული ახლავს ზო-
გჯერ ოდენ **-(ა)ვ** თემისნიშნით გვხვდება (რომელიც იკუმშება
მომდევნო **-ი** სუფიქსის გავლენით), ზოგჯერ კი ამ უკანასკ-
ნელს წინ სხვა თემისნიშანიც უძღვის, უფრო ხშირად **-ებ**,
ზოგჯერ **-ობ** და იშვიათად **-ომ**.

ოდენ -ავ თემისნიშნის: ყოველნი მისგან აღიმკვიან ორ-
სახედ: II,182,2; დაიწესების და განიზომვის ღმრთებისა მიერ
რიცხვსა: I,88,10.

-ებ-ფ-ი-ს: განიყენების: II,172,31; იწარმოების: II,134,8; მოიდუ-
ბის: II,19,16; გაიგონების: II,101,10; იერთებიან ურთიერთას:
I,13,23; თანიქონებიან: I,42,3; იუწყებიან: I,76,10; იქექებიან:
ბ.კ.165,15; დაეერთისგუარების: II,167,9; იზარების: I,53.

ობ-ფ-ი-ს: იცნობის: II,162,5; II,182,25; იპყრობის: ბ.კ.54,31; იპ-
ყრობიან: ბ.კ.46,23; დაიწყოების: II,16,12; შეენდობის: ბ.კ.165,2-3.

-ომ-ფ-ი-ს: მიიწთომის: I,75,28; II,162,5

ოფ-ფ-ი-ს: გაიყოფის: II,116,16; განიყოფიან ურთიერთას
მიზეზი და მიზეზიანი: II,95,31.

როგორც ვთქვით, ეს შეეხება ინიან რეფლექსივებს (//ომონ-
იმური ვნებითის) ფორმებს, მაგრამ ზოგჯერ **ე-** პრეფიქსიანი
აქტივის ფორმებიც მსგავსად იწარმოება:

განყოფის: ბ.კ. 61,25; **გაყოფიან:** II,120,24; **ეხატვიან** მას:
II,182,27; **შეეკრვის:** 39,24. **ეტომვის:** I,79,8; რომელსა ზიარებუ-
ლი შეეტრფის I,9,15.

ამ შემთხვევაშიც **ე-** პრეფიქსიანი ფორმა იმ შემთხვევაში გა-
იაზრება პასივად (ვნებითის შინაარსით), თუ ზმნას ახლავს
-მიერ ან **-გან** თანდებული.

აღსანიშნავია, რომ **-ავ** თემისნიშანი მხოლოდ აწმყოს
მწკრივში დაერთვის ზმნას, **-ი** სუფიქსის წინ, უწყვეტელში
კი **-ოდ** სუფიქსის წინ იგი ჩვეულებრივ არ გვხვდება:

იზიარების, იზიარებოდის რად სხვსგან: I,53, 3; **გაიგონების** თვს მიერ, რად იგი **გაიგონებოდის**: II,101,10.

მაგრამ იშვიათად იგი **-ოდ** სუფიქსის წინაც შეიძლება შეეგვხვდეს: **განეყოფოდის**: I,44, 20; II,76,17; **ეტრფოდის**: II,85,14; **მიიღებოდედ**: ბ.კ.,134,2.

ზემოთ ი- პრეფიქსიანი აქტივის კონვერსიულ ფორმას (*მიიღებოდედ*) კონტექსტის მიხედვით რეფლექსივის შინაარსის გამოხატვაც შეუძლია და პასივისაც, ოღონდ პასივისა იმ შემთხვევაში, თუ ეს ფორმა მოითხოვს **-მიერ** ან **-გან** თანდებულს. ზმნის აწმყოს თემას, უსუფიქსო ან **-ებ** და **-ობ** სუფიქსიანი ზმნების ფორმას დაერთვის **-ავ** სუფიქსი. ზოგჯერ ხდება პირიქითაც, როდესაც რეფლექსივის თემას **-ავ** სუფიქსიანი ზმნებიდან **-ებ** სუფიქსი აწარმოებს:

შეიცავს – შეიცვების: არცა შეიცავს და არცა შეიცვების: I,43,19; ხოლო, თუ შეიცავს სხუათა, და შეიცვებიან სხუანი: I,43,18-19; **იხილავს – იხილვების**: წარმომაცენებელსა შორის **იხილვების** მიზეზიანი: I,43,4 და სხვ.

* * *

როგორც ვნახეთ, იოანე პეტრიწის ენაში მრავალფეროვანი მორფოლოგიური ფაქტები იყრის თავს: აქ უძველეს ფორმებთან ერთად ძალიან ხშირად ვხვდებით ისეთ ფორმებს, რომლებიც ახალ ქართულში დამკვიდრდა და განუყოფლად ბატონობს. ასეთებია:

1. ზმნისწინთა განმარტივება ად > ა, გან > გა, წარ > წა ზმნისწინებისა: *აგითქუან, ანათხი, აგებული; გაპყოვს, გაზიდავს, გასხუაებულა, გაიგონებენ...*

2. **-მდე** თანდებულიანი ვითარებითის ფონეტიკურად გამარტივებული სახით (*ადმდე > ამდე*) ხმარება: *ხიდრმემდე, უსაზღვრობამდე, უკანადაცნელამდე...*

3. ადამიანთა საკუთარ სახელთა გაფორმება: *მოთხრობითს ბრუნვაში: ბასილმან, ქსენოკრატიმან, მოსემან, იამვლიხოხმან, არისტოტელმან...*

4. ზედსართავ სახელთა ხარისხის მოკლე ფორმები *უდარე, უმრავლე...*

5. არს მეშველი ზმნის გამარტივება და შერწყმა წინამავალ სიტყვასთან: *უცნაურია, უსხეულოა, შედგმულებაა, სხეულოა, სავსეა ...*

6. აბსლოუტურ და რელატიურ ზმნათა I რეზულტაციის ფორმათა ახალ წარმოებაზე გადასვლა: *წარმოდგომილა, გასნაზღვრებულა, შეერთებულა, მოუვია, წარმოსდგომია, გვსწავლია (ნაცვლად: შეერთებულ არს, მოიუგიეს...)*

7. ახლისკენ გარდამავლი საფეხურის ფორმები I კავშირებითის III სუბ. პირის მრავლობითის რიცხვში (*ოდენ > ოდინ*): *იქმოდინ, იწარმოებოდინ, ითქუმიდინ*; ნაცვლად ძველი – *იწარმოებოდიან* ტიპის წარმოებისა.

8. ამ სიახლეების გვერდით მოულოდნელია, რომ იოანე პეტრიწისათვის არ არის დამახასიათებელი ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში დამკვიდრებული **ებ**-იანი მრავლობითის ფორმები: მრავლობითი რიცხვის აღსანიშნავად მისთვის ჩვეულებრივია ნარ-თანიანი წარმოება, რაც, სავარაუდოა, რომ მისი დიალექტისათვისაა ბუნებრივი.

ეს სიახლეები და ძველისა და ახლის მონაცვლეობა პეტრიწის ენაში არ არის გასაკვირი, რადგანაც იოანე პეტრიწი მოღვაწეობს იმ ხანაში, როდესაც ძველი და ახალი ქართული ეყრება ერთმანეთს. იგი ძველი და ახალი ქართული ენის მიჯნაზეა და თავისი დროის სამწერლო ენაში მომხდარ დიდ ძვრებს, იმ პერიოდისათვის ენაში დაგროვილ ყველა ცვლილებასა და სიახლეს ზუსტად ასახავს.

III თავი

სინტაქსი

წინამდებარე თავში განვიხილავთ სიტყვათა ურთიერთდაკავშირების ზოგიერთ სახეს. კერძოდ: ა) მარტივი წინადადების ფარგლებში წყვილთა შორის ერთი და იმავე მიმართების სხვადასხვა წესით გადმოცემის შემთხვევებს; ბ) რთული თანწყობილი და ქვეწყობილი წინადადების ფარგლებში – სიტყვათა ურთიერთშეკავშირების ზოგიერთ ისეთ შემთხვევას, რომელსაც იოანე პეტრიწის ენაში განსაკუთრებით ხშირად ვხვდებით.

სიტყვათა შორის შეთანხმებისა და მართვის საკითხებში, როგორც მოსალოდნელი იყო, ძველი ქართული ენის ნორმები დაცული, ამიტომ მათ არ განვიხილავთ. აქვე აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ზოგიერთ იშვიათ შემთხვევაში შეთანხმების ნორმები დარღვეულია. ზოგი მათგანი გადამწერის შემთხვევით გაპარული შეცდომა უნდა იყოს. როგორიცაა, მაგ.,

იგიცა სამარადისოდ **არიან** გამგონე: I,105,4; სადაც **იგინიცა**-ს ნაცვლად შეცდომით **იგიცა** გადაუწერიათ; ან: მხილველ მათდა **მკულველნი** განიცინნეს და თქუეს: ბ.კ.164,4; სადაც შეცდომით, მოთხრობითის ფორმის **მკულველთა**-ს ნაცვლად გადაწერილია **მკულველნი**.

მაგრამ გადამწერის შეცდომად არ შეიძლება ჩაითვალოს ის შემთხვევები, როდესაც მართული მსახდრეელის პოსტპოზიციური წყობის დროს სახელობით ბრუნვაში მდგარ სახდურულთან შეთანხმება უკვე აღარ არის. მაგალითად:

ქცევა-ი გონებისა- ცხადჰყოფს: I,102,34; ესრეთ... უკუე **ნაწილ-ი** გამოდდინოს **სისხლისა**-, **ნაწილიე** გამოდდინების **სული-სა**-ი: ბ.კ.27,7-8; რომელ არს საზოგადო **გრძნობა**-ი ყოველთა **ცხოველთა** : ბ.კ.9,8.

მსგავსი მაგალითები უმნიშვნელო რაოდენობისაა, მაგრამ მაინც ყურადსადეობია იმდენად, რამდენადაც პოსტპოზიციური წყობის მართული მსაზღვრელის საზღვრულთან სახელობით-ში შეთანხმების მოშლის ჩასახვის პროცესს ასახავს. მსგავსი შემთხვევები ძველ ქართულში იშვიათად აქა-იქ გამოჩნდება ხოლმე [ძიძიშვილი 1960: 44].

1. შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილის ბრუნვა

როგორც ცნობილია, „წრფელობითი ბრუნვა ძველ ქართულში ყველაზე ხშირად გვხვდება შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად“ [იმნაიშვილი 1957: 648].

მაგრამ ძველ ქართულშივე გვხვდება ამ ნორმის დარღვევის შემთხვევები, რაც „აიხსნება წრფელობითი ბრუნვის ხმარებიდან გასვლის საერთო ტენდენციით“ [იმნაიშვილი 1957: 646]. X საუკუნიდან დაწყებული, ასეთი დარღვევის შემთხვევები ხშირდება. ასე მაგ., ექვთიმე ათონელი თავის ერთ პატარა თარგმანში [ძველი ქართული მწერლობის ოთხი ძეგლი 1965: 69-126] სახელად ნაწილს საკმაოდ ხშირად ხმარობს სახელობით ბრუნვაში.

იოანე პეტრიწი შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილს, ჩვეულებრივ, ძველი ქართული ენის ნორმების მიხედვით, წრფელობითში სვამს:

მაგ. რომელი ღაოდიკიისა იქმნა **ეპისკოპოს**: ბ.კ. 4,5 არიან **წმიდა** და **შეუტრეწლ**: ბ.კ.102,4; ყო იგი **ხატ** და **აღალმა** ცისა გონიერისა: II,73,6; ყოველი ანუ **მიუდრეკელ** არს, ანუ **თუთმიმდრეკ**: I,14,8 და სხვ.

როგორც ვთქვით, ეს ჩვეულებრივია. მაგრამ შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი სახელობით ბრუნვაშიც გვხვდება:

ყოველი სრული... საღმრთოესა სრულებისა **მიზეზი არს**: II,177,21-22; ყოველი კეთილობა **მაერთებელი** არს მზიარებელთა მისთად: I,13,12; თვსთა პირველთა ცნობად **ცნობად** არს მიზეზთა თვსთად: I,100,22-23; რადგე ნაწილებითი და განუკუეთელი, **ყოველობად** უკუე არს: II,135,18 **კეთილობად** არს იგი: I,82,14; რომელი... **გრძნობადი** არს: ბ.კ. 78,18; **არსებად**... არს უსხეულო სული და **მყოფობად**: ბ.კ.50, 24 **აღვსენებად** არს განკრწნილისად ვსენებისა კუალად გებად: ბ.კ.90,13-14; ყოველი ქმნილი... არს **სამარადისოდ**: II,136,30; სიკეთე **მიუდრეკელი** არს: A 2579, ფ. 71; იგი **წარმომაცენებელი** არს ძალსა: I,8,21 და სხვ.

ნემესიოს ემესელის „ბუნებისათუს კაცისას“ A 2579 ხელნაწერში (XIII-XIV ს.ს.) დადასტურებული ზოგიერთი ასეთი შემთხვევა ს. გორგაძეს გამოცემაში შესწორებული აქვს ძველი ქართული ენის ნორმების მიხედვით. „ნორმების მიხედვით“ მსგავსი შესწორებანი ბევრ შემთხვევაში არასწორად წარმოგვიდგენენ არსებულ ვითარებას. კერძოდ, ჩვენს შემთხვევაში, სახელობითბრუნვიანი სახელადი ნაწილი XI საუკუნისათვის სრულიადაც არაა მოულოდნელი მოვლენა, „ბუნებისათუს კაცისას“ გამოცემაში კი შესწორებულია ისეთი შემთხვევები, რომლებშიც სწორედ იმ დროის ორ ენობრივ მოვლენას შორის რყევად ასახული მაგ.:

ხოლო **მორთულობად** [არს] **რომელობად** და **შემთხვევა**: ბ.კ.32,16; არ ვიდრემე **შეზაგებულებად** და არცა **რომელობად** არს სული: ბ.კ.34,24.

ორსავე შემთხვევაში შედგენილ შემასმენელს ორ-ორი სახელადი ნაწილი ახლავს. აქედან ერთი ძველი ნორმისამებრ, წრფელობითშია (ეს, ჩვეულებრივ ისეთია, რომელიც ზმნურ ნაწილთანაა ახლოს), მეორე კი – სახელობითში (ასეთი ჩვეულებრივ მოშორებითაა ზმნური ნაწილისაგან): ცხადია, ეს მოვლენა ამ დროისათვის არსებული ახლისაკენ გარდამავალი საფეხურის მაჩვენებელია. იგივე შეიძლება ითქვას შემდეგი მაგალითის შესახებაც: „**ორდანო** არს სხეული **სულისად**“

ბ.კ.35,27. როგორც ვხედავთ, აქ სახელადი ნაწილის მიერ მართულ მსაზღვრელს სახელობითის ნიშანი აქვს, თუმცა, თვით სახელადი ნაწილი წრფელობითს ბრუნვაშია. მსგავსი მაგალითები „განმარტებაშიც“ გვხვდება: „ესე **სახე** ოდენ არს უსახოთა ძალთა და **მოქმედებათა**“: II,112,33.

აღსანიშნავია, რომ, თუ ორი ან რამდენიმე სახელადი ნაწილია, ზოგჯერ ერთი მათგანი სახელობითშია (ჩვეულებრივ, მეშველი ზმნისაგან დაშორებული), მეორე (ან დანარჩენი) კი წრფელობითში:

ანუთუ **წყლებრივ** არს, ანუთუ **ქუეყანიერ**, ვითარ ანუ **ნოტიოდ**, ანუთუ **ცმელ**: ბ.კ. 77,24; არა ვიდრემე **შეზავებულებად** და არცა რომელთა არს სული: ბ.კ. 34,24; სრულებად უტყუოთა ყოველთად **ცთომა** და **დარეობად** კაცისა არს: II,214,13-14.

არის შემთხვევები, როცა „კავშირთა“ თარგმანის ტექსტში სახელადი ნაწილი ძველი ნორმითაა წარმოდგენილი „განმარტების“ შესაბამის ადგილას კი ციტატის სახით მოყვანილ იმავე წინადადებაში იგივე სახელადი ნაწილი სახელობითშია წარმოდგენილი: „ყოველი სრული საღმრთოღსა სრულებისა **მიზეზ არს**“ (I,92,24); მაგრამ იქვე – „**მიზეზი არს**“: II,177,21).

ზემოთ მოყვანილი მაგალითები იმაზე მიუთითებს, რომ სახელადი და ზმნური ნაწილის მიმართების ძველსა და ახალ წესს შორის ჭიდილი, რომელიც ალბათ უკვე მინელებული იყო ცოცხალ მეტყველებაში, XI საუკუნის სამწერლობო ენაში ჯერ კიდევ მიმდინარეობს და ჩანს, რომ გამარჯვება აქაც მალე ახალს დარჩება.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ როდესაც **არს** მეშველი ზმნა შეკვეცილი სახითაა წარმოდგენილი, სახელადი ნაწილი ასეთ შემთხვევაში ხშირად სახელობითშია:

ხოლო წელიწადი ყოველი **ჟამია**: II,109,11; ხოლო სული... **ქმ**

ნადია და **არა მგები**: II,152,30; ყოველი სული **თვთცხოველია**: II,196,2; თუ ნამდგლ **სხეულია** სული: ბ.კ. 26,17.

წრფელობით ბრუნვას, როგორც ცნობილია, ნარიანი მრავლობითი არ გააჩნია, ამიტომ ძველ ქართულში წრფელობითში დასმული სახელადი ნაწილი ვერ ეთანხმებოდა ქვემდებარეს რიცხვში. სახელობითში დასმული სახელადი ნაწილი კი ქვემდებარესთან რიცხვში შეთანხმებულია:

ესე ყოველნი **პირველნი** და **თანაქონონია**: I,42,3; **უსხეულონია** **კსენებანი**: I,79,12; **რომელნიმე** უსაზღვროდსა **წესისანია**: II,168,13-14; **მიზეზნი** **უსხეულონია**: II,85,25; გონებათანი, **რომელნიმე** ზესთა **განყენებულნია**, ხოლო **რომელნიმე** **თანდაწესებულნი**: II,172,10-11; **ერნია** და **უზადონი** ხატნი: II,172,1-2; სტუქიონნი ნამდგლმყოფობისანი ზესთ **არსნია** და ზესთ **სრულნი**: II,97,5-6 და სხვ.

როგორც ვნახეთ, იოანე პეტრიწი ძველი ქართული ენის ნორმების მიხედვით, ძირითადად წრფელობით ბრუნვას იყენებს შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილისათვის. მაგრამ ზემოთგანხილული მასალიდან ჩანს, რომ ახალი წესიც საგრძნობლადაა დამკვიდრებული მის სინტაქსში.

2. დამატების ბრუნვები მასდართან და მიმდებარესთან

აკად. კ. კეკელიძე პეტრიწონული სკოლის წარმომადგენელთა ერთ დამახასიათებელ ენობრივ თავისებურებად აღნიშნავდა „მიცემითი ბრუნვის ხმარებას ნათესაობითის ნაცვლად, რასაც ადგილი აქვს უმეტეს შემთხვევაში ზმნის მიმდებარეთი ფორმის შემდეგ“ [ზურაბიშვილი 1957: 252-253]. მაგალითად, დასახელებულია ნიმუშები „ბუნებისათვის კაცისას“ იოანე პეტრიწისეული თარგმანიდან. მაგრამ ამასთან დაკავშირებით თავის ნაშრომში ნ. კეჭალაძე სამართლიანად აღნიშნავ-

და, რომ „ამ მოვლენის ახსნა ძველი ქართული ენის ბუნებაში უნდა მოვნახოთ“ [კეჭაღმაძე 1948: 309].

მართლაც, ცნობილია, რომ ძველ ქართულში მასდარისა (უფრო ხშირად ვითარებითში დასმული მასდარის, ანუ ინფინიტივის) და მიმღეობის ფორმებთან ყოფილი პირმიმართი დამატება ხშირად ინარჩუნებს თავის ბრუნვებს: მიცემითსა და სახელობითს. რაც იმას ნიშნავს, რომ ძველ ქართულში მასდარისა და მიმღეობის ეს ზმნური თვისება ჯერ კიდევ ცოცხალია [იმნაიშვილი 1957: 671-672, 689-693; კიზირია 1963: 186-187]. ძველ ქართულში მასდარსა და მიმღეობასთან მიცემითსა და სახელობითში დასმული დამატებანი ნორმალაა მიჩნეული. სწორედ ძველი ქართული ენის ამ მოვლენასთან გვაქვს საქმე პეტრიწის ენაში, როდესაც აქ მასდარსა და მიმღეობასთან დამატება მიცემითს ან სახელობითს ბრუნვაში გვხვდება. რაც შეეხება ასეთი ფორმების სიმრავლეს, თუ „სიჭარბეს“, ეს, როგორც ნ. კეჭაღმაძე აღნიშნავს, გამოწვეულია თავის მხრივ მიმღეობების სიჭარბით, რადგანაც იმ წყაროში, საიდანაც პეტრიწის თარგმანი („კავშირნია“) მომდინარეობს, მიმღეობები უხვადაა. თუმცა, ავტორი იმასაც აღნიშნავს, რომ პეტრიწის ხსენებულ თარგმანში „თითქმის თანაბარი რაოდენობა გვაქვს ზმნის მიმღეობით გადმოტანისა და პირიქით, მიმღეობისა ზმნად“ [კეჭაღმაძე 1953: 309]. ბრუნვაში მართვის ზმნური ძალა მასდარსა და მიმღეობას შენარჩუნებული აქვს XI საუკუნეშიც. ექვთიმე ათონელის, გიორგი მთაწმიდლისა და ეფრემ მცირის ენაში ეს ენობრივი ფაქტი ისევე ჩვეულებრივია, როგორც ძველი ქართული ენის ადრინდელ ძეგლებში. მაგ.:

იტყვს **მიცემად... ცნობასა**: სოლომ. 100,18; კეთილ არს **ცნობად სახელსა** მას: სოლომ. 96,22; ჰელეოფად საქმესა ამას: სოლომ. 88,11; ებრძანა წყალთა **გამოღებად ქუეწარმაგალი**; ექუსთა, 91,1; **გამოღებად ხე ნაყოფიერი**: ექუსთა, 56,24; **დასახვად თავი** თჳსი: პ.იბ. 239,34; **მოცემად სიტყუაჲ**: პ.იბ., 97,31; **პყრობად**

საწუთროსა მას: ექუსთა, 2,7; **შემძლებელი განწვალებად** გარეშისაგან **შინაგანსა**: ექუსთა, 22,1; **თქუმაღ რასმე**: პ.იბ.6, 29; **ცნობად საიდუმლოსა** მას: პ.იბ. 117,22; **უწყებაჲ მიზეზსა** ქართველთა მოქცევისასა; **მინიჭებად სასყიდელსა**: უწყ. 6,2-3.

იოანე პეტრიწის ენაში, ასევე, მასდართან (განსაკუთრებით ვითარებითში დასმულ მასდართან) დამატება ხშირად მიცემითში ან სახელობითში გვხვდება:

სახელობითი: ჯერ არს საცნოსა და საუწყოსა **მიცემაღ ღუაწლი** გასაგონთა: II,165,8; **დადებად აღრჩევაჲ**: ბ.კ.,146,2-3; შესაძლებელ არს სულისად **სხეული შეწყობად**: ბ.კ.,52,9; არცა არარაობისაგან **რად** შესაძლებელ არს **წარმოდგენად**: I,3,21.

მიცემითი: ჰმეცადინოდს... **განგდებად** მას: II,73,1; შემძლებელი ხედვასა... **მიცემაღ**: ბ.კ.37,5; **არსებასა დაღექსვად**: I,152,25; **ხილვად ქუეყანასა**: ბ.კ. 65,20; **შეკრვად მტრფიალობელსა**: ბ.კ.55,13-14; **დატევენად** ყოველსა **ძალსა**: I,90,23; **წარმოყენებად სხუასა**: I,38,37; **დაცვად წესსა** თჳსსა: I,23,20 და სხვ.

როგორც ვთქვით, ყოფილი პირმიმართი დამატება ძველ ქართულში მიმდებარებასთანაც ინარჩუნებს თავის ბრუნვას. მაგრამ აღსანიშნავია, რომ შესაძლებელი ორი ბრუნვიდან – მხოლოდ მიცემითს.

XI საუკუნის სამწერლობო ენაში მიმდებარებასთან ხმარებული ყოფილი პირმიმართი დამატება ისევე ინარჩუნებს თავის ბრუნვას (მიცემითს), როგორც ეს უფრო ადრინდელ ძეგლებში ხდება:

მსგავს არს იგი **კაცსა**: სოლომ. 94,11; **უმჯობესსა მეძიებელ** იყოს: სოლომ. 91,10; **ურთიერთას მჭამელ** არიან: ექუსთა, 83,24; **მიმცემელ** მიზეზსა: ექუსთა, 47,25; **ძლიერებასა მრაცხელინი**: ექუსთა, 17,19; **მეცნიერ** არს **თავსა** თჳსსა: პ.იბ. 41,2; **არვისსა** იყოს **მშობელ**: პ.იბ. 54,10; ვერ **მქონებელ** არს **ძალსა**: პ.იბ. 116,32 და სხვ.

ამგეარად, სრულიადაც არ უნდა იყოს მოულოდნელი, რომ იოანე პეტრიწის ენაშიც მიმღეობის ფორმებთან ყოფილი პირმომართი დამატება ხშირად მიცემითს ბრუნვაში გვხვდება. მიმღეობა, ჩვეულებრივ, სასუბიექტოა, იშვიათად საობიექტოც:

მსგავს იყოს **ზიარებულსა**: I,52,17; **მქონებელ** არს **ძალსა**: I,51,5; იყოს **მეტრფე** თვსსა **კეთილობასა**: I,31,18; **შემცველი თვთებასა** თვსსა: I,31,3; **მასვეობასა მქონებელნი**: I,86,14; **შემწყნარებელნი** ღმერთთა **ზიარებასა**: I,68,23; **კაცსა** კაცი უფრო **მსგავს**: II,75,3; **მონაცვლე საყდარსა**: II,4,14; ვიწყო ქუენათადო, წესსა **დამცუელი** არისტოტელის-გამოთასა: II,111,30; **მეძიებელი შენდობასა**: ბ.კ.16,22; **ხუდომილი** სანეტაროსა **ხუედრსა**: II,129,8 და სხვ.

მაგრამ, როგორც ცნობილია, „ძველსავე ქართულში იწყება ზმნის ამ პირიან და უპირო ფორმათა ნელი, მაგრამ თანდათანობითი დაცილება. თვით ძველ ქართულში გვხვდება ზოგჯერ ვითარებითის ბრუნვაში დასმულ საწყისთან დამატების ბრუნვად ნათესაობითი“ [იმნაიშვილი 1957: 672] ხოლო გიორგი მთაწმიდელისა და ეფრემ მცირის ენაში მასდართან და მიმღეობასთან ნათესაობითში დასმული დამატება უკვე არც-თუ ძნელი საძებნია:

ჭამად პურისა: ექუსთა, 56,8; **ცნობად მზრდელისა** თვსისა: ექუსთა, 91,25; **დაცვად** თვსისა **მთავრობისა**: პ.იბ.51,11; **თავისა** თვსისა **მრჩობლყოფად** ყოვლად შეუძლებეს არს: პ. იბ. 48,30; **ბუნებისა დამბადებელი**: ექუსთა, 17,23; **მზრდოლ** იქმნების **მძიმისა**: ექუსთა, 13,27; **დამარღუეველად ერთმანერთისა**: ექუსთა, 2,31 და სხვ.

ამ სიახლეს იოანე პეტრიწის ენაში გაცილებით უფრო ხშირად ვხვდებით. ამ მხრივ იგი, ისევე როგორც სხვა მსგავს შემთხვევებში, თავის უფროს თანამედროვეებზე კიდევ უფრო წინ არის წასული.

მასდართან: წარმოყენებად მეორისა: I,16,29-30; შედარებად ერთისა: I,86,15; გებად სიწმიდისა: I,93,12; ზიარებად გონიერისა არსებისა: I,121,9; მეუდრისა უსაქმოდ დებად დამტყვებელი: ბ.კ.54,7; შეხებად და ჭამად გორცისა: ბ.კ.13,12; ღმრთისა ცნობად მეცადინეობს: ბ.კ. 23,1; განზნევად ქუეყანისა: ბ.კ. 67,13; ცნობად თვისისა ბუნებასა: ბ.კ. 12,21 და სხვ.

მიმდებარესთან: უსამართლობისა მწამებელი: ბ.კ.48,28; მიმცემელად ცხოველთა საზრდელისა: ბ.კ.12,12; მზიარებელ ცხორებისა: I,117,5; მომგე მყოფობისა: I,112,2; მზიარებელ გონებისა: I,111,5; მოწადე და ტრფილ კეთილობისა: I,9,9; II,33,14; მსგავს ყოველთა მიზეზისა: II,67,29; გამგდე თვსგან ცხორებისა: II,57,11; ერთისა და უპირველესისა მოახლე (*ახლო მყოფი*): II,59,29 და სხვ.

როგორც ვხედავთ, იოანე პეტრიწის ენაში მასდარისა და მიმდებარის მიერ ყოფილი პირმიმართი დამატების მართვის სურათი ძველ ქართულ ენაში არსებულ ვითარებას ასახავს. მაგრამ ახალი ვითარება მის თანამედროვეებთან შედარებით ყველაზე უხვად მაინც მის ენაშია წარმოდგენილი.

3. ხარისხის სახელთან წარმოდგენილი შესადარებელი სახელის ბრუნვა

ძველ ქართულში ხარისხის ფორმით წარმოდგენილ ზედსართავ სახელსაც აქვს მასთან შესადარებელი სიტყვის (რომელიც წინადადებაში დამატებაა) მართვის ძალა – კერძოდ მიცემითში მართვისა. მაგრამ ძველ ქართულშივე შესადარებელი სახელი შეიძლება იდგეს ნათესაობითსა და ზოგჯერ ნათესაობით-მიცემითის ბრუნვაშიც [დაწვრილებით იხ. ზურაბიშვილი 1957: 154; იმნაიშვილი 1957: 445-558; 716-717]. აქედან – მიცემითი ბრუნვა უფრო ძველი ვითარების ამსახველადაა მიჩნეული, ნათესაობითისა – უფრო გვიანდელი მდგომარეობის გამომხატველად.

იოანე პეტრიწი შედარებით ხშირად სწორედ მიცემით ბრუნვიან ფორმას ხმარობს:

უმჯობეს არს წარმოიხენილთა **ბუნებასა**: I,8,4; **უმჯობეს** არს **მოქენესა**: I,10,4; **უმახლობელეს** (არს) ესე ყოველთა **მიზეზისა**: I,40,18; ყოველი სიმრავლე... რაოდენობითა უმცრო იყოს **უშორიელსა**: I,41,3; უპირველეს არს **სამარადისობასა**: I,58,20–21; **უშორეს** არს ყოველთა **წარმომადრსებელსა**; **უმახლობელეს** იყოს **მომცემსა**: I,10,10; მარტივსა **კეთილობასა** **უდარეს** არს: I,21,17; ყოველსა **მიზეზთანსა** მიზეზი **უზესთაეს**; II,66,3; **მიზეზსა** უდარება მიზეზთან: II,91,3; **უმარტივეს** არს მიზეზი **მიზეზთანსა**: II,80,33

შესადარებელი სიტყვა ხშირად **ნათესაობით** ბრუნვაშიც გვხვდება, რაც იმ დროისათვის ახალი მოვლნაა:

უთვსეს ყოველთა **მიზეზისა**: I,22,21; **უმჯობეს** **არსებისა**: I,15,18; უდარეს **ცხოველობისა**: I,65, 2; **უმახლობელეს** **ერთისა**: I,58,28; უთვსეს ერთისა: I,41,8; **უმჯობეს** **არსებისა**: II, 140,12; უმეტესაბ არს ყოველთა **მიზეზისა**: II,69,19; **რომლისა** სხუად არდ იყოს უპირმშორეს: II,23,32

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, ნათესაობითში დასმული ამგვარი დამატება საშუალო ქართულში ხშირად იხმარება, ახალში კი გადაშენების გზაზეა დამდგარი (გვხვდება ზოგიერთ დიალექტში, მაგ. გურულში).

პირის ნაცვალსახელი (წარმოშობით ორმაგი ბრუნვის) ჩვეულებრივ – ნათესაობით-მიცემითის ფორმითაა წარმოდგენილი (იხევე, როგორც ეს ძველ ქართულშია მიღებული):

უშორეს **მისსა**: I,22,25; უდარეს **მისსა**: I,9,24; **უმახლობელეს** **მისსა**: I,12,10; უპირველეს **მისსა**: I,85,4; უპირატესი **თვსსა**: I,69,14 და სხვ.

მაგრამ არც თუ იშვიათად, ნათესაობით-მიცემითის ბრუნვაში გვხვდება ამ ფუნქციით ნახმარი არსებითი სახელიც. ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან ივ. იმნაიშვილს წარმოდ-

გენილი აქვს მხოლოდ მრავლობითის ფორმები: *უფროდს წარმართასა*, *უფროდს კაცთასა* [იმნაიშვილი 1957: 447]. იოანე პეტრიწის ენაში კი ვხვდებით მხოლოდ ერთ ფორმიან ნათესაობით-მიცემითსაც:

უსაყოველთაოეს არს მიზეზი დამცველობითი განმწმედელობისა **ძალისასა**: I,94; ტრფიალებადცა უმრუმე **წადილისასა**: II,82,7-8; უფროდს ჰგიეს **მიმღებელისასა**: I,16,18; უმჯობეს არს მისგან **წარმოჩენილისასა**: I,16,18; ყოველი ძალი... **გამრავლებულისასა** უესაზღვრეს არს: I,58,26.

არის მრავლობითის შემთხვევებიც:

უერთებრივეს **შორიელთასა**: I,121,27; უდარეს **არსებათადსა** არიან: II,150,28 და სხვ.

როგორც ვხედავთ, იოანე პეტრიწი ამ შემთხვევაშიც ძირითადად ძველი ქართულის ნორმებს იცავს, მაგრამ ამავე დროს შესადარებელ სიტყვას ხშირად ხმარობს ნათესაობითსა და ნათესაობით-მიცემითის ფორმითაც, რაც გარდამავალი პერიოდის ენას ახასიათებდა.

4. ერთგვარ წევრთა დაკავშირების ძირითადი საშუალებანი

იოანე პეტრიწის ნაწერებში ხშირად ვხვდებით საკმაოდ გრძელ შერწყმულ წინადადებებს. ამ შემთხვევაში სიგრძე დამოკიდებულია ერთგვარ წევრთა რაოდენობაზე, რაც შეიძლება უსასრულოდ გაიზარდოს. ამასთანავე, ერთგვარ წევრებს, უმეტეს შემთხვევაში თავთავისი მსაზღვრელებიც ახლავს თან, რაც კიდევ უფრო ზრდის წინადადებას.

შერწყმულ წინადადებაში ერთგვარი წევრები, ჩვეულებრივ, და და **ანუ** კავშირებითაა ერთმანეთთან შეერთებული. ტიპურია კავშირის გამეორება, რაც დინამიურს ხდის თხრობას:

ანუ ეგოს მხოლოდ **ანუ** უკუნ იქცეს მხოლოდ, **ანუ** იწარ-

მოს მხოლოდ ანუ შეაკრნეს კიდურნი ურთიერთას: II,89,2-3; სირათდასაბამნი და დასაწყნი დაუბადებელ და უმოქენო და თვთმდგომ და თვთარს: II,94,30-31; ვინაჲ ესე ყოველნი დასაბამ და აღუგებელ და აღუქმ: II, 95,3-4; ჟამისშორისი ყოველი წარმოიღუარა და განეფინა და ნაწილთა მიერ შეიპყრა: II,121,36 და სხვ.

შერწყმულ წინადადებაში ხშირად სხვადასხვა სახის ერთგვარი წევრებია თავმოყრილი. ისინი ჩვეულებრივ და კავშირითაა შეერთებული:

ყოველნი მიზეხნი და ერთნი ერთ იქმნებიანცა და აკეთილდებიანცა: II,63,7; იზიარა უზესთაესმან და მიზეხმან თვს გამო მიზეხოანი და მისცა თვსისა უნაწილოდსა და მოუკლებელისა მყოფობისაგან: II,12,21-32; ყოველი თვს-შორის და ერთებრივ აქუს: ნაწილნიცა და მოქმედებადცა, მიზეხიცა და მიზეხოანიცა: II,115,15-17 და სხვ.

რთული წინადადება

1. თანწყობილი წინადადება

კავშირიანი თანწყობა:

გარნა, ხოლო, არამედ, მაგრამ კავშირებიანი თანწყობა: თითოეულს ამ კავშირთაგან ძველ ქართულში რამდენიმე სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს⁴⁶. ამ რამდენიმე მნიშვნელობიდან მათ ერთ-ერთი აერთიანებს, ესაა **მაგრამ** კავშირის მნიშვნელობა დღევანდელი გაგებით. ჩვენც დასახელებული კავშირების ამ უკანასკნელი მნიშვნელობით ხმარება გვაინტერესებს.

ცნობილია, რომ ძველ ქართულში **არამედ, გარნა, ხოლო** კავშირები „მაგრამ“ კავშირის მნიშვნელობითაც იხმარე-

⁴⁶ ძველ ქართულში ბევრ კავშირს პოლისემიურობა ახასიათებს.

ბა [შანიძე 1946: 85, 92, 157]. ძველი ქართული ენის ადრინდელ ძეგლებში თვით **მაგრა** კავშირი არ გვხვდება [ძიძიგური 1969: 476]. მას ხმარობს გიორგი მთაწმიდელი ორიოდ შემთხვევაში („იოვანესა და ეფთჳმეს ცხოვრებაში“):

კელარნი კულა სამხრად ყოვლადვე სატრაპეზოს მივიდიან და ეგრეთვე მევაჟინენი, **მაგრა** კელართა მწუხრსა თუ რადმე ეკმარებიან, შინა იკმარიან: 96,3; უკუეთუ კულა სტუმარნი ვინმე მოვიდიან, **მაგრა** იკონომოსმან განაგის: 101,4.

არც ერთ დასახელებულ შემთხვევაში მას არა აქვს მოლად გარკვეული დღეუბანდელი მნიშვნელობა.

აკ. შანიძის სიტყვით „მაგრამ“ „ჩვეულებრივია „ამირან-დარეჯანიანში“, „ვისრამიანში“, „ვეფხისტყაოსანში“ [შანიძე 1953: 162, § 641]. ჩვეულებრივია იგი ამ ძეგლებზე უფრო ადრე – იოანე პეტრიწის თხზულებებშიც.

იოანე პეტრიწი **მაგრა** კავშირს, რომელიც მან, როგორც ჩანს, ცოცხალი მეტყველებიდან შემოიტანა, ძალიან ხშირად ხმარობს და სწორედ დღეუბანდელი, მაპირისპირებული კავშირის მნიშვნელობით. მაგ.:

ყოველი საუკუნოდ მყოფი არს, **მაგრა** არა ყოველი მყოფ საუკუნოდ: I,55,10; ესე და ესევეითარიცა ითქმის ქმნად. **მაგრა** შემთხვევითად და ზედშემოსრულად და არა არსებითად და ბუნებითად: II,26,1-2; ნაწილი ნაწილთანი მყოფობა უკუე არიან, **მაგრა** ყოვლობა არა: II,134, 34; პირველი კეთილობადცა მიზეზ, **მაგრა** არა წინაუკომო: I,39,5-6; **მაგრა** ესე შეუძლებელ: I,33,3; არაარსად ვიტყვო, **მაგრა** მოკლებით და არა ზესთად: II,43,10; წამოაყენებს ყოველთა იგი ზესთად..., **მაგრა** თანმიცემით და არა თანხიარებით: II,123,26 და ხშირად.

როგორც ვხედავთ, მასალა „განმარტებიდან“ ჭარბობს, რაც შემთხვევითი არ არის: როგორც სტილის საკითხების განხილვისას დავინახავთ, „განმარტების“ ხასიათი სასაუბრო ენის ბევრი თავისებურების შემოტანის საშუალებას იძლევა.

ამავე, **მაგრამ** კავშირის მნიშვნელობით, იოანე პეტრიწი ხშირად ხმარობს **გარნა**, **არამედ**, **ხოლო** კავშირებსაც.

გარნა = მაგრამ

და კუალად არ იყოს ნაწილი ნაწილ, **გარნა** ესე შეუძლებელ: I,47,31-2; შეურევნელად იპყრობენ თუსთა წესთა, **გარნა** ერთებრივად: II,14,2-3; თესლთა შორის წინადთვე არიან ყოველნივე – გული, ღვიძლი, ტვნი, სხეულნი..., **გარნა** შეურევნელად: II, 14,5-6; და იგიცა სამად განსადგომელადვე ითქუმის, **გარნა**, ვითარ იგი ვთქუ, შეურევნელად: ბ.კ.26,14-15 და სხვ.

არამედ = მაგრამ

ვთქუა ჭაბუკი ბრძნად, **არამედ**, ცნობილად არღა: II,220,13-15; ყოველი გონებად თუთებასა თუსსა გაიგონებს, **არამედ** უპირატესი – მხოლოდ თუთებასა ოდენ თუსსა: I, 100,5; მრავალნია მყოფთანი, რომელთა ერქუმის მყოფობად, **არამედ** საუკუნოობისაგან დაკლებულ არიან: II,141,29-31; იხ. აგრეთვე, II,216,28-30; II,182,18; II,151; II,152,28.

არამედ კავშირი ხშირად ჩვეულებრივი მნიშვნელობითაც იხმარება („არამედ“). მაგ.:

არა მიზეზ ერქუმის, ... **არამედ** თანმიზეზ: II,90,30; არათუ ყოველი სული მოუგია ..., **არამედ** ნაწილები: II,154,4-5.

ან „ხოლო“, „კი“-ს მნიშვნელობით. მაგ.:

იძულებით უნებლითითსათუჲს ესრეთ, **არამედ** უმეცრებით ქმნილისათუჲს წინადთვე ნაშთენ არს: ბ.კ.129,22-3.

ხოლო კავშირი თავისი ჩვეულებრივი („ხოლო“, „კი“) მნიშვნელობითაც ხშირად იხმარება და წინადადების თავშიც ხშირად გვხვდება, როგორც წინადადების ერთმანეთთან ღლოვიკურად, აზრობრივად დამაკავშირებელი:

ხოლო პირველსა ეწოდების პროვლიმად..., **ხოლო** საშუალოსა კატასკევი: II,10,20-22; **ხოლო** შენ, (გესმას რად საღმრთისმეტყუელთა მოქმედებად), ნუ ბუნებითად მოქმედებად ჰგო-

ნებ მას, **ხოლო** საღმრთოძსა მოქმედებისათვის – წინაფე... გარდაიდვა: II,18,29-24; არამედ ორღანო მათი... პირველთა შორის თქუმულა, **ხოლო** წინაგანრჩევითისა მიდრეკისათჳს აწვოქუათ: ბ.კ.117,16-17.

ეგჳევე **ხოლო** კავშირი, როგორც ვოქვით, **მაგრამ** კავშირის მნიშვნელობითაც გვხვდება იშვიათად მაგ.:

ყოველი სამარადისობაჲ უსაზღვრო ვინაფე არს, **ხოლო** არა ყოველი უსაზღვრობაჲ სამარადისობა: I,58,11-12; მრავალნია, რომელნი შობენ, **ხოლო** ცხოველ არ არიან: II,178,23; ყოველი სხეული სამად განსადგომელ, **ხოლო** არა ყოველი სამად განსადგომელი სხეულცა: ბ.კ. 26, 8-9 და სხვ.

გარნა, არამედ, ხოლო კავშირები ზემოთჩამოთვლილი მნიშვნელობებით ძველი ქართული ენის ძეგლებშიც გვხვდება, ჩვეულებრივ. როგორც ვოქვით, **მაგრამ** კავშირი ძველი ქართული ენის ადრინდელ ძეგლებში თითქოს არ გვხვდება. მით უფრო აღსანიშნავია, რომ დღევანდელი „მაგრამ“ კავშირის მნიშვნელობით იოანე პეტრიწი ყველაზე ხშირად სწორედ საკუთრივ **მაგრამ** კავშირს იყენებს.

2. ქვეწყობილი წინადადება

იოანე პეტრიწის ენაში ვხვდებით ყოველნაირ ქვეწყობას, ყველა ცნობილი კავშირით. მაგრამ ჩვენ განვიხილავთ მხოლოდ ზოგიერთ მათგანს, რომელიც უფრო მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია მისი ენის დახასიათებისათვის.

მიმართებითი ნაცვალსახელებიანი ქვეწყობა

1. კავშირი – რომელი (=რომელიც)

აქ შევხვდებით თითქმის ყველა იმ შემთხვევას, რომელიც ამ მიმართებით ნაცვალსახელის შესახებაა აღნიშნული

სპეციალურ ლიტერატურაში [ერთელიშვილი 1963: 8 და შმდ; ბიბიგური 1969: 216 და შმდ.].

დამოკიდებული წინადადება, რომელიც მთავართან **რომელი** წევრ-კავშირითაა შეერთებული, ჩვეულებრივ, მოსდევს მთავარ წინადადებას. **რომელი** შეიძლება იყოს დამოკიდებული წინადადების ქვემდებარე, დამატება. დამოკიდებული წინადადების შემასმენლის მიხედვით იგი შეიძლება სახელობითშიც იყოს, მოთხრობითშიც და მიცემითშიც.

მიზეზად იტყვს ძალსა და მოქმედებასა შემოქმედებითსა, **რომელი** არს მიზეზ: II,65,16; მოწამე ამათდა არს პორფირიოს, **რომელმან** თუთ ძუნად ქრისტესსა აძრა თუსი ენად: ბ.კ.56,18-19; ამათ ორთაგან შედგა პირველი აღმკული და პირველი ანაქუსი, **რომელსა** ნამდვლ არსად... უწოდა... ხედვამან: II,143,4-6.

წევრ-კავშირი **რომელი** შეიძლება უბრალო დამატებაც იყოს (თანდებულის მიერ მართული):

ნაწილად იმეცნენ **რიცხულნი**, **რომელთაგან** შედგა ასობად: II,11,21;

იგი ნათესაობითში იმართვის იმ სიტყვისაგან, რომელსაც განსაზღვრავს:

არაჲთ განყოფვოდის ყოვლობასა, **რომლისაჲ** იყოს ნაწილ: I,44,20;

მიმართებითი ნაცვალსახელი, როგორც წესი, რიცხვში უთანხმდება მისამართ სიტყვას, ხოლო თავის მხრივ დამოკიდებული წინადადების ზმნას ითანხმებს რიცხვში:

აწ ესე სიტყუად უკუნ არღუევს **ყოველთა**, **რომელთაცა** დასხნეს დასაბამი მრავალნი: II,12,1-2.

თუ მიმართებითი ნაცვალსახელი მართული მსაზღვრელია (უბრალო დამატება) და საზღვრული (მასდარი) მისგან დაცილებულია (გათიშულია), იგი ამ უკანასკნელს კიდევაც უთანხმება ბრუნვაში:

დასცხრეს რად სული მოქმედებათაგან თვსთა, **რომელთაჲ** ვერ უძლოს სულმან **მიცემაჲ**: I,39,1-2; ყოველთა, **რომელთაჲ** ჯერ არს **გულებად**, ვიტყვთ გულებად: ბ.კ.135,14; საჭირონი საზღვარნი დაუსხნა, **რომელთაჲ** ეგულების **წოდებაჲ** სუედ: ბ.კ.149,19-20 და სხვ.

ზოგჯერ საზღვრული არ არის გათიშული, მაგრამ შეთანხმება მაინც ხდება:

რიცხუნი მსგავს არიან ურთიერთას. რომელთანი **გუერდნი** შესაბამ იყვნენ: ბ.კ. 28,25.

ასეთი მართულ-შეთანხმებული წევრ-კავშირი საკმაოდ ხშირად გვხვდება ძველი ქართული ენის ძეგლებში.

ზოგჯერ მიმართებით ნაცვალსახელს ახლავს ვითარებითს ბრუნვაში დასმული მასდარი (ე. ი. ინფინიტივი), როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მას შენარჩუნებული აქვს დამატების მართვის უნარი. მაშინ იგი ახლებურად, მართავს მიმართებით ნაცვალსახელს ნათესაობითს ბრუნვაში, ხოლო როგორც ზმნური ძალის მქონე, მასვე მართავს დამატების ბრუნვაში (ჩვენს შემთხვევაში სახელობითში) მაგ.:

არათუ მარტოდ პლატონის უწყებისად, არამედ თვთ მის ჭეშმარიტებისად, **რომლისაჲ** შესაძლებელა... **ჩუენებად**: ბ.კ.48,1-2; ყოველი სრული აღმოშობადი იწარმოებს, **რომელთაჲ** უძლოს **წარმოყენებად**: I,22,3-4.

ზემოთ ვთქვით, რომ **რომელ** წევრ-კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ მოსდევსო მთავარს, მაგრამ იგი შეიძლება ჩართულიც იყოს მთავარი წინადადების ნაწილებს შორის:

ყოველმან ღმერთებრივმან, **რომელთაცა** წესთა იწყოს **წარმოჩენად თვსსა**, წარმოჰელის ყოველთა მიერ შემდგომთა: I,77,13-16; საზოგადოდ და ერთბამად მათ მიმართ, **რომელნი იტყოდეს სულსა სხეულად**, კმა ეყვნენ ამონიოჲს მიერნი იგი თქუმელნი: ბ.კ.25,5-7 და სხვ.

ასეთი დამოკიდებული წინადადება იშვიათად თავშიც გვხვდება:

რომელი ალავო სამყურობამან დიოდსმან მზისა მიმართ, იგი დაჰკვნა ოთხყურობამან კორონოდსმან: II,137,4-5; **რომელმან** უწყოდის თვთ თვთებად თვისი, თვსდადვე უკუნიქცეს: I,111,12-13; **რომელთანი** ძალნი არა გუქონდინ, ამათნი არცა ვინაღვე საქმენი: ბ.კ.139,24-5.

ზოგჯერ მისამართი სიტყვა საერთოდ ჩავარდნილია, მთავარ წინადადებაში იგი არ არის, მაგრამ იგულისხმება. ამიტომ ასეთი წინადადების აზრი ძნელი გასაგებია:

რამეთუ ყოველთა დასაბამი არს, **რომლისადმი** ყოველი აღკრულ არს: I,62,16,17 (არის **იგი**, რომლისადმი...): ბერძნ. πάντων γὰρ ἀρχὴ ἐστίν ἢς πάντα μετέμικθε: Procl. Inst. § 100, 13.

აწ უკუე ცოდვენ, **რომელნი** უტყუთა არა კეთილად იხმარებდენ: ბ.კ.19.3-4 (ცოდვენ ივინი, რომელნი...); არა მყოფი არა იქმნების, **რომელი** გუარითა წარმოდგომილ არს: II, 26,3-5 (არა იქმნების **იგი**, რომელი...).

რომელ /რომელი მიმართებითი ნაცვალსახელი პეტრიწთან **რად** (=რაც) წევრ-კავშირის მნიშვნელობითაც გვხვდება, რაც ჩვეულებრივია ძველი ქართული ენის ძეგლებშიც [ერთელიშვილი 1963: 32]:

არავინ მათგანი ისწავლის, არამედ ბუნებით იცის, **რომელი** იცის: ბ.კ. 18,5-6; და **რომელ** გაეგონა, სამარადისოდ მასვე გაიგონებს; და **რომელ** გაიგონებს, სამარადისოდ იგი გაეგონა: II,165,12-14.

უკანასკნელ მაგალითში მიმართებითი ნაცვალსახელი წრფელობით ბრუნვაშია, რაც იოანე პეტრიწთან ხშირად გვხვდება. სპეციალურ ლიტერატურაში მიმართებითი ნაცვალსახელის წრფელობითი ბრუნვა წესისაგან გადახვევადაა მიჩნეული: „საერთო წესისაგან გადახვევის შემთხვევასთან

გვაქვს საქმე კონსტრუქციაში, რომელსაც, რამდენადაც საქმე ეხება მიმართებით ნაცვალსახელს, პირობითად შეიძლება წრფელობითობრუნვიანი ვუწოდოთ, რადგანაც მოსალოდნელი სახელობითის ნაცვლად ნაცვალსახელი წრფელობითშია მართული [ერთლიშვილი 1963: 19]. ასეთ „წრფელობითობრუნვიან“ მიმართებით ნაცვალსახელს იოანე პეტრიწი ჩვეულებრივ ხმა-რობს შედგენილი შემასმენლის ქვემდებარედ. ასეთ შემთხვევაში შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი სახელობითის ბრუნვაშია [ერთლიშვილი 1963: 21].

მგრძნობელობად მისცა მათ შემხებელობისად, **რომელ** არს საზოგადო გრძნობად ყოველთა ცხოველთად: ბ.კ.9,8; სამ არიან ნაწილნი სჯლოგიზმოდსნი, **რომელ** არს თანშესიტყუად: II,2,4-5; შეეხების კატასკევსა, **რომელ** არს დაკაზმვად აღმოსაჩენთად: II,14,29; გესმნენ რად ძალნი და მოქმედებანი, **რომელ** არიან მიხეხნი: II,66,9.

თუმცა სახელადი ნაწილი, ძველი ნორმის მიხედვით, შეიძლება აქაც წრფელობითში იდგეს:

ამას უსახოსა ნივთსა იტყვს, **რომელ** არს უშვ და უქმ: II,69,32.

შესაძლებელია, მართლაც, როგორც აღნიშნულია სპეციალურ ლიტერატურაში, სწორედ ეს წრფელობითში დასმული ნაცვალსახელი, რომელმაც „სახელობითი ბრუნვის ნიშანი არ მიიღო და შემასმენლის ბრუნვაში მმართველობის ძალას არ დაჰყვა, თანდათან გაცვდა და ამით მიმართებითი ნაცვალსახელისა და კავშირის საზიარო ფუნქციათაგან კავშირისა დაისაკუთრა და დაიმკვიდრა“ [ერთლიშვილი 1963: 21]. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს **რომ** კავშირი. მისი მნიშვნელობით იოანე პეტრიწთან ხშირად ვხვდებით **რომელ** მიმართებითი ნაცვალსახელის წრფელობით ბრუნვაში:

პირველად იუწყენ, **რომელ** ყოველნი ყოველობანი არსებობათანი... სამარადისოდ მოქმედება არიან: II,137,15; **რომელ** უსხ-

ეულო არს გონებად, თუხდა მიმართ უკუნეცევად გონებისად ცხადჳყოფს: I,102,34; ხოლო თვთმიმდრეკ ამისთჳს (არს), **რუმელ** არ ვისგან მიღებს ცხორებასა: II,47,20.

2. კავშირი – რად, რადც/ა - რადვე/ (= რაც/რაცკი რამ)

რად მიმართებით ნაცვალსახელიანი ქვეწყობის დროს ყურადღებას იქცევს ის შემთხვევები, როდესაც მას ერთვის **რად|რადვე**. ეს უკანასკნელი, ისევე როგორც **იგი** ნაწილაკი, მიმართებითი ნაწილაკის ფუნქციას ასრულებს და კითხვით ნაცვალსახელებსა და ზმნისართებს მიმართებითად აქცევს. ოღონდ, განსხვავებით მსგავს შემთხვევებში ნახმარ **იგი** ნაწილაკისაგან, **რად|რადვე** ნაწილაკი თითქოს განუსაზღვრელობით მნიშვნელობას აძლევს მთლიანად მიმართებით ნაცვალსახელს (ან ზმნისართს). ეს კარგად ჩანს მაგალითების შეპირისპირებით:

და **რადცა-იგი** მას უნდა, ქმნა: იობ. 23:13; კაცსა **რადცა-რად** უყუარნ და აქებნ, მისა მიმართ მიისწრაფინ: გ. ათ, 283,23 [ეროელიშვილი 1953: 611].

ასეთ შემთხვევებში იოანე პეტრიწი უფრო ხშირად რთულ – **რადვე** ნაწილაკს ხმარობს. მთლიანად **რადც-რადვე(რადცა-რად)** მიმართებით ნაცვალსახელის მნიშვნელობაა „რაც კი რამ“:

და **რადც-რადვე** აქუს თითოეულსა ბუნებით, მათ მიერ აქუს: I,89,14-15; **რადც-რადვე** აღქმნეს ზევს და მზემან..., იგი დაშალა არის და აპოლოდს ესთა დებამან: II,72,8; **რადც-რადვე** ბუნებითთა ხედვათა შორის ზედშემოსრულად და შემთხუეთად ხედო, მუნ არს და ცომ არს: II,54,22-23, და სხვ.

ვერცერთ ზემოთდასახელებულ შემთხვევაში და ვერც სხვა მსგავს შემთხვევაში **რადვე** ნაწილაკს ვერ შევცვლით **იგი** ნაწილაკით. საქმე ისაა, რომ **-ვე** ნაწილაკი ყველა ამ და ამგვარ შემთხვევაში განუსაზღვრელი მნიშვნელობითაა ნახმარი.

როგორც ცნობილია, **-ვე** ნაწილაკის ფუნქცია ძირითადად იდენტურობის, იგივეობის გამოხატვაა და იოანე პეტრიწიც მას ხშირად ხმარობს ამ ფუნქციით:

ყოველი თვთებად თჳსი უკუნ იქციოს **თჳსდადვე**: I,33,16; შემდგომნიცა მისნი **გონიერვე** (არიან): I,104,5; მრგულივ იწარმოებიან მიზეზთაგან **მიზეზთავე** მიმართ: I,26,8 და სხვ.

მაგრამ ნაცვალსახელებზე დართვისას **-ვე** ნაწილაკი მათ განუსაზღვრელ მნიშვნელობას ანიჭებს.

-ვე ნაწილაკის განუსაზღვრელობითი ფუნქცია შენიშნული აქვს თ. ყაუხჩიშვილს. იგი წერს: „**-ვე**-ს აღმოაჩნდა მესამე ფუნქციაც, სახელდობრ, იგი განუსაზღვრელობას ანიჭებს იმ სიტყვას, რომელსაც დაერთვის“ [ყაუხჩიშვილი 1946: 271].

მაგრამ ასეთი ფუნქცია **-ვე** ნაწილაკს შემორჩენილი აქვს მხოლოდ ნაცვალსახელებთან. მათგან მოყვანილია მხოლოდ **ყოველივე**: „ყოველივე მის მიერ იქმნა“: ი. 1:3 [ყაუხჩიშვილი სიმ. 1946: 271].

როგორც ზემოთ ვნახეთ, იოანე პეტრიწის ენაში დასტურდება **ვე** ნაწილაკის განუსაზღვრელი ფუნქციით ხმარება **რად** ნაცვალსახელთან, რაც საკმაოდ ხშირად გვხვდება არა მხოლოდ წვერ-კავშირის ფუნქციით ნახმარ **რად** ნაცვალსახელთან, არამედ აგრეთვე ისეთთანაც, რომელიც წინადადების ჩვეულებრივი წევრია:

ვიტყჳ უკუჲ. ვითარ-იგი არს **რადვე** ღმრთებრივი განმწმედლობად: II,88,28; λέγει δὲ οἷον εἶ τις ἔστι θεότης καθαρτικὴ, Procl. Instit. § 145,8-9. Когда имеется какое-нибудь очистительное божество: Лос. §145.

ყოველი სიმრავლე ეზიარების **რადთავე** ერთსა: I,3,7; ყოველ წინგანმწყობად სახელდებული **რადვე**: II,173,1; ვითარ ვლამოდე რასვე: II,7,2; არა სხუა **რადვე**, თვნიერ ერთობისა: I,73,7 (იხ. ასევე: II,52,1; I,§ 74; II,216, 25-27; II,187, 22; II,104,25...).

მოსალოდნელი იყო, რომ **-ვე** ნაწილაკი განუსაზღვრელობითი ფუნქციით ზმნისართებშიც დადასტურებულიყო. იოანე პეტრიწის ენაში ასეთი შემთხვევაც გვხვდება. იგი პარალელურად ხმარობს **ოდესმე** და **ოდესვე** ფორმებს ერთი მნიშვნელობით: „ოდესმე“, „ოდესღაც“, „ზოგჯერ“ (იხ. I,37,4; I,41,17; I,22,13 და I,17,9; I,36,27; I,53,22 და სხვ.). აქვს ნაწარმოები სპეციალური ტერმინები **ოდეს-** ზმნისართიდან როგორც **-მე**, ისე **-ვე** ნაწილაკის დართვით: **ოდესმე||ოდესვე**, **ოდეს-მეობა||ოდესვეობა** (II,143,21; II,120,31). მათი მნიშვნელობა (იხ. „სიტყვაწარმოება“) საწინააღმდეგოა „სამარადისო“, „სამარადისობის“ მნიშვნელობისა.

ის ფაქტი, რომ **-ვე** ნაწილაკი ზოგიერთ შემთხვევაში განუსაზღვრელობითი მნიშვნელობითაც არის გამოყენებული და რომ ეს ფუნქცია მას ნაცვალსახელებსა და ზმნისართებთან აქვს შემორჩენილი, შემთხვევითი არ უნდა იყოს. ეს თითქოს ლაპარაკობს **-ვე** და **-მე** ნაწილაკების მნიშვნელობათა თავდაპირველ იდენტურობაზე. მათი ფუნქციების დიფერენცირება მეორეული უნდა იყოს. ყოველ შემთხვევაში, იოანე პეტრიწის ენაში ისე ღრმადაა ფეხმოკიდებული ნაცვალსახელებთან **-ვე** ნაწილაკის განუსაზღვრელობითი მნიშვნელობით ხმარება, რომ, როგორც ჩანს, მის დროს ამ ნაწილაკს ნაცვალსახელებთან ჯერ კიდევ შემორჩენილი ჰქონდა თავისი ძველი, **-მე** ნაწილაკთან საზიარო ფუნქცია.

მიმართებითი ზმნიზედებისა და კავშირების შემცველ წინადადებათა ქვეწყობა

კავშირი – ოდეს / ოდეს-რაღ (= როცა, როდესაც)

ოდეს ზმნისართის შემცველი დამოკიდებული წინადადება უფრო ხშირად წინ უსწრებს მთავარს. ასეთ შემთხვევაში მთავარ წინადადებაში კორელატი სიტყვა შეიძლება წარმოდგენილი იყოს და შეიძლება არა:

ოდეს ქუეშე მდებარედ გესმნენ ნაწილებითნი არსებანი და საყოველთაოდ, ნუ ვითარ არსებასა და შემთხვევითსა იტუნოი: II,134,17-19; ხოლო **ოდეს** განსაზიღსა თანა გონიერსა ცისასა, ვითარ ბრუდართულ იქნა..., **მაშინ** შთამოიჭრა უბეთაგან კრონოდსთა: II,70,23; **ოდეს** არსი ანუ მყოფი სთქუა, **მეის თანავე** გუარსა წარმოიყენებ ხედულისასა: II,54,27; და სხვ.

თუ დამოკიდებული წინადადება მოსდევს მთავარს, მაშინ მთავარ წინადადებაში კორელატი სიტყვა აუცილებლადაა წარმოდგენილი.

მაშინდა არს გუარ, **ოდეს** მიიღოს თვისი სრულება: II,105,3; სული თვს შორის **მაშინ** არს, **ოდეს** გულის-ისიტყუვიდეს: ბ.კ.55,7; არაფთ უდარეს მოქმედებასა და **მაშინცა**, **ოდეს-რად** გუჭმინოს ჩუენ: ბ.კ.121,5.

კორელატად მთავარ წინადადებაში შეიძლება **მუნ** ზმნის-ართიც იყოს გამოყენებული:

რამეთუ **მუნ** არ იყო პირველი, **ოდეს** არ იყო და შემდგომი: II,112,10.

ოდეს ზმნისართიც ხშირად გვხვდება **რად** ნაწილაკდართული:

ოდეს-რად ღრუბელი ზეთთან იქმნების, აღიწობს წყალსა: ბ.კ. 52,21; ქუეყანად, **ოდეს-რად** გადინდგლდეს, იქმნების წყალ, ხოლო წყალი, **ოდეს-რად** შემტკიცდეს და დაჭშირდეს, იქმნების ქუჭყანად, არამედ **ოდეს-რად** განგურდეს და გან-ოროთქლდეს, იქმნების აირ: ბ.კ. 64,16-18.

ამასთან დაკავშირებით უნდა გავიხსენოთ, რომ მსგავს შემთხვევებში დროის გარემოებით დამოკიდებულ წინადადებაში კავშირად ხშირად მხოლოდ **რად-ც** გვხვდება. ასეთი შემთხვევები ხშირია ძველ ქართულ ძეგლებშიც [ერთელობივილი 1963: 125] და იოანე პეტრიწის ენაშიც. **ოდეს-რად** და **რად-ს** ფუნქციათა მსგავსება შემთხვევითი არ უნდა იყოს.

მათს ხმარებას შორის განსხვავება ის არის, რომ **ოდეს-რად** კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება გვხვდება მთავრის წინ ან მის ნაწილებს შორის. მთავარი წინადადების შემდეგ ის არ შეგვხვდება. თვით **ოდეს-რად** კავშირის ადგილი განსაზღვრულია: იგი დამოკიდებული წინადადების თავში დგას ყოველთვის. **რად** კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება კი შეიძლება წინაც უძღოდეს მთავარს, მის ნაწილებს შორისაც იყოს მოქცეული და მოსდევდეს კიდევაც მთავარ წინადადებას. ამასთანავე თვით **რად** კავშირი დამოკიდებული წინადადების თავში არ დგას არასოდეს. იგი შეიძლება იყოს მის შუაში ან ბოლოში, შემასმენლის ადგილმდებარეობის მიხედვით, რადგანაც **რად** უშუალოდ შემასმენელთანაა დაკავშირებული (ჩვეულებრივ, მოსდევს მას):

რად კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება მთავრის წინაა:

სირცხვილეულ იქმნეს **რად** სული, ძოწეულ იქმნების სხუელი: ბ.კ. 29,11; სრულყო **რად** სიტყუად მეშვიდე, მერვესა ზედა მოჰმართა: II,31,24; წარიღვაროს **რად** წერტილი, შეიქმს წრეულსა: II,215,13 და სხვ.

რად კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება ზოგჯერ მთავრის ნაწილებს შორისაცაა მოქცეული:

წინამდებარისა მოქენე, დაუტეოს **რად** წინამდებარე თვისი, იელტის არარსებისადმი: I,34,3; არცა ვინაჲ თეთრი, მიეახლოს **რად** სხეულსა, ყოვლად ყოვლითურთ გაათეთრებს: ბ.კ.62,13 და სხვ.

არც თუ იშვიათად **რად** კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება მოსდევს მთავარს:

ხოლო აწ დადგებიან, მიემთხუენ **რად** თვისსა ადგილსა: ბ.კ. 39,18; განყენებულად იზიარების, იზიარებოდის **რად** სხვსგან: I,53,3-4; ხოლო რომელ კმამყოფ თვს შორის, იუწყოს, გაიგ-

ონოს **რად** მეძიებელმან: I,78,12; ნაწილი ივრწნა ცეცხლისად და გაქუეყანდა, დაივსო **რად** მის შორის სიმკურვალე: II,119,5 და სხვ.

როგორც ზემოთ ვთქვით, **რად** კავშირი ჩვეულებრივ მოსდევს ზმნას, მაგრამ იშვიათად იგი შეიძლება უსწრებდეს კიდევ მას:

რად გესმნენ, გონიერი და ზესთგონიერი გაიგონე არსებად: II.119.1; თესლი, **რად** იქმნებოდის შორის საშოსა ცხოველთა-სა..., გუარ არს და არა გუარ: II,105,1; ვნებანი **რად** გესმნენ, ორსახედ იგულხუმიე: II,138,31.

შეიძლება იგი ჩართულიც იყოს ზმნის ნაწილებს შორის (ტმესისი):

შე-რად-არებდეს სული თუსისა არსებისადმი, პირველად მიემთხუევის არსთა ყოველთა სიმრაველსა: II,49,24-25.

დროის გარემოებითს დამოკიდებულ წინადადებაში ზოგჯერ **რაჟამს** კავშირიც გვხვდება. დამოკიდებული წინადადება, ჩვეულებრივ, მოსდევს მთავარს:

ხოლო თუ რომელნი არიან სათნოებისანი და რომელნი კეთილად მსახურებისანი, შემდგომთა შორის განისაჯოს, **რაჟამს**, სულისათჳს და სხეულისა გარდამოესცეთ სიტყუად: ბ.კ. II,17-19; მაშინდა ვიტვთ ზედმიწევნად ჴელოვნებასა, **რაჟამს** მიზეზნი ვცნნეთ მყოფთანი: I,11,20.

ამავე ფუნქციით გვხვდება აგრეთვე მიმართებითი ზმნიზე-და **ვითარ**, ასეთ შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადება წინ უსწრებს მთავარს:

და **ვითარ** დაემსჭუალოს მითესული ერთი ..., **მერმელა** გარემო თუსსა შემოიქმს რასავე გუარსა არსებისასა: II,48,32-33; და **ვითარ** ესენი განმარტოებულნი ვერ აკმავნა მყოფთა წარმოშობისათჳს, **მერმე** იტყვის, ვითარმედ: II,89,11.

ვითარ კავშირთან ერთად მთავარ წინადადებაში, ჩვეულებრივ, მისამართი სიტყვა წარმოდგენილია (აქ: **მერმე**).

ვითარ, ვითარ-იგი, ვითარცა, ვითარ-რად (= როგორც)

ვითარ მიმართებითი ზმნიზება ზემოთ „როცა, როდესაც“ მნიშვნელობით შეგვხვდა. ჩვეულებრივ კი იოანე პეტრიწი **ვითარ, ვითარ-იგი, ვითარცა**-ს „როგორც“ მნიშვნელობით ხმარობს:

ვითარ ვთქუთ, სვეროდსა უკუნქცევასა შორის უკუანადსკნელი იქმნების პირველ: II,96,18-20; რამეთუ დამხე იმრხობლებს, **ვითარცა** წინარე წმიდათაგან განჩენილ არს: II,207,24-25.

ვითარ (ვითარ-იგი, ვითარცა) კავშირის შემცველ დამოკიდებულ წინადადებას იოანე პეტრიწი უფრო ხშირად მთავრის წინ ათავსებს. ასეთ შემთხვევაში მომდევნო მთავარ წინადადებაში მისამართი სიტყვაა წარმოდგენილი (ასეთებად, როგორც წესი, ვითარების ზმნიზებები გვევლინება).

ვითარცა და **ვითარ** საგრძნონი ორკეცად მოვიხუენით, **ეგრეთვე** და გაფშვნავცა ძარღუთა ორკეცივე მაქუს ჩუენ: ბ.კ.119,20-21; ვითარ მიიღებენ უკანადსკნელნი პირველთაგან მყოფობასაცა და კეთილობასა, **ეგთავე** და მიიღებენ პირველნი უკანადსკნელთაგან: II,13,6; **ვითარფერცა** იყოს მოქმედებად, **ეგფერვე** და ძალი, და **ვითფერ** ძალი, **ეგსახე** და არსებადცა: II,8,14-15.

ასევე, ვითარ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება შეიძლება მთავარში ჩართულიც შეგვხვდეს:

უსრულესი, **ვითარ-იგი** იყოს უსრულეს, **ესეზომვე** იყოს უმრავლესთა მიზეზ: I,22,14.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხშირად **ვითარ** ზმნიზების ფორმა შემოკლებული სახითაც გვხვდება როგორც ჩვეულებრივ მსახდვრელად ხმარების შემთხვევაში. ასე მაგ.:

ვითარ მხესა და სხუათა ესევეითათაჲ: II,193,33 („როგორც მზისა და სხვათა ამგვართა“) (იხ. აგრეთვე II,105,7-9; II,101,18; II,113,7; II,96,2 და სხვ.).

ასევე კავშირის ფუნქციით ხმარების შემთხვევაშიც:

რომელნი ორთა წარჰრევდეს მიზეზთა, **ვითავე** კეთილისასა, **ესთავე**-და წინამეწყვივისა-ბოროტისასა: II,213,12-14; ესე განყოფად სულისა და გონებისათჳს, **ვითა** აწ ფილოსოფოსი იტყჳს: II,58,9 და სხვ.

როდესაც **ვითარ** კავშირიან დამოკიდებულ წინადადებაში მეორდება მთავარი წინადადების შემასმენელი, ეს უკანასკნელი, წესისამებრ გამოტოვებულია. ამ შემთხვევაში უსრული დამოკიდებული წინადადება, ცხადია, მოსდევს მთავარს:

ჰგიეს თჳსსა უკუდაგებასა შორის, **ვითარ** ღმერთი სხუათა სხეულთაჲ: II,116,12; სამარადისოობს თჳსსა მიზეზსა შორის ... **ვითარ** იგივეობად თუთებასა შორის თჳსსა: II,80,6-8.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ **ვითარ** მიმართებითი ზმნიზედა, როგორც კავშირი, ზოგჯერ შეიძლება „რადგანაც“ მნიშვნელობითაც იყოს გამოყენებული, ამ მნიშვნელობით იგი იშვიათად ძველ ქართულშიც იხმარება [ერთლიშვილი 1963: 82]:

რამეთუ, **ვითარცა** ერთმან თან მისცა თჳსისა თუთებისაგან და ყო სიმრავლე ერთ, ... **მაშა** მიიღოს ერთმანცა სიმრავლისაგან: II,12,7.

თუ. უკუეთუ. დადათუ

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, „თუ კავშირი ძველ ქართულში ძირითადად პირობითობის გამომხატველ ოდენობად არის ცნობილი“ [ერთლიშვილი 1963,103], ამავე მნიშვნელობით ხმარობს მას იოარე პეტრიწიც. **თუ** კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება, ჩვეულებრივ, წინ უძღვის მთავარს:

ხოლო **თუ** განიხრწნას, განეყენოს თუთებასა თუსსა: I,33,4; **თუ** გინებს ცნობად მათ ზესთ არსთა ერთთად, მოიდუ სახედ რიცხუთა-შორისი ესე ერთი: II,30,1-3; **თუ** რადსათუს იქმნეს, განვიცადოთ: ბ.კ. 18,13; და სხვ.

მთავარ წინადადებაში კორელატი სიტყვა ხშირად არ არის წარმოდგენილი. ასეა ზოგჯერ **უკუეთუ** კავშირის შემცველი დამოკიდებული წინადადების დროსაც:

უკუეთუ ამათ მოქმედებათა მიერ იმოქმედებოდის კაცი, უც-თომელ არს: II,214,16; ხოლო **უკუეთუ** შორს და განზიდულ-თა მიზეზიანთა იყოს უკუნქცევად..., იყვნენ მრგუალნი დიდ: II,85,8-9 და სხვ.

მაგრამ **თუ**, **უკუეთუ** კავშირიან დამოკიდებულ წინადადე-ბას ხშირად მოსდევს მთავარი წინადადება, რომელშიც მის-ამართ სიტყვად **მაშა** გვხვდება.

თუ – მაშა:

ხოლო **თუ** რად-მე პირველი მიმართებად საჭიროდ შეუდგე-ბის, **მაშა** სადღა იყოს ჩუენ-მიერი: ბ.კ.142,23-24; ხოლო **თუ** მიზეზი აკეთილებს და მიზეზუანი კეთილდების, **მაშა** იყოს იგივე კეთილობად მიზეზ: II,44,12-14; და **თუ** ესე ესრეთ, **მაშა** სადა უზადოდ ერთი და დასაბამი ერთებრი: II,12,16-17; და **თუ** ესე ესრეთ, ვითარცა ზენა იჩუენა, **მაშა** იყოს შემდგომად ერ-თისა ყოველი სიმრავლე: II,27,27; II,135,1;

უკუეთუ – მაშა:

უკუეთუ სწორ მათ-შორისი მოქმედებად, **მაშა** და მოქ-მედების გამოძცა ვნებად სწორ: II,77,3-5.

მაშა ძველი ქართული ენის ძეგლში ასე ხშირად არ გვხ-ვდება, მაგრამ ზოგიერთ ძეგლში მაინც დასტურდება მსგავ-სი ფუნქციით, **თუ|უკუეთუ** კავშირიანი დამოკიდებული წინა-დადების საპირისპიროდ, მთავარში, საკავშირებელ სიტყვად:

უკუეთუ ესე ესრეთ წუხს, **მაშა**, რად არა მივალ მათთანა: ლიმ. 116,20; **უკუეთუ** არა გნებავს შესვლად ამას შინა, **მაშა** მოვედ კათოლიკე ეკლესიად: ლიმ. 10,22; და პრქუა მას მონამან მან: **მაშა** ყრმად ეგე მომივლინე: ლიმ. 36, 17; პრქუა მას ლუკიან: **მაშა**, **უკუეთუ** ღმერთი შენი ჯუარს-ცემულ არს, რადსა არა ჰმსახურებ ზოვსს: საკითხ. 28,34.

იოანე პეტრიწის უახლოეს წინაპართაგან მას გიორგი მთაწმიდელი ხმარობს:

მაშა, **უკუეთუ** შეუქმნელ არს, პირველად უკუე სწორ ვიდრემე არს იგი: ექუსთა, 16,8; უკუეთუ არა, **მაშა** უძლიერესმცა არს მარტივი იგი სარწმუნოებად: ექუსთა, 12,31 და უკუეთუ არცა დაუბადებელ არს, არცა ღმრთისაგან დაბადებული, **მაშა** ვინაჲ არს ბუნებაჲ მისი: ექუსთა, 20,10-11.

„ექუსთა დღეთას“ ძველ ქართულ თარგმანში პირველი ორის შესატყვისი ადგილები დაზიანებულია, და, ამგვარად, შესაძლებლობა არა გვაქვს, გავიგოთ, თუ რა არის **მაშა**-ს მნიშვნელობით იქ ნახმარი. მესამე ადგილის შესატყვისად კი იკითხება:

უკუეთუ ბოროტი დაუბადებელ არს ... არცა ღმრთისაგან შექმნილ არს იგი, ვინაჲ **უკუე** არს ბუნებაჲ მისი: ექუსთა, 34,9-11.

როგორც ვხედავთ, **მაშა**-ს ნაცვლად აქ **უკუე** ნაწილაკია ნახმარი. ეს შემთხვევითი არ არის: ქვემოთ ვნახავთ, რომ **უკუე** ნაწილაკსაც ხშირად სწორედ „**მაშას**“ მნიშვნელობა აქვს.

იოანე პეტრიწი ხშირად ხმარობს აგრეთვე **თუ** კავშირის შემცველ **დადათუ** კავშირს. როგორც ფ. ერთელიშვილი აღნიშნავს, თუ დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი თხრობითი კილოს ზმნაა, (**და**)**დათუ**-ს მნიშვნელობაა „თუმცა“, ხოლო, თუ კავშირებითი კილოს ზმნაა, მაშინ ამ კავშირის მნიშვნელობაა „კიდევ რომ“, „თუნდაც“ [ერთელიშვილი 1963: 110-111]. ამ განსხვავებას იოანე პეტრიწიც იცავს: მთავარ წინადადე-

ბაში ასეთ შემთხვევაში საკავშირებელ სიტყვად ხშირად **მაგრა** და ზოგჯერ **არამედ** გვხვდება.

დაღათუ = (თუძცა)

სხეული ... **ღარათუ** მყოფსა ეზიარა, **მაგრა** უნაწილო არს სულისგან: I,47,12; **დაღათუ** მიუდრეკელ გონებად, **მაგრა** არა ერთ: I,18,10; რამეთუ **დაღათუ** აღიქმს და წარმოაჩენს სხეულთა ანაქუსსა, **მაგრა** ზესთა ძეს ... II,146,22-23; იხ. აგრეთვე, II,66,29; II,28,12 და სხვ.

დაღათუ = (კიდევ რომ, თუნდაც)

ურყევთა მიზეზთაღთ ქმნილი, **დაღათუ** იყოს სხეულთან, არს სამარადისოდ: II,136,29; არა ყოველნი მისივე და ერთისა წესისანი არიან, **დაღათუ** მისივე აღმკულისანი იყვნენ: I,68,11.

აქვე შევხერდებით **თუ** კავშირის ერთ ფუნქციაზე. ესაა **თუ** კავშირის ხმარება იმ მნიშვნელობით, რომლითაც იგი დღესაც გვხვდება ე.წ. ქვემდებარულსა და დამატებითს დამოკიდებულ წინადადებაში.

მთავარ წინადადებაში ასეთ შემთხვევაში „ცნობიერება წრის“ ზმნაა შემასმენლად და დამოკიდებული წინადადება მოსდევს მთავარს:

რადთა **უწყოდნით**, **თუ** რომელნია ტომნი: II,179,22; რადთა ზედმიწევნით **გაიგონოს**, ... **თუ** რად არს იგივეობრივობად და **თუ** რად არს ხატოვნებითობად: II,198,26; **იხილე**, **თუ** ვითარ უსულოთა შორისი გუარი უბაძევს გონიერთა გუართა: II,125,5-6; **ხედვა**, **თუ** ვითარ თან მისცა ესე ერთმან თჳსი თჳთობად ყოველთა შორის: II,11,20.

მაგრამ აღსანიშნავია, რომ **თუ** კავშირი ამავე მნიშვნელობით გვხვდება აგრეთვე ისეთ დამოკიდებულ წინადადებაშიც, რომელთანაც დაკავშირებული მთავარი წინადადება არ შეიცავს „ცნობიერება წრის“ ზმნით გამოხატულ შემასმენელს. ქვემდებარულ დამოკიდებულ წინადადებაში:

არა არს ადვილად განსარჩეველი, **თუ** რომელი რომლისაა სანაცვლოდ აღირჩიოს: ბ.კ. 128,22-23; რად არს, **თუ** ქმნისადმი: II,203,25.

დამატებითს დამოკიდებულ წინადადებაში:

რამეთუ ვეძიებთ, **თუ** უმეტეს ქუეყანისა არს, მზე: ბ.კ. 137,16.

ასეთ შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადება შეიძლება წინ უსწრებდეს მთავარს:

თუ ვითარ იქცევიან გუარნი უსხეულოთანი, ... პირველთა შორის გარდაიცა: II, 101,5-7; ხოლო თუ ვინ არს საშუალო, ძებნა და პოა: II,96,28; ხოლო **თუ** რად არიან გუარნი, შემდგომადთა შორის ვისიცყვთ: ბ.კ. 90,22.

თუ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება შეიძლება ჩართულიც იყოს მთავარში: პირველ თქემისა, **თუ** რომელთათჳს ვართ განმზრახ, უმჯობეს არს განსაზღვრებად, თუ რადთა განეყოფის განზრახვად გამოძიებასა: ბ.კ. 137,13.



IV თავი

როული სინტაქსური კონსტრუქციები

1. ჩართული მთავარი და დამოკიდებული წინადადებები

პუნქტუაციის საკითხი

როული სინტაქსური კონსტრუქციები მეცნიერული და, კერძოდ – ფილოსოფიური ენის დამახასიათებელია.

ეს თავისებურებაც ფილოსოფიურ თხზულებათა როული შინაარსიდან გამომდინარეობს: ამგვარ თხზულებებში, ჩვეულებრივ, მოცემულია მტკიცება და დასკვნები, მიზეზებისა და შედეგების მთელი ჯაჭვი. საჭირო ხდება ასეთი როული შინაარსის ზედმიწევნით ზუსტად, ორაზროვნების გარეშე გადმოცემა. სწორედ ეს ამოცანა განაპირობებს იმას, რომ მეცნიერული და, კერძოდ, ფილოსოფიური სტილის სინტაქსი განსაკუთრებით როულია. ეს სირთულე კი ვლინდება როული ქვეწოვილი წინადადების განსაკუთრებით ფართოდ ხმარებაში. თუ გადავხედავთ ფილოსოფიური თხზულებების ენას (იქნება ეს იმავე პროკლე დიადოხოსის Στοιχειώδεις θεολογικῆς, თუ მისი იოანე ორბელიანისეული ქართული თარგმანი მე-18 საუკუნისა, ან თუნდაც, ფ. ლოსკეის თარგმანი ამავე ნაწარმოებისა თანამედროვე რუსულ ენაზე), აღმოჩნდება, რომ მათ როული სინტაქსური კონსტრუქციების განსაკუთრებული სიხშირე ახასიათებს. გარდა ამისა, როული წინადადებები თავისი სტრუქტურის მიხედვით მეტად მრავალფეროვანია, მოცულობით მეტად დიდი. იმდენად, რომ ზოგჯერ ისინი ერთმანეთთან დაკავშირებული წინადადებების მთელ ჯაჭვს ქმნიან. ეს წინადადებები (აზრის უფრო კარგად გაგებინების მიზნით) გადატვირთულია კავშირებით და საკავშირებელი სიტყვებით. კა-

ვშირთა შემადგენლობაც (წინადადებათა ტიპების სხვადასხვაგვარობის გამო) მეტად მრავალფეროვანია.

ამგვარად, სრულიადაც არ არის მოულოდნელი, რომ იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ თხზულებებში ხშირია როული სინტაქსური კონსტრუქციები. ზოგიერთი მათგანი ზემოთ, სინტაქსის საკითხებთან დაკავშირებით განვიხილეთ. როგორც ვნახეთ, ხშირად გვხვდება **რომელ(ი), რაჲ (რაჲც-რაჲვე), ოდეს (ოდეს-რაჲ), ვითარ (ვითარ-იგი, ვითარ-რაჲ, ვითარცა)** კავშირებიანი ქვეწყობა. მეტად დამახასიათებელია პირობითი დამოკიდებული წინადადების შემცველი როული ქვეწყობილი წინადადებები **თუ, უკუთუ, დაღათუ** კავშირებით. ხშირად, დაახლოებით მსგავს მნიშვნელობას შეიცავენ **ოდეს...** და **ვითარ...** კავშირებიანი დამოკიდებული წინადადებებიც.

ამასთანავე, ამგვარი როული ქვეწყობილი წინადადებები, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ხშირად უფრო გართულებულია თანადაქვემდებარებით ან ჯაჭვური დაქვემდებარებით დაკავშირებული დამოკიდებული წინადადებებით. აგრეთვე, ჩართული დამოკიდებული ან ჩართული მთავარი წინადადებებით.

ასეთი როული კონსტრუქციების, ჩართული წინადადებების დროს აუცილებელია სასვენი ნიშნების სწორად, თავის ადგილას ხმარება. წინააღმდეგ შემთხვევაში აზრი შეიცვლება ან საერთოდ უაზრო წინადადებას მივიღებთ, რაც კიდევ უფრო აძნელებს ისედაც როულ ფილოსოფიურ საკითხებში გარკვევას. თვით იოანე პეტრიწი სწორედ ამ სირთულეს ითვალისწინებდა, როდესაც დაბეჯითებით მოითხოვდა სასვენი ნიშნების მკაცრად დაცვას: „სასათანაოდ მოქნეცა ვარ მძღუარდა ენისათა“ (II,221,5). „ენის მძღუართა“ შორის იგულისხმება სასვენი ნიშნები, ხმისა და ტონის აწევ-დაწვევის ნიშნები. იოანე პეტრიწი მოითხოვს წერისას ამ ნიშნების აუცილებლად დაცვას, რათა დაწერილი სწორად წავიკითხოთ და გავიგოთ: მხოლოდ სწორი წაკითხვით შეიძლება მივწვდეთ როულ აზრს (II,82). თუ სასვენი ნიშნებით არ გამოვყოფთ დამოკიდებულ

წინადადებებში ჩართულ მთავარ წინადადებას, ან პირიქით – მთავარ წინადადებაში ჩართულ დამოკიდებულს, აზრის მიწვდომა მეტად გაჭირდება.

მძიმეებით უნდა გამოიყოს ქვემდებარული და დამატებითი დამოკიდებული წინადადებები, რომლებიც ხშირად მთავრის ნაწილებს შორისაა მოქცეული. ასეთ წინადადებაში აზრისათვის გონების მიდევნება მით უფრო ჭირს, როცა მთავარი წინადადება არ შეიცავს მისამართ სიტყვას და ზოგჯერ ასეთ დამოკიდებულ წინადადებაში მისთვის არასპეციფიკური წევრ-კავშირია ნახმარი. ასეთი ჩართული წინადადების შემთხვევაში, აზრის სწორად გადმოცემისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია პუნქტუაციის წესების ზედმიწევით დაცვა:

ხოლო ყოველი, რაღცა რაღვე იმოქმედებს თვსდამი, არსებითცა უკუნ იქცევის თვსდადევე: II,140,10-11; **ხოლო რომელ უსხეულო არს გონებად, თვსდა მიმართ უკუნქცევად გონებისად ცხადჰყოფს:** I,102,34; **ღმერთმან ჩუენმან ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა ყოველი, რაოდენი ინება, იქმოლაო:** II,212,17-18; და გაიგონებვის თვს მიერ, რად გაიგონებოდის: I,101,10-11; ... აქა სამი გუაქუს, ოდეს რას გავიგონებდეთ: II,186,25-26; აქა თანა-გუაც, რადთა აღუუცსენდეთ, რომელ ითქუნეს პირველთა შორის მიზეზისა და მიზეზიანისათვის: II,115,28-30; და ეს სახედ ყოველთა არს გამგონე, რამეთუ, რასაცა გაიგონებს, გაეგონა პირველ: I,79,15.

ასევე, მძიმეებით უნდა გამოიყოს **რად** კავშირიანი დროის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც ხშირად ანა ჩართული მთავარი წინადადებების ნაწილებს შორის:

რამეთუ, ვიდრემდის იპყრობებოდის და იმჭირვოდის, **სხეულყოფად** ითქუმი, **ხოლო**, განიბნიოს რად, **კრწნილებად:** ბ.კ.46,15-16; **რათა არა**, ცნას რად თვსი მოქნეყოფა მრავალთა, **სხეულთანთა საკმართა მზრუნველმან, დაუტეოს სული-სა განგებად:** ბ.კ.12, 20; **ხოლო სულმან**, წარვლინეს რად ყოფ-

ელნი რიცხუნი, **კუალად თვსდადგე უკუისფერებს**: II,200,24-24 (სინტაქსური ატრაქცია); ხოლო მრუმე რად იქმნენ იგინი, მათ მიერ ჰგონებს მიზეზსა მრუმეობისასა და არა თვსთა ვერ ძლებათაგან: I,87,30-31; **ვითარ ოდეს თუალმტკივნეულნი**, ამ-ვლიოპოპობდენ რად, **მზესა აბრალბენ** თვსთა სიბნელისა მიზეზთა, ეგრეთვე განმცემნი თვსთ სიმრავლეთა და დღე-თანნი აბრალბენ ზემოქონეობასა სადმერთოდსა ნათლისასა, რომელი ესე შეუძლებელ: II,173,5-10.

როგორც ვხედავთ, როდესაც სასვენი ნიშნები თავის ადგილასაა ნახმარი, აზრის გაგება არც თუ ისე ჭირს.

ცხადია, მძიმეებით უნდა გამოიყოს ჩართული განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც ხშირად შუაზე წყვეტს მთავარს:

და თვთ არისტოტელის მიერ მოპოვნებულთა შესიტყვთა კანონთაჲთ ჩემებული სიმართლე, რომლითა ურღუევედის პლატონს პერიპატოელნი, **განაცხადა და უმდგომო ყო**: II,5,16-17; **დააწესა შემოქმედმან საშუალ უკუშ ქუეყანასა და აირსა**, რომელ ურთიერთას წინააღმდეგომ არიან, **ვითარ-იგი მრავალთა**, რომელთა აღწერეს განგებისათვს, **ვენო**: ბ.კ. 165,27-29; **ყოველი სრული აღმოშობადი** იწარმოებს, რომელთა უძლოს წარმოყენებად, **მებაძვე მის ერთისა**, **ყოველთა დასაბამისა**: I,22,3-5; ნიადაგ გონიერსა სფეროსა შორის შემოუცავს გასაგონოცა და გაგონებად მოქმედებისა თვსისად, რომელ გაიგონა: II,186,8; **საშუალ მარადის მყოფთა**, რომელ არიან საუკუნოდსა შორისნი, **და ოდესვეობით მყოფთა**, რომელ არიან ხრწანდნი და მეკუდონი, **წარმოდგომილ არს ნიადაგ ქმნადი**: II,121,7-9.

2. რთული კონსტრუქციების გამარტივება განკერძოებული სიტყვებისა და გამოთქმების დახმარებით

განსაზღვრებითს დამოკიდებულ წინადადებას ხშირად განკერძოებულ განსაზღვრებიანი კონსტრუქცია ცვლის. ამ

გზით დამოკიდებულ წინადადებათა რიგი თუმცა შეკვეცილია, მაგრამ წინადადება მაინც მძიმეა. განკერძოებული განსაზღვრებების მძიმით გამოყოფა აუცილებელია, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი მომდევნო სიტყვასაც შეიძლება მიეკუთვნოს, რაც აზრს საგრძნობლად შეცვლის:

ეგთავე სახლი, **ქმნასა შორის ხილული**, ვითარცა სახლ არს და არა სახლ: II,105,4; ყოველი გამგონე უმეცრებასა თანა შეკრულა, **წადიერი გაგონებად**: II,9,13; რამეთუ არ რომელი ტომი, **რომლისავე ჟამის-შორისი**, წარმოდგენილ არს მიზეზისაგან გუაროვნებითისა: I,107,23-30; მუნ არცა მიდრეკად, **ჟამსა შორის შეკრული**, და არცა პირველი, აწითი და შემდგომითი: II,66,17; არცა ყოველი ერთებრი, **გონებისა მიერ თან-ზიარებული** საჭიროდ, და სულისგანცა იზიარების: II,167,17-18; და აღვიშურვე ტომისათჳს გუართა ჩემთასა მე მიდმოობად ენისად, **გალექსებული და მესხუე მდაბრიონთაგან**: II,220,25; ხოლო უსხეულოდ გუარი და უცხოდ წინამდებარისა საფუძვლისაგან, **არ ვიდრემე მოქენე ესვითათად**, ზესთა ძეს ესვითადსა ყოვლისაგან: II,105,7-9.

დამოკიდებულ წინადადებათა განკერძოებული გამოთქმებით შეცვლა ერთ-ერთი შესაძლებელი საშუალებაა როდესაც კონსტრუქციათა გამარტივებისა. ამიტომ განკერძოებულ სიტყვებსა და გამოთქმებს აგრეთვე ხშირად ვხვდებით ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებებში.

ასე მაგ., **ვითარ** კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება ხშირად უსრულია და დანართის სახითაა წარმოდგენილი. იგი ხშირად მთავარი წინადადების ნაწილებს შორისაა მოქცეული, ამიტომ, ცხადია, მძიმეებით უნდა გამოიყოს:

იყოს ვიდრემე სიმრავლე, **ვითარ-იგი არს სირავლე**, **არა ერთ და ერთი ვითარ ერთი**, არა მრავალ: I,7,6-7; ხოლო იყოსა, **ვითარცა გარდასრულსა**, და მერმესა ექსორია იქმს: II,115,11-12; აწ ესე ათი **ვითარ ერთი**, ეთჳსების მხოლოობითისა და პირ-

ველსა ერთსა, არამედ, **ვითარ ათი**, განეყოფების პირველსა და მეხსოვლესა **ერთსა**: II,216,14-1; ისმინე, **ვითარცა მეცნიერმან გუართამან**, რამეთუ გუარი, **ვითარ იყოს რადეე გუარი**, აღარ იქმნების, რამეთუ გუარნი მიუდრეკელ არიან, ხოლო ყოველი ქმნად მიდრეკასა შორის იხილვების: II,104,25-28.

ხშირად გვხვდება, აგრეთვე, **ესე იგი არს** (= ე. ი.) კავშირისანი დანართი:

დასაბამნი ორსახეთა წამოაყენებენ რიცხუთა, **ესე იგი არს** არსებათა: II,129,33; სამად განჰყოფს არსებასა წარმოდგომილთასა, **ესე იგი არს** წარმონაარსისა: II,130,20-21; ვინადეე და საშუალი ჰქონდის ძალი ვნებადისა გონებისად, **ესე იგი არს** აღვსენებად: I,79,22-23; დამართებითი მყოფი არს პირველი, **ესე იგი არს** ნამდვლ მყოფი: II,170,29 და სხვ.

ასეთ კავშირს ზოგჯერ შეიძლება მთელი განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადებაც ახლდეს თან. მაშინ სასვენი ნიშნების ხმარებისას სიფრთხილვა საჭირო:

... ყოველი უდიდოდ, **ესე იგი არს**, რომელსა არა ჰქონდის რადეე ზომივე გუამებრი სიდიდე რადეე, უსხეულო არს: II,187,22-23.

მსგავსი სახის დაზუსტებებსა და განმარტებებს ხშირად მოითხოვს სხვადასხვა ფილოსოფიური ცნება, ამიტომ დანართს ფილოსოფიურ თხზულებებში და, კერძოდ, იოანე პეტრიწის თხზულებებში ხშირად შევხვდებით. ასე მაგ., ჩვეულებრივია ჩართულის ფუნქციით გამოყენებული **ვიტყვ** (დღევანდელი მნიშვნელობით ზოგჯერ = „ვთქვათ“) სიტყვიანი დანართი:

პირველი დაიპყრა სხეულთა და უსაღმრთოესი, **ვიტყვ ცისასა**, სამმან ამან: II,110, 9; სანიადაგოფსა მიერ მოქმედებისა, **ვიტყვ გონიერისა დიოფსსა**: II,137,25; ამით რომელ ჰბაძავს თვსთა დასაბამთა, **ვიტყვ ნივთსა**, რომელსა ქცევასა და მოკ-

ლებასა შორის აქუს მყოფობა: II,74,3-4; ხოლო მზუელავი ესე არსისად, **ვიტყვ გრძნობადსა**, ძლევაჲმან დაიპყრაო: II,79,23; დგომად დამყოფობად სხუათა შორის მოუგია, ვითარ ამათ სხეულთაშორისთა, **იტყვს სულთა**: II,129,31-32; რამეთუ თანაჲყევა თჳსთა პირველთა, **ვიტყვ პლატონისთა**, და მის უმწუროვალესისაცა გონებისაგან მიუწდომელსა ერთსა: II,5,4-6.

რადგანაც სამეცნიერო თხზულებებში ხშირად სხვისი აზრია გადმოცემული, საჭირო ხდება აღინიშნოს, თუ ვის ეკუთვნის იგი. ამიტომ ასეთ შემთხვევებში წინადადება ჩართულის ფუნქციით ხშირადაა მოსალოდნელი. მართლაც, იოანე პეტრიწის როგორც ნათარგმნ, ისე ორიგინალურ თხზულებაშიც „განმარტებაში“ ამ ტიპის ჩართული წინადადება ხშირად გვხვდება:

რამეთუ ყოველნი იგავთანია ხატ, **ვითარცა იტყვს პლატონ**: II,108,24; ზესთუარი, ანუ **ვითარცა იტყვს ელეატექსენი**, ვითარ გუარი ყოველთა გუართად: II,125,10; რამეთუ არა, **ვითარ ჰაზრობენ ვიეთნიმე**, განჭურვებულისა სხეულისა სრულად განგრილება წინამდებარე არს მეურნალთა მიერ: ბ.კ. 15,11-12; შთამოვაღსო ქმნისადმი და კუაღად აღვაღსო, **ვითარ იტყოდა სოკრატი**: II,204,5; და მათ მიერ მიეცემის შემდგომთა, **ვითარ აღმოაჩინა დიდმან პლატონ**: II,160,10; სამად განიყოფების სიტყუად ძალისად, ანუ ბუნებითთა და ჟამითთა შორის, **ვითარ ითნო არისტოტელი და ყოველმან სტოამან**: II, 17,26-27.

მსგავს შემთხვევებში ჩართული წინადადება ცვლის კონსტრუქციებს, რომლებშიც სხვისი ნათქვამი პირდაპირაა გადმოცემული, ან ირიბი ნათქვამის შემცველ რთული ქვეწყობილი წინადადების კონსტრუქციას.

რამეთუ იტყვს პარმენიდი, ვითარმედ ერთისა მიერ ცხონებისო ყოველი, ესე იგი არს ერთობისა: II,23,15-16; იტყვს არისტოტელი: ხრონოდ არსო საზოამი მიდრეკისად: II,107,21.

ხშირად, ახალ საკითხზე მსჯელობისას საჭირო ხდება

უკვე ადრე ნათქვამის გახსენება და მასზე მითითება. ასეთ შემთხვევებშიც როგორც ჩვეულებრივი წინადადება ზოგჯერ ჩართულია შემოკლებული: ნაცვლად ირიბი ნათქვამის შემცველი კონსტრუქციებისა, რომლებიც იოანე პეტრიწთან ხშირად გვხვდება (მაგ.: ესე ზემოთა შორის გარდაგუცა, ვითარმედ მიზეხნი მიზეხოანთაცა შორის მოქმედებენ: II,124,17-18), აგრეთვე ხშირია მისი შემცველი კონსტრუქცია, რომელიც ჩართულს შეიცავს:

ხოლო ღმერთსა ეზიარებიან სულნი საშუელობითა გონებისადთა, ვითარ აღმოიჩინა: I,110,4-5; მიდრეკათა მიერ ჟამისათა განიზომების, ვითარ აღმოუჩინა პირველთა შორის დაფრიადებულად: II,204,4 და სხვ.

რადგანაც პირდაპირ და ირიბ ნათქვამზე ჩამოვარდა ლაპარაკი, „თანწარვლით“ შევეხებით ამგვარ კონსტრუქციებში მთავარი და დამოკიდებული წინადადების ადგილს.

როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, „მეტყველება წრის“ ზმნებიან ქვეყობაში (აქ იგულისხმება პირდაპირი და ირიბი ნათქვამი) ძველი ქართული დამოკიდებულ წინადადებას მთავარი წინადადების მომდევნოდ აქცევდა. ახალ ქართულში მთავარი შეიძლება შეგვხვდეს წინაც, მომდევნოდაც და დამოკიდებულში ჩართულიც [ერთელიშვილი 1963: 245]. იოანე პეტრიწი, გარდა იმისა, რომ ძველი ქართულის ნორმის მიხედვით დამოკიდებულს მთავრის მომდევნოდ აქცევს (*იტყვს, რამეთუ აქა სამი გუაქუს*: II,186,25), ხშირად „მეტყველება წრის“ ზმნას პირდაპირ ნათქვამშიც ურთავს:

ყოველი სიმრავლე ეზიარების ერთსა, და თუ არა, **ვიხილოთ**, იტყვს, **თუ რაოდენი უჯერობაჲ შეუდგს**: II,10,8; **ამისთხო** იტყვს, **რომელ ადგილისა მიერ შემოიცვის**: II,45,31; **არა მხოლოდ**, იტყვს, **მსგავს ვექმნები**: ბ.კ. 28,19 და სხვ.

როგორც ვნახეთ, განკერძოებული განსაზღვრებით, დანართითა და ჩართულით ხშირად „შემოკლებულია“ როგორც

ქვეწოილი წინადადებები. ამ გზით ისინი განიტვირთებიან ხოლმე საკავშირებელი სიტყვებისაგან, რომელთა დიდი მოძალება, როგორც ვთქვით, საერთოდ მეცნიერული სტილის დამახასიათებელია. ასეთი განტვირთვა და „შემოკლება“ საჭიროა, რადგანაც კონსტრუქციების ხშირი მონაცვლეობა უფრო დინამიურს და ცოცხალს ხდის როგორც ფილოსოფიურ საკითხებზე მსჯელობას.

3. სპეციალური საკავშირებელი სიტყვები

ფილოსოფიური ხასიათის თხზულებებში წინადადებათა თავში ხშირად ვხვდებით გარკვეული ტიპის საკავშირებელ სიტყვებს (ე. წ. ჩართულებს), რომელთა დანიშნულებას წარმოადგენს წინა წინადადებებთან კავშირის დამყარება. ასეთ შემთხვევებში, ჩვეულებრივ, დანასკვი უკავშირდება წინამძღვრებს, შედეგი დაკავშირებულია მოელ წინამავალ მსჯელობასთან, მტკიცებასთან. თანამედროვე ქართულში ასეთ საკავშირებელ სიტყვებად იხმარება: *ამგვარად, მაშასადამე, აქედან გამომდინარე და სხვ.* (ძველ ქართულში იხმარებოდა: *ვინა, ვიდრემე, უკუე*).

იოანე პეტრიწის თხზულებებში ამ საკავშირებელ სიტყვებს ყოველ ნაბიჯზე შევხვდებით.

ა) **ვინაჲ**. როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, ძველ ქართულში ზმნიზედებად და კავშირებად **ვინაჲ-ს** მრავალი ვარიანტი იხმარება და მათ შორის ძირითადია თვით **ვინაჲ** [ერთელიშვილი 1963: 93], იოანე პეტრიწი მას ძალიან ხშირად იყენებს, მაგრამ მისი ძირითადი ფუნქციის – ადგილის მნიშვნელობით – იშვიათად (და **ვინაჲცა** და სადაჲთმცა იყენეს ძალნი ესე, თუნიერ მათ ზესთ-არსთაჲთ: II,18,19).

ვინაჲ-ს მნიშვნელობასთან დაკავშირებით შევეხებით იოანე პეტრიწის ენაში დადასტურებულ ერთ მეტად მნიშვნელო-

ვან ფაქტს. როგორც ფ. ერთელიშვილი აღნიშნავს თავის ნაშრომში, „არ შეიძლება არ გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ **ვინა** ფუძე, მნიშვნელობით „საიდან“, ახლოს დგას **ვინ** ფუძესთან სხვა მნიშვნელობით – „ვინ“ (**τις, κτις**). **ვინ** ფუძე ამ უკანასკნელი მნიშვნელობით იშვიათად, მაგრამ მაინც იჩენს თავს გავრცელებული ფორმით: **ვინა** [ერთელიშვილი 1963: 95]. ავტორი ამის დამადასტურებელ სამიოდე მაგალითს იმოწმებს ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან. აქვე მოჰყავს ოთხოვანის პარალელური რედაქციებიდან ერთი ადგილი, რომელიც „ასეთი მცირე განსხვავებით იკითხება“:

იოვანეს მე თავი მოვჰკუეთე, ხოლო ესე ვინაჲ არს: C 9,9	იოვანეს მე თვი მოვჰკუეთე, ხოლო ესე ვინ არს: DE

ერთ შემთხვევაში **ვინაჲ**, ხოლო მეორე შემთხვევაში **ვინ** ფორმას ბერძნულ ტექსტებში **τις** ნაცვალსახელი შეესაბამება: ...**τις** δὲ ἔστιν οὗτος C (ადიშის) რედაქციის **ვინაჲ** არ არის ნაკლებად ზუსტი თარგმანი, ვიდრე DE რედაქციის **ვინ**.

ბერძნული **τις** შეიძლება კითხვითი ან მიმართებითი ნაცვალსახელი იყოს (ე. ი. ზმნასთან იყოს დაკავშირებული) და ნიშნავდეს „ვინ“ ან „რა“-ს; შეიძლება იყოს კითხვითი ან მიმართებითი ზედსართავი (ე. ი. სახელთან იყოს დაკავშირებული) და ნიშნავდეს „რომელი“-ს. შესაძლებელია, იგი განუსაზღვრელი ნაცვალსახელიც იყოს და ნიშნავდეს „ვინმე“, „რამე“-ს. ამ **τις** ნაცვალსახელს, ამა თუ იმ მნიშვნელობით, იოანე პეტრიწი ხშირად სწორედ **ვინაჲ** ვარიანტით თარგმნის.

მაგ.: ყოველი სამარადისობაჲ უსაზღვრო **ვინაჲვე** არს: I,58,11 (Πᾶσα μὲν ἀδιότῃς ἀπειρία **τις** ἔστιν Procl.Inst. §94,1); თან აღეკვრიან თანუქონოთა კეთილწესიერთა **ვინათა** მიერ გზავნიოთა მოქცევთა: I, 41, 22 (κατὰ τινα Procl. Inst. §63).

უკუეთუმცა თუალად მოუვიდოდა ნაწილი **ვინაჲ**, გინათუ ძალი: ბ.კ.76,10 εἴπερ γὰρ εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἀφικνεῖτο μοῖρα **τις** ἢ δύναμις De natura §7,58

ხოლო თუ არ იყოს თვთმდგომი, **არვინათა** შორის იხილ-
ვოს უზადოდ უმოქმედობად: I,30,15-16 (ὁδὲν Procl. Inst. §50).

„რომელიმე, ვინმე“-ს მნიშვნელობით **ვინა** ფორმას ვხვდები-
თ „განმარტებაშიც“:

რადთა იყოს საშუალო ამათსა სხუად **ვინა** არსებად: II, 152,1;
ვინა **ვინათათჳს** იტყვს ჩუენი ესე მნათი: II,213,14-15.

ეს მნიშვნელოვანი ფაქტი „თანაწარელით“ განვიხილოთ⁴⁷.

ვინა ფორმით იოანე პეტრიწი გამოხატავს „საიდანაც“, „რის გამოც“, „აქედან გამომდინარე“, „ამგვარად“, „მაშასა-
დაძე“-ს შინაარსს. მაგ.:

ვინადთგან აობად და რიცხჳ და გუარი საზღვრის გუარ ყოფ-
ელნი არიან, **ვინა** ესე თანმოდასე ურთიერთას: I,95,8-10 ὅστε
ταύτη συντομία ἀλλήλοις Procl. Inst. §157,8.

ვინა და **მრავალვინა** სათანადო არს ჩუენდა, რადთა გავბ-
ჭოთცა: II, 207, 18-19; რამეთუ ყოველი თვთმდგომარე აღუგებ-
ელ, **ვინა** დაუკსნელცა: II, 104,14-15.

ამ მნიშვნელობით ნახმარი **ვინა** ხშირად იწყებს წინადად-
ბას, ასეთ შემთხვევაში იგი ლოგიკური, აზრობრივი შემაკა-
ვშირებელია წინადადებათა რიგისა.

პროკლეს თხზულებაშიც და იოანე პეტრიწის „განმარტება-
შიც“ ხშირადაა გამოყენებული სილოგიზმებით („თანშესიტყუ-
ად“) მტკიცების გზა. ჩვეულებრივ, მოცემულია დასამტკიცე-
ბელი დებულება. მას მოსდევს მტკიცება (იოანე პეტრიწთან
ხშირად საკმაოდ ვრცელი) და ბოლოს დანასკვი, რომელიც
მტკიცებასთან დაკავშირებულია სპეციალური საკავშირებე-
ლი სიტყვით. მაგ.: პროკლე დიადოხოსი უარყოფადი მტკიცე-
ბის გზით მიდის შემდეგ დასკვნამდე:

⁴⁷ ამასთან დაკავშირებით უნდა აღვნიშნოთ, რომ **ვინ(ა)** კითხვითი
ნაცვალსახელის (ისევე როგორც **ამან**, **მაგან**, **იმან**, **მან** პირის
ნაცვალსახელების) -ნ, რომელიც მოთხრობითი ბრუნვის უძველეს

ვინაჲ, ყოველი სიმრავლე ეზიარების რადთავე ერთსა (=მაშასადამე, ყოველი სიმრავლე რითიმე (რამენაირად) თანაზიარია ერთისა): I,3,21-22. Πάν πλῆθος μετέχει πη τοῦ ἐνός. Procl. Inst. § 1,1; იმრრე, **ვინაჲვე**, და უზესთაეს ერთი გონებასა (უმადლესი, მაშასადამე, და უზესთაესია ერთი გონებაზე): I,18,16

ვინაჲვე ასეთ შემთხვევებში, ჩვეულებრივ, ბერძნული **αἴτια**ს თარგმანს წარმოადგენს.

სწორედ ამ მნიშვნელობით (ამიტომ) აქვს ნახმარი **ვინაჲ(ცა)** გიორგი მთაწმიდელს „ექუსთა დღეთას“ თარგმანის შემდგეს კონტექსტში:

...ხოლო გორცი რად განიცრწნეს, შეერთვის იგი მიწასა, **ვინაჲცა** ჯეროვნად წოდებულ არს მიწისაგანად სული პირუტყუთად: ექუსთა, 92,10 (ასევე, იხ. გვ. 93, 2).

„ექუსთა დღეთას“ ძველი ქართული თარგმანის შესაბამის ადგილას, ნაცვლად **ვინაჲ(ცა)** სიტყვისა, როგორც მოსალოდნელი იყო, ნახმარია **ამისთჳს** (ამიტომ): ...და გორცი ოდეს განიხრწნის, მიიქცის ქუეყანად, **ამისთჳს** სამშვნველი პირუტყუთად ქუეყანისად არს: ექუსთა, 109,12-13.

ვინაჲ საკავშირებელი სიტყვის შემცველი წინადადება, ჩვეულებრივ, მის წინ მტკიცების შედეგად მიღებულ დასკვნას წარმოადგენს; **ვინაჲ** ფორმა უფრო ხშირად **-ვე** ნაწილაკდართული გვხვდება:

ხოლო რომელთანი ძალნი არა გუქონდინ, ამათნი არცა **ვინაჲვე** საქმენი: ბ. კ. 139, 24-25; ვითარ ვინ თქუას ესრეთ, ვითარმედ არარად ცხოველთაგანი იდრეკს ზედათა ყბათა – არამედ ხვთქი ზედათა ყბათა იდრეკს – არა ვინაჲ იყოს ცხოველ

ნიშნად მიაჩნიათ, უნდა იყოს ნაშთი იმავე **-ნა** ელემენტისა, რომელიც დაერთვის პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელებს: **მენ(ა)**, **შენ(ა)**, **ჩვენ(ა)**, **თქვენ(ა)** და, ასევე, ზმნისართებსაც: **შინა**, **ზენა**, **ქვენა**, **წინა**, **უკუანა** და არა მოთხრობითის სავარაუდო ნიშანი.

კროკოდილო ხვთქიცა“ – არამედ ტყუვილ **ვინაჲვე** არს პირველდაწესებული: ბ.კ. 29,17-20; იუწყებოდედ **ვინაჲვე** ამიერთაგან, რომელ არა ყოველივე გემოდ მოკლებათა არს აღმომ-ვსებელ: ბ. კ. 103,6-7.

როგორც ვხედავთ, **ვინაჲ-ს -ვე** ნაწილაკიან ფორმას იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც მარტივ **ვინაჲ-ს**.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ **ვინაჲ** გვხვდება **-მე** ნაწილაკითაც.

რომლისთვისცა ჩანს, **ვინაჲმე**, ერთსა შორის რიცხვ არ შეერთებული, არამედ ერთებრი: II, 13,30; მხოლოდ სხეულე-ბრიენი **ვინაჲმე** არიან: ბ.კ. 102,5; რამეთუ მორჩილსა სიტყვსა-სა ესევითარი **ვინაჲმე** აქუს სახე: ბ.კ. 110,3; სიმჭურვალეცა **ვინაჲმე** უპყრიეს: ბ.კ. 123,13 და სხვ.

ვინაჲმე ფორმას იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც **ვინაჲვე** ფორმას. ეს უნდა მიუთითებდეს ამ ნაწილაკების მნიშვნელო-ბათა თავდაპირველ ერთიანობაზე.

ბ) ვიდრემე. ისევე, როგორც **ვინაჲ/ვინაჲვე – ვიდრემეც** საბო-ლოლო, დასკვნითს დებულებაში მოცემულ აზრს მტკიცებაში წარმოდგენილ აზრთა მსვლელობასთან აკავშირებს და ასეთ შემთხვევაში ნიშნავს: „ამგვარად, ამიტომ, მაშასადამე“. ასე მაგ. მტკიცების ტიპური გზაა: წინასწარ მოცემულია დასამტ-კიცებელი დებულება, რომ „ყოველსა საუკუნოდსა პირველ მზიარებელსა არსებადცა და მოქმედებაჲ საუკუნოდ აქუს“ [პეტრიწი II 1937: 64,26]. შემდეგ, მთელი ეს თავი ეძღვნება ამ დებულების მტკიცებას. ბოლოს, როდესაც ავტორი თვლის, რომ დებულება დამტკიცებულია, ასკვნის: „ყოველსა **ვიდრემე** საუკუნოდსა პირველ მზიარებელსა არსებადცა და მოქმედე-ბად საუკუნოდ აქუს“ (=ამგვარად (მაშასადამე), ყოველ მარა-დიულობის პირველ მოზიარეს არსიც და ენერგიაც მარადი-ული აქვს): I,65,2.

ან მოცემულია, მაგ. დებულება: „ყოველი თვთმდგომი სა-
მარადისო არს“, მას მოსდევს მტკიცება და ბოლოს იგივე
დებულება დასკვნის სახითაა განმეორებული: ἀνδιον ἄρα ἔστιν
Procl. Inst. §49 – სამარადისო **ვიდრემე** არს: I,34,11.

ან მოცემულია, მაგ. უარყოფადი მტკიცება, რომლის ჩვეუ-
ლებრივი დამასრულებელია ფრაზა: „მაგრა ესე შეუძლებელ“.
ხოლო, თუ შეუძლებელია, მაშინ მტკიცდება წამოყენებული
დებულება, ვთქვათ: “იქმნას ვიდრემე მოქმედებაჲ უმჯობეს
არსებისა”: I,65,1-2.

მოვიყვანთ ასეთი მტკიცების ტიპიურ მაგალითს: „ყოველი
თვთმდგომი უხრწნელ არს. ხოლო თუ განიხრწნას, განეყ-
ენოს თვთებასა თვსსა და იქმნეს კიდე თვთობისაგან. მაგრა
ესე შეუძლებელ“: I,33,2-4; შემდეგ მოცემულია მსჯელობა, თუ
რატომაა ეს შეუძლებელი და ბოლოს მოსალოდნელი დასკე-
ნა: „უხრწნელ **ვიდრემე** არს ყოველი თვთმდგომი“: I,33,10.

ვიდრემე-ს მსგავსი მნიშვნელობით ისევე ხშირად ვხვდებით,
როგორც **ვინაფე**-ს. შეიძლება ერთსა და იმავე წინადადებაში
ისინი კიდევაც შეენაცვლონ ერთმანეთს. შდრ., მაგ.: „ტყუილ
ვიდრემე პირველ დაწესებული“: ბ.კ.143,5 და: „ტყუილ **ვინაფე**
არს პირველდაწესებული“: ბ.კ.29,20. რაც ნიშნავს: „მაშასადამე
არ არის სწორი წინამძღვარი“.

ისინი შეიძლება ერთ წინადადებაშიც შეგვხვდეს:

ვინაფე რაჲ იგი არა არს წინააღრჩევად, თქუმულა **ვიდრემე**:
ბ.კ. 136,13, რაც ნიშნავს: „ამგვარად, თუ რა არ არის წინას-
წარი განზრახვა, **მაშასადამე**, უკვე ითქვა“ და სხვ.

შემთხვევითი არ უნდა იყოს **ვინაფე** და **ვიდრემე**-ს ერთი
და იმავე მნიშვნელობით ხმარება. ორივე უკავშირდება კითხ-
ვით **ვინ** ნაცვალსახელს, რომლის **ვინა(ჲ)** ვარიანტი „საიდან“
მნიშვნელობით იხმარებოდა. ამგვარად, **ვინაჲ=საიდან**, **ვინაჲ-**
ვე/ვინაჲ-მე/ვიდრემე=საიდანა-ც, რაც ძველ ქართულში **-ვე**

და **-მე** ნაწილაკების მიმართებითობის ფუნქციით ხმარების შესაძლებლობაზეც უნდა მიუთითებდეს.

ამგვარად, თუ ვიცით **ვინაჲ, ვინაჲჲე, ვინაჲმე და ვიდრემე-ს** მნიშვნელობა, ეს დაგვეხმარება წინამდებარე წინადადებათა რიგთან მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის დამყარებაში, რაც აზრის გაგებას შეუწყობს ხელს.

ვიდრემე-ს ზემოთდასახელებული მნიშვნელობით მხოლოდ იოანე პეტრიწი როდი ხმარობს. ძველი ქართულიც მას სწორედ ამ ნიშნელობით იცნობს. მაგ.: გალატ. 3:29 “ხოლო უკუეთუ თქვენ ქრისტიანები ხართ, აბრაჰამისნი **ვიდრემე** შვილნი ხართ და აღუთქუმისა მისგან მკვიდრნი (**ვიდრემე**= მაშ, მაშასადამე). მისი ეს მნიშვნელობა არ არის ასახული გამოცემულ ძეგლებთან დართულ ლექსიკონებში.

საერთოდ, **ვინაჲ, ვიდრემე** (და აგრეთვე **უაჲე**) სიტყვების მნიშვნელობა მთლიანად გარკვეული არ არის. სხვადასხვა კონტექსტში მათ სხვადასხვაგვარად თარგმნიან.

ვიდრემე-სა და **ვინაჲ-ს**, როგორც საკავშირებელი სიტყვების, მნიშვნელობა (*ამიტომ, ამგვარად, მაშასადამე*) მათი ნაწილაკების ფუნქციით გამოყენების შესაძლებლობასაც იძლევა. საერთოდ ამ სიტყვებს კავშირებიდან ნაწილაკებისაკენ გარდამავალი მნიშვნელობა ახასიათებთ. ასევეა **უაჲე**, რომელიც ძველ ქართულში, ჩვეულებრივ, ნაწილაკის ფუნქციითდა იხმარება და მისი, როგორც საკავშირებელი სიტყვის, მნიშვნელობა იშვიათად თუ იჩენს თავს. მაგრამ რა ფუნქციითაც არ უნდა იხმარებოდნენ ისინი, მათი ლექსიკური მნიშვნელობა მაინც არ სცილდება თავდაპირველი მნიშვნელობის („მაშასადამე“) ფარგლებს.

ვიდრემე სიტყვის ლექსიკონებში მოცემული განმარტებები არ უდგება მის ნამდვილ მნიშვნელობას და ამიტომ ხშირად იმ კონტექსტის აზრი, რომელშიც ეს სიტყვა გვხვდება, საგრძნობლად იცვლება. ასე მაგ., ევრემ ასურის „იოსები-

სათუჲს“ თარგმანში, პეტეფურეს ცოლი, გამოუტყდება რა თავის ცოდვაში ქმარს, უყვება მას, თუ როგორ მოიწადინა მან იოსების ცოუნება და მისი უარით გაბოროტებულმა, ცილი დასწამა მას და საპყრობილეში ჩაასმევინა. „**მაშ**, მე ვარ მისი მეფობისა და დიდების მიზეზი“, შესძახებს იგი: „აწ მე **ვიდრევე** ვარ მომატყუებელ და მიზეზ მეფობისა მისისა და დიდებისა! - უკუეთუშცა მე არა ვეტრფიალე იოსებს, არამცა შევრდომილიყო საპყრობილედ. არამედ მადლიერდა იყავნ ჩემდა, რომელი მიზეზ ვექმენ დიდებასა მისსა“ [იმნაიშვილი 1961: 70,7].

როგორც ვხედავთ, აქ **ვიდრევე** თავისი ჩვეულებრივი „მაშა-სადამე“, „მაშ“ მნიშვნელობითაა ნახმარი და არა „რამდენად, როგორ, როგორდა“ მნიშვნელობით, როგორც ლექსიკონშია ახსნილი. ეს მნიშვნელობები მას არც ერთ შემთხვევაში არ უდგება. არა აქვს მას არც მეორე მნიშვნელობა – **-ც. ც-კო. უფრო მეტად** – რომელსაც ლექსიკონი გვაწვდის შემდეგი კონტექსტებისათვის:

ჰრქუა მას ღეონტიოს: უკუეთუ ზევს ღმერთი არს, **უაჲე** ძლიერ **ვიდრევე** არს და არა უკმს მას მსახურებაჲ თქვენებრთა უსამართლოდსა მყოფელთა [იმნაიშვილი 1961: 77, 1-2] რაც ნიშნავს: „თუ ზევსი ღმერთია, **მაშ(ასადამე)** ის ძლიერია და არ შეჰყვრის მას თქვენებრ უსამართლობის ჩამდენთა მსახურებაჲ“.

ან: ტრაიანოს ჰრქუა: ვითარ ეგე შენ იტყუი, **უაჲე** ჩუენ **ვიდრევე** ვართ ღორნი? [იმნაიშვილი 1961: 38, 6]. რაც ნიშნავს: ტრაიანოსმა უთხრა: „როგორც შენ ამბობ, მაშ, ჩვენ ღორები ვართ?“

აქვე: უკუეთუ არა კაცი იყო, ჳსნა ჩუენი **ვიდრევე** ტყუილ არს, და უკუეთუ არა ღმერთი იყო, სასოება ჩუენი **ვიდრევე** ამაო არს [იმნაიშვილი 1961: 12,5], რაც ნიშნავს: „თუ არა კაცი იყო, **მაშ**, ჩვენი ხსნა ტყუილია, და თუ არა ღმერთი იყო, **მაშ**, ჩვენი სასოება ამაოა?“

იმავე „მაშ, მაშასადამე“ მნიშვნელობით გვხვდება **ვიდრემე** გიორგი მთაწმიდელისეულ „ექუსთა დღეთა“-ს თარგმანში და არა „როგორ“ მნიშვნელობით, როგორც ლექსიკონშია ახსნილი.

„რამეთუ უკუეთუ ბოროტებად იგი მათი ბუნებითი არს, შემოქმედი **ვიდრემე** არს დამბადებელი ბოროტისაჲ?“, რაც ნიშნავს: „თუ კი მათი ბოროტება ბუნებითია, მაშ, შემოქმედი არის (ყოფილა) ბოროტის დამბადებელი?“ და არა ასე: „შემოქმედი როგორ არის ბოროტის დამბადებელი?“

როგორც ვხედავთ, ამგვარად ახსნილი მთავარი წინადადება დამოკიდებულის მიმართ აზრობრივად შეუსაბამოა.

ასევე, შემდეგ კონტექსტში: „ხოლო უკუეთუ ნეფსით განბოროტდებიან, პირველად **უკუე ვიდრემე** არიან იგინი ცხოველნი მნებებელნი, და თავისუფლითა და თვთმპყრობელითა ნებითა მოძრავნი“. ექ. დღ., უძვ. 72,9-10; აქაც **ვიდრემე**-ს მნიშვნელობაა **მაშ**: „ხოლო თუ თავის ნებით გაბოროტდებიან, **მაშ** ისინი თავიდანვე დამოუკიდებელნი და თავისი ნებით მოძრავნი არიან (ყოფილან)“.

ასევე: „ნამეტნავ **ვიდრემე** არიან მსაჯულნი, რომელნი-იგი სათნოებასა პატივ-სცემენ და უკეთურებასა სტანჯავენ“. ექ. დღ., უძვ. 72,29 რაც ნიშნავს: „მაშასადამე, ამეტებენ მსაჯულნი, რომელნი სათნოებას პატივს სცემენ და უკეთურებას ტანჯავენ“.

ამგვარად, **ვიდრემე** სიტყვას იოანე პეტრიწი ხმარობს იმავე მნიშვნელობით, როგორითაც იგი ძველ ქართულ ძეგლებში გვხვდება. ოღონდ, იოანე პეტრიწის ნაწერებში მას ძალიან ხშირად ვხვდებით, ძველი ქართული ენის ძეგლებში კი აქ-იქ. ასე მაგ., ძალაუნებურად იქმნება ისეთი შთაბეჭდილება, თითქოს გიორგი მთაწმიდელი „ანგარიშს უწევს“ ექუსთა დღეთა“-ს ძველი ქართული თარგმანის ჩვენებას, როდესაც მოცემულ კონტექსტებში **ვიდრემე**-ს ხმარობს. ამგვარი რამ

გამორიცხული არ არის, რადგანაც ძველი ქართული თარგმანის გამოყენების მსგავსი შემთხვევები სხვაც გვხვდება გიორგი მთაწმიდლისეულ თარგმანში. ესეც რომ არ იყოს, იგი თვითონვე აცხადებს ძეგლის ანდერძში: „ღმერთმან იგი პირველნიცა თარგმანნი აკურთხენ, ღიდად ჰქელი აღმპყრნესო“ [ექუსთა 1947: 115,2-3]. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ იქ, სადაც ძველ ქართულ თარგმანში **ვიდრემე** და **უკუე** ერთადაა ნახმარი, გიორგი მთაწმიდლისეულ თარგმანშიც ასევეა გადმოტანილი. საერთოდ ყველა ზემოთმოყვანილი მაგალითი ერთ ადგილასაა თავმოყრილი. ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ მოცემულ ადგილას „ექუსთა დღეთას“ ძველ ქართულ თარგმანში **ვიდრემე** ბევრჯერ არის ნახმარი და ყველა შემთხვევაში *მაშ, მაშასადამე ამგვარად საკავშირებელი* სიტყვების მნიშვნელობით:

უკუეთუ ბოროტი იგი მათი ბუნებით არს, ღმერთი დამბადებელი **ვიდრემე** არს ბოროტისა?! და უკუეთუ ბოროტი ნებითა მათითა არს, **ცხოველნი ვიდრემე** უკუე არიან ივინი, და აქუს მათ ნება და იძრვიან ივინი ჰელმწიფებითა თჳსისაჲთა?! [ექ. დღ. ძე.: 87,70-10.]

როგორც ჩანს, **ვიდრემე**-ს მნიშვნელობა მთლად ნათელი არ იყო და ამიტომ მის გვერდით უთუოდ მნიშვნელობით მასთან ახლო მდგომ **უკუე** სიტყვასაც ხმარობდნენ, მაგ.,

ტყუვა **ვიდრემე უკუე** შჯულმან, რაჟამს – იგი განასაზღვრა და თქუა, ვითარმედ კეთილი და ბოროტი ჩუენგან არსო [ექ. დღ. ძე., 87,27].

უკუე რომ იმავე მნიშვნელობითაც იხმარება, რითაც **ვინაჲ** და **ვიდრემე**. ამის ბევრი დამადასტურებელი მაგალითი გვხვდება იოანე პეტრიწთან:

... რომელნი არიან სულიერ, ხოლო უსისხლო, საცნაურ **უკუე**, ვითარ არა არს სული სისხლ: ბ.კ. 27,24-25; ამათ მიერ **უკუე** საჩინო, ვითარმედ ყოველობასა საშუალი აქუს წესი: 1,48,20; საჭირო არს **უკუე**, რაჲთა თჳთმდგომარე იყოს შემდ-

გომად პირველისა: I,30,25; რაც ნიშნავს: „აუცილებელია, მაშასადამე, რომ თვითმყოფი იყოს პირველადის შემდგომ“.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, მნიშვნელობით „მაშ, მაშასადამე“ იოანე პეტრიწთან თვით ახალი ფორმა **მაშაც** ხშირად გვხვდება:

თუ ესე ესრეთ, **მაშა** სადა (არს) უზადოდ ერთი და დასაბამი ერთებრი: II,12,16-17; და თუ ესე ესრეთ, ვითარცა ზენა იჩუენა, **მაშა** იყოს შემდგომად ერთისა ყოველი სიმრავლე: II,27,27.

ამგვარად, იოანე პეტრიწი **ვინაჲვე**, **ვიდრემე** სიტყვებს, ჩვეულებრივ, დასკვნითი დებულების წინამავალ მტკიცებასთან დასაკავშირებლად ხმარობს. ამავე ფუნქციით იოანე პეტრიწთან ვხვდებით აგრეთვე **უკუე** და **მაშა** სიტყვებსაც. ხოლო რადგანაც მთელი „კავშირნი“ და მისი „განმარტება“ მტკიცებებსა და დასკვნებზეა აგებული, ამიტომ ზემოდასახელებულ საკავშირებელ სიტყვებს იოანე პეტრიწის ენაში ძალიან ხშირად ვხვდებით. ამ ტიპის საკავშირებელი სიტყვები ფილოსოფიურ თხზულებათა ენის მეტად საჭირო, და მის გამო მეტად დამახასიათებელ კომპონენტებს წარმოადგენენ.



V თავი სიტყვათა რიგი მარტივ წინადადებაში

1. მსაზღვრელ-საზღვრულის რიგი

მსაზღვრელ-საზღვრულის რიგი იოანე პეტრიწის ენაში, როგორც მოსალოდნელია, ძველი ქართული ენის ნორმებს მისდევს. მაგრამ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხშირია ახალი წყობის შემთხვევებიც. როგორც ც. კალაძე აღნიშნავს თავის გამოკვლევაში [კალაძე 1961: 96], ძველ ქართულში მიმდევობით ან კუთვნილებითი ნაცვალსახელით გამოხატული ატრიბუტული მსაზღვრელი, ჩვეულებრივ (ნორმის მიხედვით), მსაზღვრულის მომდევნო პოზიციაშია. აღსანიშნავია, რომ იოანე პეტრიწი ამგარ მსაზღვრელს არც თუ იშვიათად წინამავალ პოზიციაში სვამს.

მსაზღვრელად მიმდევობა:

ქმნილწარმოდგომილი საოცი: ბ.კ.72,11; ქებად მექმისა ღმრთისად და მარადის მოქმედისა ძალისა მისისად: II,212,19-20; უხრწნელი და სამარადისოა არსება: II,197,33; იხილვების სიმაველცა ...არა ვითარ გამრავლებულად და განთესებულად სიმრავლედ: II, 13,13 და სხვ.

მსაზღვრელად კუთვნილებითი ნაცვალსახელია:

ამათნი მოძრაობანი: II,225,7; საძირკველად თუხისა თნებისად: ბ.კ.4,6-7; სირთულესა თუხისა მყოფობისასა: I,10,11; თუხნი ნაბრწყინნი განაძლიერნა: I,96,9 და სხვ.

რაც შეეხება ზედსართავი სახელებით გამოხატულ მსაზღვრელებს, რომელთა რიგიც ძველ ქართულში ნათარგმნ ძეგლებში პოსტპოზიციურია, ხოლო ორიგინალურში უფრო პრეპოზიციური, იოანე პეტრიწის ნაწერებში ორივე წყობა გვხვდება. დავასახელებთ მხოლოდ პრეპოზიციის შემთხვევებს:

არა მარტივ სულ არიან: I,120,15; წარმომადგენლობითიცა ძალნი: I,37,28; მიზეზ გონიერისა ყოვლობისა არს სამარად-მყოფი: II,115,13; კიდევნებითნი რომელობანი: ბ.კ. 61, 11; უსულო სხული: ბ.კ. 3,14; ღმრთებრიენი სულნი: I,121,5-6; ნაწილებითნი სულნი: I,120, 4-5; აზნაურებითისა სულისათჳს, რომელ არს სიტყერი სული: I,124,11 და სხვ.

ძველ ქართულში მართული მსახდვრელის ნორმა იყო პოსტპოზიცია [კალაძე 1961: 77]; თუმცა მართული მსახდვრელის პრეპოზიციის მაგალითებიც გვხვდება. იოანე პეტრიწი ამ შემთხვევაში, ჩვეულებრივ, ძველი ქართულის ნორმას მისდევს, მაგრამ ზოგჯერ მართულ მსახდვრელს სახდვრულის წინაც აქცევს:

სულისა სათნოებანი: ბ.კ.II,11; საზღურისა რომელობად: II,181,3 ძუჭლთა სიტყუად: ბ.კ.23,24; და სხვ.

როგორც ვხედავთ, პრეპოზიციული მართული მსახდვრელი ბრუნვაში არ არის შეთანხმებული სახდვრულთან მაშინ, როცა პრეპოზიციის შემთხვევაში შეთნხმება აუცილებელი იქნებოდა (სათნოებანი სულთანი, სიტყუად ძუეღლთად, რომელობად საზღურისად).

მსახდვრელ-სახდვრულის წყობასთან დაკავშირებით საინტერესოა სახდვრულისაგან გათიშული მსახდვრელის ადგილი იოანე პეტრიწის ენაში.

გათიშული მსახდვრელ-სახდვრული

ძველ ქართულში გათიშული მსახდვრელების შემთხვევები ძალიან ხშირი არ არის, მაგრამ იგი იშვიათ გამონაკლისს მაინც არ წარმოადგენს [კალაძე 1961: 116; კიბირია 1963: 250]. გათიშულ მსახდვრელ-სახდვრულს საკმაოდ ხშირად ვხვდებით როგორც თარგმნულ, ისე ორიგინალურ ძეგლებში.

აწ მასვე **სიტყვასა** მოვიდეთ **სახარებისასა**: 126,7; **ღმრთეებისასა** მას ხედვენ **საკვრეულებასა** და **კაცობრივსა** იტყჳან **ნე**

ბასა: 194,30; **უმეტესსა** და **უმჯობესსა** ეძიებნ **კეთილსა**: 232,7; აღვრმან ვითარ ორი **სახჭ** მოსცის **საგმარი**: 134,4 და სხვ.

ზმნით გათიშული მსახდვრელიანი წინადადება ხშირია ევრემ მცირესთანაც:

ხოლო თანამონადირენი იგი მისნი **ჩუჭულებისამებრსა** მას ხედვიდეს **შარაგანდელსა** მზისასა: უწყ. 7,4; უპირატესად უკუშ **ცეცხლებრივსა** პატივ-სცემს **სახეთ-მწმასნელობასა**: პ.იბ. 143,30; **რომელთანი** უწყნი **ქებანი**: ეპიტავ. 2,2 და სხვ.

გათიშული მსახდვრელ-სახდვრული ამადლებულ, საზეიმო ელფერს აძლევს მეტყველებას და ხშირად გამოყენებულ რიტორიკულ ელემენტს წარმოადგენს ბერძნულ ლიტერატურაში. იოანე პეტრიწის მეტყველებისათვის საერთოდ რიტორიკული, საზეიმო, ამადლებული ტონია დამახასიათებელი და ერთ-ერთი ხერხი, საშუალება, რომლითაც ეს ტონი მიიღწევა, სწორედ მსახდვრელ-სახდვრულის გათიშვაა.

ისევე, როგორც ძველ ქართულ ძეგლებში, იოანე პეტრიწის თხზულებებშიც მსახდვრელ-სახდვრულს ყველაზე ხშირად თიშავს ზმნა. ამასთან, ატრიბუტული მსახდვრელი, მეტყველების რა ნაწილითაც უნდა იყოს იგი გამოხატული, ჩვეულებრივ, წინ უსწრებს სახდვრულს:

პირველთა უფრო შეერთებიან **მიზეზთა**: I,28,23; **აღმყვანე ბელობითი** უხესთაეს არსო **ძალი** განწმედელობითსა და უკუშქცევლობითსა: II,180,13; **უსახოსაცა** და **ურომელოსა** წარმოაჩენს **ნივთსა**: II,43,9; თვსთა **უზენაესთა** თან ესახისფერე ბიან **არსებათა** სიწმიდითა: II,155,19; რომელსაცა და თვთ მან **უმორფომანცა** სტრფო **ნივთმან**: II,76,28; სული **მიუდრკელისა** და **სამარადისოფსა** მიერ წარმოდგა **მიზეზისა**: II,198,4-5. მსახდვრელ-სახდვრული ბერძნულ დედანშიც გათიშულია:

სამართლად არცა **ერთი** მიეცემის **შენდობაჲ** მონანულთა: ბ.კ.16,19; ბერძნულშიც ასეთივე წყობაა: εἰκότως οὐδὲμία

δίδεται συγγνώμη μετανοῶσιν: De Natura §1,10; არა მეყსეულად მიმომავალსა ზედა და **მგრძნობელსა** მიმართა **ბუნებასა**: ბ.კ.9,8: οὐκ ἄθρόως ἐπὶ τὴν μεταβατικὴν καὶ αἰσθητικὴν ᾠρυχθε φῶσιν: De natura §506,6; **საღმრთოთა** მიერ იზიარების **სულთა**: I,110,12-13 ὑπὸ θείων μετέχεται πυχῶν: Procl. Inst. 184,4. ყოველი ქმნილი **ორბითისა მიერ** იქმნების **ძალისა**: I,51,9 Πᾶν τὸ γινόμενον ἐκ τῆς διττῆς γίνεται δυνάμει: Procl. Inst. § 79; ყოველი სულიერი და უსულოდ სხეული **ოთხთაგან** შეზავებულა **ასოთა**: ბ.კ.33,14: ამ შემთხვევაში ბერძნულ ტექსტში მსხდვრელი არ არის გათიშულ საზღვრულისგან: πᾶν σῶμα ἔμψυχόν τε καὶ ἄψυχον ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐκκράται: De natura §2,24.

უფრო იშვიათია პოსტპოზიციის შემთხვევები:

გონებასა შეიწყნარებენ **სრულსა**: I,121,13; **სიმრავლე** არს **დაფარული**: I,97,201; **გონება** არს **მოქმედებითი**: I,101,17; **მყოფობასა** განსზღვრებს **ყოველსა**: I,103,26.

როგორც ზემოთაც ვთქვით, ძველ ქართულში მართული მსაზღვრელისათვის ნორმა პოსტპოზიციია. ასევეა მსაზღვრელ-საზღვრულის გათიშვის შემთხვევაშიც. იშვიათად გვხვდება მსაზღვრელის პრეპოზიციაც.

შემთხვევათა უმეტესობაში გათიშული მართული მსაზღვრელი იოანე პეტრიწთანაც საზღვრულის მომდევნო პოზიციია:

ხოლო არისტოტელი ორსა **ტომსა** იტყვს **აირისასა**: ბ.კ. 65,4; **სიკეთესა** შეიქმს **სხეულთასა**: ბ.კ.35,10; რაჟამს **მიზეზნი** ვცნნეთ **მყოფთანი**: I,11,20; საქმე და **მოქმედება** არს **გონებისა**: II,169,2; **თავსა** დააწყობს **სირაფსასა**: II,59,17, 3-4; თანა გუაჯ **გუარსა** ბრძენთა **სიტყვასა** დაჭურეტად: II,10,7; რამეთუ არა თუ **გუარსა** ჯერ არს **საკითხავისასა** მიცემად: II,6,10 და სხვ⁴⁸.

⁴⁸ **გუარ** ტერმინი აქ ნიშნავს **აზრს**, **იდეას** [ვრცლად იხ. მელიქი-შვილი 1995: 193-209].

რადგანაც ასეთ შემთხვევებში მართული მსახდვრელი თავის საზღვრულთან შეთანხმებულია, აზრის გაგება არ არის ძნელი.

გათიშული მართული მსახდვრელის პრეპოზიციური წყობაც გვხვდება:

არცა ესე ჳელონისა არს **საქმე**: ბ.კ. 48,19; თუთ მათ **ხედვათა** ვფუცავ **სურვილსა**: II,222,19; **ცნობისაცა** მუნით მიიღო **ძალი**: I,29,24; **სიტყვერებითისა** ცხად ჰყოფენ **მოქმედებასა**: ბ.კ.48,10.

როგორც ვნახეთ, აქ პრეპოზიციური მართული მსახდვრელი თავის საზღვრულს ბრუნვაში არ ეთანხმება: არც უშუალო მეზობლობისას და არც მაშინ, როცა დაშორებულია. წინამაგალი გათიშული მართული მსახდვრელის დაკავშირება თავის საზღვრულთან ჳირს სწორედ იმიტომ, რომ იგი მასთან შეთანხმებული არ არის. მსგავს შემთხვევებში აზრი რომ სწორად გავიგოთ, ყურადღების გამახვილებაა საჭირო.

გათიშული მსახდვრელის თავის საზღვრულთან დაკავშირება ჳირს მაშინაც, როდესაც მათ შორის გარდა შემასმენლისა, წინადადების სხვა წვერებიცაა ჩართული, მაგ., თვით მსახდვრელის განსაზღვრებები, ქვემდებარე, დამატება, გარემოებები და სხვ.:

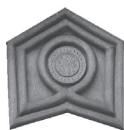
ათა აღქმისა მიზეზად **კეთილბასა** იტყვს, ყოველთა მხედისა **ღმრთისასა**: II,68, 20; რამეთუ ნიადავ მასვე და ერთსა **სფეროსა** მოჰვლის სამარადისოდსა **იგიეუობისასა**: II,165,18; ამათ სამთა **წყაროთა** და **დასაბამთა** დასხამს პირველ **მყოფთასა**: II,149,1; რამეთუ **ყოველივე** თვს შორის შემოუცავს **გასაგონოდ**: II,136,19-20; ერთნი და მხოლონი სწორედ **ყოველთა** მიეფინებიან არსთა **მორთულებასა**: 172,18; არა უდარესთაგან **რას** შეიწყნარებს ღმრთებრივი ზესთმექონეობად **ცნობასა**: I,77,5; და ვერცა კიდურთა შორის ყოფად ოდენ **რას** წარმოთხზავს არსთა **სირაჲსასა**: II, 89, 8-10; მაშინ ითქუა, ვითარმედ ყოველსა **გუარ-**

სა არსებოდ დაუუმჯობესდების მოქმედებისას: II,103,6-7; ყოველი, **გზასა** და **მიდრეკას** შორის ხილული **ბუნებითსა**, ვითარ გუარ არს და ჯერეთ არა გუარ: II, 104,32, **გუარსა** დაიცავს აქა **პერიპატოელთასა**: II,57,; სხუასა **გუარსა** გუთხრობს ჩუენ **სრულებისასა**: II,90,3; ხოლო ქება ქებათად **გუარსა** აჩუენებს სულთა **სისრულისასა**: II,226,32; **გუარსა** თანა გუაც ცნობად დიდთა საღმრთოისმეტყუელთა შორის **ხედვისასა** და აღებად **პაზრსა** წინადთვე წინამდებარისა **წიგნისასა**: II,3,3-4 და სხვ.

მსგავს შემთხვევაში, ცხადია, აზრის გაგება გართულებულია გამთიშავი სიტყვების სიმრავლის გამო. მაგრამ თუ კარგად ჩავუკვირდებით, ეს სიმძნელე გადაილახება იმიტომ, რომ საზღვრულისაგან რამდენიმე სიტყვით გათიშული მართული პოსტპოზიციური მსაზღვრელი მასთან ბრუნვაშია შეთანხმებული. მაგრამ აზრის გაგება უფრო ძნელდება მაშინ, როდესაც ასეთ შემთხვევაში პრეპოზიციური წყობის მართული მსაზღვრელია:

გონიერთა **გუართასა**, სული შემდგომად და მეორედ წარმოიყენებს **ემფასსა**: I,116 (რაც ნიშნავს: *აზროვნების ფორმათა გამოვლინებას სული (შემდგომ და) მეორეულად წარმოაყენებს*. ბერძნულში არის: τὸν νοερόν ἄρα εἰδὸν ψυχὴ δεικνύει τὴν ἐμφάσει: Procl. Inst. §194). ვითარ **ერთა** ზედა საცხადო ვყოთ სახეთასა: II,127,16 (*ერთების მაგალითებზე ნათელგეყოთ*); და მერმე კუალად **სხუათა** ვიქმნეთ მოქმენე შეუდგმელთა ერთთა: II,30,28 და სხვ.

ამგვარად, მსაზღვრელის გათიშვა თავის საზღვრულისაგან, თუმცა ერთგვარ რიტმს და მელოდიურობას ქმნის, მაგრამ ზოგჯერ აძნელებს წინადადების აზრის გარკვევას.



2. წინადადების სხვა წევრთა გათიშვა

გარდა მსაზღვრელ-საზღვრულისა, შეიძლება გათიშულ იქნას ერთმანეთთან რაიმე ნიშნით დაკავშირებული სხვა წევრებიც, რომელნიც, ჩვეულებრივ, უშუალო მეზობლობაში არიან ხოლმე.

ასე მაგ., ძველ ქართულში ვხვდებით შედგენილი შემასმენლის სახელადი და ზმნური ნაწილის ერთმანეთისაგან გათიშვის შემთხვევებს:

დაბნელებლ და **შესულეზულ** თავნი მათნი **არიედ**: სინ. მრ., 110, 9; **უბრძნეს** ყოველთა მკვეცთა **იყო**: სოლომ. 98, 12; ზედადს-ზედაობანი იგი ჭირთანი **მსგავს** დელვათა **არიან**: სოლომ. 113,4 და სხვ.

სახელადი და ზმნური ნაწილი იოანე პეტრიწთან შეიძლება გათიშული იყოს სახელადი ნაწილის განსაზღვრებით (რაც სრულიად ბუნებრივია მსაზღვრელის პოსტპოზიციის შემთხვევაში):

რამეთუ აღენესნი სადგურ და **სიმტკიცე** ჭურჭელთა **არიან**: ბ.კ.124,6; რამეთუ ორობად სამარადისოდ **მიზეზ** უსაზღვროობისა **არს**: II,177,7; ესე ყოველი **საზიარო** კაცთა და უტყუთა **არს**: ბ.კ.7,5.

გათიშვა შეიძლება მოხდეს უბრალო დამატებითაც:

საჩინო ჩუენდა **ჰყო**: II,214, 1; **გასაგონო** ჩუენდა **ყყოთ**: II,85,15; **სიკუდილ** ამათდა **არს** დაცემა: ბ.კ. 17,14; ეგ ზომვე **ხატ** და **მსგავს** მისდა **არს**: II,37,1-2.

გამთიშველად გვევლინება ისეთი უბრალო დამატებაც, რომელიც ხარისხის ფორმიანი სახელადი ნაწილის შესადარებელი სიტყვაა:

სამარადისოდ ღმრთებრივნი **უდასაბამიერეს** და **უგარეშემცველეს** მათ მიერ წარმოქმნილითაჲსა **არიან**: I,87,27.

შეიძლება გათიშული იყოს შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილები ზმნური ნაწილით (ან სხვა წევრებითაც). ეს არც ძველ ქართულშია იშვიათი მოვლენა:

ფესუდითა ოქრეანითა **შემკულ** არს და **შემოსილ**: ფსალმ. 44,14; რომლისა იგი არა **ღირს** ვიყვნით და **თანამდებ**: კაც აგებ. 139,18; **საწუნელ** არს **შეურაცხ**: ექუსთა. 28, 36; **უგალ** არს იგი მენავეთაგან და **შეუკადრებელ**: ექუსთა, 85,25; **უცხო** არს ღმრთის მსახურებისაგან და **უჯერო**: ექუსთა, 20,2; ესე **უჯერო** არს და **შეუძლებელ**: პ. იბ. 48, 39; ბოროტი **უმიზეზო** არს და **განუსაზღვრებელ**: პ.იბ.55,3; **სრულ** ჰყოფს და **შეურევნელ**: პ.იბ. 46,13 და სხვ.

იოანე პეტრიწის ნაწერებში შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილები გაყოფილია ხოლმე ზმნურ ნაწილთან ერთად ქვემდებართვაც, დამატებითაც. აღსანიშნავია, რომ ასეთ შემთხვევებში ბერძნულშიც იგივე წყობა გვაქვს:

უსხეულო ვინაჲვე აქუს გუამოვნებად და **უვნები**: I,124,25 ἄσῳν ὑπόστασιν ἔχει καὶ ἀπαθῆ: Procl. Inst. §208,4; ღმრთეებრ **გასაგონო** არს და **უზიარებელ**: I,96,24 νοητόν ἐστι θεῖον καὶ ἀμέθεκτον: Procl. Inst. §161; **უსხეულო** არს და **განუწველებელ** მეგრ არსებით და **უვნებელ**: I,124,23-24 ἄσῳν ἐστι καὶ ἀδιαίρετον κατ' οὐσίαν καὶ ἀπαθῆ: Procl. Inst. §208. რათა **ერთ** ყოს და **თანტომ** ყოველი აღგებული: ბ.კ.8,3; ὥστε μίαν εἶναι καὶ συγγενῇ τῇ πᾶσιν κτίσιν: De natura, §1,3. ვინაჲ ერთბამად **ცხოველცა** იყოს და **ცხოველობა** სული: I,118,30 და სხვ.

გათიშვა შეიძლება მოხდეს შერწყმული წინადადებების ერთგვარი წევრებისაც. მაგ., ძველ ქართულში:

ყუედრება დაითმინა სულმან ჩემმან და **გლახაკება**: ფსალმ. 68:21.

იოანე პეტრიწი შერწყმული წინადადების ერთგვარ წევრებსაც ხშირად თიშავს ერთმანეთისაგან. ასე მაგ.:

გათიშულია პირმიმართი დამატებები:

სრული **გასრულებულსა** პრქჷან და **უნაკლულოსა**: II, 69, 10; შეერთებულსა და კეთილგუარსა **ძალსა** ერთისასა წარმოაჩენს და **მიზეზსა** შემდგომთა გუამოვნებისასა: I, 91, 23; **სათნობასა** თანამავალ ექმნებიან და კეთილად **მსახურებასა**: ბ.კ. 11, 14 და სხვ.

გათიშულია უბრალო დამატებები და გარემოებები:

იტყვს, ვითარმედ სული **არსებისა მიერ** თვისისა განისაზღვრების, თუ **მოქმედებისა**: II, 197, 21; რამეთუ ესენი **მომცდომად** იტყვან და არა **საჭიროდ** სუესა: ბ. კ. 144, 1-2; და ამის კერძოდსად თანაშემწენი ჩუენნი **გონებად** სულთა ჩუენთა შევრაცხნეთ და **თუალად** გუამისა ჩუენისა: II, 207, 20-23; არცა **თნებითად** ითქუმის ღმერთებრი არცა **მიდმოგონებითად**, არცა **გონებითად**: I, 75, 3-4.

ბერძნულში წყობა ასეთივეა, ოღონდ ზმნის გარეშე: ὁ θεὸς ὁὐκ ἐξαστὸν τὸ θεῖον οὕτε διασπῆσθαι οὕτε νοῦν. : Procl. Inst. §123.

არცა სხეული არს, რომელი ბუნებით **განბნევადად** აღმოაჩინა და **განვრწნადად**, არცა რომელობად და რაოდენობად: ბ.კ. 51, 7; **საუკუნესა შორის** აქუს მყოფობად და დაუვსებელსა **ცხორებასა**: II, 197, 22; ყოველი იგი **ჩუენებასა შორის** ძეს და **გუარსა**: II, 37, 26; **უსაზღვრობასა** თანა წარმოდგომილ არს და სანიადაგოსა **გუარსა** ვითარებისასა: II, 140, 19 და სხვ.

ხშირად ზმნისართი გათიშულია ზმნისაგან:

და ესთა ვიდრე მოქცევთამდის არსთაჲსა **იპყარ**: II, 30, 31; რათა **იძულებით** მის მიერი **აღესრულებოდის**: ბ.კ. 151, 21; კუალად უკუე **უფლებრივად** სხეულთასა სული ყოველთა კაცთაგან **აღსაარებულია**: ბ.კ. 6, 3 და სხვ.

3. ქვემდებარისა და შემასმენლის რიგი

როგორც ცნობილია, ქართულ მარტივ წინადადებაში, ჩვეულებრივ, ქვემდებარე პირველ ადგილზეა, შემასმენელი კი მას მოსდევს. უმეტესად იგი მარტივი წინადადების ბოლოშია ხოლმე. ეს ჩვეულებრივი, დამახასიათებელი წყობა შეიძლება დაირღვეს. ამის მაგალითები დღესაც გვხვდება და ძველი ქართული ენის ძეგლებშიც ხშირად დასტურდება, მაგ.,

უქმ არა ყოველისავე საქმისა მიმართ შეპყრობილი საღმობისა მიერ: სოლომ. 94, 23; თვთ მებრ მათვე გულის ზრახვათა გულისთადთაგან ექმნების ზიარებად: ექ.დღ. ძვ., 29,10; უნიკთოფსა ნათლისა ეტლად და მტვროველად დაიბადნეს აწ მნათობნი: ექ.დღ ძვ., 65,26; უკუანადსკენელ ნაჰმეველა არს რისხვად: პ. იბ. 149,7 და სხვ).

მსგავსი გადაჯგუფება კვლავ სტილის თავისებურებებთანაა დაკავშირებული და იმავე მიზანს ემსახურება, რასაც გათიშულ წევრთა ხმარება.

იოანე პეტრიწის სტილის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია ქვემდებარისა და შემასმენლის ადგილების შეცვლა, ქვემდებარის გადატანა წინადადების ბოლოს. ზოგჯერ ეს ბერძნული დედნიდან მომდინარეობს:

φρσει γάρ συναγλαστικὸν καὶ πολιτικὸν ζῶον γέγονεν ὁ ἄνθρωπος De natura §1,9 – რამეთუ ბუნებით თანმეჯოგედ და მოქალაქედ ცხოველად შეიქმნა კაცი: ბ.კ.16,4.

πλεονεκτεῖ πάντα τὰ ζῶα ὁ ἄνθρωπος: De natura §1,8 – დაამეტებს ყოველთა ცხოველთა კაცი: ბ.კ.14,23;

χαριστὸν ἄρα πάντῃ σματάων ἐστὶ τὸ πρὸς ἑαυτὸ ἐπιστρέφον: Procl. Inst. §16 – განყენებულ ვიდრემე არს სხეულთაგან ყოველი თვსდადვე უკუნმქცევი: I, 16, 27.

δεῖ ... προῖναι ἀπὸ τῆς πατρικῆς ἐνώσεως ἐκάστην: Procl. Inst. §106,

14-15 – ჯერ არს, რადთა... იწარმოებოდეს მამებრივისა შეერთებისა მიერ თითოეული: I, 92, 1-2.

მსგავსი წყობის წინადადებები გვხვდება ორიგინალურ ნაშრომში – „განმარტებაშიც“:

განმზომს ყოველსა ცხოელთა აგებულებასა ჯამი: II, 109, 3; რამეთუ ხატი არს გონიერისა ღოფსი და ორდანოდ მიდრეკი-სა და ჟამისად აპოღლო ოქრომუსიკელი: II, 112, 9-11; ვიდრე მდელთა და ქვათამდე წარჰვლიან ძალნი ესე: II, 180, 21; არა სწორ არცა ბუნებითა და არცა მოქმედებითა მიმდებელთა ყო-ველთა მყოფობად: II, 172, 21 და სხვ.

ასეთი წყობის წინადადებები უცხო მელოდიკის მქონეა, როგორც ჩანს, იმის გამო, რომ თხრობითი წინადადებისა-თვის დამახასიათებელი დადმაველი ტონი უცვლელი რჩება, მაგრამ იცვლება ქართულისათვის დამახასიათებელი ის თა-ვისებურება, რომლის მიხედვითაც აღმაველ საფეხურს ქვემდე-ბარის ადგილი ემთხვევა ხოლმე, დადმაველ საფეხურზე კი ჩვეულებრივ შემასმენელია. ასეთ შემთხვევებში საპირისპი-რო მოვლენასთან გვაქვს საქმე: ტონის ამადლება შემასმე-ნელზე მოდის, დადაბლება კი – ქვემდებარეზე, რომელიც წი-ნადადების ბოლოშია მოქცეული. როდესაც მსგავსი წყობის წინადადება ენაცვლება მის წინამავალ ჩვეულებრივი წყობის წინადადებათა სიმრავლეს, მათს ჩვეულებრივ მელოდიკაში დისონანსი შეაქვს და ამით მოღიანი თხრობის სტილს ღა-მახსა და მოხდენილს ხდის. ამ ხერხით თხრობის მონოტო-ნურობა და ერთფეროვნება მოხერხებულად არის გადალახუ-ლი. ეს მით უფრო აღსანიშნავია, რომ მსგავსი წყობა აზრის გაბუნდოვანებას არ იწვევს.

4. ზოგი ნაწილაკისა და კავშირის რიგი წინადადებაში

სხვათა სიტყვის -თ ნაწილაკის ადგილი

ძველსა და ახალ ქართულში სხვათა სიტყვის -თ ნაწილაკი, ჩვეულებრივ, წინადადების ბოლო წევრს დაერთვის. ასეთად ქართულში ყველაზე ხშირად შემასმენელი გვევლინება, თუმცა შეიძლება სხვა წევრიც იყოს:

ნეტარ მას კაცსა, ვინ არღარა ცოცხალ არსო: ხანძთ. 297, 40; სიბრძნე მისი შეცვალებულ არს სიბერიითაო: ხანძთ. 288,34. რამეთუ იტყოდესცა რომელნიმე ქუხილი ყოო, და ზოგნი იტყოდეს ანგელოზი ეტყოდაო: სინ. მრ. 150,16, რამეთუ ვერ ვინ სოფელსა ამას მყოფი უარჰყოვს ბოროტსაო: ექ. დღ.ძვ. 34,11; გამოიღენ ქუეყანამანო: ექ. დღ. ძვ. 65,1; ვითარმედ ვერ შესაძლებელ არსო: ექ.დღ. ძვ., 41,36 და სხვ.

იოანე პეტრიწთან ასეთი ჩვეულებრივი წყობა საკმაოდ ხშირად გვხვდება:

პირველმან საზომმან ყოველი განზომაო და პირველმგან საზღვარმან ყოველი აღსაზღვრაო: II,81,25; ყოველი გამგონე შესაბამად თვსთა არსებათაჲსა იმოქმედებსო: II, 9,21; ცეცხლად და ჰაერად სულსა აღასრულებენო: ბ.კ. 24,5; მსგავსებისათჳს იტყჳს, ვითარმედ უცვალებელი ხატიო: II,78,9; ზევს მიხედვითა გონიერისა ცისაჲთა ჰბადა და აღამყო იგიო: II,47,33 და სხვ.

მკვეთრად განსხვავებული მელოდია აქვს წინადადებას, როდესაც სხვათა სიტყვის -თ ნაწილაკი წინადადების თავში ან შუაშია მოქცეული. ასეთი წყობა ძველ ქართულში იშვიათად, მაგრამ მაინც გამოჩნდება ხოლმე, უფრო X–XI საუკ. ძეგლებში:

ვითარმედ განმზადაო თჳსი იგი ტაბლათ: სოლომ. 195,31;

რომელსაცა უკმსო საქებელი იგი მრავალდონეობად: სოლომ. 93,18; ესე ვითარ იგი ეტლი, საჯდომელი დიდისა ბასილისაი, დააყენაო წადმართ სღვისაგან მიტროპოლიტმან ტჯანადსამან: კომ. 150; და ვითარ ბოროტ თქუმიანო ესენი: პ. იბ. 51,6; ცხოველ არსო ჩემ შორის ქრისტე: პ. იბ. 41,15 და სხვ.

ასეთი შემთხვევების იშვიათობა ძველ ქართულში გამომდინარეობს იქიდან, რომ იშვიათია თვით შემასმენელი წინადადების თავში.

როგორც ენახეთ, იოანე პეტრიწის სტილის დამახასიათებელია შემასმენლის წინადადების თავში ან შუაში, ქვემდებარის წინ ხმარება. მეორე მხრივ, მისი თხზულებების ხასიათი ხშირად მოითხოვს სხვათა სიტყვის გადმოცემას (ვისიმე აზრის დამოწმებას ან გამეორებას). ამიტომ სხვათა სიტყვის **-ო** ნაწილაკი მის წინადადებაში ხშირად თავში ან შუაში ექცევა. ასეთი შემთხვევები ბევრჯერ მეტია, ვიდრე ის შემთხვევები, როდესაც **-ო** ნაწილაკი წინადადების ბოლოშია.

რომლისათვის იტყვს სოკრატი: ნიადაგ მესხუაესა მდედრსა **ჰგავსო** ნივთი: ბ.კ.105, 8; მაშინლა ვიტყუთო ცნობად, ოდეს მიზეხნი ვიუწყნეთო და დასაბამნი საქმეთანი: II, 42,1-2; ცეცხლი **არსო** სხუათა ასოთა მშობიერი: ბ.კ.71-6; კრატირსა შორის... **შეზავაო** საყოველთაოდ სუელი: II,52,17; „სულსა შორის შენსა **ვიხილეთო** ნათელი ძეგ შენი“: II, 209,29; უხევდებისო მიზეხნი მიზეხიანსა: II,55,30; აობად სწორად **ხუდაო** პირველისა ადსგან ყოველთა მყოთა: II,56,20; რამეთუ იტყვს არისტოტელე: ხრონო **არსო** საზომი მიდრეკისად: II,107,21; **იკითხვიდისო** სოკრატე, ვითარ იკითხვიდიან ყრმანი მცირენი: II,6, 9; თვს შორის დაუესებლად **აქუსო** წყაროდ გაგონებათად: II,165,11 და სხვ.

წინადადების თავსა და შუაში სხვათა სიტყვის **ო** იშვიათად წინადადების სხვა წევრებსაც შეიძლება დაერთოს:

რადო, მყოფთა ურჩეულეს, გასაგონთა უნანარესი: II,34,10; ნამდულ მყოფისა **ნათხუნნიო** ღმრთეებრ მოენარე – იტყვს

სოკრატე: II,18,18; არს **რადემო**, თუთ მათ ვარსკვლავთა სამსახურო, მაწყნარებელ მათდა: ბ.კ.143,22; არა კაცსა **ზედაო** გზანი მისნი: ბ.კ.155,28; აქებლით **მასო**, ცანი და მზე: II,212,20.

როგორც ვხედავთ, ასეთი გზითაც ისეთივე მელოდიკის წინადადება იქმნება, როგორც წინა შემთხვევაში: ამას, სხვათა შორის, ისიც უწყობს ხელს, რომ აქაც, ხშირად ზმნაა წინადადების თავში.

ამგვარად, სხვათა სიტყვის **-ო** ნაწილაკის წინადადების ბოლოდან თავში გადატანა იმ წვერიანად (უფრო ხშირად შემასმენლიანად), რომელსაც იგი დაერთვის, იმავე სტილისტურ მიზანს ეხმაურება, რისთვისაც წინადადების წვერთა გათიშვა, თუ ქვემდებარე-შემასმენლის ადგილების შენაცვლე-ბა. ამ გზით იცვლება წინადადების ჩვეულებრივი მელოდიკა.

აღსანიშნავია, რომ ამ ხერხს ხშირად მიმართავს დავით აღ-მაშენებლის ისტორიკოსი [ცხ. დავით. 1955] მაგ.: არცა მშუღ-ლი თავს **იდებსო** მარადის გარდაცმულობასა: 357,20; **არი-ანო** მრავალნი და ურიცხვნი სამეფონი, რომელთა არცა თუ სახელი გასმიეს შენ: 335,17; არცაღა **გაწოდეთო** მწვალებე-ლად: 356,17 და სხვ.

ამავე ხერხით ქმნის ამაღლებული ელფერის ეფექტს კონ-სტანტინე გამსახურდიაც [კ. გამსახურდია 1960]. მაგ.,

მახარაი-ღა **დარჩებაო** ტახტის მემკვიდრედ: დავ. აღმ. 19; ასე იფიქრა: დახოცილო გვამების საძიძვენელად **მოსულაო** ნადირი: იქვე, 205; ეპისკოპოსებს **გულისხმოდაო** პატრონი: იქვე, 419 და სხვ.

პირობითობის თუ კავშირის ადგილი

როგორც ზემოთ ვთქვით, **თუ** კავშირი, ჩვეულებრივ, იწყებს დამოკიდებულ წინადადებას და ზმნის წინ დგას. მთა-ვარი წინადადება ასეთ შემთხვევაში მოსდევს დამოკიდებულს.

მაგრამ ასეთ ჩვეულებრივ წყობასთან ერთად ძველ ქართულ ძეგლებში გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც **თუ** კავშირი ზმნის შემდეგაა დასმული და ამიტომ ზოგჯერ წინადადების ბოლოშიც ექცევა. იშვიათად – თვით დამოკიდებული წინადადებაც მთავრის შემდეგაა მოქცეული.

არა წარვწყმიდო, ვპოვო-**თუ** მუნ ოც და ათ: დაბ. ოშკ. 18:30; რამეთუ გითხრა თქვენ, ისმენდეთ-**თუ**, აღგიბორგდეს: სინ. მრ. 214, 16; იქმნე-**თუ** რქა, გექმნეს შენ ძირ: სინ. მრ. 219, 1; ჰბრძოლის-ღა **თუ** ვინ, სძლონ: სინ. მრ. 223, 26; კმა არს მოწფისა მის, იყოს-**თუ** ვითარცა მოძღუარო თუსი: სინ. მრ. 255; იხილი-**თუ** მპარავი, თანა ურბიოდი მას: ფსალმ. 49:18; იყოს **თუ** ვინმე გულის-ვმისმყოფელ ანუ გამომეძიებელ ღმრთისა: ფსალმ. 52:3; არა აქუნდეს ზრუნვად, ევნოს **თუ**, გინა არა: სოლომ. 91, 7-8; იტყოდის-**თუ** ვინმე: პ. იბ. 129, 18; მოეც, გნებაეს-**თუ**: პ.იბ.8,11; ხოლო შეუნდოთ-**თუ** ... პ.იბ.65,4; უვმდეს **თუ** ვისმე გამომეძიებელთაგანსა ცნობად: უწყ. 3,16 და სხვ.

ასეთი წყობა იოანე პეტრიწის ენის მეტად დამახასიათებელ შტრიხს წარმოადგენს.

თუ კავშირი ზმნის შემდეგაა, დამოკიდებული წინადადება წინ უსწრებს მთავარს:

იყოს **თუ** განშორებულ, ვითარ უძლოს შეერთება: I,54,18; თქუას **თუ** ვინ, ვითარმედ: ბ.კ. 45,20; იუწყოს **თუ** საცნოო თვთებად თუსი იუწყოს: I,70,27; ეძიებდე **თუ** სხეულთა მომმარჯობასა ... ჰპოვო: II,196,6-7; იყოს **თუ** უმეტეს განწვალებულ, უმეტესცა სხუა და უცხო იყოს თუსისა წარმომემშვისაგან: I,24,14; ჰბაძავს **თუ** ერთსა, იგი უკუე მიუდრეკელად წარმოაარსებს შემდგომთა თუსთა: I,23,1-2; იყვნენ **თუ** აღმოსავლეთს,... დაკლებულ არიან დასავლეთს: II,18,8; გნებაეს **თუ**, სახეთაცა მიერ ცხად ვპყოთ: II,14,3; გონიერ **თუ** არს არსებად, და ძალიცა და მოქმედებად მისი გონიერ: II,31,31 და სხვ.

თუ კავშირი ყოფს ერთგვარ წევრებს:

სიმრავლე **თუ** და ერთი ეზიარებიან ურთიერთას: II,28,20; უკუნ ექცევის **თუ** და არა არს მიზეზ მისდა, ვითარ ეგოს ესე: II,88,15;

თუ კავშირიანი დამოკიდებული წინადადება მოსდევს მთავარს და ზოგჯერ **თუ** კავშირი წინადადების ბოლოში ექცევა:

რამეთუ ესე მხოლოდ შენდობასა მიემთხუჭვის, შეინანოს **თუ**: ბ.კ.16,9; უსაზღვრო არვისდა არს უმცრო, არს თუ იგი უსაზღვრო: I,108,10; ვითარ უკუე წინაუკუმო, განეყენოს **თუ** დასაბამთაგან: I,80,31; სულისა მიერ ნაკმევი ... თანმიცემულა სხეულთა, ეზიარების **თუ** სხეული სულსა: I,80, 4; არავინად იყოს წესი, არცა წარმონათხი, ეგოს **თუ** მხოლო უნაყოფო თჳს შორის: II,8,26; არარად შემძლებელ არს წარმოდგომად..., განეყენოს **თუ** ღმრთეებრივსა რიცხუსა: I,88,8 და სხვ.

* * *

ამგვარად, წინადადების წევრთა (თუ ნაწილაკებისა და კავშირების) წყობის ქართულში არსებული ორი ან რამდენიმე შესაძლებლობიდან ჩვეულებრივს და ხშირად ხმარებულს იოანე პეტრიწის ენაშიც ხშირად შევხვდებით. მაგრამ იშვიათად ხმარებულს, იოანე პეტრიწი გარკვეული სტილისტური საჭიროებისათვის ხშირადვე აყენებს, რაც მისი ენის კიდევ ერთ დამახასიათებელ თავისებურებას ქმნის: წინადადებას განსაკუთრებულ რიტმულობასა და მელოდიურობას სძენს.



VI თავი

გრეციზმები სინტაქსის სფეროში

ერთ-ერთი ფაქტორი, რომელიც განსაზღვრავს იოანე პეტრიწის სტილს, როგორც ვოქვით, ბერძნული ენისა და ბერძნული დედნის გავლენაა.

როგორც ზემოთაც ვოქვით, იოანე პეტრიწი ხშირად გამოხატავს თავის აღტაცებას ელინთა „ენამზეობისა“ და „გონებადლეობის“ გამო: „ყოველთავე, ელლინთა ენამზეობასა ზედა, თუხი სახელი ჰქვიან, შესაბამის თუხისა არსებისად, ხოლო ჩუენთამან, არცა თარგმანთა, არცა სხუამან ვინ დასჭურინა და აწ მე უზომოდ მიშლის თარგმანსა შინა, რამეთუ ყოველსავე ერთად და სწორად იტყვიან და დასდებენ ჩუენნიო“ [პეტრიწი II,6,23-27].

ბერძნული ენის გავლენა იოანე პეტრიწის ენაში თავს იჩენს ტერმინთა წარმოებაში,⁴⁹ უფრო ხშირად კი სინტაქსის სფეროში.

შემასმენლის (**არს** მეშველი ზმნის) ჩავარდნა, წინადადების მიმდებარე, ინფინიტიურ და პასიურ კონსტრუქციითა ხმარება, და კავშირის ქართულისათვის უჩვეულო, ნაწილაკის მნიშვნელობით გამოყენება იოანე პეტრიწის ენის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს. მაგრამ აქვე უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ მსგავსი ბერძნოზმები არც თუ იშვიათია ძველი ქართული ენის ბერძნულიდან თარგმნილი ძეგლების ენაში. მთარგმნელები თავიდან ვერ იცილებდნენ, თუ შეგნებულად არ არიდებდნენ თავს ბერძნული ენისა და ბერძნული დედნის გავლენას. ასეთი გავლენის შესაძლებლობა, ჩვეულებრივ, სინტაქსის სფეროში წარმოიქმნება. დედნის გავლენისა და უცხო სინტაქსური კონსტრუქციების თარგმანში გადმოტ-

⁴⁹ იხ. აქვე, „სიტყვაწარმოება“, გვ. 62

ანის საკითხი დღესაც მეტად მტკივნეული საკითხია მთარგმნელობით საქმიანობაში.

მაგრამ იოანე პეტრიწის მიერ ბერძნული ენის სინტაქსური თავისებურებების ზოგჯერ ქართულში გადმოტანა მექანიკურ გავლენას არ უნდა მივაწეროთ. იგი გარკვეულ მიზანს ემსახურება: ქართული ენა გახადოს ფილოსოფიური აზრის გადმოცემის ისეთივე სრულყოფილ იარაღად, როგორიც იყო ბერძნული, სადაც ფილოსოფიური აზროვნება უმაღლეს საფეხურზე აიყვანეს ჯერ კიდევ ელინური ხანის დიდმა ფილოსოფოსებმა.

ბერძნული ენის სინტაქსის გავლენა იოანე პეტრიწის ენაზე უშემასმენლო წინადადებების, მიმღებურ და ინფინიტიურ კონსტრუქციათა ზოგ სახესა და და კავშირის „ც“ ნაწილაკის მნიშვნელობით ხმარებით, ზოგიერთ შემთხვევაში ტერმინთა კალკირებით ამოიწურება. მაგრამ რადგანაც დასახელებული ფაქტები იოანე პეტრიწის ენაში ხშირად გვხვდება, ეს საგრძნობლად აძნელებს ისედაც რთული ფილოსოფიური აზრის გაგებას.

1. უშემასმენლო წინადადებები

ბერძნული ენის გავლენა აშკარად იგრძნობა უშემასმენლო წინადადებების ხმარებაში. ჩვეულებრივ, ჩაგარდნილია „არს“ მეშველი ზმნა.

რადგანაც ქართული ენისათვის უცხოა უზმნო წინადადებები, ამიტომ უშემასმენლის გამოტოვება მეტად აძნელებს აზრის გაგებას. ასე, მაგ.,

რამეთუ იგივეობა ერთი და კეთილი (= რადგანაც იგივეობაა ერთი და კეთილი): I,18,17 τὰὐτὸν γὰρ ἔν καὶ τὰγαθόν: Procl. Inst. § 20.

მაგრამ იოანე პეტრიწის ენაში უშემასმენლო წინადადებების სამი სახე შეიძლება განვასხვაოთ:

ა) ისეთი უშემასმენლო წინადადებები, რომლებშიც გამოტოვებული შემასმენელი ადვილად აღდგება წინამავალი წინადადების მიხედვით, სადაც შესაბამისი შემასმენელი სახეება. ამიტომ ასეთ შემთხვევაში მეორე წინადადება შეიძლება უბრალოდ უსრულ წინადადებადაც ჩაითვალოს. მსგავსი უშემასმენლო წინადადებების აზრი ძნელი გასაგები არ არის:

სიტყვებით ვიდრემე მოიპოვა ფილოსოფოსობამან, ხოლო საქმიერობით – ტკივილთმოყვარებამან: II,225,35; რამეთუ საყოველთაოსა და პირველსა საუკუნესა შეუცვან ყოველნი ნაწილებითნი საუკუნენი, და პირველსა საყოველთაოსა ჟამსა – ყოველნი ნაწილებითნი ჟამნი: II,117,1-2; რამეთუ საყოველთაოდ სული ყოველობასა ბუნებისა და ცისასა წარმოაჩენს, ხოლო ნაწილებითი სული – ნაწილებითსა სხეულსა და ბუნებასა: II,127,17-18; რამეთუ რიცხუნი არსებათანი გუარნი არიან, ხოლო სული – გუარითი-გუარად გამგონე: II,200,21; და არცა გამგონე სხუა არს და არცა გაგონებული, არამედ გამგონე – გაგონებული და გაგონებული – გამგონე: II,186,22 და სხვ.

მსგავსი წინადადებები უმეტეს შემთხვევაში რთული თანწყობილი წინადადებების მეორე ნაწილს წარმოადგენს, რომელშიც პირველი ნაწილის შემასმენელი აღარ არის გამოვლენილი. გამოტოვებული შეიძლება იყოს ყოველგვარი შემასმენელი, რომლის ადგილზეც აუცილებელია ტირე დაიწეროს. მსგავსი გამოტოვება შემასმენლებისა ქართული ენისათვის უჩვეულო არ არის და ამიტომ წინადადების აზრიც ადვილი გასაგებია, შემასმენელი წინადადებების პირველი ნაწილის მიხედვით ადვილად იგულისხმება.

შემასმენლების მიხედვით უსრული წინადადებები ძველ ქართულში ხშირად გვხვდება:

მისწუადნა რქანი მისნი ზღუამდე და მდინარემდე – მწუერვალნი მისნი: ფსალ. 79:12; ვითარცა უძღურთა უკმს მკურნალი, აგრეთვე უგუნურთა – სიბრძნე: სოლომ. 93, 26; უკეთურები-

სა მიმართ ჩჩულ იყვნით, ხოლო გონებითა – სრულ: სოლომ. 98,7-8; ქათამნი კაცრიელი რადმე და კაცთმოყუარულ არიან და სხუანი – მემთეულ და უდაბნოდს-მოყუარე; რომელნიმე მკმო-ბარე არიან მეტყუელ და რომელნიმე მდუმარე: ექ.დღ.კვ 94,29.

მსგავსად აგებული წინადადებები დინამიურს ხდის თხრობას. როგორც ვთქვით, ისინი ქართული ენისათვის ჩვეულებრივია.

ბ) მეორე სახის უშემასმენლო წინადადებებში ჩავარდნილია **არს/არიან** მეშველი ზმნა. იგი შეიძლება მარტივი უშემასმენლო იც იყოს, ასეთ შემთხვევებში კი უფრო ხშირად შედგენილი უშემასმენლის ზმნური ნაწილია. იგი ქართული წინადადების აუცილებელ შემადგენელს წარმოადგენს და ხშირად შემოკლებული, წინამავალ სიტყვასთან შერწყმული სახით გვხვდება (ამის მაგალითები ხშირია იოანე პეტრიწთანაც).

რადგანაც მსგავს შემთხვევებში ქართულისათვის **არს** ზმნის გამოტოვება უჩვეულოა, ამიტომ ძალიან ჭირს ამგვარ წინადადებათა აზრის ერთბაშად აღქმა. ბერძნულისათვის კი ამ ტიპის უშემასმენლო წინადადებები ისევე ბუნებრივია, როგორც უშემასმენლიანი. თუმცა წინასწარვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ხშირია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ბერძნულ დედანში **არს** სახეზეა, ხოლო იოანე პეტრიწის თარგმანში – გამოტოვებული. ესეც რომ არ იყოს, ამ ტიპის წინადადებები „განმარტებაშიც“ ისევე ხშირად გვხვდება, როგორც თარგმანში.

ჯერ განვიხილათ მაგალითებს, სადაც გამოტოვებული **არს** ზმნით მარტივი უშემასმენლია გამოხატული. ამგვარ შემთხვევებში მისი ერთბაშად აღდგენა უფრო ჭირს, ვიდრე სხვა შემთხვევებში მისი ერთბაშად აღდგენა უფრო ჭირს, ვიდრე სხვა შემთხვევებში⁵⁰:

ვინაჲ მის შორის **V** ცაჲ და ყოველი ნაწილი მისი: II,52,10-

⁵⁰ გამოტოვებული **არს** ზმნის ნაცვლად ჩავსვამთ **V** ნიშანს; მის

14; რამეთუ რომელნიმე მოქმედებით ოდენ **Vp** შორის დენასა, ხოლო არსებით – იგივეობასა და მასვეობასა ზედა: II,109,32-33; ხოლო უსაზღვრო გუარობად მათ შორის **V**, რომელთა შორის უსაზღვროობად: I,96,10. (ბერძნულ დედანშია: τὸ δὲ ἀπειροειδές, ἐν ᾧ τὰ τῆς ἀπειρίας Procl. Inst. §159); ვის გამოცა **V** მიზეზი მყოფობისა, მის მიერცა და კეთილობად: II, 82, 30; რამეთუ თითოეულისა თვთებასა შორის **V** მყოფობად თითოეულისა და გონებასაცა შორის მყოფობადცა და არსებაცა: მაგრა თანზიარებით და ორივე გონებრივ (რამეთუ მყოფობად გონებისათვის საგონო და საუწყო **V** ხოლო ცხოველობად – ცნობა და საუწყო **V**): I,64,20-23 (κατὰ τοῦτο γὰρ ἡ ὑπάρχῃς καὶ ἐν τῷ νῷ καὶ ἡ ζωὴ καὶ ἡ οὐσία κατὰ μέθεξι, καὶ νοερῶς ἐκ ἄπερον καὶ γὰρ τὸ εἶναι τοῦ νοῦ γωστικὸν καὶ ἡ ζωὴ γωσῖς Procl. Inst. §103,14-17); რამეთუ მყოფთა შორის **V** ცხოველობადცა და გონებადცა: I,64,3 (ἡ ζωὴ καὶ ὁ νοῦς Procl. Inst. §103).

გ) მარტივი **არს (არიან)** შემასმენლის გამოტოვების შემთხვევები უფრო იშვიათია. გაცილებით ხშირად გვხვდება ისეთი უშემასმენლო წინადადებები, სადაც გამოტოვებული არს ზმნა შედგენილი შემასმენლის ზმნურ ნაწილს წარმოადგენს. შედგენილი შემასმენლის სახელადს ნაწილად შეიძლება იქოს ჩვეულებრივი ზედსართავი სახელი, ხშირად ზედსართავი სახელის უფროლობითი ხარისხის ფორმა და გაცილებით უფრო ხშირად – მიმღეობა.

რადგანაც ასეთი უშემასმენლო კონსტრუქციები არ არის ბუნებრივი ქართული ენისათვის, ძნელი ხდება აზრის გაგება. მაგრამ **არს (არიან)** მეშველი ზმნის აღდგენა, წინა შემთხვევებთან შედარებით, მაინც უფრო ადვილია, რადგანაც შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი ძალაუნებურად ზმნურ ნაწილს გვაგარაუდებუნებს.

შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი ზედსართა-

მრავლობით ფორმას (**არიან**) აღენიშნავთ V_p ნიშნით.

ვი სახელის დადებითი ფორმაა, რიცხვითი სახელია, ან არსებითი სახელი:

ყოველი უსხეულო – უდიდო **V**, რამეთუ, რომელსა არა ჰქონდეს რაღვე სიდიდით წარმოდგომა, უცხო **V** დგილისაგან: II,52,1; ხოლო სრული მხოლოდ კმა **V** თვს შორის, მაგრა არა მზა თანმიცემად სხუათადმი: I,81,8-9 (τὸ δὲ πλῆρες αὐταρκες μόνον, οὐπὼ δὲ εἰς μετὰδοσις ἕτοιμον: Procl. Inst. §131); ხოლო რომელთა გაგონებად ერთ და იგივე **V**, და იყოს არსებადცა მათი ერთ და იგივე: I,102,8-9; ხოლო გუარნი გულისწყრომისანი სამ **V**: ბ.კ.108,1 (εἷδι δὲ τοῦ θυμακοῦ τρία De natura §20,81); არ ვიდრემე სხეულ **V** სული: ბ.კ.26,20 (οὐκ ἄρα σῶμα ἢ ψυχή: De natura §2,9); და ორივე ესე – ერთობა **V**: I,126,8 (καὶ ἐκάτερος μὲν ἐνὰς ἔστιν De natura §126,5); უსხეულო ვინაივე და რიცხუნიცა: ბ.კ.29,2 (ἀσμάτοι δὲ οἱ ἀριθμοὶ De natura §2,21); რამეთუ იგივეობად **V** ერთი და კეთილი, და დასაბამ ყოველთა **V** კეთილი, ვითარ აღმოიჩინა: I,18,17 და სხვ.

ზოგ შემთხვევაში წინადადებაში არც ქვემდებარეა წარმოდგენილი (მაშინ, როდესაც როულ ქვეწყობილ წინადადებაში ქვემდებარის როლს მისამართი სიტყვა – ნაცვალსახელი უნდა ასრულებდეს), ასე რომ მდგომარეობა კიდევ უფრო რთულდება:

ხოლო თუ რადმე უსაზღურო **V**, უცნაურცა **V** ჩვენგან: ბ.კ.9-10 (εἰ δὲ ἄπειρος, καὶ ἄγνοστος ἦμῖν: De natura §43,133); რაიცა ერთ თვთსრულ **V**, ღმერთ **V** ზიარებით: I,70,11 (εἰ ἔστιν αὐτοτελής ἐν ἄς, θεὸς ἔστι. Procl. Inst. §114).

რამეთუ რომელსა არა ჰქონდის რაღვე სიდიდით წარმოდგომა, უცხო **V** ადგილისაგან: II,52,1; არამედ უკეთუ არა ნივთ **V**, უნივთო ვიდრემე: ბ.კ.26,1 εἰ δὲ οὐχ ὕλη, ἄλουν ἄρα: De natura §2,18 (Если же нематерия, то нематериально: Владим. 12).

შედგენილი შემასმენლის სახელად ნაწილად ზედსართავი სახელის ხარისხის ფორმა ხშირად:

უხესთაეს – და უფრო **V** საყოველთაო მამებრივი მიზეზი შემოქმედებითსა მიზეზსა: II,179,28; რამეთუ უსაყოველთაოეს **V** მშობითი ცხოველობითსა და უმახლობელეს **V** დასაბამსა: I,93,28 ὁλικωτέρα γὰρ ἡ γεννητικὴ τῆς ζωογονικῆς καὶ ἐγγυτέρω τῆς ἀρχῆς: Procl. Inst. §155,3; რამეთუ უმჯობეს **V** ყოველთა გონებათა განდმრობილი გონებად: I,95,19-20 παντὸς γὰρ νοῦ κρείττω ὁ ἐκθεοῦμενος νοῦς: Procl. Inst. §160.

როგორც ვთქვით, ყველაზე ხშირად **არს/არსიან** ზმნური ნაწილი მაინც მიმდგომის ფორმასთანაა გამოტოვებული. შედგენილი შემასმენლის სახელადს ნაწილად შეიძლება იყოს სასუბიექტო მიმდგომაც და საობიექტოც:

რამეთუ მეცნიერ **V** თვისსა აობისა გონიერი სული: II,20,12; ხოლო ყოველნი მიდმოქცევისა შემწყენარებელნი ღმრთებრივთა მიმდგომ **Vp** ოდესმე: I, 110,28; უპირველესნი მიზეზნი უშორეს განმგზავნ **Vp** თვსთა ძალთა და მოქმედებათა II,148, 25-26; თუ ვითარ განუყოფელ **V** მიზეზისაგან მიზეზიანი: II, 105,31; ორითავე უმსგავსონი ურთიერთის შეუხებელ **Vp**: I,109,1-2 τὰ γὰρ κατ' ἄμφω ἀνόμοια ἀσύναπτα ἀλλήλοις: Procl. Inst. § 181; ხოლო თუ გაოთხებულ **V**, განყოფილ **Vp** ყოველნი შეურევნელად: I,118,1 καὶ εἰ χωρὶς, διήρηται πάλιν ἀσυγχύτως: Procl. Inst. §197. და ესე არა ყოველი ყოველთათვის საენო ქმნილ **V**: I,124,8; ესე ვიდრე უსაზღვროობამდე, რომელი შეუძლებელ **V**: I,6,18 καὶ τοῦτοεἰς ἄπειρον: Procl. Inst. § 5.

ამგვარი უშემასმენლო წინადადებები ხშირად გვხვდება „სინურ მრავალთავში“. მაგ.:

აწ მე არღარა დედათა შორის კუროხეულ **V**: ტიმ. იერუს: 98,16; ხოლო აქა ძუელი იგი ელია განახლებული წინაშემდგომ **V** და თანამზრახვალ და თანაზიარ სადღუმლოდსა მის: ოქრ. 194,8 (იხ. აგრეთვე, ოსიძე 1957: 13-15; 194, 13; 79, 14 და სხვ.).

პირიანი ზმნის ნაცვლად შეიძლება მასდარის ვითარებაში

დასმული ფორმაც (ინფინიტივი) შეგეხვდეს, რაც, რა თქმა უნდა, ქართული ენის ბუნებას სრულებით არ ეგუება.⁵¹

როგორც ვთქვით, რადგანაც ამგვარი უშემასმენლო წინადადებები ქართული ენისათვის უცხოა, მათ შინაარსში ერთბაშად გარკვევა ძნელი ხდება. მაგრამ, თუ ვიცით იოანე პეტრიწის ენის ეს თავისებურება, მისი გათვალისწინებით ძნელი აღარ იქნება პეტრიწის ნაწერებში გზის გაკვლევა.

წინადადების ამგვარი წყობა მელოდიური და რიტმული მეტყველების იშვიათი ნიმუშია სამეცნიერო-ფილოსოფიური ხასიათის ტექსტებში.

2. მიმდებარე კონსტრუქციები

ა) იოანე პეტრიწის ენაში მიმდებარე კონსტრუქციის ორ სახეს გამოვყოფთ. პირველი ისეთი სახის მიმდებარე კონსტრუქციაა, რომელიც ქვეწყობილს (ჰიპოტაქსურს) ენაცვლება. ამგვარი კონსტრუქციული მონაცვლეობა ცნობილი ფაქტია ძველ ქართულში. დ. ჩხუბიანაშვილი თავის წერილში, „ზოგიერთი სინტაქსური კონსტრუქციის მონაცვლეობისათვის ძველ ქართულში“ [ჩხუბიანაშვილი 1961: 192], აღარებს ოთხთავის აღიშისა და ჯრუჭ-პარხლის რედაქციებს. ირკვევა, რომ DE რედაქციის განსაზღვრებითს დამოკიდებულ წინადადებას C რედაქციაში ხშირად მიმდებარე კონსტრუქციის მარტივი წინადადება უპირისპირდება. ასე მაგ.:

იხილა კაცი, რომელი ჯდა საზუერესა ზედა: მ. 9:9, DE.
მაგრამ: – იხილა კაცი, მჯდომარჳ საზუერესა ზედა: მ. 9:9 C.

ასეთივე მონაცვლეობაა „ფსალმუნთა“ რედაქციებშიც: აღიძარნ ზღვაჲ... სოფელი და ყოველი, რაჲ არს მას შინა:

⁵¹ ამის შესახებ იხ. ქვემოთ, „ინფინიტიური კონსტრუქცია“.

ფსალმ. 97:7 **ტ**, მაგრამ: – აღიძარნ ზღუაღ... სოფელი და ყოველნი დამკვდრებულნი მას შინა ფსალმ. **ღ**;

ყურად იღეთ ყოველთა, რომელნი დამკვდრებულ ხართ სოფელსა: ფსალმ. 98:2**ღ**, მაგრამ: – მერჩლით მე ყოველნი, დამკვდრებულნი სოფლისანი: **ტ** და სხვ.

სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული იმ მოსაზრების საფუძველზე, რომ პარატაქსული კონსტრუქცია ისტორიულად წინ უსწრებდა ჰიპოტაქსურს, ავტორი ასკვნის, რომ მის მიერ განხილული მიმდებარე (და მასდარული) ფორმები უპველეს ფორმებად უნდა ჩაითვალოს.

უფრო ადრე, კ. დონდუა აღნიშნავდა, რომ ჰიპოტაქსური შინაარსის ძველი („შეკუმშული“) ფორმით გადმოცემის კვალი ქართველურ ენებშიც მოიპოვება: ჭანურში, მაგალითად, ერთი ტიპის დაქვემდებარებულობა უკავშიროდ იწარმოება, კერძოდ – მიმდებარეობის საშუალებით.

იოანე პეტრიწი ჰიპოტაქსური შინაარსის „შეკუმშულ“ კონსტრუქციებს ძალიან ხშირად მიმართავს (იხევე, როგორც იძულებულია ხშირად იხმაროს რთული კონსტრუქციებიც)⁵². რთული წინადადებების შეცვლა მიმდებარე კონსტრუქციით ერთ-ერთი საშუალებაა რთული კონსტრუქციებისაგან ენის განტვირთვისა. სამაგიეროდ ასეთი მიმდებარე კონსტრუქციები, ჩვეულებრივ, განკერძოებული განსაზღვრებებით ტვირთვას ენას. ასეთ შემთხვევაში შემასმენლის როლს მიმდებარე ასრულებს და, ამგვარად, ზმნა კიდევ ერთხელ უკუგდებულია წინადადებიდან. განკერძოებული განსაზღვრებით შეიძლება გამარტივდეს როგორც განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადებები (ხშირად), ასევე – ქვემდებარული, დამატებითი.

⁵² როგორც **ნ. კეჭაღმაძე** აღნიშნავს თავის დისერტაციაში, „კავშირის“ თარგმანში თითქმის თანაბარი რაოდენობითაა გადმოცემული ზმნა მიმდებარეობით და მიმდებარეობა – ზმნით“ [კეჭაღმაძე 1948: 309].

მიმღებური კონსტრუქცია ცვლის განსაზღვრებითს დამოკიდებულ წინადადებას (უფრო ხშირად სასუბიექტო მიმღებობაა):

ხოლო ეკლესიასტე, ბუნებით მეტყველებისა შემხები, გა-
მოაცხადებს აწინდელსა ცხოვრებისა ამაოებასა: II,226,33; ვი-
წყო ქუენათადო, წესსა დამცუელი არისტოტელის გამოთასა:
II,111,30; ხოლო პლატონ, ერთყოფასა სულისა და მრავალყოფა-
სა აღმოძენელი, ერთად უკუე იტყვს ყოველთა სულსა: ბ.კ.46,1
Πλάτων δὲ καὶ μίαν εἶναι καὶ πολλὰς τὰς ψυχὰς ἀποφαίνεται· μίαν μὲν γ
ἀρ εἶναι τὸν παντὸς τὴν ψυχὴν: De natura §2,33; რამეთუ თალი, წყლისა
მხოლოდ მეტყუელი ასოდ, მეცადინეობს გამოჩინებად სხუათა
სამთა ამისაგან ქმნილად: ბ.კ. 70,26,27 καὶ γὰρ Θαλῆς, τὸ ὕδωρ
μόνον λέγων εἶναι στοιχεῖον, πειρᾶται δεῖκνύναι τὰ ἄλλα τρία ὑπὸ τοῦτο
υ γινόμενα· De natura §5,54; რამეთუ ჯერ არს სხეულისა, ძალად
ცხოვრების მქონებლისა, პირველ თვთ მოქმედებით ყოფად
სხეულისა მის: ბ.კ. 37,24-25 δεῖ δὲ τὸ σῶμα τὸ δυνάμει ζῶτην ἔχον π
ρότερον ἐνεργεῖα εἶναι σῶμα·: De natura §2,27; ყოველი წესი, მხ-
ოლობისაგან დამწყებელი, იწარმოებს სიმრავლისადმი: I,
18, 21 Πᾶσα τὰς ἀπὸ μονάδος ἀρχομένην πρῶτισιν εἰς πλῆθος: Procl.
Inst. § 21, 7-8.

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადებების შემცვე-
ლი განკერძოებული განსაზღვრების როლში ხშირად საობი-
ექტო მიმღებობაც არის:

არიან ერთნი, მხოლოდ ოდენ გონებით ზიარებულნი:
II,167,20; ესთავე სახლი, ქმნასა შორის ხილული, ვითარცა
სახლ არს და არა სახლ: II,05,4-5; კუალად არს სხუა სამარ-
ადისობა, დაკლებული ცხოვრებისაგან: II,51,11; ყოველი სიმ-
რავლე ერთთად, ზიარებული რადსაგან გრძნობადისა სხეული-
სა, აღმკულის-შორისი არს: I,165,28.

როგორც ვხედავთ, საობიექტო მიმღებობიანი კონსტრუქციე-
ბი ქართულისათვის ბუნებრივია. ამას ვერ ვიტყვით სასუბი-

ექტო მიმდევობით შექმნილ განკერძოებულ განსაზღვრებებზე, მით უფრო ისეთ შემთხვევებში, როდესაც მიმდევობად გადაკეთებულია „მეტყველება წრის“ ზმნა:

ისიოდსცა... თან მოუჭმობს, **მეტყველი**: II,213,5; ხოლო ამ-
მონიოს, საძიებელსა ამას ესრესახედ დაჰჴსნის, **მთქუმელი**,
ვითარმედ: ბ.კ.53,2-3; არამედ პანეტიოს ფილოსოფოსსა, ჳმო-
ანობითი მიმართობითი მიდრეკასა ნაწილყოფად ეგულების,
მთქუმელსა უმართლესისასა: ბ.კ.94,11.

მიმდევობური კონსტრუქცია ზოგჯერ ქვემდებარულსა და
დამატებითს დამოკიდებულ წინადადებებსაც ცვლის:

რამეთუ იტყვს, **მსწრაფლ დამწყებელი**, დასაბამსავე პირ-
ველისა წიგნისასა: ბ.კ.50,8-9 (ბერძნულში არ არის მიმდევობუ-
რი კონსტრუქცია: λέγει γὰρ ἐνθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου βιβλίου: De
natura §2,37).

სულისა თქუა მორთულობად, ესრეთ **მთქუმელმან**: ბ.კ.31,18;
დაღადებს, მეტყუელე: II,218,20; ჰყოფს, **მეტყუელი ესთა**, **ტიმ-
ქოსა შორის**: II,47,28.

როგორც ვხედავთ, თუ შემასმენელი, რომელთანაც მისა-
მართი სიტყვა იგულისხმება, წინ უძღვის მიმდევობური კონ-
სტრუქციით შეცვლილ დამოკიდებულ წინადადებას (ასეთ
შემთხვევაში საზღვრულწავარდნილ განკერძოებულ განსაზ-
ღვრებასთან გვაქვს საქმე), წინადადება მაინც მძიმეა და აზ-
რი ძნელი აღსაქმელია. მაგრამ, როცა დამოკიდებული წინა-
დადების შემცველი მიმდევობა წინადადების თავშია, ასეთი
კონსტრუქცია მსუბუქია, ქართულისათვის ბუნებრივი და ამ-
იტომ ადვილად გასაგებიც:

ხოლო მომხდომთა ბუნება შეუსაზღვრებელ (არს): II,144,2-5.

ბ) მიმდევობური კონსტრუქციების მეორე ტიპად გამოვყოფთ
ისეთ მიმდევობიან წინადადებებს, რომელთაც მეშველი ზმნა
ახლავს თან: მარტივად რომ ვთქვათ, შედგენილ შემასმენლიან

წინადადებებს, სადაც სახელად ნაწილად მიმღეობაა გამოყენებული. ავტორი, ნაცვლად იმისა, რომ აქტიური, ორგანული წარმოების ზმნა იხმაროს, იყენებს აღწერითს წარმოებას: სასუბიექტო მიმღეობა+მეშველი ზმნა:

ხოლო რიცხუსა, სამისა და ოთხისა უმეტეს, ერთითა მიხედვითა ვერ **მნახველ ვართ**: ბ.კ. 77,32 τὸν δὲ ἀριθμὸν τὸν ὁράμενον τὸν ὑπὲρ τρία ἢ τέσσαρα τὸν κατὰ μίαν προσβολὴν μὴ ὁράμενον De natura §7,60.

ნაცვლად აქტიური კონსტრუქციისა – „ვერ ვხედავთ“ – ნახმარია მიმღეობური „ვერ მნახველ ვართ“. საქმე ისაა, რომ ამგვარ შემთხვევათა უმეტესობაში ბერძნულშიც მიმღეობური კონსტრუქციაა:

კუალად მწუხარებასა სიცხისა -შორისსა და შიმშილისა-შორისსა მიმოუალველ ვართ: ბ.კ. 102,23.

ასევე: მომხუეწულ არს ენისაგან ყოველსა ბარბაროზებრობასა და თანამბრძოლ და შემწე და გურიან-მყოფელ ექმნების ელადელთა კმასა: II,223,22; ამის მიზეზისათვის საზრდელსა და სამოსსა მოქენე ვართ: ბ.კ. 15,4-5 სხვ.

ასეთ შემთხვევებში, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ზოგჯერ კოპულა ჩაგარდნილია და, ამგვარად, უშემასმენლო წინადადებები წარმოიქმნება:

თუთმდგომარე ვიდრემე V ყოველი თვსდადვე უკუნქცევად შემძლე: I,32,5.

3. ინფინიტიური კონსტრუქცია

როგორც ცნობილია, ვითარებითში დასმული მასდარი ძველ ქართულში ინფინიტივის მნიშვნელობით იხმარებოდა. ისევე, როგორც სხვა ენათა ინფინიტივი, ვითარებითში დას-

მუღი მასდარი ხშირად როული წინადადების მონაცვლეა ძველ ქართულში [მარტიროსოვი 1955: 45]. ასეთ შემთხვევაში მისი შემცველი მარტივი წინადადება ჰიპოტაქსურ შინაარსს გამოხატავდა [ჩხუბიანაშვილი 1961: 194]: უბრძანა მათ ცემაღ მისა პური: მრკ.5:43; მაგრამ: უბრძანა მათ, რადთა მისცენ მას ჭამადი (იქვე).

ინფინიტიური კონსტრუქცია ქართულში გვიანდელი წარ- მოშობისად (თარგმნისას გამოწვეული საჭიროებით) მიაჩნიათ. როგორც სპეციალურ ლიტერატურაშია აღნიშნული, მისი, რო- გორც „ინფინიტივის“ ჩამოყალიბების პროცესი, აშკარად ჩანს V-X საუკუნეების ნათარგმნი და ორიგინალური ძეგლების მიხედვით [მარტიროსოვი 1955: 48]. ასეთი ინფინიტივის ერთ-ერთო სინტაქსური ფუნქცია, რომელიც მას XII-XIII საუკუნეებ- ში ჰქონდა შემორჩენილი, იყო მიზნის გარემოების ხატვა, „ამ ფუნქციის გამოხატვა ფართოდ იყო გავრცელებული ძველ ქა- რთულში“ [მარტიროსოვი 1955: 45; ჩხუბიანაშვილი 1961: 194].

ამგვარად, სრულიადაც არ არის მოულოდნელი, რომ იო- ანე პეტრიწიც ხშირად მიმართავს ამგვარ კონსტრუქციას: იგი ჰიპოტაქსური შინაარსის მარტივი წინადადებებით გადმოცე- მის კიდევ ერთი საშუალებაა.

მასდარი ვითარებითს ბრუნვაში ხშირად იხმარება ირი- ბი ნათქვამის ნაცვლად „მეტყველება“ წრის ზმნების შემდეგ:

მაშინლა ვიტყუთო **ცნობად**, ოდეს მიზეხნი ვიუწყეთო პირ- ველნი: II,42,1-2; იტყუან **აღყვანებად**: ბ.კ. 45,22; **შეცვალებად** ვი- ტყუთ: ბ.კ. 55,29.

ინფინიტიური კონსტრუქციით ხშირად შეცვლილია მიზნის გარემოებითი დამოკიდებული წინადადება. ჩვეულებრივ, იგი იმ ზმნების შემდეგ იხმარება, რომლებიც სურვილს, შესა- ძლებლობას, საჭიროებას გამოხატავენ: **შეუძლებს**, **ძალუც**,

თანა-გუაც, უკმს, სათანადო არს, საჭირო არს, ჯერ არს, კმა არს და სხვ.:

შეუძლებენ ზიარებად: II,154, 4; ვერ უძღვს... თან გაყოლად: II,133,21; ვერ... შეუძლებს შეკრებად: II,65,2; შეუძლებელ არს ყოფად: I,37,9; ძალ უც შთასლვად: I, 123, 25; ძალ უც დგომად: II,16,15-16; არსად ძალ-უცო ზიარებად: I,153,6; გუარსა თანა-გუაც ცნობად: II,3,3; თანა-გუაც გუარსა... დაჭურეტად: II,10,7; თანა აც მას წარმოვლენად: ბ.კ. 46,27; წინაგვც ცნობად: II, 7,24; უკმს... უკუსუმაღ თუალთა: II,94,7; სათანადო არს აწ დაჭურეტად: II,64,25; სათანადო არს ცნობად: II,6,21; საჭირო არს... მიღებად: ბ.კ. 13,2; კმა არს შეკრებად: II,65,1-2; ეკმაების თანგანზიდვად: II,45,14; ვერ... ეკმაა განყრად და წარვლენად: II,59,3 და სხვ.

ამას გარდა, ინფინიტიური კონსტრუქცია ზოგ სხვა ზმნასთანაც გვხვდება: **იწყებს, აღძრავს, აღადგენს, მოვალს:**

იწყო წარმოდღებად: II,34,17; იწყოს წარმოჩენად: II,163,11; აღსძრავს მოქმედებად: II,101,23; რამან აღძრაო... წარმოქმნად: II,68,23; მოვა ცვალებად: II,70,16. აღადგენდეს შობად... და წარმოყენებად: I,92,16; მეცადინეობს სული ცნობად: II,113,9.

ხშირად ინფინიტიური კონსტრუქცია გვხვდება მიმდგომბური კონსტრუქციის შემდეგ. უფრო ხშირად მიმდგომბები იმავე მნიშვნელობისაა, რაც ზემოთ დასახელებული ზმნები:

შემძლებელმან ცნობად... მაშინ იუწყოს, ოდეს მიზეხთა შორის პირველ იუწყოს თვთებად თვისი: I,111,21; ყოველი შემძლე უაუქცევედ თვსდადვე, განყენებულად იზიარებვის: I,53,2; ამღმქნელი ვნებად: I,51,17; არც რად, მომმარჯუე ზიარებად მათდა, იქმნების მზა: I,86,13.

აქ, როგორც ვხედავთ, ორი დამოკიდებული წინადადება მარტივდება: მიმდგომბური კონსტრუქციით შეცვლილია განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება, ხოლო მასდარულით – მიზნის გარემოებითი ან სხვა ტიპისა.

მასდარული კონსტრუქციების დროსაც შეიძლება წინადადება უშემასმენლოდ იყოს წარმოდგენილი: ამ შემთხვევაში შემასმენლის როლს ინფინიტივი (მასდარი ვითარებითს ბრუნვაში) ასრულებს: არამედ არა ყოვლისა გამგონედ თქუმაჲ და დაჰაზრვად მისდა გონებად: I, 102, 14-16.

ქართულის მასდარის შესაბამისად ბერძნულში პირიანი ზმნა წარმოდგენილია: და კუალად უკუე, სიტყვსაებრ მისისა, არა **სავსეყოფად** სოფელი, არამედ ნახევარსრულად: ბ.კ. 43, 3-4. ἄλλως τε καὶ αὐτὸν οὐπω **πλήρης ἐστὶν** ὁ κόσμος; De natura §31. რამეთუ არცა ჰველოვნებანი... არცა სხუანი რადმე მოგონებითნი, **ყოფად** მათ შორის.

ბერძნულში ზმნა არის: οὐτε γὰρ τέχνη ... ἄλλο τι τῶν διανοητικῶν ἐν αὐτοῖς **ἐστὶν**: De natura §2,35.

განსხვავებით ინფინიტიური კონსტრუქციისაგან, მასდარული კონსტრუქცია უძველესადაა მიჩნეული. მასაც ჰიპოტაქსური შინაარსის გადმოცემა აკისრია. ორიოდე მაგალითს მოვიყვანო პეტრიწის შრომებიდან:

აღსრულებასა ოდესმე თეატროდსასა და ჯდომასა ერისასა, მწეროთა წარიფრინვეს: ბ.კ. 164, 1-3; და არა მცირედ მიღებულიან, არამედ თანავე ამღოწენასა მზისა დიკოდსასა აჰა-და მოყენადცა შარავანდეთად: II,7,14-16.

4. პასიური კონსტრუქციები

ქართულში პასიური შინაარსი ხშირად გადმოიცემა ორგანული წარმოების ზმნებით, კერძოდ, **ი – ებ-ი კონფიქსიანი** რეფლექსივით – (“ავტოაქტივით”, დიონისე თრაკილის ტერმინოლოგიით – ე. წ. მედიააქტივით). ასეთ შემთხვევაში წინადადებაში ზოგჯერ მოქმედების ჩამდენი არ ჩანს: ქართულ თרגმანში **მიერ //-გან** თანდებულებიანი სახელითაა წარ-

მოდგენილი, ხოლო ბერძნულში – *სპბ* // *ეი*ც წინდებულობით. ვინაჲ **მიორთო** და **იმუსიკელა** ყოველთა მბადისა **მიერ**: II,75,33. ვითარ აწ იჩუნადა, მთავრად მათდა **დაიდგინა**: ბ. კ. 18,30; = (“როგორც ნაჩვენები იქნა, მათ მთავრად იქნა დადგენილი”)

ეს ზმნური ფორმები ბერძნულში და ქართულშიც პერფექტში (//ქართ. წყვეტილში) ომონიმურია. ამიტომჭირს შინაარსის გაგება და წმ. წერილის ძველ ქართველ მთარგმნელებს უძნელდებათ ამ ტიპის კონტექსტის თარგმნა, თუკი ბერძნულ ტექსტში არ არის წარმოდგენილი სათანადო წინდებულები – *სპბ* // *ეი*ც, რომელთაც ქართულში შეესაბამება **მიერ** // **გან** თანდებულები:

ესე მცირედთა **მიერ შემოისაზღვრა** კანონი არისტოტელის „ორდანოესაჲ“: II,11; თვნიერ მის პირველობისა **მიერ** არცა **მოიგონებინა**: II,216,19; **იკლუოდა** რად ესე ვიეთმე **მიერ**, იხილნა ვინაჲ-მე მწერონი: ბ.კ. 163,28-30 – ბერძნულში აქ ე.წ. “მედისოპასივის” მიმდებარა: *πονεσόμενος γὰρ οὗτος πρὸ τινων ... θεωρήσας γεράσους*: De natura §42,121 მაგრამართული ხდება გარკვევა უთანდებულო კონსტრუქციებში, როგორიცაა: “არ-ვინათა შორის **იხილვოს** უზადოდ უმოქმენობაჲ”: I,30,16-17; “ყოველი, შემძლე უკუქცევად თვსდადვე, განყენებულად **იზიარებვის**”: I,53,2-3;

ი-პრეფიქსიანი რეფლექსივის ფორმის შემცველი პასიური კონსტრუქციები დამახასიათებელია იოანე პეტრიწის ენისათვის. ასეთი კონსტრუქცია უცხო არ არის ქართული ენისათვის, მაგრამ როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, „ქართული ენა უმეტესად აქტიური ფორმების ენაა და პასიურ გამოთქმებში ზომიერებას იცავს“ [შანიძე 1953: 309]: , .

პასიური კონსტრუქციები ჩვეულებრივ, დამახასიათებელია ბერძნული ენისათვის, მაგრამ ძველ ქართულ ტექსტებში **აღმოიყვანა** ტიპის ფორმას ვნებითის (პასივის) შინაარსი ექნება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც მას **მიერ** ან

//გან“ ‘ თანდებული შეეწეობა (შესაბამისად, ბერძნულშიც შეიძლება იყოს εις / ὑπὸ წინდებულები;

“მაშინ იესუ **აღმოიყვანა** სულისაგან უდაბნოდ (მათე, 4:1 ჯრუჟ.-პარხ.) (=”*იესუ ამოყვანილ იქნა სულის მიერ...*); რაც ბერძნულის ზუსტი თარგმანია: Τότε ὁ Ἰησοῦς ἀνῆλθι εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος.

ქართულ თარგმანში მოქმედი პირი, ქვემდებარე – ამ შემთხვევაში “-გან” თანდებულიანია, სხვა შემთხვევაში შეიძლება “მიერ” თანდებულიანიც იყოს.

მაგრამ იგივე ომონიმური ფორმა აქტიური შინაარსისაა შემდეგ კონტექსტში და, შესაბამისად – ქვემდებარე ერგატივშია: და მეყსეულად **სულმან განიყვანა** იგი უდაბნოდ“ [შანიძე 1953: § 367, შნშ.];

ასევე: “მოივლინა ღმრთისაგან” //ღმრთისა მიერ” პასივია, მაგრამ – მოივლინა მან იგი – აქტივი.*

იმის გამო, რომ წყვეტილში აქტივ-პასივის ომონიმური ფორმები შინაარსს ბუნდოვანს ხდიდა, ქართულში საკუთრივ ენებითი // პასივის გადმოსაცემად ჩამოყალიბდა აღწერითი წარმოების ფორმები (მიმღეობა + მეშველი ზმნა) **მოვლენილ იქნა (ნაცვლად მოივლინა -სი, დაცვულ იქმნა, გამოტაცებული იქმნენ, ქმნენ...** და სხვ. ასევე მოხდა თვით ბერძნულსა სხვა ევროპულ ენებშიც და, უფრო მოგვიანებით – ქართულშიც, საკუთრივ პასივისათვის ასეთი აღწერითი ფორმები ჩამოყალიბდა და გავრცელდა განსაკუთრებით – „საქმიანი“ ქაღალდების ენაში., მაგრამ იოანე პტრიწისა და მისი დროის მწერლების ნაშრომებში ამგვარი აღწერითი ფორმები არ იძებნება.

*გვარისა და დიათეზის კატეგორიების ურთიერთმიმართების პრობლემასთან დაკავშირებით იხ. დ. მედიქიშვილი, “ქართული ზმნის სისტემური მორფოსინტაქსური ანალიზი” 2014 (თ.

9: ქართული ზმნის უღლებადი ფორმების გრამატიკული კლასიფიკაცია მორფოსინტაქსური ანალიზის საფუძველზე, 73-95). ‘

„და“ კავშირის ხმარება „ც“ ნაწილაკის მნიშვნელობით⁵³

6. კეჭალმაძე თავის დისერტაციაში იოანე პეტრიწის, როგორც მთარგმნელის, თავისებურებად თვლის იმას, რომ იგი **და** კავშირის ხმარობს ქართულისათვის უჩვეულო მნიშვნელობით: „ბერძნული ენის გავლენა ხშირად იჩენს თავს **და** კავშირის მოხმარებაში. ცნობილია, რომ ბერძნული **და** უდრის 1. „და“ კავშირს და 2. **ცა** ნაწილაკს. ძალიან ხშირად ეს განსხვავება ჩვენი მთარგმნელის მიერ სწორად არის გაგებული. მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც ბუნებრივად თავს იჩენს ბერძნულის გავლენა და მთარგმნელი შეუცნობლად გადმოგვცემს მას **და**-ი იქაც, სადაც ეს ქართულისათვის სრულიად ზედმეტია“ [კეჭალმაძე 1948: 255]. ცხადია, ასეთ შემთხვევებში ბერძნულის გავლენა აშკარაა. მაგრამ იოანე პეტრიწს ყველა შემთხვევაში სწორად აქვს გაგებული **და**-ის მნიშვნელობა: მაშინაც, როცა მას **და** კავშირით თარგმნის და მაშინაც, როცა **ც** ნაწილაკით თარგმნის. ამ უკანასკნელი მნიშვნელობით ხმარება **და** კავშირისა შემთხვევითი არ არის: ამის შესაძლებლობას იძლევა თვით ამ კავშირის ძირითადი ფუნქცია. მისი მნიშვნელობა, როგორ ერთგვარ წევრთა მაკავშირებელისა, რამდენადმე იგივეობის გაგებასაც მოიცავს. ამას გარდა, მისი „ც“ ნაწილაკის მნიშვნელობით ხმარებას, როგორც ჩანს, იმანაც შეუწყო ხელი, რომ ქართულში **და** კავშირის ნაწილაკის ფუნქციით ხმარება, საერთოდ, უჩვეუ-

⁵³ ამ საკითხის შესახებ იხ. ს. ყაუხჩიშვილი, გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფის ქართული თარგმანი, ნაწ. II [ყაუხჩიშვილი 1926: 21-22]; კ. კეკელიძე, ქართული თარგმანი, გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფის I [კეკელიძე 1956: 255].

ლო არ არის, ამ უკანასკნელი შემთხვევების შესახებ უფრო ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი, ახლა კი განვიხილავთ **და** კავშირის **ც** ნაწილაკის მნიშვნელობით ხმარების შემთხვევებს.

ა) ც ნაწილაკის მნიშვნელობით **და** კავშირს იოანე პეტრიწი ხშირად ხმარობს.

შემთხვევათა უმეტესობაში იგი შესაბამის სიტყვას **ც** ნაწილაკსაც ურთავს. ასეთ შემთხვევაში, თუ შეიძლება ითქვას, გრამატიკულ ჰენდიადისტან გვაქვს საქმე:

ვინაა ესევე სიტყუად **და** ვაშლსაცა ზედა: ბ.კ. 79,28 ὁ αὐτὸς λόγιος καὶ ἐπὶ τοῦ μήλου: De natura §7,61.

არამედ არისტოტელი **და** მეხუთესაცა შემოიღებს სხეულსა ეთერისასა: ბ. კ. 68, 26-27 Ἀριστοτέλης δὲ καὶ πέμπτον εἰσάγει σῶμα τὸ αἰθέριον: De natura §5,52;

ამისათვის უკუე **და** კმა ესეცა: ბ.კ. 23,16 περὶ μὲν οὖν τούτων ἰκανὰ καὶ ταῦτα.: De natura §1,16;

ყოველი, რომელიცა გონებისადა ზიარებულ არს, **და** ცხოვლობისადცა ზიარებულ არს: I,63,8-9. πᾶσι γάρ, οἷς νοῦ μέτεστι, καὶ ζῶνς μέτεστιν: Procl. Inst. §101.

ამ მნიშვნელობით **და** კავშირი ხშირად გვხვდება არა მარტო თარგმანში, არამედ ორიგინალურ თხზულებაშიც – „განმარტებაში“:

მუნცა-და პირველი შუნიერება: II,76,31-2; განაწილების **და** ძალითაცა: II,128,11; შეისწავლე **და** ესეცა: I,16,14; იყვნენ **და** მრგუალნიცა: II,85,7-6 და სხვ.

ნაწილაკის ფუნქციით ნახმარი **და** ხშირად **-ვე** ნაწილაკთან ერთადაც გვხვდება. შეიძლება მათ **-ც** ნაწილაკიც ახლდეს თან და, ამგვარად, ერთი და იმავე შინაარსის გადმოსაცემად სამი ერთეული მოგვევლინოს: **-ვე** ნაწილაკი იხმარება მაშინ, როცა შედარებაა გადმოცემული.

გე+ლა+ც:

ვითარცა-იგი ბიჯებად სულითი არს, და ეგრეთვე სული-სკუეოადაცა: ბ.კ. 120,17-18; ესრეთვედა გრძნობადნიცა ყოველნი: I,104,2; ნაწილებითნი, ვითარ უუსახურეს, ესთავე-და შორსცა: II,120,8; მსგავსადვე-და სულისადაცა: ბ.კ.13,24-25 და სხვ.

გე+ლა:

ეგრეთვე-და რომელობისა მსგავსი: ბ.კ. 19,7; ეგრეთვე-და სრული: I,22,12; ესთავე-და მიიღებენ და კეთილობასა: II,35,28; ეგრეთვე-და ძალი: II,18,14 და სხვ.

უფრო იშვიათია შემთხვევები, როდესაც - ც და - -ვე ნაწილაკების მნიშვნელობით მხოლოდ და გვხვდება: სადათ წარმოებად თვითეულისად, მისდად და შერაბამებული უკუნ-ქცევა: I,101,3; (და-ვე) ხოლო ვიეთმე, რომელთაგანი არს-და პლოტინოს: ბ.კ.4,1; (და-ც) ემძღუარვის და მსგავსად თუსდად-მი -და თანტომსა: I,70,1-2 ἡγεῖται καὶ ὁμοίως πρὸς αὐτὸ καὶ συγγε- νοῦν Procl. Instit. §113.

ცხადია, ბერძნული καὶ (=ც) ნაწილაკის მნიშვნელობა ხშირად ოდენ -ც ნაწილაკითაცაა ხოლმე გადმოცემული: თუ რაიმე უსახლურო [არს], უცნაურცა ჩუენგან: ბ.კ. 171,9, εἰ δὲ ἄπειρος, καὶ ἄγνοστος ἦμῖν: De natura §43,133.

ბ) და სხვა მნიშვნელობებითაც შეიძლება იხმარებოდეს:

ბერძნულში καὶ იხმარება ხარისხის სახელებთან და მაშინ მას გამაძლიერებელი მნიშვნელობა აქვს: ც-კი, კი. ასეთ შემ-თხვევებშიც იგი ხშირად და-ს და -ც ნაწილაკის კომბინაციი-თაა გადმოცემული: რამეთუ იყვნეს და უფროდსდა ხოლო-და არიან აწცა: ბ.კ. 12,16 ἦσαν γὰρ, μᾶλλον δὲ εἰσιν ἔτι καὶ νῦν: De natura §1,6.

სხვა შემთხვევაშიც შეიძლება მას ც-კი, კიდევაც ნაწ-ილაკების მნიშვნელობა ჰქონდეს: ხოლო დადინოს სული-სათუს უკუე არას განაჩინებს, არამედ და წამებსცა ბ.კ. 33,4

– ἀλλὰ καὶ διαμαρτύρεται: De natura §2,23 (И даже сам удостоверяет: Влад. 49); რამეთუ შედგა რად, **და** ერთ იქმნა: II,164,16 (-კიდევაც): რა^აცა გაიგონა, **და** ქმნაცა: II,188,30 (რაც, გაიაზრა, გააკეთა კიდევაც).

ხშირად **ც** ნაწილაკის მნიშვნელობით **და** თან სდევს **არამედ** კავშირს: ἀλλὰ - καὶ (არამედ–ც, რუს.: но-и).

მოქმედებენ არა ხოლო სულიერად, არამედ-**და** ღმრთივცა: I,120,18 – ἐνεργουσιν οὐ ψυχικῶς μόνον, ἀλλὰ καὶ θεϊῶς Procl. Inst. §201.

ხოლო კაცი მხოლოდ არა სიტყვად იდენ არს, არამედ-**და** ცხოველცა: ბ.კ.16,20.

გინა-თუ და = თუნდაც, კიდევც რომ

... განვიშორნეთ ჩუენგან, **გინა-თუ-და** მარჯულობდეს ბოროტი, **გინა-თუ და** მარცხულის: II,207,23-24

ხშირად ნაწილაკის ფუნქციის მქონე **-და** გეხვედბა პირობითი დამოკიდებული წინადადების პირისპირ მთავარ წინადადებაში. მაშინ მისამართი სიტყვის ადგილასაა.

თუ... და ἐὰν...καὶ, εἰ...καὶ თუ – მაშინც

არამედ **თუ** რადმე მეგრ გუარითა განყოფილება შეიცვალოს, **და** ცხოველიცა ვიდრემე შეიცვალოს: ბ.კ.38,18; ἐὰν γὰρ ἢ κατὰ τὸ εἶδος διαφορὰ μεταλλαγή, μεταλλάττεται καὶ τὸ ζῷον: De natura §2,28; **თუ** არა განეკრძალოს, **და** ესეცა შეემთხუეს მას: ბ.კ.36,9; და თუ ესრეთ, და არსებისაცა მეზიარე: I,113,30; εἰ δὲ τοῦτο, καὶ οὐσίας μετέχον: Procl. Inst. § 19; ხოლო **თუ** იუწყოს მიზეზი, **და** წარმომადგენელი უპირატესი თვისი იუწყოს: I,100, 25 და სხვ.

ასეთ შემთხვევებში **და-ს** წინ აუცილებელია მძიმის დასმა. ზოგჯერ ბერძნულში καὶ არც არის ნახმარი: ხოლო **თუ** არს თუთერთი, იყოს-**და** პირველ მზიარებელიცა მისი: I,17,25. εἰ γὰρ ἔστι τὸ αὐτοέν, ἔστι τὸ πρῶτως αὐτοῦ μετέχον : Procl. Inst. § 6

ასეთი შემთხვევები ბევრია.

ამგვარი ბერძნობების მაგალითები არა მარტო პეტრიწის ენაშია: **და** კავშირს **-ც** და **-ვე** ნაწილაკის მნიშვნელობით ბერძნული დედნების გავლენით გიორგი მთაწმიდელთან და ეფრემ მცირესთანაც ვხვდებით. ასე მაგ.:

და ამის მიერ არა ხოლო თუ უხილავ ხოლო იყო ქუეყანა, არამედ-**და** განუმზადებელცა: ექ.დღ. გ. 18,16-17 (შდრ. და არა თუ ამით ოდენ იყო უხილავ ქუეყანა, არამედ განუმზადებელცა იყო იგი: ექ. დღ. ძვ. 32,8-9); რომლისა არს თვსებად იგი, ეგრეთვე-**და** სივმელეცა თუსი არს ქუეყანასა: ექ.დღ. გ. 46,27; ეგრეთვე-**ა** წყალნიცა: ექ.დღ. გ. 45,2-3; არა ხოლო ვიტყვ ოდენ, არმედ-**და** დავამტკიცებცა: ექ.დღ. გ., 92,23; რომელმან მიგუმაღლა ჩუენ სიბრძნეთა განცდად... მანვე მოგუანტენ **და** დიდთაგანცა უადრესისა გულისკმის-ყოფისა მოგებად: ექუსთა, გ. ათ. (შდრ. რომელმან იგი მოგუანიტა ჩუენ გულისკმის-ყოფად... მოაგუანიტენ ჩუენ დიდთაგანცა განზრახვად დიდი: ექ. დღ. ძვ.: 95,5-8); სხუსა და სხუსა დასაბამისა და მიზეზისაგან იყვნენ-**და** კეთილიცა და ბოროტიცა: პ.იბ.49,7 და სხვ.

ცნობილია, რომ **და** გარდა მაერთებელი კავშირისა, თანამედროვე ქართულშიც შეიძლება ნაწილაკის ფუნქციითაც იხმარებოდეს. იგი გვხვდება დართული აგრეთვე კავშირებსა, ზმნისართებსა და ნაწილაკებზე: **არა-და**, **აქაო-და**, **ვითომც-და**, **თითქოს-და**, **მართლაც-და**...

ასეთი ფუნქციით იგი გიორგი მთაწმიდელთან და ეფრემ მცირესთანაც გვხვდება: არიან **უკუე-და** ჩუენ შორისცა: ექ.დღ გ., 107,35; **ნუუკუემცა-და** ვითარ სადადთ მიიღო ღირსი გულისკმის-ყოფად ღმრთისად: ექ.დღ გ., 1,15; **ნუუკუე-და** მრავლად გამოძიებასა შენსა სიტყუად იობისი შეეხო: ექ.დღ გ., II,17; **ნუუკუე-და** თქუას ვინმე: პ. იბ. 19,7. **კნინდა-და** ოთხმეოცისა წლისამან იხილა ღმერთი: ექ.დღ გ., 81,15 და სხვ.

ამგვარი გამოყენება, როგორც ჩანს, **და-ს** ცოცხალ მეტყ-

ველებასი უნდა ჰქონოდა. იოანე პეტრიწს ცოცხალი მეტყველებიდან ბევრი რამ შემოაქვს სამწერლო ენაში. ასევე იქცევა ამ შემთხვევაშიც: მერმეცა **უკუე-და** სული წინააღმდეგომ არს სხეულისა: ბ.კ. 31,10; **მოიღე-და** სახეცა უპოოთ სიცხადისათჳს: II,8,10; **მოიღე-და** იყოს ნამდჳლ მყოფი: II,130,27 (=მოდი-და...); მოიღე სახედ იგივე რიცხვ, **იყოს-და** ხუთი: II,24, 14 და სხვ.

* * *

ამგვარად, ზემოგანხილული ზოგი ტიპის უშემასმენლო წინადადება, მიმდებარე კონსტრუქციის ზოგი სახე (თუმცა მიმდებარე კონსტრუქცია ქართულში უძველესადაა მიჩნეული) და ინფინიტიური და პასიური კონსტრუქციების ხშირი ხმარება ბერძნული ენის გავლენით უნდა აიხსნას. ასევე, **და** კავშირის „ც“ ნაწილაკისა (და მსგავსი მნიშვნელობით) ხმარება, ცხადია, ბერძნულ კონსტრუქციათა გავლენით აიხსნება (მიუხედავად იმისა, რომ ქართულშიც არის საფუძველი **და** კავშირის ზოგჯერ ნაწილაკის ფუნქციით ხმარებისა).

ზემოჩამოთვლილ სხვა თავისებურებებთან ერთად, ხშირად სწორედ ამგვარი, ქართული ენისათვის არადაძახისიათებელი (ან ნაკლებ დამახასიათებელი) და არაბუნებრივი კონსტრუქციების არსებობა არის ერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რომ პეტრიწის ენა ძნელი გასაგებია.

როგორც ვნახეთ, საკუთრივ სინტაქსის სფეროში იოანე პეტრიწის ენაში ძველი ქართული სამწერლობო ენისგან გადახვევას არ ვხვდებით: იგი თავისი დროის სამწერლობო ენაში გავრცელებულ სიტყვათა შეკავშირების საშუალებებს (მარტივი თუ რთული წინადადების ფარგლებში) იყენებს.

სიტყვათა შეკავშირების ზოგიერთ წესს ზემოთ შევვჩეთ მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ზოგი მათგანი ძველ ქართულ

ძველებშივე პარალელური ფორმებით ვლინდება, ხოლო XI საუკუნის სამწერლობო ენაში ამ პარალელურ ფორმებს შორის ბრძოლა ჯერ კიდევ დამთავრებული არ იყო. ამ შემთხვევაში საინტერესო იყო იოანე პეტრიწის პოზიცია სიტყვათა კავშირის გამოხატვის ძველი და ახალი წესების მიმართ. აღმოჩნდა, რომ მის ენაში ასახულია სამწერლობო ენაში ძველიდან ახალი ენობრივი მოვლენებისაკენ გარდამავალი საფეხური (ასეთ რიგს განეკუთვნება შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილის ბრუნვის, მიმღეობა-მასდართან ყოფილი პირმიმართი დამატების ბრუნვის, ხარისხის სახელთან შესადარებელი სახელის ბრუნვის საკითხები). რაც შეეხება რთული წინადადების ფარგლებში სიტყვათა შეკავშირებას, იოანე პეტრიწის ენაში იგივე საკავშირებელი სიტყვებია გამოყენებული და იმავე ფუნქციით, როგორც ეს ძველ ქართულშია მიღებული. იოანე პეტრიწის ენაში ხშირად გვხვდება საკავშირებელი სიტყვები, რომელთაგან ზოგიერთი ძველ ქართულში და XI საუკუნის სამწერლობო ენაში ძალიან იშვიათად იხმარება და ახალ ქართულში ბატონდება ასეთებია: **მაგრა, მაშა > მაგრამ, მაშ**



VII თავი

თანდებულიან ბრუნვათა პარალელური ფორმები

ცნობილია, რომ ძველ ქართულში ბევრი თანდებული ორ-ორ ბრუნვას მართავდა. ამასთან, სინონიმურ ფორმათაგან ერთ-ერთი უფრო გავრცელებული იყო, მეორე – იშვიათი. ზოგი თანდებული სახელს შეიძლება თავშიც დართვოდეს.

იოანე პეტრიწის ენაშიც ვხვდებით გრამატიკული სინონიმის ამგვარ მაგალითებს. მისი სტილის დამახასიათებელ ნიშანთა კვლევისას საინტერესოა ვნახოთ, თუ როგორ დამოკიდებულებას ამჟღავნებს იგი ამ პარალელური ფორმების მიმართ.

ა) **-მდე/-მდის** თანდებული ძველ ქართულში, ჩვეულებრივ, ვითარებითის ფორმას მოითხოვს. იოანე პეტრიწიც მას უმეტესად ვითარებითის ფორმასთან ხმარობს. მაგრამ, როგორც ივ. იმნაიშვილმა დაასაბუთა, **-მდე** თანდებული მოითხოვს აგრეთვე ნათესაობითის ბრუნვასაც“ [იმნაიშვილი 1957: 334]. ამის დამადასტურებლად გარდა „უკუნისამდე“ ფორმის რამდენიმე ნიმუშისა, ავტორი იმოწმებს ამ ტიპის კიდევ 18 მაგალითს ძველი ქართული ენის ძეგლებიდან [იმნაიშვილი 1957: 334-340]. იქვე ავტორი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ რადგანაც „ნათესაობითიანი ფორმულა ნაკლებად იხმარებოდა ძველ ქართულში, ეტყობა იგი ძველი ვითარებითის იშვიათი, მაგრამ მეტად საინტერესო გადმონაშთია“.

ძნელია თქმა, **-მდე** თანდებულიანი ნათესაობითის ფორმები მართლაც ძველი ვითარების „გადმონაშთია“, თუ იმ დროს რომელიმე დიალექტში არსებული ცოცხალი, მოქმედი ფორმებია. ასეთ შემთხვევაში საჭიროა დაზუსტდეს, თუ რის მიმართ ხმარობენ გამოთქმას „ძველი ვითარების გადმონაშთი“ – ცოცხალი მეტყველების, სალაპარაკო ენის მიმართ, თუ ფიქსირებუ-

ლი ენის – კერძოდ სამწერლობო ენის მიმართ. ის ფაქტი, რომ რომელიმე ენობრივი მოვლენა იშვიათად გვხვდება ძველი ქართული ენის ძეგლებში (ან საერთოდ, სალიტერატურო ენაში), არ უნდა მიუთითებდეს ამ მოვლენის სიძველე-გადმონაშთობაზე. იგი შეიძლება არსებობდეს ცოცხალ მეტყველებაში და დროდადრო კიდევაც გამოვლინდეს სამწერლობო ენაში (რომელიმე სალიტერატურო სკოლის ან კერძო მწერლის გზით).

ვფიქრობთ, სწორედ ამ თვალსაზრისით უნდა მივუდგეთ იოანე პეტრიწის ენაში გამოვლენილ **ზოგიერთ** ისეთ ენობრივ ფაქტს, რომელიც ძველი ქართული ენის ძეგლებში იშვიათად ჩანს ხოლმე⁵⁴.

-მდე თანდებუდიანი ნათესაობითი ისე ხშირად და ჩვეულებრივ გვხვდება იოანე პეტრიწის ენაში, რომ მას ვერ ჩავთვლით ძველის გადმონაშთ ფორმებად. უსაფუძვლო არ იქნებოდა, გვეფიქრა, რომ **-მდე** თანდებუდიანი ნათესაობითი ცოცხალი დიალექტური ფორმა იყო ძველ ქართულში. ეს მით უფრო სავარაუდოებელია, რომ იოანე პეტრიწისათვის მეტად ნიშანდობლივი ჩვეულებაა ხალხური, დიალექტური ფორმების შემოტანა სამწერლო ენაში. ამის მაგალითი ზემოთ არა ერთი შეგვხვედრია. მათ რიგს **-მდე** თანდებუდიან ნათესაობითსაც მივაკუთვნებთ:

ვიდრე ნერგოვნებითისა **ძალისამდე**: II,95,13; თუთ მის უგუაროდსა და ურომელოდსა **ნიეთისამდე**: II,58,31; ვიდრე თუთ მის გასფეროებულისა და სხეულოანისა **აღნამეისამდის**: II,126,7-8; თუთ მის მყოფთა საწყურისამდე: II,280,19; **აობისამდის** მასწუთების: II,180,2 და სხვ.

თუ **-მდე** თანდებული მართავს ნათესაობითის მხოლოდობითი რიცხვის ფორმას, მაშინ **-მდე** თანდებუდიანი **თანანი** მრავლობითი შეიძლებაოდა ნათესაობითის ფორმადაც ჩაგვეთვალა:

⁵⁴ მაგ. **-ოდს** დაბოლოებიანი ზმნური ფორმები, რომელთა ხშირი ხმარება აგრეთვე ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია პეტრიწის ენისა.

ვიდრე **შედგმულთამდე** და გაგურებულთა: II,179,30; ვიდრე **გაგურებულთამდე**: II, 58,20; 43,5; ვიდრე უსახოთა და **ზუზუროთამდე**: II,58,29; განვლის **კიდეთამდის** წინაფთ – კერძოთა ტუნის მუცელთასა: ბ.კ.88,3; ვიდრე **გაცხოველებულთამდე**: II,148,21; **განუკუეთელთამდის**: II,173,22 და სხვ.

ამ შემთხვევაში ნათესაობითის ფორმების სასარგებლოდ ლაპარაკობს ის ფაქტი, რომ ძველ ქართულში **თანინი** ვითარებითის ფორმები ძალიან იშვიათია.

ბ) იოანე პეტრიწის ენის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია **-მი** (იშვიათად **-მო**) თანდებულის ხმარება (იხ. აგრეთვე კეჭაღმაძე 1948: 290–291) ადრინდელ ძეგლებში ის იშვიათად გვხვდება და ისიც ნაცვალსახელურ ფორმებთან [კიხირია 1963: 194] ⁵⁵.

-მი თანდებული მართავს ვითარებითს ბრუნვას:

შეგრკოლებადმი: II,224,24; უგონებობადმი: II,193,23; სულთა სიმრავლედმი: I,19,18; სხუადმი მიდგებოდა: II,9,10; უსაზღვრობადმი: I,51, 6; შობადმი: II,35,3 და სხვ.

იგი ხშირად ნანათესაობითარი ვითარებითის ფორმასაც მოითხოვს. ამასთანავე, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა შეიძლება მხოლოდითშიც იყოს და მრავლობითშიც:

ერთისადმი; მიზეზისადმი: I,18,29; დასაბამისადმი: II,91,35; ერთთადმი: II,62,60; სფეროთადმი: II,172,4; დასაბამთადმი ატრფიალებული: II,76,6; ასევე: ვარსკულავთადმი, ყოველთადმი, შემდგომთადმი, უზენაესთადმი, საშუალობათადმი, უკანასკნელთადმი, უქუენაესთადმი და სხვ.

იშვიათად, შეიძლება **-მო** თანდებულიც შეგვხვდეს:

ნივთისად**მო**ცა იწარმოა: II,98,20; მამისადმო: II,266,26; ნაბადთამო: II,68,26.

⁵⁵ თუმცა შეიძლება არსებით სახელსაც დაერთოს: **წყაროდმი**: ისტ. ქრესტ. I,281,17.

ხშირად, როგორც **-მი** თანდებულიანი სტრუქტურის ნაცვლად უთანდებულო ნაგენეტივარი ვითარებითი იხმარება იმავე მნიშვნელობით:

რომლისად წარმოდგომილ არს ძალი შემოქმედებითი: I,8,22; ყოველი დამოკიდებულ არს სადმართოდსა **რიცხვსადა**: I,89,9; **კეთილობისად** იყოს ერთ: II,9,13; მოქენე არს **სხვსადა**: I,10,7; **სხუათად** არა არს: I,21,2 და სხვ.

ე) შორის: ამ თანდებულის გამოყენება საინტერესოა როგორც მისი პოზიციის, ისე მნიშვნელობის თვალსაზრისით; ასევე ბრუნვათა მართვის თვალსაზრისითაც: რადგანაც ძველ ქართულში იგი მიცემითსა და ნათესაობითის ფორმას მართავდა; სახელებს თავშიც შეიძლებოდა დართვოდა და ბოლოშიც. ამას გარდა, მისი მეორე მნიშვნელობა იყო აგრეთვე „-ში“ (< შინა). ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს მაშინ, როცა ის ერთ სახელს ახლავს [იმნაიშვილი 1957: 322]. **შორის** თანდებულს ამ უკანასკნელი მნიშვნელობით იოანე პეტრიწი უფრო ხშირად ხმარობს, ვიდრე თვით **შინა**-ს. ამასთანავე, უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ მნიშვნელობით იგი, ჩვეულებრივად, მიცემით ბრუნვასთან იხმარება. შეიძლება სახელის **წინაც** იდგეს და **შემდეგაც**:

იტყვს არისტოტელი **შორის** აკროასსა ფისიკისასა: II,104,29; შორის დასაბამსა შექმნა ღმერთმან ცაჲ: ბ.კ.69,20; **შორის** მყოფსა: I, 94,24; **შორის** მწყობრსა სირაღსასა: II,21,5; და სხვ.

სახელის შემდეგ: სულსა **შორის**: I,18,5; გონებასა **შორის**: I, 104, 15; ჟამსა **შორის**: I, 102, 31; სხუასა **შორის** მყოფი : I,31,1; სხეულსა **შორის**: ბ.კ.4,1; თქუმულსა **შორის**, ყოვლობასა **შორის**: II,16,5; მეტყუელი ესთა „ტიმეოსა“ **შორის**: II,47,28; აღმოაჩენს სოკრატე „ფედროსა **შორის**“ II,49,21 და სხვ.

იშვიათად **შორის** თანდებული ნათესაობით ბრუნვასთანაც გვხვდება (შეიძლება უსწრებდეს ან მოსდევდეს სახელს):

სხვსა შორის მდგომი // მყოფი I, 30-31; საღმრთოდ სჯული ყოველსავე თვს შორის შესცავს: ბ.კ. 148,1 (თავისში, თავის თავში); ძირიან ყვნა ივინი ივინი **შორის** ზღვსა: ბ.კ.9,5; ამას საუწყო ჰყოფს ...**შორის** სახარებისა: ბ.კ. 156,13; ესე საცხადოდ ძეს შორის სულისა ძალთაჲსა: II, 63,1.

შეიძლება იგი ნანათესაობითარი მიცემითის ფორმასაც დაერთოს, მაგ.,

შორის მიზეზთაჲსა: I,47,8.

არის შემთხვევები, როდესაც იგი ნანათესაობითარ ნათესაობითს ერთვის (ნაგენეტივარი ფუძე **თანია** მრავლობით-შია): **შორის** სულთაჲსა: I,122,10; შორის შემდგომთაჲსა: I,90,29; **შორის** განღმრთობილთაჲსა არს ცნობა მათი: I,76, 23; **შორის** საზღვართაჲსა არს კაცი: ბ.კ.7,9.

ამგვარად, იოანე პეტრიწისათვის დამახასიათებელია **შინა** თანდებულის მნიშვნელობით **შორის** თანდებულის ხმარება, რომელიც უფრო ხშირად მიცემითს მართავს და შეიძლება მოსდევდეს ან უსწრებდეს სახელს.

დ). მიერ. იოანე პეტრიწის ენის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია პასიური კონსტრუქციის ხშირი ხმარება.⁵⁶ ამის გამოა, რომ მის თხზულებებში ძალიან ხშირად ფიგურირებს **მიერ** თანდებული, რომელიც ძველ ქართულში ჩვეულებრივ მოსდევდა სახელს. იოანე პეტრიწის ენისათვის კი დამახასიათებელია მისი წინდებულად ხმარებაც. ამასთან, უფრო ხშირია პოსტპოზიციური წყობის მაგალითები.

მიერ თანდებულია:

წარმოდგა და აღიქმნა ... მზადისა მიერ: II,198,30; ნაწილთა მიერ შედგების: II,23,5; ზიარებისა მიერ აქუს სრულებაჲ... I,92,29; სული გონებისა მიერ იწარმოების: I,115,25.

⁵⁶ თუმცა შეიძლება არსებით სახელსაც დაერთოს: წყაროდმი: ისტ. ქრესტ. I,281,17.

მიერ წინდებულია:

შეერთებად **მიერ** მსგავსებისა: I,26,21; **მიერ** გონების და სულიცა წარმოდგა: I, 80,11; კაცი შედგა **მიერ** ნაწილთა: II,131,28; ბუნებად – მიერ საყოველთაოდსა და სულისა: II,127,16; სრულ იქმნა მიერ მის უცნაურისა ერთისა თანმიტესკითა: 37,21-2.

ასევე, ძველი ქართულისთვის ჩვეული პოსტპოზიციური წყობის დარღვევაა **მიმართ** თანდებულის წინდებულის სახით ხმარება. როგორც ივ. იმნაიშვილი აღნიშნავს, ძველ ქართულში „ცალკე აღებული სახელი და **მიმართ** თანდებული **ყოველთვის** ერთსა და იმავე რიგს გვიჩვენებს: წინ დგას სახელი, მას მოჰყვება თანდებული“ [იმნაიშვილი 1957: 342-343].

იოანე პეტრიწი, თუმცა ძალიან იშვიათად, მაგრამ მაინც **მიმართ** და **მებრ** თანდებულებს სახელის წინაც სვამს. ამ შემთხვევებში ყოველთვის არა გვაქვს წინამავალი განსაზღვრება, რომლის არსებობითაც შეიძლებოდა ახსნილიყო **მიმართ** თანდებულის წინ გადმოსმა:

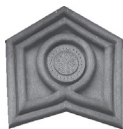
ვინაჲ იგივობად **მიმართ** წარმომაარსებელისა აქუს წარმოასრსებულსა: I, 25, 28; და ვითარ მყოფი **მიმართ** მყოფისა, ეგრეთვე ერთებრი ერთებრივისა მიმართ ღმრთივისა: I,84,1;⁵⁷ ტყუილ ვინაჲვე არს პირველდაწესებული და აქაცა, **მებრ** პირველმდებისა: ბ. კ. 29, 20.

მიუხედავად იმისა, რომ **მიერ** და **მიმართ** თანდებულების წინდებულებად ხმარების შემთხვევები ხშირი არ არის იოანე პეტრიწთან, ვფიქრობთ, მაინც ანგარიშგასაწევია: ეს ფაქტი შესაძლებელია იმაზეც მეტყველებდეს, რომ **მიერ** და **მიმართ** თანდებულების რიგი არც ისე შორეულ წარსულში ისევე თავისუფალი იყო, როგორც **ზედა** და **შორის** თანდებულებისა ძველ ქართულში.

⁵⁷ უკანასკნელ შემთხვევაში **მიმართ** მართლაც წინამავალი განსაზღვრების: „ერთებრივისა“ გამო მოექცა სახელის წინ.

* * *

ზემოთ წარმოდგენილმა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ იოანე პეტრიწის ენა ფონეტიკის, მორფოლოგიისა და სინტაქსის სფეროში ასახავს იმ გარდატეხის პერიოდს ქართულ სამწერლობო ენაში, რომელიც XI საუკუნის დასაწყისიდან XII საუკუნის დასასრულამდე გრძელდება. თავის თანამედროვეთაგან ყველაზე უფრო მეტად სწორედ იოანე პეტრიწის ენაშია წარმოდგენილი ის დიდი ძვრები, რომლებიც ხდება ძველსა და ახალ ენობრივ მოვლენებს შორის და, რომლებიც ამ ხანის სამწერლობო ენაში მიმდინარეობდა. ამიტომ იოანე პეტრიწის ენა მეტად მნიშვნელოვანი და მდიდარი წყაროა ქართული ენის ისტორიისა და, კერძოდ, ქართული სამწერლობო ენის განვითარების ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი პერიოდის – XI-XII საუკუნეთა სამწერლობო ენის საფუძვლიანი კვლევისათვის.



დასკვნა

რა ქმნის იოანე პეტრიწის სტილს და მისი ენის თავისებურებას

რა ქმნის იოანე პეტრიწის ენის თავისებურებას, მის განსაკუთრებულობას?

ეს თავისებურება უნდა ვეძიოთ არა მხოლოდ მის ენაში გამოვლენილ კერძო ხასიათის ფაქტებში, არამედ მთლიანად მწერლის ენობრივ სამყაროში და მისი აზროვნების სტილში ამ სიტყვის ფართო გაგებით.

იოანე პეტრიწის აზროვნებისა და ენობრივი სტილის განმსაზღვრელია:

1. მისი შრომების ფილოსოფიურ-თეოლოგიური შინაარსის შესატყვისი ზუსტი სამეცნიერო ენა და სტილი.
2. ბერძნული დედნისა და, საზოგადოდ, ბერძნული ენის გაფლენა სიტყვაწარმოებასა და უფრო კი სინტაქსის სფეროში.
3. ზეპირი ლექციების ფორმა, რომელიც იწვევს ცოცხალი მეტყველებისა და ცოცხალი, სასაუბრო ენისათვის დამახასიათებელი ენობრივი ფორმების გამოყენებას.
4. გარდა უადრესად ფართო და ღრმა განსწავლულობისა მკვეთრად გამოხატული პოეტური ტალანტი; შინაგანი განცდა “ელლინთა ენამზეობისა” და მშობლიური, ქართული ენისა; მაღალი კულტურა და გემოვნება, რომელიც მის ენას ინდივიდუალურ ნიშნებს სძენს და გამოარჩევს თავისი თანადროული „ელინოფილური“ მიმდინარეობის მწერლებისაგან..

ფონეტიკასა და მორფოლოგიის სფეროში იოანე პეტრიწის ენა, როგორც ნიკო მარრი აღნიშნავდა, და ჩვენი კვლევებიდანაც გამოჩნდა, „იდეალური სისწორის“ ნიმუშია: იოანე პე-

ტრიწი ძველი ქართული ენის ნორმებს მიჰყვება, მაგრამ ამ მხრივ კონსერვატული არ არის:: როგორც შეეფერება XII საუკუნის სამწერლო ენას, იოანე პეტრიწი თავისუფლად უშვებს თითქმის ყველა, მისი დროის მწიგნობრულ ენაში აქა-იქ შემოსულ ახალ ფორმებსა და ენობრივ მოვლენებს, რომლებიც შემდგომს სამწერლობო ქართულში მკვიდრდება. ამიტომ იოანე პეტრიწის ენა, როგორც მისი ეპოქის სალიტერატურო ენაში მომხდარი მორფოლოგიური ცვლილებების უტყუარი ამსახველი, მნიშვნელოვანი წყაროა ქართული ენის ისტორიის საკითხების კვლევისას. მის მონაცემებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ძველი ქართული სალიტერატურო ენის სათავეების კვლევისას ძველიდან ახალი ქართული ენისაკენ გარდამავალი პერიოდის დახასიათებისათვის, რადგანაც იოანე პეტრიწის თანამედროვე მწერლებს შორის ყველაზე მეტად სწორედ მის ენაში გვხვდება ახალი ქართული ენის დამახასიათებელი ენობრივი ფაქტების ერთობლივი მომძლავრება. უპირველეს ყოვლისა, სწორედ იოანე პეტრიწმა შეამზადა საფუძველი იმ სიახლეების მოზღვაებისათვის, რომლებსაც XII საუკუნის სამწერლობო ენაში, და, კერძოდ „ვეფხისტყაოსანში“ ვხვდებით.

“იდეალური სისწორე” პეტრიწის ენისა მდგომარეობს ასევე ტერმინოლოგიური სისტემის გამართულობაში, ლექსიკურ პრეციზიაში, ლაკონურ გრამატიკულ კონსტრუქციებში, რიტორიკაში, – “მორთულ და მოკაზმულ” “გარემოსილ სიტყვაში”, რომელიც იდეალურად გამოხატავს შინაგან ლოგოსს და მკითხველს მიუძღვის ზესთარსისკენ.

ეს, „გაღებულნი“ და მდაბრიონთაგან „მესხუე“ ენა, პეტრიწის მიერ შექმნილი თავისი გვარ-ტომის ერისათვის, თანამედროვე ქართული სამეცნიერო ენის დაუშრეტელი წყაროა დღემდე.

Language of Ioane Petritsi

A great medieval philosopher-theologian Ioane Petritsi, “the Platonic philosopher”, as manuscript glosses name him, is a representative of a new stage in the history of Christian thought. Study of his literary heritage has an immense importance for understanding the tendencies and specifics of development of medieval philosophy and theology not only in Georgia but in the Eastern Christendom in general. This study will also help to establish and shed light on the relationship between Eastern and Western Christian philosophy and theology.

The list of textbooks utilized in Gelati theological-literary school, conventionally called Gelati Academy (12th-13th centuries), that is a Georgian analogue of the Constantinopolitan Mangana University, consists of Neo-Platonist literature and textbooks on the free arts – *the trivium* and *quadriivium* – similar to those that were widely used also in medieval European educational centers. On the basis of translation of those works the formal -semantic system of Georgian philosophical terminology was elaborated and established through the efforts of Eprem Mtsire, Arsen Iqaltoeli and Ioane Petritsi. Ioane Petritsi introduced among the compendia of the Gelati Academy the “Elements of Theology”, a treatise of a 5th century outstanding Greek Neo-Platonist Proclus, a successor or “diadochus” of Plato’s cathedra – as Petritsi calls him. To this treatise Petritsi added his *scholia* or *commentaries*, more extensive than the treatise itself. The commentaries are unique in their importance, for they consist not only of meticulous analysis of Proclus’ philosophy, but of a general discussion and explication of basic issues of Hellenic (Platonic) philosophy and an attempt to present, relying on the method of analogy, of his own, original, his Christianity-influenced interpretation of the Neoplatonic structure of reality. In its form and style, Petritsi’s work represents a cycle of lectures for his audience of students whom the author introduces into the thought of Hellenic philosophers. While discussing different issues, Petritsi quotes and analyses Plato and the Academics, Aristotle and Peripatetics, Pythagoras and Pythagoreans, Stoics; commentators of Plato and Aristotle: Plotinus, Porphyry, Iamblichus, Asclepius, Alexander of Aphrodisias and others. Since the commentaries of

Ioane Petritsi are aimed at students, they thoroughly bear a conversational air, which is the main factor defining his linguistic style. Throughout the entire commentaries he addresses a second person, a hearer, a student, who is always in the center of his attention. The author frequently refers to him calling him a “listener”, or a “perceiver”, a “hearer” and a “student”: “Behold the beauty of the theories, o, perceiver” [2, 154, 28]; “Look and perceive, o perceiver, those wonderful theories” [2, 186,13]; “and you, o listener, give to me your attention for theorizing” [2, 186,13]; “now what should we do, o student, who look through your intellect” [2, 107,17]; “listen, [o you], who desire to study” [2, 83, 19].

Great importance and influence of this work of Ioane Petritsi on later period thinkers is evidenced by those passages of “The Knight in Panther Skin” of Shota Rustaveli, the summit of Georgian poetry and aesthetic thought, in which are utilized philosophical terms characteristic of Proclus’ philosophical system exactly in the form Petritsi renders them. Furthermore, the importance of Petritsi’s work was acknowledged outside Georgia as well, since in 1248 his commented translation was translated into Armenian. It is well known how great was Petritsi’s influence on the school of Anton Catholicos was (18th century). In literary circles of this epoch Petritsi was referred to as “enlightener of the Georgian language”.

Language and style of Ioane Petritsi has always attracted the attention of writers and scholars. According to a traditional view, which was established in the school of Anton Catholicos, Ioane Petritsi’s language is very difficult to understand however, despite this, exactly the authors of this epoch, Sulkhan-Saba Orbeliani, Anton Catholicos, Ioane Orbeliani and others call him the “sun of the Georgian language”. What makes Petritsi’s language so peculiar and outstanding?

In different places of his commentaries on Proclus, in which he quite extensively speaks about his translational principles, Petritsi provides a key for understanding of why his language is so original. For the first thing, he explains the complexity of his language by the fact that such texts like that of Proclus, are difficult to understand for those who are not experienced in “theories of immaterial entities”. He notes, that other Georgian translators translate easier texts for translation of which a common language is sufficient. He, himself is positive about following

the simplicity and lucidity of the native language yet only to the point when this simplicity may already damage the precise meaning of a more difficult philosophical text. Thus, the difficulty of Petritsi's language is due to the difficulty of the material he translates, for the disciplines he treats in his commentaries – logical, mathematical, physical and metaphysical-theological – require a different level of terminological rigor. His principle of creation of terminology is based upon his views and attitudes towards the Greek language, which has a long philosophical tradition and infinite capacities for expressing philosophical categories. In Petritsi's words: "in the Greek language, which is as bright as the sun, every [notion] has its own term, according to its essence" [2, 6]. From this follows the translational method of Ioane Petritsi: to create an exact, adequate translation of the Greek text and transmitting into Georgian the entire philosophical-logical apparatus, theological notions and terms into Georgian in a mirror-like manner. This was the way also followed by Latin authors when they attempted to create a Latin philosophical-theological terminology, as well as in general by all European translators whenever they tried to form and establish scientific terminology in their native tongues.

The Gelati philosophical-theological school (12th-13th centuries) represents the most important stage of development of the Georgian philosophical-theological thought and scientific language. This school continued the work initiated by the great scholar and translator from the Black Mountain, Ephrem Mtsire. In Gelati were finalized the theoretical foundations of translation of philosophical texts and the Georgian philosophical-theological language and style, as well as formal-semantic system of philosophical-theological terminology was clearly formed.

Creation of such language for his compatriots, Georgians, was the aim of Petritsi. As he writes: "I desired earnestly for the people of my nation to create a flexible and orderly [philosophical] language that differs from that of the plebs" [1, p. 220, 24-25]. That is to say, he decided to create a Georgian scientific, philosophical language, a Georgian scientific style that was different from a plebeian, common conversational language, to elaborate Georgian philosophical-logical apparatus.

In any language, a newly created term initially leaves an impression of oddity and artificiality. In this case the factor of "getting accustomed with"

becomes if not decisive, then at least one of the important conditions for the establishment of a term. Exactly this was meant by Ilia Chavchavadze, one of the principal creators of the modern Georgian language, when he wrote: “however successful you may be in the creation of a word, even if this word will be purely Georgian, if you give to this word a new meaning, it will be for a while as odd and as difficult for understanding as a foreign word. Of course, we may get accustomed to the meaning of this word in time, but before this happens they are difficult to understand”.

Scientific, in particular, philosophic language, in a sense, is a constructed language. Thus, artificiality, that is to say distinction from naturally developing conversational language, is unavoidable not only in syntactic constructions and generalizations of this or that morphological means, but first of all in the very new words [5, p. 361]. Initially, terms created by any of the philosophers may look artificial. However, as time passes, they get incorporated in the fabric of the language if the relevant science continues to develop and if the posterior generations have relevant conditions for mastering the legacy of this science.

Ioane Petritsi had great predecessors who translated and commented biblical exegetical texts. These were Georgian monks engaged in literary activities in monasteries in Syria, Tao - Klarjeti – the so called “pre-Athonite” period of translations and the Athonite fathers – Euthymius and Giorgi the Athonites (11th century) who had left the richest literary legacy. Furthermore, before Petritsi philosophical-theological works were translated by a great master of commentary, a luminary of the Black Mountain school – Eprem Mtsire: in the 80-90s of the 11th century Eprem had already translated philosophical chapters of John Damascene’s “Font of Knowledge”, the so called “Dialectics” together with another part of this work, the “Precise Exposition of the Orthodox Faith”; besides he had translated the entire Corpus Areopagiticum together with commentaries of Maximus Confessor. Evidently, with the purpose of achieving a greater degree of precision, Arsen Iqaltoeli made a second translation of Damascenes’ “Dialectics” and the “Exposition” (Eprem himself tells us in his colophon, that while translating those works of Damascene, his helper was Arsen Iqaltoeli). In Gelati, in the circle of Arsen the work of a representative of the Athenian Neoplatonic school was translated: Amonius Hermeas’ commentaries on Aristotle’s “Categories”

and the same author's commentaries on Porphyry's commentaries on the same "Categories", in which were compiled and systematized logical terminology of Aristotle and his commentators. In the first period of Ioane Petritsi's literary activities, his translation of Nemesis of Emesa's "On Human Nature" still bears conspicuous traits of Arsen's style.

However, Ioane Petritsi's contribution to the creation of Georgian philosophical-theological language stands out: through his translation of Proclus' "Elements of Theology", Petritsi systematized Georgian philosophical-theological terminology and created rigorously elaborated Georgian scientific language, formal-semantic system of terminology. Petritsi adopted from Proclus the latter's systematic logic, which is evident in Petritsi's entire work of creation of philosophical-logical terms and neologisms. As is well known, Proclus in the "Elements of Theology", "Platonic Theology" and commentaries on Plato's dialogues (which works Petritsi is closely acquainted with and which he amply utilizes), with meticulousness and exactness characteristic of him, had established a rigorous philosophical terminology of Greek philosophy, with a Neo-Platonist elaboration. To be sure, this has compelled the translator of such an author to adhere with similar rigor to translating each philosophical term and notion in Georgian.

Georgian lexemes created in the course of centuries as equivalents of Greek terms, as well as newly translated notions of Neo-Platonist philosophy required unification in one formal-semantic system. Thus, the Gelati philosophic-literary school is a new stage in the development of Georgian philosophical-theological terminology. It represents a conscious attempt of creation of a unitary, mono-structural system. This work required one hand and one intellect, a person who would have combined in himself creative audacity and a broad knowledge, linguistic intuition and deep comprehension of languages, an ability to penetrate into the inner core and meaning of words and an aesthetic ability of appreciating their beauty. Besides, of course, knowledge of philosophy and "desire for theories" was indispensable, and all those gifts found their harbor in the person of "Ioane the Platonic Philosopher" nicknamed as "Petritsi", who writes about himself without a degree of shyness that he is "wonderfully gifted by the Providence of God, and is experienced in both the arts of soul (i.e. the trivium + quadrivium) and theories of Intellect" [2, 222]. In the words

of Nicolas Marr, “we should be thankful to Petritsi for creation of ready-made philosophic terminology in Georgian, which is based on Georgian roots and conveys meanings of all terms, which in present day European languages exist only in the form of Greek and Latin borrowings.” [4, p. 35].

Thus, Petritsi’s aim was to create such a system of philosophic terms that its elements would be in mutual connection both from formal and semantic points of view. He intended those terms to create formal-semantic paradigmatic unity and would be different from the vernacular. Petritsi implies exactly that, when he says that he “desired for people of his nation – Georgians – to create an orderly language that is different from that of the plebs”.

Observation of Petritsi’s language, precisely of its philosophic term-creating aspects, shows that according to his principles;

A philosophic term should be created through Georgian roots and affixes;

A philosophic term should be distinguished from common lexeme by structural and semantic systemness;

A philosophic term should exactly convey meaning of a relevant notion, should be transparent and motivated;

Relationship between term and notion should be unilateral: term should be monosemous;

A philosophic term should be short and elastic.

Implementation of these principles was not always possible and in general it is an impossible task for any translator and term-creator because scientific language, as well as any living language is not something static, but subject to laws of development. However, aspiration towards this ideal systemness required mastering of the “art of language and grammar”, study of the “essence of language and its flexion”, mastering of art of “junction and disjunction of words” (syntax), insight into the essence of words and by means of this establishment of etymology or motivation [2, 220-221].

Study of Ioane Petritsi’s language reveals that, as a brilliant grammarian, through his next to infallible linguistic intuitions, wonderfully used possibilities of Georgian language for enrichment of its dictionary.

Ioane Petritsi closely follows the laws of Georgian word-creation: roots and affixes are Georgian and rules of their utilization also are in accord with the structure of the Georgian grammar. From the roots that have the same meaning, in most of the cases, Petritsi picks that which is the longest. A peculiarity of his method is in that for signifying notions of one row, Petritsi establishes the dominance of one type of word-creation and subjects to this type all roots that he would find useful for the expression of a new philosophic notion. For example, it is known that to create an abstract notion from adjectives used the “si -e” (სი-ე) confix is usually in Georgian. However, Petritsi for this purpose adheres to a different linguistic possibility, the “-oba” suffix, by which he satisfies the demand for uniformity in creating terms of one and the same row, for example, ‘mzhave-oba’ (მჟავე-ობა), tetr-oba (თეთრ-ობა), did-oba (დიდ-ობა) etc. By such an abstract word-creation he gives terminological value to words, for, in fact, si-ket-e (სი-კეთ-ე), si-tetr-e (სი-თეთრ-ე), si-mzhav-e (სი-მჟავ-ე), si-did-e (სი-დიდ-ე) rather signify features of particular things, whereas the ‘mzhave-oba’ (მჟავე-ობა), tetr-oba (თეთრ-ობა), did-oba (დიდ-ობა) represent generic, most general and abstract notions that combine in themselves all good things, all white things, all big things etc. As Petritsi clearly distinguishes them when he says that “Good-ness” (ketil-oba კეთილ-ობა) is a generic term, whereas “good” is a special subcategory of it, in his words: “good is a threshold of goodness”.

If we observe monuments of Old Georgian literature, we shall see that some means of word-creation that seem strange in Petritsi’s language is wide spread and usual there. For instance, a participle “moba-dzavi” (მო-ზადავი “imitator”) which is formed through a prefix only, that seems strange from the point of view of modern conventions, was quite common in Old Georgian, where we have quite a few examples of such subject-participles (მოდგამი modgami, მოძილი modzili, მოშიში moshishi etc.).

At first sight it may seem strange that Petritsi creates a new term through adding a declension case indicator to a verbal form (of third person singular), or to a pronoun, to an adverb, and even to a petrified form of suffix or a particle, for example:

from the verb: “iqo” იყო>”iqoi” იყოი (was>the was, or was-ness, i.e. past), “iqos” იყოს>”iqosi” იყოსი>iqosobai იყოსობაი (will be>the will be>the will-be-ness i.e. future);

from the pronoun: “mas”**მას**>”masi”**მასი**>”masoba” **მასობა** (him>the him>himness;

“igi”**იგი**>“igiveoba” **იგივეობა** (same>sameness); “tvit” **თვით**>tvitoba **თვითობა**>tviteba; **თვთება** self> selfness> selfness/property);

From suffixes: “gan” **გან**> “gani” **განი** (from>the from/=the effect/), “gamo” **გამო**>”gamoi” **გამოი** (from>that which came from, /literally: that which “frommed”/, for instance aristotelis-gamoi=that which came from [the school of] Aristotle); from the same “gamo” (from) suffix Petritsi forms a verb “igamoa” (“came out from”), an abstract noun “gamooba” (“the coming out from” or “the fact of being caused”);

From adverb: “odesme” **ოდესმე**>“odesmei” **ოდესმეი** (sometimes>that which is [exists] sometimes), “merme” **მერმე**> “mermei” **მერმეი** (after>the after/that which comes after).

Such word-formation is wide spread in Old Georgian. It is frequently used by Ephrem Mtsire in his translation of the Corpus Dionysiacum. Just as Ioane Petritsi, for adhering to meticulous exactitude with the Greek text and its profound philosophical-theological meaning, Ephrem elaborates a special terminology. Types of term-formation are similar in both translators, which shows that their source is a living material of Georgian language. Sometimes the terms, which they have evidently created independently, totally coincide both in form and in meaning. For instance the terms “tvitebai” **თვთებამ** (property), “tvitebiti” **თვთებიითი** (belonging to a property), “masi” **მასი** (the him), “masveoba” **მასვეობა** (the sameness), “qovloba” **ყოველობა** (the whole), “iqoi” **იყოი** (the was), “iqosi” **იყოსი** (the will be) are found in both authors. Like Ioane Petritsi, also Ephrem Mtsire broadly uses the capacities of the Georgian language for creation of new semantic units.

In conclusion, it should be noted that Ioane Petritsi skillfully uses versatile capacities of the Georgian language for rendering one and the same Greek word in order to express different semantic shades and nuances of this word. Thus, Ioane Petritsi’s language is a very precious source for modern Georgian, especially for formation of the terminology of philosophy and of special branches of science. Quite a few of the abovementioned terms also are used today in a terminological meaning.

Thus, terms created by Ioane Petritsi are built according to patterns that characterize the Georgian language and such models are widely used now in Georgian scientific terminology. Those models represent a source for enrichment of Georgian terminology of different scientific branches.

In the field of term-creation especially notable is Petritsi's fine intuition and wonderful ability to achieve an ideal level of morpho-semantic systematization of notions and terms. For example, we can adduce an instance with a paronymous couple genus-idea. In fact, systematization of notions and terms that stand for those notions requires complex stages of work. Establishment of the meaning of notions and selection of names for them does not happen in an abstract and detached manner (or should not happen so), but should be ascertained and made precise through comparison and relationship with other notions and terms relevant to them. Every notion should have its own place in the system of notions and should reflect the order that exists between those notions (and accordingly between the terms expressing those notions). As is known, this order is based on a logical connection between notions and implies such a classification of notions which is revealed in genus - species dependence [6, 46]. When this hierarchical dependence – hyponymy - of genus- species notions is expressed through transparent linguistic material, then we have an ideal instance with respect of systematizing notions and their corresponding terms. Petritsi's translating of the Greek γένος – εἶδος/ιδέα couple through a mutually dependant couple “tomi” ტომი (genus) and “guari” გუარი (idea) that belong to one semantic field (of which the first is a broad-volume hyperonym whereas the second a narrow-volume hyponym that is included in the first) represents an exemplary instance of exactly such an ideal case. Instead of this, before Petritsi, another, less plausible solution was used: natesavi ნათესავი-sakhe სახე (in translations of Damascene's “Dialectics” and works of Ammonius). In fact, neither in the Greek terms themselves nor in their Old Georgian translations is kept (and realized) appropriate systematic character, which in the ideal case would posit notions of one row through terms that belong to one semantic field. The term “natesavi” ნათესავი (which was simultaneously a very commonly used term in everyday speech) is substituted by Petritsi by its partial synonym, a term that was borrowed in Georgian from Persian – tomi ტომი, and for translating the εἶδος/ιδέα he substitutes the previous

“sakhe” სახე - with “guar” გუარ term, which in turn represents a sub-category of “tomi” ტომი (genus). Thus, he manages to reflect already through his linguistic-terminological material that hierarchical relationship which exists between those notions, through which he achieves an ideal systematic character on the plane of expression. In this respect he even eclipses Proclus himself, who was renowned through his wonderful capacity for systematization, because Proclus was in fact fettered by a centuries long tradition, whereas Petritsi broke almost totally new ground that opened for him next to unlimited opportunities.

In his way of terminological searches, for Petritsi most important was to penetrate into the essence of language and to express by a linguistic sign this essence with a highest precision.

He aspired at creation of terms that would have a clear motivation and a transparent semantic structure in order to adequately express essence of a notion, an object or an event, and correctly orient readers of philosophic texts.

According to Plato’s thought, expressed in the dialogue “Cratylus”, every name should express the nature of a thing (cf. *Cratylus* 396a). Petritsi fully agrees with this, and since in his deep conviction “the sun-like language of Greeks provides for every notion and adequate term corresponding to the nature of this notion”, he aims at making Georgian philosophic language as lucid and expressive as Greek, which is “convenient for philosophic theorizing”. From this ensues his characteristic principle of term-creation: actively mirroring Greek notions and terms in Georgian. This well attested method warranted precision of translation and protected a translator from the peril of voluntary or involuntary subjective interpretations.

Together with terminology, syntax is that essential sphere through which we can speak about the peculiarities of Ioane Petritsi’s language. This is moreover so, since philosophic, and generally, scientific language is quite distinct from everyday language.

Petritsi’s frequent use of participle constructions (that is a familiar feature of Greek), omission of members of a sentence (especially of subject and predicate and of the auxiliary verb “is”, which is tacitly implied by the author), which is also characteristic of the Greek original, does not create a

misunderstanding, because the omission of a member is compensated by other means. Petritsi also uses the conjunction “da” და (and) in the sense of “also”, which clearly reflects Greek, where *kai* stands for both “and” and “also”. Besides, Petritsi’s text abounds with complex subordinate clauses, and after them he starts new sentences with summative words “vidreme” ვიდრემე, “vinaive” ვინაივე, “vinaica” ვინაიცა (all meaning “therefore”, “thus”), and this also bears witness to how closely he follows the Greek syntax of the original.

The Grecisms in syntax is a familiar feature of the Old Georgian translated texts, among them of the Old Georgian translation of the Four Gospels. The translators could not get rid of, or consciously submitted to the influence of Greek. In Old Georgian translations this tendency is most vividly evident in the sphere of syntax. However, we should not assign to mechanical factors Petritsi’s transferring of Greek syntactic constructions in Georgian. Rather, it serves a specific objective: to make Georgian as perfect an instrument for conveying philosophic meanings as Greek, in which philosophic thought was raised to incredible heights by Plato and Aristotle and other philosophers in their lead.

As we have noted earlier, creation of the Georgian philosophic language that “differs from the language of the common people”, for Petritsi was a task to be fulfilled on the basis Greek with its great philosophic tradition. In his “Epilogue” of the commentaries of the “Elements of Theology” he says: “had I enjoyed love and aid from Georgians, I would have perfectly assimilated Georgian to Greek and *arisotelize* concerning theoretic experiences of philosophers”. He frequently expresses his admiration with respect of Greek eloquence and lucidity. On the contrary, the precision of Greek in rendering different notions with adequate terms, as Petritsi thinks, was not matched by Georgian translators before him: “our translators did not pay attention [to this feature of Greek] and now I am incredibly hindered in my translating work, for our translators put everything similarly [i.e. express different notions with the same terms]”.

The specifically Greek constructions, especially such as omission of the “ars” არს (“is”, “to be”) auxiliary verb and usage of the conjunction “da” და (“and”) in the meaning of “also”/“too”, participle and passive constructions (which in general is characteristic of texts saturated by philosophical discussions and definitions) often are absent in the relevant loci of the Greek original that Petritsi translated. Thus, such in-

stances sometimes cannot be explained either through direct translation from the original, or through Petritsi's translational principles. We should take into consideration the circumstance that Ioane Petritsi was brought up and introduced to philosophical education in Constantinople. Most part of his life he spent in a Greek-speaking milieu and since Greek was for him an ordinary conversational language, it is quite expectable that his pen also involuntarily followed Greek syntactic constructions. As to the use of complex subordinate sentences and their interconnection by means of quite versatile conjunctions and conjunctive words – all these is a characteristic feature of philosophic language. This feature is conditioned by the requirement of precise, unbroken and sequential rendering of meaning, which is a feature of philosophic work of any author.

The peculiarity of Ioane Petritsi's language, together with the abovementioned factors, is conditioned by his individual style, which is revealed in a very specific order of sentences and his very idiosyncratic choice of synonyms.

It is known that the ordinary, familiar order of simple sentences in Georgian requires positing of predicate after subject. Even in the case of presence of other members the sentence is usually closed by a predicate, whereas the subject is usually posited at the beginning of a simple sentence. However, Ioane Petritsi with his manner of positing predicate before subject and positing both of them at the end of a sentence creates a very special and unfamiliar rhythm of the Georgian language. For instance: რამეთუ ზუნებით თამეჯოგედ და მოქალაქედ ცხოველად შეიქმნა კაცი (3, 16,4) in a more conventional Georgian the same sentence would be written like: რამეთუ კაცი შეიქმნა ზუნებით თანმეჯოგედ და მოქალაქედ. ("In fact, man was created as naturally communal and civil [being]", in Petritsi's syntax it sounds like: "In fact, naturally as communal and civil [being] was created man").

The place of verbal suffixes in Georgian sentences is usually placed before a verb, whereas Petritsi gives a peculiar rhythm to a sentence through placing verbal suffix after the verb. For example: მოქმედებამან უძლიერესისამან იმოქმედაცა უძლიერესად (1, 46,7), in usual Georgian syntax would be: მოქმედებამან უძლიერესისამან უძლიერესადცა იმოქმედა ("Energy of the more powerful [term] also acted more powerfully", Petritsi attaches the "also" ("tsa" -ცა) to the end of the verb "იმოქმედა-ცა", "acted-also").

Frequent use of isolated definitions, separated defining and defined words, when both are often divided by a verb or by few words inserted between them is a very specific feature of Petritsi's language.

For example: რომელი-იგი იყო ქუაბი, მრავალხრახნილად ქცეული და ძნელად წიაღსასვლელი და ძნელად გამოსავალი, (2, 224, 8), in familiar syntax would be: რომელი-იგი იყო მრავალხრახნილად ქცეული და ძნელად წიაღსასვლელი და ძნელად გამოსავალი ქვაბი (defining "labyrinth": "Which was a multi-tunneled and ill-entered and ill-exited cave", in Petritsi's syntax the word order goes like this: "Which was a cave, multi - tunneled and ill-entered and ill-exited").

Often the definer (adjective) and the defined (noun) are divided by a verb. For example: ყოველი ქმნილი ორობითისა მიერ იქმნების ძალისა, (1, 51, 9), which in usual syntax would be like: ყოველი ქმნილი ორობითისა ძალისა მიერ იქმნების ("Every created [being] is created by a twofold power", in Petritsi it sounds like: "Every created [being] by a twofold is created power" (it looks far more awkward in English than in Georgian).

Often the definer and the defined are separated by several words. For example: რამეთუ თვთ გონებაჲ არს და გონიერი ხუდა მას არსებაჲ (1, 103, 26) which in usual syntax would be: რამეთუ თვთ გონებაჲ არს და გონიერი არსებაჲ ხუდა მას ("For it is the Intellect itself and to it pertains intellectual essence", which in Petritsi's syntax goes like: "For it is the Intellect itself and intellectual to it pertains essence").

It is noteworthy that such cases follow Greek syntax. However, if among other translators such calques are found sporadically and usually unintentionally, Ioane Petritsi gives preference to exactly such constructions. He likes them and uses exactly them even in his original discourses and musings – the commentaries on Proclus. Placing of particles and conjunctions at the end of a sentence also accounts for the specific beauty and fineness of Petritsi's language. A sentence becomes melodic when Petritsi adds the particle "o" ო while quoting other thinkers' ideas, especially when this verb stands before subject and object. Sentences moulded in this way is one of the characteristics of Petritsi's individual style.

ბიბლიოგრაფია

იოანე პეტრიწის შრომები:

I. იოანე პეტრიწის ქართული თარგმანი – “პროკლე დიადოხოსისა პლატონური ფილოსოფოსისა “კავშირნი ღმრთისმეტყუელებითნი”:

იოანე პეტრიწის ძველი ქართული თარგმანი და განმარტება (XII სკ.): “პროკლე დიადოხოსისა პლატონური ფილოსოფოსისა “კავშირნი ღმრთისმეტყუელებითნი”, XVII-XVIII სკ. ხელნაწერების მიხედვით:

ტI – პროკლე დიადოხოსისა პლატონურისა ფილოსოფოსისა “კავშირნი”, გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო სიმ. ყაუხჩიშვილმა, შესავალი სტატია – მოსე გოგიბერიძისა. თბილისი, 1940;

ტII – “განმარტებაჲ პროკლესოჲს დიადოხოსისა და პლატონურისა ფილოსოფოსისათჲს ტექსტი გამოსცეს და გამოკვლევა დაურთეს შ. ნუცუბიძემ და სიმ. ყაუხჩიშვილმა ტ. I, თბილისი, 1937;

იოანე პეტრიწი, “პროკლე დიადოხოსისა პლატონურისა ფილოსოფოსისა “კავშირნი ღმრთისმეტყუელებითნი”, ძველი ქართული თარგმანი და განმარტება XIII საუკუნის H- №-1337 ხელნაწერის მიხედვით გამოიცა სამ ტომად 2016 წელს (“შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის პროექტის ფარგლებში: ხ.-ლი დ. მელიქიშვილი):

ტ. I – (XII სკ.) : XIII სკ.-ის H - №-1337 ხელნაწერის ტექსტის ფაქსიმილური – და ტ. II – დიპლომატური გამოცემები მოამზადეს დ. მელიქიშვილმა და ნ. მიროტაძემ; კრიტიკული აპარატი მოამზადა ნ. მიროტაძემ გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო დ. მელიქიშვილმა, თბილისი, 2016;

ტ. III – სიმეონ პლინაჰანეცის XIII სკ.-ის ძველი სომხური თარგმანი, 1248წ.: “Պրօքլի Ռիստիսի, Պլատոնական

**ქმასთასიქი ჯაღკაჟი სათიოაზარასკანჟი: ჯათიჲ ერლი
ხაჟიოჲ ო თასი ო მსქ** – (“პროკლე დიადოხოსის, პლატონუ-
რი ფილოსოფოსის, “კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი”, თავნი
ორასთერთმეტნი) (მატენადარანი, №-1832: **4r-7v**); გამოსაცემად
მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო მაია რაფავამ; კრიტიკული
აპარატი და ლექსიკონი მოამზადეს მ. რაფავამ, ხ. გაფრინდაშ-
ვილმა და ი. ხოსიტაშვილმა ტ. III, თბილისი, 2016.

Πρόκλου Διαδόχου πλατωνικὸν Στοιχείωσις θεολογική (Plotini,
Enneades, Parisiis, 1855.

მოერბეკეს ლათინური თარგმანი – “Elementa theologica” //
“Institutio theologica” [1168წ.]

ნიკო მარის რუსული თარგმანი – “Богословские начала”
[1909];

**ე. რ. დოდსის ინგლისური თარგმანი: “The Elements of Theol-
ogy”** – Proclus, The Elements of Theology; A revised Text wit Transla-
tion, Introduction and Commentary by E.R. Dodds. Oxford, 1933[second
edition Oxford, 1963].

ი. ფანცხავას რუსული თარგმანი: Иоан Петрици, Рассмотрение
Платонвской философии и Прокла Диаоха, перевод с грузинского и
исслед. И. Д. Панцхава, Тбилиси, 1942, **1959 (1984** გ. თევზაძის და
ნ. ნათაძის რედ.)

ა. ლოსევის რუსული თარგმანი: Прокл., Первоосновы
теологии, перевод и комментарии А. Ф. Лосева, **Тбилиси, 1972.**

დ. მელიქიშვილის გადმოახალქართულებული ტექსტი – **იო-
ანე პეტრიწის “განმარტება პროკლე დიადოხოსის “ღმრთისმე-
ტყველების საფუძვლებისა”, (თანამედროვე ქართულზე გადმოიღო,
გამოკვლევა, ლექსიკონი და შენიშვნები დაურთო დამანა მელიქი-
შვილმა),** თსუ გამომცემლობა, თბილისი, 1999.

ნემესიოს ემესელი, „ბუნებისათვის კაცისა“, ბერძნულიდან
გადმოღებული იოანე პეტრიწის მიერ; სერგი გორგაძის გამო-
ცემა. თბილისი, 1914.

Migne—Νεμεσίου (ἐπισκόπου Ἐμέσης (Περὶ φύσεως τοῦ ἀνθρώπου (Patrologiae, cursus completus, series graeca edit. J. P. Migne 1858. p.p. 505-818.

Влад. — Ф. Владимирский, Немезий, епископ Эмесский, „О природе человека“, пер. с греческого, Почаев, 1904.

დამოწმებული ძეგლები და სახელწოდებათა შემოკლებანი

ტექსტები:

არეოპაგ. — პეტრე იბერიელი, ფსედო დიონისე არეოპაგელი, შრომები; გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ს. ენუქაშვილმა; თბილისი 1961.

ასკეტ. — ბასილი დიდი, „ასკეტონი“, ტექსტი ხელნაწერების მიხედვით გამართა ე. ხინთიბიძემ.

კახაძე მ., ბასილი დიდი, ექუსთა დღეთაჲ, ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო მ. კახაძემ, შესავალი, ძეგლის ზოგიერთი ენობრივი თავისებურება, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. II, 1947.

ბუნკაცისა — ნემესიოს ემესელი, ბუნებისათვის კაცისა, ბერძნულითგან გადმოღებული იოანე პეტრიწის მიერ, ქართული ტექსტი შეისწავლა, გამოსაცემად მოამზადა და ლექსიკონ-საძიებლები დაურთო ს. რ. გორგაძემ, ტფილისი, 1914.

ბლეიკ. — ეფრემ მცირის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან, მიმოხილველი, 1926, გვ. 161-166.

გ. ათონ. — ცხორება იოანესი და ფთვმესი, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი II, ილია აბულაძის რედ., „მეცნიერება“, თბილისი, 1967.

გ. მც. — გიორგი მცირე, ცხორებაჲ და მოქალაქობაჲ წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმიდელისაჲ, ძვე-

ლი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ილია აბულაძის რედ., წიგნი II; შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, I, 1946.

დაბ., // გამოსლფ. – (“დაბაებად” //“გამოსლფათად”) წიგნნი ძუელისა აღთქუმისანი, ტ. I, ნაკვ. I, გამოსცა ა. შანიძემ, 1947.

დავ. და კოსტ. – წამებად და ღუაწლი წმიდათა და დიდებულთა მოწამეთა დავით და კოსტანტინესი, იხ. გ. ათ.

დამასკ. დიალ. // დიალ.– იოანე დამასკელი, დიალექტიკა – ქართული თარგმანების ტექსტი გამოსცა გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო მაია რაფაგამ, “მეცნიერება, თბილისი, 1976.

დოგმატიკონი – დოგმატიკონი II ნიკიტა სტიტათი, თხზულებანი, გამოსაცემად მოამზადეს მაია რაფაგამ, ნანა ჩიკვატია და მარიამ კასრაძემ; თბილისი, 2013.

ევსტ. – მარტყოლბად და მოთმინებად წმიდისა ევსტათი მცხეთელისად, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი I, (V–X სს.) ილია აბულაძის რედაქციით, 1963.

ეპიტ. – გრიგოლ ნაძიანძელი სიტყუად ეპიტაფიად დიდისა ბასილისათჳს. ეფრემ მცირის თარგმანი, იხ. თ. ფაშალიშვილი, გრიგოლ ნაძიანძელის „სიტყუად ეპიტაფიად დიდისა ბასილისათჳს ეფრემ მცირის ქართულ თარგმანში“, საკნდ. დისერტაცია, 1953.

ეპიფ. – ეფრემ ასური, ცხორებად ეპიფანე კჳპრელისად, საკითხავი წიგნი ძველ ქართულ ენაში, II, გამოსცა ი. იმნაიშვილმა, თბილისი, 1966.

ესაია – წიგნნი ძუელისა აღთქუმისანი, ესაიად, სიტ. I, ნაკვ. 2, გამოსცა ა. შანიძემ, 1948.

ექ. დდ. უძვ/ კაც. აგებ. – ბასილი კესარიელი, „უძველესი რედაქციები ბასილი კესარიელის „ექუსთა დღეთაჲსა“ და გრიგოლ ნოსელის თარგმანებისა „კაცისა აგებულებისათჳს“ X–XIII სს. ხელნაწერთა მიხედვით გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ილია აბულაძემ, თბილისი 1964.

ექუსთა დღ. ბას. – ბასილი დიდი, „ექუსთა დღეთაჲ“. ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო მ. კახაძემ, მასალე-ბი საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. II, თბილისი, 1947. თბილისი, 1947.

ზარზმ. – ბასილი ზარზმელი, ცხორებად და მოქალაქობად სერაპიონ ზარზმელისად, 16. ი. – (იოვანე) ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით (897, 936, 973 წწ), გამოსცა ა. შანიძემ, 1945.

იოგ. და ეფთ. 1946 – გიორგი მთაწმიდელი, ცხორებად მამისა ჩუენისა იოვანესი და ეფთჳმესი, იხ. ა. შანიძე, გიორგი მთაწმიდ-ლის ენა, ცხორებად იოანესი და ეფთჳმესი, გამოსაცემად დაამზა-და ივ. ჯავახიშვილმა, 1946.

იოანე იტალოსი 1966 იოანე იტალოსი, თხზულებანი, ბერძნული ტექსტი, ვარიანტებითა და შენიშვნებით, გამოქვეყნებულია გრიგოლ წერეთლის მასალების მიხედვით, ნათელა კაჭაღმაძის რედაქციითა და წინასიტყვაობით. “მეცნიერება” თბილისი, 1966.

იობ. (იობისი) იხ. ესაია.

იოსებ. – ეფრემ ასური, იოსებისათჳს, იხ. ეპიფ.

ისტ. ქრესტ. – ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, II, გა-მოსაცემად მოამზადა ი. იმნაიშვილმა, თბილისი, 1963.

ი. – იოანეს სახარება.

კაც. აგ. – გრიგოლ ნოსელი, კაცისა აგებულებისათჳს, იხ. ექ. დღ.

კაც. შესაქ. – „გრიგოლ ნოსელის „დაბადებისათჳს კაცისა“, გიორგი მთაწმიდლისეული თარგმანი“, საღისერტაციო ნაშრ., ტექ-სტი გამოსაცემად მოამზადა ნ. შალამბერიძემ, 1969.

კიმ. I. – კიმენი, ნაწილი I, ტომი I, კ. კეკელიძის რედაქტორობით, თბილისი, 1918.

კიმ. II. – კიმენი, ნაწილი I, ტომი II, გამოსცა კ. კეკელიძემ, 1946.

კოლ. – წამებად ყრმათა რიცხვთ ცხრათაჲ, იხ. გ. ათ.

კომ. – ევრემ მცირის კომენტარები გრიგოლ ნაძიანძელის სიტყვისა ბასილი დიდის ეპიტაფიად, იხ. ეპიტაფ.

ლ. – ლუკას სახარება.

ლიმ. – იოანე მოსხი, ლიმონარი. ტექსტი გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ილია აბულაძემ, 1960.

მ. – მათეს სახარება.

მოციქ. აპოკრიფ. – ქართული ვერსიები აპოკრიფებისა მოციქულთა შესახებ, გამოსცა IX-XI სს. ხელნაწერთა მიხედვით გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ც. ქურციკიძემ, 1959.

მრკ. – მარკოზის სახარება.

მცირე უწყ. – მცირე უწყებანი ქათველთა მწერალთათვის, „მეცნიერება“, 1982.

ოქროზ. – საკითხავნი, თაუშული იოვანე ოქროპირისაჲ, სინური მრავალთავი 864 წლისა, აკაკი შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და გამოკვლევით, თბილისი, 1969.

ორმეოც. – წამებაჲ წმიდათა ორმეოც და ხუთთაჲ, იხ. ეპიფ.

პ. იბ. – პეტრე იბერიელი (ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი), შრომები, ევრემ მცირის თარგმანი, გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ს. ენუქაშვილმა, თბილისი, 1961.

რაჟდ. – მარტვლობაჲ რაჯდენ პირველმოწამისაჲ, იხ. გ. ათ.

საბა – სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, I, 1966.

საკითხ. წიგ. – საკითხავი წიგნი ძველ ქართულ ენაში, II, გამოსცა ი. იმნაიშვილმა, თბილისი, 1961.

საქ. მოციქ. – საქმე მოციქულთა, გამოსცა ლია აბულაძემ, თბილისი, 1950.

სინ. მრ. – სინური მრავალთავი 864 წლისა, აკაკი შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და გამოკვლევით, 1959.

სოლომ. – თქუშული წმიდისა მამისა ჩუენისა ბასილისი, დაწ-

ეებისათვის სოლომონის იგავთადასა, ექვთიმე ათონელის თარგმანი, იხ. ძველი ქართული მწერლობის ოთხი ძეგლი, თბილისი, 1965.

ტირიჭ. – ერმათა ორთა ძმათა დავითისი და ტირიჭანისი საკითხავი, იხ. ვესტ.

უწყ. – ევრემ მცირე, უწყებად მიხეხისა ქართველთა მოქცევისასა, თბილისი.

ფსალმ. – ძველი ქართული ენის ძეგლები, ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები, X–XIII საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა მზ. შანიძემ, I ტექსტი, 1960.

წყობილსიტყ. – ანტონ ბაგრატიონი, «წყობილსიტყუაობა», გამოსცა გამოკვლევა, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო ივ. ლოლაშვილმა, თბილისი, 1980.

ქართლის ცხ. – ქართლის ცხოვრება, ტექსტი, დადგენილი ყველა ძიითადი ხელნაწერის მიხედვით, ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, სახლგამი, 1955წ.

ქ. ე. გ. ლ. – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი რვა ტომად, პროფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით.

ქრესტ. – ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, I, 1946.

ცხ. დავით. – ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძიითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბილისი, 1955.

ძე. საქ. – ძველი საქართველო, ტ. I, განყ. III, გვ. 14, §34.

ხანძთ. – შრომად და მოღუაწებად გრიგოლისი არქიმანდრიტისა და ხანცთისა და შატბერდის აღმშენებელისა, იხ. ვესტ.

ჰაბო – წამებად ჰაბოღისი, რომელ იწამა ქართლს შინა..., იხ. ვესტ.

ხელნაწერები:

H 1337 – საქართველოს მეცნ. აკად. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი XIII სკ.

A 2579 – საქართველოს მეცნ. აკად. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი. ნეტარისა მამისა ჩეუნისა, ნემესიოს ემესელ მთავარ ეპისკოპოსისა, „ბუნებისათვის კაცისა“, XIV ს.

Q 329, S 1137 – მხითარ სევესტიელის „რიტორიკა“ (1761 წ. და 1763–65 წწ. თარგმანი), ასევე, A 237 საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერები.

A 1162 – „კავშირნი“ თარგმნილი 1760 წ. იოანე ორბელიანის მიერ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტ. ხელნაწერი.

დამოწმებული სამეცნიერო ლიტერატურა

ბაბუნაშვილი ელ., სამი სტილის თეორია ქართულ მწერლობაში, თსუ შრ., ტ. 96, 1964.

ბარამიძე ლ., ზოგიერთი ტიპის მეშველზმნიან ფორმათა ჩასახვა და განვითარება ქართულში, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 9, 1964.

გიგინეიშვილი ივ., სიტყვაწარმოების თავისებურებანი „ვეფხისტყაოსანში“, თბილისი, 1944.

დონდუა კ., დამოკიდებული წინადადებების განვითარების ისტორიიდან ძველ ქართულში, თსუ შრომები XXXVII, 1949.

ერთელიშვილი ფ., რთული წინადადების ისტორიისათვის ქართულში (ჰიპოტაქსის საკითხები), თბილისი, 1963.

ერთელიშვილი ფ., რ სონანტი ზმნური ფუძეების ანლაუტში, ორიონი, საიუბილეო კრებული, მიძღვნილი აკაკი შანიძის დაბადების 80 წლისთავისადმი, თბ. 1967.

ზურაბიშვილი თ., ხარისხი ქართველურ ენებში, თსუ შრ., 67, 1957.

თოფურია ვ. ფუძედრეკად ზმნათა სუფიქსაციისათვის, თსუ შრ., III, 1936.

თოფურია ვ. ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, თბილისი, 1965 წ.

თოფურია ვ. სვანური ენა, I ზმნა, თბილისი, 1931.

იმნაიშვილი ივ. სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბილისი, 1957.

კალაძე ც. განსაზღვრება ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, III, 1961.

კეკელიძე კ. ერთი უცნობი კანონიკური კრებული ქართულში, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, IX, 1963.

კეკელიძე კ. ქართული თარგმანი გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფისა, ეტიუდები, I, 1956.

კეკელიძე კ. თარგმანებად ეკლესიასტისად მიტროფანე ზმურნელ მიტროპოლიტისად, ტფილისი, 1920.

კეკელიძე კ. მთარგმნელობითი მეთოდი ძველ ქართულ ლიტერატურაში და მისი ხასიათი, ეტიუდები, I, 1956.

კეკელიძე კ. ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960.

კეჭალაძე ნ. იოანე პეტრიწის ენის საკითხისათვის, თსუ შრ., 61, 1953.

კეჭალაძე ნ. პროკლე დიადოხოსი, კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი, ძველი ქართული თარგმანი, ფილოლოგიური ნარკვევი, საკანდ. დისერტაცია, თბილისი, 1948.

კიზირია ანტ. მარტივი წინადადების შედგენილობა ქართულში, 1963.

ლოლაშვილი ივ. ეფრემ მცირისა და იოანე პეტრიწის ურთიერთობისათვის, ორიონი, საიუბ. კრებ., მიძღვნილი აკაკი შანიძის 80 წლისთავისადმი, 1967.

ლოლაშვილი ივ. იოანე პეტრიწი-ჭიმჭიმელი, ისტორიულ-ფილოლოგიური ნარკვევი, იხ. იოანე პეტრიეი, „სათნოებათა კიბე“, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი

დაურთო ივანე ლოლაშვილმა, თბილისი, 1968.

ლოლაშვილი ივ., არსენ ივალთოელი (ცხოვრება და მოვაწეობა), თბილისი, 1978.

მარტიროსოვი არ., თანდებული ქართულში, იკე I, 1946.

მარტიროსოვი არ., მასდარული კონსტრუქციის გენეზისისათვის ქართულში, იკე III, 1955.

მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომებში ნახ-მარი ზოგიერთი ტერმინის განმარტებისათვის (კავშირნი, ასო, წესი, გუარი, აობა ოცნება), “მაცნე”, 1968.

მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, თბილისი, გამომც. “განათლება”, 1975.

მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომებში ნახ-მარი ზოგიერთი ტერმინის განმარტებისათვის -II თსუ შრ., 174, 1976.

მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწის „განმარტების“ ბოლოსიტყვა-ობის შედგენილობისა და ზოგი ახალი წყაროსათვის. ძველი ქარ-თული ენის კათედრის შრომები, 1988, ტ. 27.

მელიქიშვილი დ., გელათის სალიტერატურო სკოლის ენობრივი სტილის ერთიანობისა და ინდივიდუალურობის საკითხისათვის, გელათის მეცნ. აკადემიის უწყებანი, 2, 1996.

მელიქიშვილი დ. იოანე პეტრიწი და იოანე იტალოსი ორი საწყისის შესახებ, ქუთაისის უნივერსიტეტის მოამბე, 4, 1995.

მელიქიშვილი დ. იოანე პეტრიწი „განმარტება პროკლე დიადოხოსის ღმრთისმეტყველების საფუძვლებისა“, თანამედროვე ქართულზე გადმოიღო, გამოკვლევა, ლექსიკონი და შენიშვნები დაურთო დამანა მელიქიშვილმა., თსუ გამომც., 1999.

მელიქიშვილი დ. რუსთაველის ენობრივი სამყაროს წანამძღვრები; ქართველოლოგიური ბიბლიოთეკა, 11, თბილისი 2009.

მელიქიშვილი დ., იოანე პეტრიწის ენა, ჟურნ. ქათველოლოგი, 2013.

მელიქიშვილი დ., ძველი ქართული ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ტერმინოლოგიის ისტორიიდან, თსუ გამომცემლობა, 2011.

მელიქიშვილი დ., დროის ცნების აღმნიშვნელი ტერმინები ძველ

ქართულში და დროის სამწვერა სისტემის ჩამოყალიბების ისტორიისათვის ქართული ზმნის უღლების სისტემაში. გელათის მცნირებათა აკადემიის შრომები, I, 2014.

მელიქიშვილი დ., გელათის აკადემია – სასწავლებელი ყრმათათვის, „ლოგოსი“, 2019.

მრეველიშვილი მ., კომპოზიტები ქართულ ენაში, თსუ შრ., 67, 1953.

ნათაძე ს., მესამე სერიის დრო-კილოთა წარმოებისათვის ქართულში, იკე, VII, 1955.

ნათაძე ნ., შესაძლებლობის მიმდებარე წარმოებისათვის თამანედროვე ქართულში, იკე XIII, 1962.

ოსიძე ეკ., მიმდებარე წარმოება ქართულში, საკანდ. დისერტაცია, თბილისი, 1957.

საღიაშვილი გრ., ნასახელარი ზმნები „გეგზისტყაოსანში“, სადიპლომო ნაშრომი, 1964.

ფაშალიშვილი თ., გრიგოლ ნაძიანძელის „სიტყუად ეპიტაფიად დიდისა ბასილისათვის“ – ეფრემ მცირის თარგმანში, საკანდ. დისერტაცია, თბილისი, 1953.

ქავთარაძე ივ., ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ქართულში, 1954.

ქავთარაძე ივ., უნახალობის კატეგორიის ისტორიისათვის ქართულში, იკე VIII, 1956.

ქართული განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. III, 1953, ტ. VII, 1962.

ყაუხჩიშვილი თ., ზოგი ნაწილაკისა და კავშირის მნიშვნელობისათვის ძველ ქართულში, იკე I, 1946.

ყაუხჩიშვილი სიმ., გიორგი ამარტოლის ხრონოგრაფის ქართული თარგმანი, ნაწ. II, გამოკვლევა, 1926.

ყაუხჩიშვილი სიმ., მასალები იოანე პეტრიწის განმარტების წყაროთა შესწავლისათვის, საქ. სსრ აკად. მოამბე, II, №7, 1946 წ.

ყაუხჩიშვილი სიმ., გელათის აკადემია, თბ., 1948.

ყაუხჩიშვილი სიმ., იოანე პეტრიწის ენა, იოანე პეტრიწის წყაროები (იხ. იოანე პეტრიწის შრომები, ტ. I, პროკლე დიადოხოსისი პლა-

ტონურისა ფილოსოფოსისა კავშირნი, ქართული ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო სიმ. ყაუხჩიშვილმა, 1940).

შანიძე ა., გიორგი მთაწმიდის ენა იოვანეს და ეფთჳმეს ცხოვრების მიხედვით, ცხოვრებად იოანესი და ეფთჳმესი, გამოსაცემად მოამზადა ივ. ჯავახიშვილმა, 1946.

შანიძე ა., ქართული ზმნის საქცევი, თსუ მოამბე ტ. 1926.

შანიძე ა., ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, 1953.

შანიძე ა., ძველი ქართული ენა მოკლე მიმოხილვა (ა. შანიძე, აღ. ბარამიძე, ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურის ქრესტომათია, სახელმძღვანელო საშუალო სკოლის IX კლასებისათვის, 1953).

შანიძე ა., ორგვარი ფორმა მრავლობითი რიცხვის I პირისა, სვანურში, წელიწდეული, 1923-24.

ჩიქობავა არნ., დიალექტიზმების საკითხი „ვეფხისტყაოსანში“, ენობის მოამბე, III, 1938.

ჩიქობავა არნ., მრავლობითის აღნიშვნის ძირითადი პრინციპისათვის ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში, იკე I, 1946.

ჩიქობავა არნ., სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, 1942.

ჩიქობავა არნ., ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, I, ახალი სალიტერატურო ქართულის წარმოქმნისათვის, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი I, 1950.

ჩხენკელი სტ., საკუთარ სახელთა ბრუნება ოშკური ხელნაწერების მეფეთა წიგნებში, სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956.

ჩხუბიანაშვილი დ., ზოგიერთი სინტაქსური კონსტრუქციის მონაცვლეობისათვის ძველ ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, 1961.

ცქიტიშვილი თ., თეოფილაქტე ბულგარელი, „განმარტება იოანეს სახარებისა“, წიგნი I, „ნეკერი“, 2010.

ცქიტიშვილი თ., თეოფილაქტე ბულგარელის „იოანეს სახარების

განმარტება“ და ძველი ქართული მწერლობის პრობლემები, წიგნი II, „ლოგოსი“ 2014.

ძველი საქართველო, ტ. I, განყ. III, ტ. II, განყ. III.

ძიბიგური შ., ცნება სინონიმური პარადელიზმისა, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, II, №7, 1946.

ძიბიგური შ., კავშირები ძველ ქართულში, თბილისი, 1969.

ძიბიშვილი მ., ფონეტიკური პროცესები ძველ ქართულში, თბ., 1960.

ჭავჭავაძე ი., აი ისტორია, თხზულ. სრული კრებული, ტ. V, 1927.

ჯყონია თ., იოანე პეტრიწის „განმარტების“ ბოლო სიტყვაობის ახალი წყაროს შესწავლისათვის, კრებული „ძველი ქართული მწერლობის ოთხი ძეგლი“, 1965 წ.

ჯელიძე ე. იოანე პეტრიწის ცხოვრება და მოღვაწეობა, ჟურნ. „ტრიბუნა“, 1995, 1

Март Н. Я., Иоанн Петрисцкий, грузинский неоплатонник XI-XII века (ЗВО, т. XIX), СПб, 1909 г.

Март Н. Я., Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград, 1925.

Vogt H., Le systeme cas en georgien ancien, NTS, XIV, Oslo, 1947.

Vogt. – Suffixes verbaux en georgien ancien, NTS, XIV, Oslo, 1947.

Древнегреческо-русский словарь, составил И. Х. Дворецкий, под редакцией С. И. Соболевского, I, II, 1958.

Вейсман А. Д. Греческо- русский словарь, С - Петербург. Репринт V-го издания, 1899 (Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1991).

რედაქტორი: ანა ხარანაული

გარეკანის მხატვარი: ბესიკ ხარანაული (უმცროსი)

საგამომცემლო ჯგუფი: გიორგი ქიტოშვილი, ნონა ნაჭყებია,
ლალი ვაშაყმაძე, ნინო გიორგაძე, მარიამ ტურძილაძე

დიზაინერი: გიორგი ჩიქვინიძე

ინგლისური ტექსტის მთარგმნელი: ლევან გიგინეიშვილი

პროექტის კოორდინატორი: ნინო სხირტლაძე



დანიშნულება:

გამომცემლობა „მერიდიანი“,
თბილისი, ალ. ყაზბეგის გამზ., №47.

☎ 239-15-22

E-mail: meridiani777@gmail.com